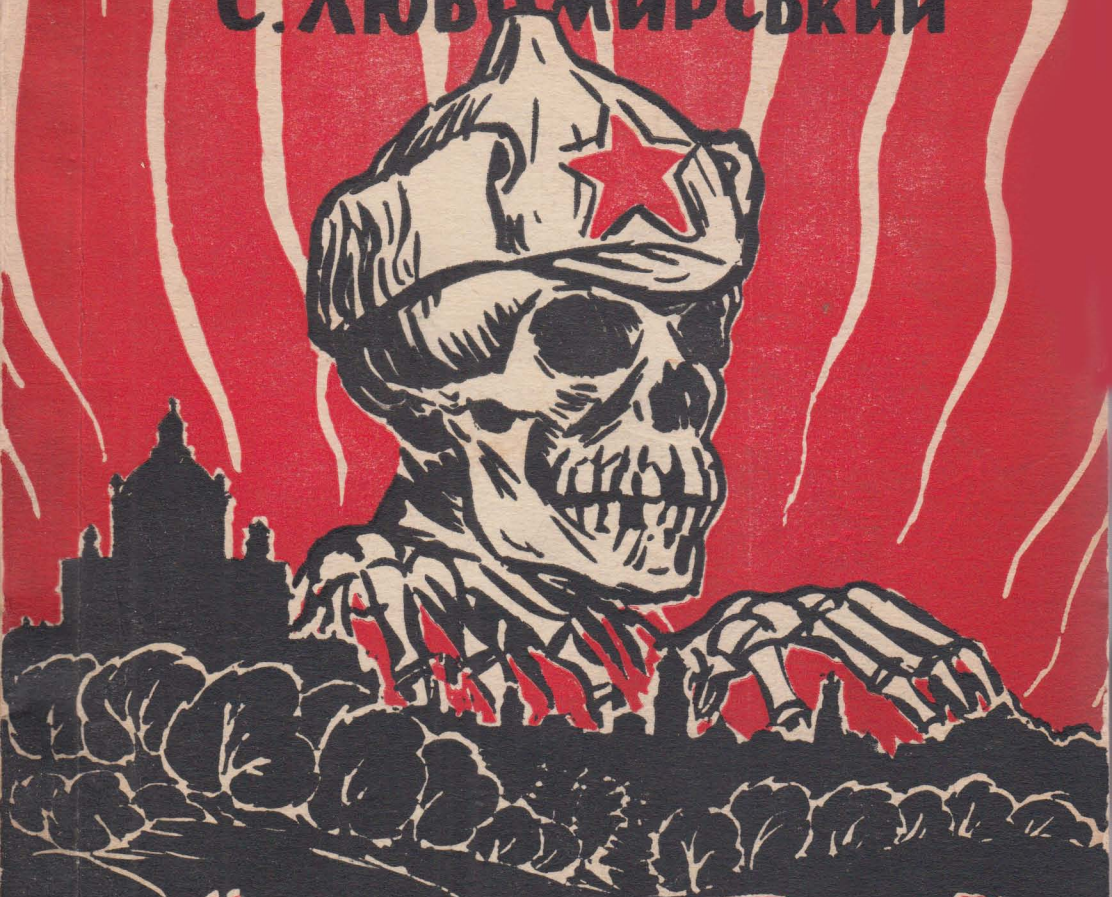

С. ЛЮБАМИРСЬКИЙ

ДОБА
СТРАХІТЬ

РОМАН

Printed in Canada

СТЕПАН ЛЮБОМИРСЬКИЙ

ДОБА СТРАХІТЬ

РОМАН

diasporiana.org.ua

ВІННІПЕГ

1953.

Накладом Української Національної Видавничої Спілки.

ПОЛІТИЧНО - ВИЗВОЛЬНА БІБЛІОТЕКА

Ч. 1 (5)

Всі права застережені

Наклад 5,000 примірників

Друкарня "Нового Шляху"

Printed by the New Pathway, Ukrainian National
Publishing Co., Winnipeg, Man., Canada.

РОЗДІЛ 1.

З гуком і шумом проїздив у рясний дощ довгий поїзд, викидаючи, на подобу потвори, із своєї голови чорні клуби гризучого, товстого диму, що стелився за ним при самій землі, як хвіст без виразних контурів. Бідний був цей край і небо плакало над ним безперервними дощами. Залізничні рейки в'їдались гадюкою в його тіло. По рейках цих літали потвори, що нічого доброго йому не приносили і нічого доброго не забірали. Приносили страх і смерть, забірали засланців, трупів і ненависть.

Нутро люксового вагону світилось свіжістю і відгодою. Він самотній у всьому поїзді йшов лагідно, легко, як птах. Як хижий птах над скованим краєм.

У цьому вагоні, в протилежності до інших, було мало пасажирів. Всі вони виглядали добре, лиця в них були повні, однострої нові і свіжі, зброя лискуча і добра. Серед них було і кількох цивільних. Дослівно серед них, бо завдання уніформованих було стерегти цивільних.

Трохи збоку, під самим вікном, сидів той найважливіший. Він читав і переглядав грубий плік документів, часами поправляв очиці у золотих рамках, недовірливо і наче з погордою кивав головою і знов читав.

Товариш генеральний прокурор УССР, Іван Михайлович Боронов. Нестарий ще, але на своєму віку бачив він уже немало. Його досвід був великий і не менші були його заслуги, не менш значні його відзначення. Людина максимальностей. Товариш прокурор!

В цій хвилині його очі озброєні в закордонні очиці пошукали когось у переділі. Знайшли і зупинились прямо на найхудішому обличчі. Воно не було надто худе, але з цих всіх таки найхудіше.

— Оригінальний акт — заговорив прокурор і по його голосі вичувалось зразу нотку гігантського процесу проти зрадників партії і народу.

— Акт обвинувачення — пояснив з відсутністю духа худий, що його так будемо надалі називати. При тому його обличчя, крім меншої дози товщів, виказувало безприкладну глибину відданості і послуху.

— Сам бачу, що не театральна програма... хоч на неї так і подобас. Але мені треба знати, що з цього всього справді правдиве! Я не мав часу після приїзду із Тифлісу переглянути ці папери, але те, що я тут знаходжу, перевищує мою уяву. Хто це натворив? — згірдливо закінчив прокурор.

Худий лякався, мабуть, свого власного голосу, бо говорив досить тихо і неначе довірено.

— Товаришу прокурор, це все правдиве!

— Ви... не кепкуйте — грізна нотка задзвеніла міцніше у словах прокурора.

Цей ще більше злякався.

— Товаришу прокурор, це для мене страшно! Ніхто не хоче повірити, що це правдиве!

— Це має бути правдиве? Га, га, безглуздя! — Прокурор із голосного сміху перейшов знов до серйозного тону. — Я не заперечую, що ми можемо тих людей за це судити і навіть засудити, але ми, ми мусимо знати правду! Зрозуміли?

Худий з жалісним видом обличчя розклав руками.

— Я безсилий... Товаришу прокурор, ще кілька годин їзди і ми на місці про все переконаємось. Ви самі візьмете розслідування у ваші руки, ви самі провірите всі тези цього акту...

Прокурор споважнів. Б'ючи рукою по паперах, він звернувся неначе до когось безособово, неначе до всіх тут приявних.

— Якщо це все правда... тоді ми маємо зовсім фальшивий образ дійсного стану в Україні! І за це винні будуть покарані. Однак, якщо це неправдиве...

Двері переділу відкрились і зайшов кондуктор. Скромно одягнений, чистенько виголений, цей кондуктор не вкладався у рамки цієї держави. Але так виглядали ще всі кондуктори в Західній Україні. Вони ще держались, як потопаючі бритви, але і вони вже втрачали надію.

— Прошу товаришів, за десять хвилин станція Тернопіль. На станції є магазин МВД. Можна зробити покупки.

Кондуктор мав намір відійти, та владний рух руки прокурора затримав його на порозі.

— Сідайте. Ми поговоримо. — Прокурор говорив чистою, українською мовою і її звук роз'яснив дещо обличчя кондуктора. Він сів на краєчку лавки, де йому неохоче зробив місце один охоронник.

Прокурор зняв і протер очі. На лиці кондуктора не змінилось на вид нічого, але його очі зраджували напруження.

— Ну і як вам тут живеться? — спитався прокурор.

— Дякую, живеться. Працюю...

— У вас... себто тепер уже сьомий рік. І давніше працював. Завжди на залізниці.

— Коли стали кондуктором?

— Недавно...

— А бачте, авансували.

— Давніше я був касиром, але й тепер мені добре — холодно сказав на це кондуктор і прокурор зрозумів виразний натяк. Тема була негайно змінена.

— Спокійно тепер тут, у вас?

Зміна теми підбадьорила кондуктора. В ньому було тонке відчужання і воно йому сказало, що він відніс невеличку перемогу над прокурором.

— Як розуміти: у вас? Тепер всюди те саме. У вас і у нас, ми ж одна країна.

Цим разом тема не була змінена, натомість звузились дещо очі прокурора.

— Ви хитро відповідаєте мені. Отже як, спокійно тепер тут, у нашому краю?

— Спокійно... А втім у мене часу немає, щоб слідувати за подіями...

— Себто політично неграмотний...? — підсміхнувся скупко прокурор. І сам собі відповів. — Не вір'ю. Неможливо, щоб ви не чули про терористів, про бандитів, про УПА... а?

Напруження зродилось у переділі. Тільки охорона була байдужа. Що їй?

Кондуктор притакнув.

— Чув — сказав.

— А що чули?

— Всяке. Газети пишуть...

— Пусте. Це я теж знаю. Але що люди кажуть?

— Люди...? Вони читають газети, а там на все є відповідь...! — злобно заявив кондуктор. Нагорода його не минула.

— Я ще раз стверджую, що ви хитро мені відповідаєте. А що кажуть люди, які не читають наших газет?

— У мене з такими діла нема — відрубав кондуктор. — А тепер вибачте, станція наближається, мене кличе обов'язок.

Двері за ним закрились, а прокурор думав. Що зробиш такому? Тільки силою можна щось тут зробити. Ясно ж, що це не був прихильник советської влади. Адже він втратив вище становище, він і політично невпевний. І таких тут мусить бути багато. Вони й створюють ґрунт, на якому потім виростає такий оригінальний, небувалий акт обвинувачення.

І прокурор заглибився далі в читання цього акту.

Із життя великої станції він не вловив нічого. Ні бруду, ні нужди, ні тихих прокльонів тих, що не дістали місця у вагонах і залишились, поштовхувані міліцією. Серед стінок його вагону був земкнений кусок іншого світу, зовсім іншого від усього того, що було

навколо. Він може тільки ще не розумів як слід, що межа між тим світом і тим зовнішнім піднімалась щораз вище і щораз виразніше бачили її широкі маси. Його думки були зайняті майбутністю. Цей акт обвинувачення, ця справа давала йому змогу вибитись, він бачив свою кар'єру на вершках можливого.

— Якщо це все правда, що ви тут написали — звернувся він до автора цього акту, — тоді треба сказати, що ми зовсім недостатньо були поінформовані про масштаб бандитизму в Україні. Ніколи ще досі...

Якась могутня сила безоглядним п'ястуком штовхнула решту його слів назад у горло, а одночасно затріщали страшно стінки вагону. Посипалось бите скло і хмара чорного, гризучого диму вдерлась до середини. Міліціонер, що з першим гуком зірвався на рівні ноги, вистартував до сміливого лету, однак зачепив головою об стелю і приземлився аж у ногах товариша прокурора. Автор акту обвинувачення підняв руки і зник у чорній хмарі, кількох інших охоронників створило собою нерозривний клубок, набиваючись на цівки власних крісів. Поїзд розгомонів криком пасажирів, шум пари із розбитої льокомотиви заглушував паніку.

Кілька хвилин тиші, що прийшли на зміну вибухові, дозволили зібрати думки. Що сталось? Катастрофа?

Поволі підносились побиті люди, розмотувався охоронний клубок і перші емведисти кинулись у двері вагону. Прокурор за ними...

Та в цей же мент ціла валка прожогом посунула назад. Гарячково барикадували двері, нервово сіпали машинкові пістолі із плеча, шукали охорони, шукали цілі...

Одночасно вчув прокурор виразний крик знадвору.

— Партизани...! Партизани...!

Приблід. Отже це так. Не казки і не байки. Тих шість років, що він їх провів на Кавказі, вказали йому,

що відосередні сили серед так званих республік існують, але щоб аж такі відносини панували в Україні, він не вірив.

Знадвору наднеслись знов слова, рвучкі, гострі, наказуючі.

— Не рухатись! Нікому нічого не станеться! Члени партії та МВД виходь вперед!

Здригнувся прокурор і глянув по своїй охороні. Самі вистрашені обличчя. Надворі стався якийсь рух, розпучливий крик і раптом гостре: бах — і по всьому.

Прокурор усвідомив нагло, що він вже не прокурор, а просто жертва. На зміну холоду йому стало гаряче. Нервово стиснув у руці свій револьвер і мимоволі глянув у вікно, чи не грозить з того боку небезпека, а може туди тікати...

І здеревів. У вікні стояли два чоловіки і дві машинні пістолі знаного, військового типу, чорними очима обіймали весь переділ.

— Жадного руху! Інакше постріляємо вас як сито...!

Момент здеревіння не тривав довго. Хтось гукнув знадвору: готово? і від вікна відгукнулись два чоловіки, що готово. На коридорі вагону застукотіли ковани чоботи, двері переділу відкрились із лоскотом і з револьверами в руках увійшли туди два партизани.

— Скласти зброю! Спротив даремний! Виходь на двір!

Виведено всіх. Ніхто не стріляв. На дощі мокли вже всі пасажери. Поміж їхніми рядами проходила по волі розвідча стежа УПА і провірювала документи. Дехого відсилали набік, під іншу охорону. Поводились свobodно, працювали спокійно. Прокурор стояв беззбробний, холод хвилював ним, як осиковим листком і все це видавалось йому привиdom.

Легкий безжурний сміх. Ах, їхній? Вони навіть знають сміятись...? Що ж там таке веселе?

— Злякались...? — кинув голосніше хтось. І знов сміх.

— Ні, я...

— Не лякайтесь нас!.. Ми знаємо, хто наш ворог. Робітник з Донбасу наш союзник, наш брат. Рідний брат і про це думайте частіше, друже!..

— Про вас казали нам...

— Не вірте! Не вірте Москві! Вірте вашому серцю!

Стежа проводила свою роботу далі. До групи емведистів і прокурора підійшло кількох партизан. Серед них сивавий, старший чоловік. По вигляду як інші. Тільки лице краще, очі розумніші.

— Прокурор Боронов? Ми вас шукаємо. Тішимося, що знайшли. Вітайте!

— Що ви зробите зі мною...? — спитав блідо прокурор.

— Бач, як ви гарно говорите по-нашому. Заждіть, все прийде. Чепіга, перевірено всіх?

— Всіх, друже командир.

Повстанець Чепіга вп'явив зір у прокурора. Він мав велику охоту перевірити ще й того, таки тут, зараз на місці. Але командир мав інші інструкції. Може зате другим разом...

Групу виведених оточили тісно повстанці. Сивий командир оглянув заарештованих і наказав звільнити одну жінку-москovicу із малим хлопчиком, та юнака-комсомольця. Потім повстанці стали струнко і скромна церемонія проголошення засуду смерти пройшла майже незаметно. На полі гомоніли пасажири, безпечні і щасливі: до них повстанці не мали претенсій. Але до тих, службовиків партії і вищих адміністраційних установ совєтської влади, вони мали багато дечого — і ці останні розуміли це. Адже всі вони отримали остерогу УПА: не підтримуйте большевиків! Дехто навіть не через лєтющку, а просто в хату. Але всі вони сміялись із цього. Всі вони почували себе безпечними під крилами

МВД. Ну, змінилось. Колись прийде день великої зміни, сьогодні тільки малий його передсмак.

Поодинці повели повстанці їх трохи вбік від поїзду.

Командир стоїть як стіна. Ми у війні і право у нас воєнне — говорив він завжди. І поведився згідно з цими законами — законами Воюючої України. Правда, він їх трохи по своєму собі пояснював, але чи обставини не примушували його до того...?

Побіч нього вели тепер партійця-українця. Глянув командир за ним і надумав щось.

— Стій! Приведіть сюди!

Привели. Блідий, аж зелений. Командир нагадав, як його самого вели на розстріл. Чи він теж був тоді такий зелений? Мабуть, таки ні. І не дрижав так на всьому тілі. Чого ці всі так померзли? Невже їхня ідея їх не гріє...?

— Ти українець. Хоч як ти заслужив на смерть, проте ще не час карати своїх. Ми ще тебе не знаємо. Пошкодиш — зловимо. Скажи, не соромно тобі служити ворогові?

— Товаришу генерале... товаришу генерале... я мусів... я мусів... мене примусили...

— Чуєте, прокуроре Боронов? Чуєте, на яких слабих підставах держиться вже ваш режим...?

Боронов наче не чув слів командира. А партійний лебедів далі. Він побачив іскорку надії і нагло зрозумів, що його вели вже на смерть! А він так страшно захотів тепер жити! Ніщо, лише жити!

— Я мусів... я мусів...

— Чепіга, плюньте йому в лице... і пустіть худобину.

Партизан Чепіга підступив, вхопив за чуприну того партійного і сердешно плюнув в його обличчя. Копнув і пустив. Цей побіг, якби за ним сто чортів гналось і заховався серед громади пасажирів. Рвучкі постріли переривали мрачну тишу цієї хвилини і скоро

рука відплатної справедливості досягла всіх — за винятком прокурора Боронова. Його заховали на кінець.

Він увесь дрижав на тілі, хоч із нього лився піт. Прокурор Боронов зовсім не нагадував тепер особи генерального прокурора УССР. Із усієї його певності себе, із усієї бундючності не залишилось ні сліду. Він так само лякався смерті, як той сержант МВД, що зімлів ще перед пострілом.

Не дивниця, що сивий командир мав на устах тільки погорду до такого противника. І цієї погорди він зовсім не скривав.

— Прокуроре, на вас черга... Тільки, на жаль, ще не сьогодні. З наказу головної команди УПА - Захід ви залишитесь при житті. Мені наказано повідомити вас, що справа тринадцяти юнаків мусить бути вами поладжена позитивно. Якщо неможливо буде їх зовсім звільнити, тоді ви засудите їх на висилку у Південний Сибір, ясно вам? Мені наказано вас повідомити, що ваше життя залежить від вашої поведінки. Ми вам сьогодні дали доказ нашої сили. Мені наказано звернути вашу увагу на те, що невиконання наших інструкцій потягне за собою для вас поважні наслідки. Сьогоднішні події можуть дати вам їхній праобраз. І ще я вам скажу, що це я роблю на виразний наказ головної команди, бо я сам повісив би вас на першій гіляці як ре-негата і зрадника. Та ми ще зустрінемося, прокуроре Боронов...!

Сивий командир відвернувся, свиснув і махнув рукою. Повстанці покинули поїзд і подались у поле. Щойно тоді пасажирки мали змогу приглянутись розстріляним і поділитись думками. Однак це роблено дуже обережно і тільки в малих колах добрих знайомих. Мряка неначе згусла і вечір, що поволі сходив на землю, проковтнув останнього повстанця і затер сліди. Доць не переставав падати і змочені та знервовані пасажирки зайняли свої місця в поїзді назад. Льокомотива виставила

червоні вогні і вже пів години пізніше над'їхала перша дрезина із міліціонерами залізничної охорони. Довідавшись про напад, вони чимскоріше від'їхали назад і повернулись щойно біля півночі в кількох вагонах із значними підсиленнями. Щойно тоді нова льокомотива потягла поїзд назад до Тернополя і всю ніч на станції велись розсліди та переслухання пасажирів. Прокурор Боронов не брав у них участі.

Ще цієї ночі він поїхав до Львова окремих поїздом і вже вранці перебрав свою роботу. Якщо сивий командир партизанів хоч на хвилинку вірив, що прокурор Боронов візьме собі до серця пересторогу головної команди, тоді він дуже помилявся. Почуваючи знов твердий ґрунт під ногами, прокурор ані не думав більше над цим випадком. В його очах це був хоч і страшний, але тільки бандитський вискок і він був певний, що влада, яку він репрезентує, скоріше чи пізніше дасть собі із цим рухом також раду. Мало то було вже повстанців на територіях ССРСР? І де вони всі сьогодні...?

Злобний усміх окрашував уста прокурора, коли він відкривав документи таємничої тринадцятки. Немала була і його заслуга в тому, що бандитизм — як він його називав — не міг повалити совєтської влади навіть у країнах таких, як Україна.

Одне тільки взяв собі прокурор Боронов до уваги. Боротись з бандитизмом треба ще гостріше, ще більш безоглядно, ще жорстокіше, як досі. І тут... о, тут прокурор Боронов покаже своє уміння...!

РОЗДІЛ 2.

Довколишні мешканці, вистрашені і неспокійні, насторожились за заслонами своїх вікон. Вулиця гриміла стріляниною, впертою, безпереривною, як на фронті. Сюди й туди ганялись важкі самоходи, наповнені вояцтвом, лунали голоси команд у чужій, ворожій мові, си-

рени авт та крики ранених доповняли образ. На бігу ще зіскакували вояки МВД з машин, і зриваючи з плечей зброю, шукали укриття за найменшим заломом муру, за кожним вуличним деревом. Нові підсилення надходили з усіх боків. Ранених скидали, як солому, на дно заболочених авт і відсилали кудись, у шпиталь.

Від двох годин загальмований був усякий цивільний рух у цій дільниці великого міста. Кордон військ МВД і МГБ замкнув усі сумежні вулиці, а кожного, хто виявляв охоту перейти до власного дому, арештували і під охороною відводили до тюрми, вдолину Кіровської, а далі в напрямі Лонцького.

По місті ходили найбільш суперечні вісті, але ніхто не знав докладно в чому справа. Відомо було тільки, що МВД атакувало одну із кам'яниць на розі Півничної. Там горіло і весь час лунали стріли.

Але ніхто не знав, що діялось всередині будинку, серед вогню і диму, серед хмар вапняної курави, що душила горло і грудям відбирала змогу дихати вільно. Сходова клітка палала як смолоскип. Тим шляхом відворот був назавжди відрізаний. Ворог натискав і інакше не можна було оборонити доступу до будинку. Оборонців було мало...

Але яких оборонців...? Звідкіля серед миру двадцятого сторіччя нагло починали палати дома і відкривалась бойова стрілянина далеко, в запіллі від критичних пунктів світової політики?

Нагло стрілянина вщухла. Через мегафон почувся виразний голос. У чужій мові.

— Здавайтесь, будете помилувані! Хто не здасться, буде розстріляний!

Вперто повторяв мегафон із вулиці свій заклик і серед руїн та чорного диму слухали його загартовані обличчя, затиснувши зуби і міряючи очима свої власні сили. Серед румовищ, серед гори поламаних і постріляних меблів, серед розбитих печей і скла, що тріскало

під ногами, Симеон міряв уважно кожне обличчя, що ще залишилось біля нього.

— Ми мусимо витримати ще повну годину. Доки наші не заберуть магазину із собою, паперів і зброї. Ми мусимо витримати і ми витримаємо!

Вони мовчали. Вони знали це. Вони знали, що від-дрізані від усього світу, заскочені ворогом, вони мусять витримати тут, на цій втраченій позиції, доки їхні друзі не зліквідують бойового добра, доки не перенесуть його у безпечне місце, доки не переберуть ранених із скритого шпиталю, доки не затруть слідів. О, довго це триває. Але вони витримують. Вони не заведуть покладаних на них надій!

— Щоб вони тільки не стріляли важкою зброєю...!

Інший витягнув з кишені плоску бляшанку. Протягнув її вбік.

— Марта... пий! Це добре зробіть.

Ворухнулись темні кучері і папаху в руках на мент застигла. З обличчя, сірого від диму, гляділа пара чорних, великих очей дівчини.

— Дякую, Степане...

Вона тільки на мить, доторкнулась устами бляшанки. Це все, що їм залишилось. Інші теж потребують. Сестра Марта розуміла положення. Вона сама без надуми відкинула функцію сестри і взяла до рук машинкову пістолю, що її покинув ранений Гризун. І без надуми заступила його місце.

Її очі перебігли по постаті Степана, якому вона віддала пляшку і затримались на довше на обличчі Симеона. Він дивився на неї вже цілу хвилину. Навіть вибухи не відвертали його уваги від неї тепер. Він хотів бачити її в цю хвилину. Між ними чейже тасмниця. Велика і незглиблена тайна. І її свідомість на мент загорілась двома вогниками в очах Марти, на її устах на мент розцвіла успокоююча усмішка. Не журися, Симеоне, адже наша доля й так однакова...!

Мегафон умовк і знов посипались густо кулі. З кількох скорострілів густим дощем вилітала смерть, з зойком та плачем загибаючи серед горючих мурів. Ясно, що під охороною цього вогню ворог буде підступати ближче. Тому його треба бачити, треба спостерігати кожний його рух — бо треба витримати! Не штука вмерти! Це ще найлегше...

Симеон, провідник і командир втраченого відтинка, оглянувся по своїх хлопцях. При цьому, тепер, старанно оминув очей Марти.

— Я просунув ближче... ви лежить тут. Треба знати, що кацапи роблять.

Мовчки дехто кивнув головою. Симеон поплазував майже над сам край вогненної криниці, що нею стала сходова клітка. Вогонь палив і смалив обличчя, але зате Симеон виразно бачив ворожі рухи довкола будинку, бачив, як перебігають ворожі вояки вузький пояс подвір'я, бачив, як уставляють два "максими" напроти тих вікон. Вони ж почнуть негайно бити...

Два "максими"! Саме тут! Засиплять дощем куль і тоді носа не покажеш! Тоді робитимуть, що схочуть! А ще треба витримати цілу годину...

Симеон мусів поповзти трохи взад. Вогонь із клітки шумів перед його очима як буря, температура не давала змоги дихати, він не міг глядіти перед себе через той вогонь. А знав, що там ось-ось готуються два максими...

Рішуче висунув до переду цівку автомату. І затишкаючи губи до крові вернувся на своє місце. На місце, що з нього поміж кривавими язиками гураганного вогню на короткі частинки секунди було видно ворожих вояків і кулемети.

— Боже, дай витримати...! — молився Симеон. Від вогню очі пекли і заливались сльозами, майже не бачив вже нічого, відчував радше тільки... І з розпукою натиснув спуст автомату. Сильно тримав розбішену

зброю в руках. Рівно в тому самому напрямку... туди... через вогонь...

Град куль засипав ворожу обслугу. Симеон повз назад як у півсні, у вухах дзвенів тільки страшний крик з-надвору і в очах блискали вогні. Відповз, ляг навznak, як мертвий. Хтось приткав йому пляшку із горілкою до уст. Відвернувся знеохочено. Горілка пече. Води, води хоч трішки.

Води не було з ними.

З ними була смерть.

Два максими не співали своєї пісні. Їхня обслуга догоряла побіч них і треба було погроз із наганями в руках, щоб туди метнулись відважніші. Однак Степан видобув одну гранату із кишени, відірвав перетінь і потримавши трохи в руці, викинув на подвір'я. Граната зникла між полум'ям і полетіла вниз. Її гук супроводжався новими криками, нові вбиті і поранені впали біля будинку. Максими далі мовчали. Ці два. Бо інші грали безпереривно, але що там їхній вогонь! Він не міг оборонців досягти.

Раптом у сутінках, що їх створили хмари пороху і куряви, за плечима оборонців виросла ще одна по-стать. Без шапки, з розвіяним волоссям, вимазана глиною, із револьвером в руці.

— Командир! Де командир!?

Симеон підвівся злегка, вказуючи на себе. Сухий язик не міг повернутись в устах.

Прибувший припав до нього. Серед гуку бою і пожежі не чути було його слів. Оборонці намагались із руху його уст вичитати новини, та це був даремний труд. Всім було відомо, що Бояр загикувався трохи, зокрема у хвилинах великого напруження. Немало зусиль потребував і Симеон, щоб зрозуміти без подвійного запитування зміст звіту. Нарешті Бояр відповз і зник у куряві. Симеон підвівся зовсім.

— Вже час. Наші перейшли. Все врятовано. Гризуна візьміть із собою! Його рана не важка. Ідіть!

— А ти!? — залунали у відповідь голоси.

— Не питайте так гупо! Слухайте наказу...! В до-рогу і ані одного слова більше! Степане... після виходу заллеш водою прохід і гранатами висадиш вихід. З нього ми вже користатись не будемо.

— Але що ти тут сам зробиш? Адже, коли ми перестанемо стріляти, вони негайно підуть в атаку!

— Нехай ідуть. Вам не перешкодять. На це маєте моє слово.

— Симеоне... ти хочеш себе присвятити?

— Зась вам до того! Гайда, марш!

Залізною рукою прогнав їх Симеон, як отару дітей. Оминав тільки очей Марти. Він наказував зносити першого Гризуна у підземний перехід і посилав туди одного за другим всіх чотирьох своїх товарищів. Та ні. Не всіх. Степана затримав. На боці.

— Ти відповідаєш мені за Марту. Стережи її!

Подав йому руку. Потиснули, а Марта бачила цю сцену. Але вона не сказала ні слова. Вона слухала наказу. Ще із хідника піднялись до нього на мить братерські руки. Прощали командира. І зникли в чорній п'їтмі.

Симеон залишився сам.

А з-надвору ще раз загомонів мегафон.

— Сдавайсь...! Кто не сдастся...

Витягнув із кишені недокурок брудної папіроски, вложив до сухих уст і прикурив. Горло висохло як ріща, але Симеон прикурив і затягнувся димом, щоб замазати останній образ і розпроцатись із світом. Він же був свідомий.

— Кто не сдастся...!!

Усміхнувся. Дураки. Наївні. Хіба вони, не розуміють, що Україна веде святу війну проти Москви? Хіба

в такій війні, що в ній діти беруть участь, можлива піддача...? Дураки!

У думках переглянув постаті бійців свого рою до спеціальних завдань. Молоденький Рак, що навіть після дворічної служби не втратив нічого із своїх рум'янців, сухий, як тичка, Прут з більмом на лівому оці ще з часів свого першого переслухання в установі большевицького правосуддя, Веретено, невеликий чоловічок і несамовито цільний стрілець, нарешті Гризун, бойовий товариш з рейду у Донбас, і накінець Степан, заступник командира рою, Степан, що вирвався з рук чотирьом енкаведистам сам один!

Симеон потягнув рукавом по брудному чолі, наче хотів прогнати спогади. Всіх згадав... тільки не Марту. Цього спогаду навіть Симеон злякався. Викинув папіроску геть. Повітря ставало щораз менше. Вогонь поширювався, пожежа охоплювала поволі весь будинок.

Але образ Марти не зникав. Він же бачив її тепер як живу перед собою, він бачив її останній погляд, він бачив, як вона затискала губи, щоб не показати по собі болю. Мужня дівчина! Такої другої пошукати! От партизанка!

Словами командирських похвал хотів Симеон придушити у собі звичайний, людський, може й нелюдський біль. Все його єство рвалося до життя, до світу, до Марти, вся майбутність при її боці обіцяла йому найвище щастя, що його зазнати може людина, глибоке, правдиве, випробуване кохання...

В його душі велась у цих хвиликах жажлива боротьба. Він перемагав свої людські слабості, він побоював їх усією силою своєї волі, він уживав усього свого міцного характеру на те, щоб не кинути все і не побігти вслід за товаришами, заки ще Степан висадить хідник...

За Мартою...

Сильний зрив потряс ним, як землетрус. Ворог прикотив важку зброю. Тепер почнеться танок. Останній, смертний танок. І Симеон очима душі прощав свою мрію-Марту, а вона відходила поволі-поволі, не спускаючи з нього ока, відходила в життя, коли він залишався серед смерти.

Шумом гурагану вдарило полум'я із сходової клітки, зломилось дерево і піднявся вулкан вогню. Гук гранати злився із ним в одне, з усіх усюдів потиснули хмари диму під напором експльоції. О, недовго тут уже витримати!

Свою особисту пістолю поклав командир Симеон побіч себе. На останній стріл. Всі набої поскладав перед собою, набив вірну папашу і витягнув три гранати, заховуючи їх від вогню за куском цегли. Недовго вже...

Однак на всякий випадок варто вхід до тасмного проходу окремо висадити. Нехай ворог і не знає наших тасмниць, нехай і не бачить їх навіть по смерті.

Підповз до чорного отвору серед куряви і глянув у нього щераз. Туди відійшли його бойові друзі, туди пішла у світ Марта... Марта...

— Марта!!! — крик зірвався в ньому з нечуваною силою. І вперше задрижала рука, що тримала гранату, готову до вибуху. Стихія зірвала греблю Симеонового опанування і він кричав несвоїм голосом прямо у чорний отвір, прямо у чорну безодню, побачивши там як привид — обличчя Марти...!

Боявся, що збожеволів. Але цієї застанови він не мав, тільки страх такий мигнув в його голові. Однак Симеон не збожеволів. Він тільки затиснув міцніше перстень на гранаті, стримуючи експльоцію. Його перший крик перейшов у стогін цілого його організму.

— Мартааа... Марта...!

У чорному отворі стояло непорушно дівоче личко, може тільки ще більше бліде і ще більше злякане, як передтим. Вона не боялась ворога, вона боялась його

гніву. Пара чорних, як вуглики очей непорушно застигла на зіницях Симеона. Довкола ширилась пожежа, йшов бій — а вони обоє так застигли на мент, як дві статуї.

Симеон відступив назад, коли вона видіталась із хідника. Не спускав з неї ока, лякався, як привида. Але вона була жива перед ним.

— Я... я... Симеоне — ніби для підтвердження рухались її уста, хоч голосу не було чути.

— Хто... тобі дозволив...?! Я дав наказ!!!

Вона наче змаліла у розумінні своєї провини. Але її очі так чисто гляділи на нього, її чоло було таке відкрите і таке бажання пробивалось із всього її личка, що й камінь заплакав би. І Симеон чув, як його серце рветься у шматки від того образу, від того страшного болю, коли вмірає тобі на очах хтось дорожчий над усе на світі. Самому вмерти не так страшно, але бачити Марту тепер...

Бачити її останні судороги, бачити її неповинну кров, розілляту серед того бруду, серед куряви, бачити її останній віддих...? Ні, цього не витримати! Як з нею прощатись...? Як її заховати від смерти... а коли не заховати, віддати її живою в руки большевиків...?!

Невпинними громами товклись отакі думки в голові Симеона і йому здавалось, що череп тріскає. Він стояв, перший раз у житті не знаючи що робити, що говорити.

Його очі тільки поширились, коли він нагло доглянув у гирлі проходу голову Степана. Вона показала і так і застигла на вид цієї сцени, на вид Симеона. Степан опустив очі, заховав їх. Він же ж не встеріг Марти і вона йому втекла, втекла назад до Симеона...

Перед очима командира Степан соромився, як ще ніколи у своєму житті...

Блиск роз'яснив зір Симеона. Хаос думок нагло зупинився, схоплений залізною рукою. В голові неначе

прояснилось, як після тучі. Веселка може навіть розкохано загралась на його обличчі. Аж Марта уста відкрила із захоплення. Її душа сказала їй, що він не гнівається. Її рамена піднялись до нього, вона опустила повіки для цієї одної хвилини і з своїх дівочих мрій... Нехай він її вже поцілує! Нехай він не жде довше! Нехай він не мучить її так довго...

Як вогонь присасались його уста до її губок. Пекло відкрилось під ним, прийшла секунда, що він захитався у своєму рішенні. Але це була тільки секунда.

Марта сп'яніла як квітка на сонці і звисла в його рамені безсило, із замкненими очима, віддана враженню свого найглибшого, органічного почування. Під нею наче земля розступилась і вона летіла в якусь дивну країну, відчуваючи тільки розкіш кохання.

Це був жажливий момент. Коли Симеонова рука, узброєна залізом гранати піднімалась і коли Степан, що бачив тепер це все, зрозумів його намір, у нього самого потемніло в очах. На таке зусилля крім Симеона можливо ніхто не здобувся б. Крім Симеона напевно ніхто...

Степан не дивився, як залізо гранати вдарило об дівочу голівку, як вона тільки незначно здригнулась від цього удару і не відчував, ясна річ, продовження казкового лету. Вже в цій самій хвилині він був і мусів бути найбільш уважним і річевим.

— Вона скористалась із замішання і втекла мені, Симеоне... Наші там чекають на мене... Не гнівайся... не моя вина, що вона тебе аж так кохас...

— Вже добре, Степане... Візьми її. Вона прийде до себе за короткий час. Винеси і стережи. Стережи її, Степане. І дай мені ще свою руку.

Потиснули. Безвладне тіло Марти перейшло до рук Степана. Обнявши її міцно, він ще раз, останній раз глянув на свого друга і командира, знаючи, що більше його не побачить вже ніколи.

І зник. Чорний отвір залишився тільки і Симеон очима душі бачив, як маліє в ньому і зникає його власне життя.

РОЗДІЛ 3.

З чорного неба покрапував дощик і легкий вітерець приносив вже із півдня сирий ще подих весни. Панування зими закінчилось остаточно.

Інженер Борис не поспішав. Дощик не шкодив йому ані трохи, дома же мав він ні дружини, ні дітей і тому йшов собі поволеньки, вдихаючи повними грудьми повітря насичене запахом асфальту, і вмовляючи в себе, що це саме і є подих весни.

Реклями кінотеатрів різноманітно і крикливо голосили про появу нового фільму, крамничні вікна палали щедро і обіцяли мало, прохожі назагал поспішали кудись з окресленою метою. Із часу окупації ніхто не ходив вулицями безцільно. Тільки інженер Борис сьогодні винятково хотів походити собі без мети. Приставав то тут, то там, шукаючи на крамничних виставках минулорічного снігу, перепросив якусь поважнішу даму, необережно поштовхнувши її передтим ліктем і уважно розглянув образки нового фільму, що під наголовком "Сумасшедшие" розказував глядачам про дійсність у ССРСР.

Галасливо минули його якісь вояки і об вуха інженера добились уривки їхніх завваг.

— Здесь, брат, девушки какіе то опорніе...

— Да, да, это не Москва, браток! У нас бері первую любую, вот і всьо!

— Но здешніе очень враждебні.

Інженер притакнув мало що не в голос і приставав на наріжняку, чекаючи на якусь безпечну діру в колоні автомашин.

Мокрий асфальт блистів матово під батогами рефлексорів, дощ падав вже слабше і на небі тут і там появились гранатові прогалини, відслонюючи неспокійні зорі. Ніч заповідалась погідно і можна було надіятись потепління.

Відчекавши своїх п'ять мінут, інженер перейшов вулицю без того, щоб потрапити під авто і видістався на площу Маяковського. Звідсіля вже не було далеко до його дому і це навело на нього думку про вечерю. Що власне він буде сьогодні їсти? Кашу, чи тільки випар із липового листа питиме? Цукру вже немає, а до нового приділу ще далеко. А як із хлібом? Чи є ще півтори, чи тільки пів? Інженер забув і намагався нагадати.

Його камениця виросла перед ним у темряві як піраміда, ще заки вступив розв'язати загадку хліба. Стріпавши із себе каплі дощу, вступив у вузькі сінки і зважаючи, щоб не зарити носом у стіну або головою в одвірки, перейшов внутрішні ворота, минув подвір'я і зайшов у другі сінки, що вже вели до його квартири.

Займаючи з рації свого становища дві кімнатки, інженер почувався в них дуже добре, хоч в обох було порожньо, не враховуючи старого стола і скриньки від вугілля, як кірса.

Часами, але досить рідко застановлявся інженер над тим, чи його ляборантка Оля погодилася б на таку обстановку, але завжди приходив він до висновку, що наперед треба на це його згоди, а до цього рішення бракувало йому відваги. Бо власне кажучи, інженер не кохав її зовсім, хоч вона мала дуже милий характер і відгадувала всі його думки. До меж приличності він ще не добирався, бо інстинкт говорив йому, що тоді вона примусила б його вступити в супружє ярмо, а досвід жонатих товаришів його не потягав. І так ці дві кімнати ще довго залишаться без господині, а інженер без дружини. Він ще чекав. Кожний тепер на щось чекав. Дехто на підвищення платні, дехто на ві-

стку від рідних із Казахстану, а всі загалом на війну. Широко поширювались урядом і партією пісні про мир, але найбільшою популярністю втішалась стара пісенька про війну. І цікаво, що чуючи її, урядові чинники начебто примикали одне око, бо ж офіційний був мир! Якщо завтра війна...

До мелодії примикали око, не до тексту. Не до тексту!

І інженер оцей текст мугикав під носом, йдучи темним коридорчиком. Якщо завтра війна... завалиться Москва... сколихнеться тюрма всіх народів...! Потече вража кров... і пробудиться знов... у розгарі боїв — дух свободи...!

Нащупавши замовк, всадив ключ у дірку і перекрутив. Здавалось йому, наче ключ не так як звичайно, легко, обернувся в замку. Але що ж, дурниця. Відчинивши двері, пошукав рукою контакту і знов щось чу-же продісталось до уяви. Невже це подих весни так змінив атмосферу його дому...?

Світло блиснуло і інженер замкнув за собою двері, перекручуючи, як звичайно, ключ. Мугикаючи далі півсвідомо свою пісеньку, обернувся, знерухомів... і ноги приросли йому до долівки, хоч і яка неродюча вона була. Віддих вірвався на мить і кілька секунд щойно із здвотною силою хлинуло повітря до легенів. При цьому цей нервуючий, абстрактний запах...

— Ви... ви хто?

На порозі до другої кімнати стояв, вище середнього росту, чоловік у робітничому вбранні, що ще більше виструнчувало його струнку і без того постать. Та найбільше враження зробив на інженера лискучий револьвер, що його цей несамовитий гість тримав у руках цівкою дещо вдолину так, що інженер бачив тільки ясний хребет зброї.

— Я є Ікс — сказав спокійно гість.

Тиша. Нерви інженера успокоїлись трохи. Більше

того, у нього в грудях зірвалась хвиля гумору на відпруження несподіванки.

— А я Игрек... товарищу Ікс.

— Ні, ви інженер Борис Борис.

— З наголосом...

— На перше "о", знаю.

Знов мовчанка. Спокій цього чоловіка уділювався інженерові просто підсвідомо. І скоро вроджена холоднокровність узяла верх. Вид револьвера вже не нервував.

— Мило мені вас привітати в моїй квартирі...

— Вся приємність по моєму боці.

— ... але дозволю собі висловити сумнів, чи вдасться вам хоч у дечому побільшити ваш капітал... у мене. До першого ще далеко, а вчора я видав останні двадцять рублів на картоплю. Якщо дозволите, погощу вас нею сьогодні.

— Сердешно дякую. Я вас теж погощу... але не картоплею.

Інженер глянув значуче на револьвер.

— І не кулею — вияснив гість. По хвилині додав:

— Чи ще хтось крім вас має ключі від вашої кімнати?

— Ясно. Завбуд.

— Чи це своя людина...? — впав запит.

Інженер не зараз відповів. Він розглядав цю постать і намагався вгадати, кого вона репрезентувала та ким вона була. Зокрема останнє питання виявило колючість роз'яснення.

— Вибачте... хто ви?

Гість скупо усміхнувся.

— Ясно, без того ви не можете відповісти на моє питання. Тому я його покищо знімаю.

— Який у вас стиль!

— Правда?

Гість стояв у цій самій позі, але тепер його ліва ру-

ка поманджала кудись, наче на плече і за хвилинку появилась знов. У ній тепер виднілась пачка банкнотів.

— Вам потрібно грошей? — спитав він інженера.

— Кому їх не потрібно? Але тоді ви не за грішми...
Моя цікавість зростає.

— Для мене вповні зрозуміло. Прошу, візьміть ці гроші. Вони вам будуть потрібні.

— Звідкіля така певність?

— Моя вроджена хиба...

Інженер зробив один крок вперед.

— Скажіть будь ласка... чого ви власне хочете?! — кинув серйозно.

Гість прижмурих злегка очі.

— Щоб ви заглянули до наступної кімнати.

Інженер мовчав хвилинку, з'ясовуючи положення. Хто міг бути цей гість, що балакав так культурно і не нагадував ні бандита, ні злодія. Агент...? і чий? Чому він запрошував його до другої кімнати?

— Балакаєте самими загадками, товаришу Ікс.

— Це ствердження не вносить нічого нового до розмови, інженере.

Інженер стояв нерішений.

— Справді, не знаю, що думати про вас...!

— Це тільки одностороння невіжість, інженере.

Ця гра знервувала інженера. Він пішов гостро вперед, в напрямку своєї другої кімнати. Гість зробив йому чемно місце у дверях і інженер поклав руку на клямку. За секунду здавалось йому, що револьвер за ним підніметься і пустить йому кулю у плечі, та зараз же залишив цю думку. Це ж було безглуздя, і хоч уся ця подія не має ще ясного глузду, не вірив інженер, щоб його тут бажали вбити. Все ж таки на мент повернув ще голову.

— Хто ви такі...? Хто ви...? — спитав неначе сам себе.

З обличчя гостя не зникав ледве помітний, але тим більш нервуючий усміх. Його очі заховались під темним склепінням чола і інженерові важко було в них щось вичитати.

— Заждіть ще, інженере. Я вам розкажу казку...

— Лише коротку. Нехай вона ще цього вечора покінчиться.

— Лякаюсь, інженере, зовсім поважно, що вона цього вечора щойно починається... Слухайте, а багато стане вам ясне. Живе в нашому місті лицар-піротехнік, що визначається чеснотою скромності. Лицар цей живе тихо, нікому в дорогу не входить, а своєю чеснотою підбиває всім серця. Але ось знайшовся лютий ворог, що намірився нашого лицаря вхопити у свої кігті і післати працювати для своїх лютих цілей у далеку-далеку країну...

— Оригінальна казка — іронізував інженер.

Гість не збентежився ані трохи.

— Ворогові тому ясно, що добровільно наш лицар туди не поїде, хоч і як захвалювати цю сибірську країну і тому послав до нього посольство, складене із двох князів, з дарунками...

Інженер насторожився. Це були вже факти йому невідомі. Таємний гість усміхнувся по своєму, скуппо, запримітивши зацікавлення у інженера. Рівним голосом продовжав даліше.

— Посольство подалось у святочному настрої до замку нашого лицаря і це була б перша частина казки. Яка тепер година? — витягнув годинник і глянув на нього. — Друга частина цієї казки неменш цікава. Слухайте! В тому самому краї жив бідний чоловік, що всю кривду, яку ворог наносив країні, хотів помстити. Він і пішов війною на ворога, а той зате вбив його рідню, вбив його суджену, а на нього самого наложив кару смерті. Чоловік цей бідний утратив усе на світі і життя, своє чи чуже, перестало для нього грати ролю. Для

нього ще існувала тільки цілеспрямованість його дій. Для нього залишилась ще тільки боротьба для звільнення поневоленої країни. Цю маленьку характеристику цього чоловіка можна було оминати, але що вона небагато часу забрала, краще, як ви цього чоловіка ближче пізнаєте. Ось і він вирішив заглянути за препишним посольством, зправила не довіряючи ворогові згідно із засадою: тімео Данаос ет дона ферентес. Так поволі ми наближуємось до розв'язки нашої казки, впізнавши вже майже всіх дійових осіб. Гарна казка, правда? А тепер загляньте туди...

Гість запрошуючим рухом руки вказав на наступну кімнату і інженер відчув щось неспокійного в душі. Він не сказав ні слова тепер, натиснув тільки клямку і відчинив двері. В його ніздря вдарив гостріше цей самий нез'ясований, нудний запах, що його прихвність ствердив він ще при вступі у квартиру. В кімнаті було темно і без надуми інженер сягнув до контакту.

Лямпочка загорілась.

Інженер Борис стояв на порозі і не важився далі ступити хоч на крок. Його зір мандрував по кімнаті, не впізнаючи її. Все було на несвоєму місці, всюди панував нелад. Його книжки лежали на землі, його біля, одяг... Та це все пусте. Мороз пішов у нього за плечима, коли він глянув на долівку.

— Це ви зробили... — шепнув.

— Я — залунало позаду. Голос плив далі рівно, спокійно, як передтим, без почувань. — Мені треба було заходити до вашої квартири дуже обережно, щоб ніхто мене не побачив. Я мусів спершу наоливити замок у дверях, бо вони обидва замкнулись у середині, ждучи вас. Тут я бачив, як вони господарили у ваших паперах і записках. Вони мали вас узяти із собою, виходило із їхньої розмови.

Досі інженер заховав холодну кров. Але тепер, на вид двох трупів у большевицьких державних одно-

строях, перед ним відкрились такі жахливі перспективи, що неприготований ум не міг їх подолати. В його хаті лежали трупи двох службовиків МВД!

Неначе ведений чужим наказом, інженер ступив тепер крок вперед і нахилився над білою запискою, прикріпленою до одного із тіл.

“Впав як окупант. УПА-Захід”.

— Того мені ще бракувало — застогнав інженер. Тепер було йому вже ясне те, чого перед хвилиною тільки догадувався. У найсміливіших снах він не вимріяв би такої саме зустрічі із представником цієї легендарної армії, про яку всі шептали, на яку всі надіялись і якої проте так мало було видно. Тільки сліди... Криваві, безоглядні, сліди, так як безоглядним був ворог-окупант. Інженер поволі оглянувся. Чоловік цей стояв на порозі далі, тільки револьвера не було в його руці.

— Тепер знаєте, хто я.

— Ви стріляли... Сусіди мусіли чути стріли...!!

— Заспокійтесь! Це тихострільна пістоля. Не чути багато. Прислали нам з-закордону наші друзі кільканадцять таких цяцьок. Наче батогом хляснеш і то не голосно. А наслідок певний... Про що ви думаєте?

Інженер зідхнув.

— Про що я думаю? Увійдіть в моє становище і думатимете так само. Ви прийшли і підете, вас не буде. А я?

— Я вам подаю руку на рятунок. Ви можете піти зі мною.

— З вами...? Але ж я не готов на таке...?! Куди ж я піду з вами? Залишу квартиру, мої папери, книжки, стільки неполагоджених справ, записки ще досі в лабораторії...

Таємний Ікс схрестив руки на грудях байдуже.

— То ж бо й є. Повне нерозуміння ситуації. Коли приходять ворог і забірає в сорочці на Сибір чи на той

світ, залишаються папери, книжки і записки, дружина і діти без прощання навіть. Коли треба стукнути себе в лоб і перебігти ворога та самому піти в тінь, всі ці дурниці набірають аж такої великої ваги. Чисто як люлька Тараса Бульби в безсмертного Гоголя. Якщо бажаєте через вашу люльку загинати, вільна воля. Я зробив для вас досі надто багато. Але нянькою я вам не буду. Рішайтеся!

Інженер був вповні безрадий. Він відчував острах перед наслідками цієї події з боку большевиків, але він відчував неменший острах перед таким життям без життя і вічним страхом перед смертю.

— Куди я піду...? — повторяв він, перший раз у житті поставлений перед таку важку проблему.

— Шляхом болізни й печалі, поетично кажучи — усміхнувся чоловік, що звав себе Іксом. — Але поспішайте із вашим рішенням. Вже добігає межа вільного часу.

Інженер відчув тоді злість до нього.

— Ви це все зробили! Ви тут вбили тих двох! А може це було б покінчилось звичайним переслуханням...?

— Блаженні віруючі, бо їх єсть царство небесне.

— Я тепер у ваших руках! І при цьому навіть не знаю, чи це все не якась жахлива провокація, не якась містифікація, придумана на мою загибель! Яку я маю певність? Я вас не знаю зовсім!

— І не раджу вам — сухо заявив гість. — Але мій час і моя терпеливість минають. Я навіть трохи розчарований. Я думав про вас інакше. Я вас цілив краще. Інженер-піротехнік, гм, я думав, що вам не треба буде багато говорити.

— Ах ви, із своїми теоріями! Ви нічого не маєте до втрачення, вам не штука!

— А що маєте ви до втрачення, інженер Борис!? Якби це питання в одній хвилині завдав собі весь наш

нарід у всій Україні, через двадцять чотири години ми були б вільні! Та пусте: яке ваше рішення?

Інженер приклав руку до чола. Воно було гаряче. Вся ця подія далась йому взнаки. Приходили хвилини, в яких він не вірив, що це дійсність, але вид двох кривавих тіл був надто реалістичний, щоб мати ще якінебудь сумніви щодо теперішньої хвилини і найближчої майбутности.

— Я їду з вами... — сказав тихо. — Мені не залишається нічого іншого...

— Жаль, що тільки примус ситуації посилає вас зі мною: бідний наш нарід у своїх рішеннях.

Ікс обернувся і не дивлячись на інженера, вийшов із кімнати. Інженер напохапці зібрав кілька найважливіших паперів, забрав свої особисті документи, оглянувся та подався за ним. Ікс маніпулював щось вже при вихідних дверях і на питаючий погляд інженера відповів коротко.

— Закладаю екразитовий набій.

Весняна ніч проглотнула їх обох, як дві тіні. За ними залишились два холодні, окупантські трупи, перед ним матово блистів асфальт.

РОЗДІЛ 4.

Затупотіли швидкі кроки, наростіж відкрились двері і на порозі станув задиханий молодий чоловік. На його вид всі зірвались від столу. Сягнули до кишень...

— Заховати повний спокій — насилу стримано, скандовано сказав чоловік на порозі. — Всі папери на стіл! Кожна секунда дорога!!

Зашуміли приготовані звітки документів, паспорти, записки. На такий момент вони завжди були готові. Обличчя їм тільки приблідли дещо і кров неначе спинилась у свому бігу. Це був найвищий алярм, це був кінець.

Чоловік з порогу вхопив велику баньку, що стояла побіч дверей і метнувся із нею до столу. Відкрив, хльоснув по документах і через зуби кинув:

— Вогню!

За сірниками не було часу шукати. Хтось вихопив револьвер, приложив до насичених бензиною паперів, потиснув язичок і відскочив назад. Стіл спалахнув, документи зашипіли у вогні. Це була хвилина часу, коротка хвилина і її вжив той, що тримав у руках, за столом повним вогню, баньку із бензиною.

— Серед нас є зрадник... і я його знайду! — його очі страшні свідомістю цієї трагедії і страшні скритою в них помстою, побігли по обличчях дванадцятки людей, що стояли за столом. Серед них був зрадник. Котрий? Всі і ніхто. Цього тепер не знали. Всі обличчя по своєму реагували на це обвинувачення, на події, що вже давали про себе знати тупотом численних ніг у коридорчику за дверима.

— Зрадника я знайду... але горе йому!!! Горе!!!

Під ударами прикладів двері розлетілись в тріски. У виломі скаменіли умундуровані вояки МВД. Печера палала. Документи догаряли, бензина жертвенно справлялась із своїм завданням... До переду пробився якийсь капітан. Скажено блиснули його криваві зіниці на вид вогню і паперів, що догоряли в ньому.

— Сдержать!!! — ревнув до вояків і сам рвонувся вперед. — Документи собрать!!!

Грізно замахнувся бензиною одчайдух за столом. Кинувшись вперед, він уже був перед столом, просто напроти скаженого капітана.

— Назад!! — скрикнув із всіх сил. — Назад!!! Тут бензина!!! Спалю живцем, хто рушиться на крок!!

Капітан зблід, завернув назад, плечима сперся об вояцьку масу у дверях, револьвер підняв догори.

— Застрелю!!! — кричав, а той йому реготом у відповідь. Реготом повним розпуки.

— Стріляй!!! Стріляй у бензину!!! Посміяй!!!

Капітан пінився і не стріляв. Він мав наказ узяти всіх живцем і він ще не знав, що вони зроблять. Вони ж свідомі своєї долі, вони ж знають, що їх жде...

Це були теж тільки секунди, але папері догаряли, на столі полумінь вгасала. І нагло, без наказу, у цю полумінь вмішалось двадцять рук і стерли гарячий, пекучий ще попіл на порох. Ніхто ніколи не відчитає, що було на тих паперах, ніхто не відчитає прізвищ, ніхто не знатиме нічого.

— Хлопці... готово!?!?

— Готово...

— Здайте зброю. Не обороняйтесь. Наша година ще не прийшла. Ані слова... А зрадника я найду, Бог мені допоможе!

Відкинув набік баньку із бензиною, і так їх усіх взяли. Всіх тринадцять. Всі були понурі, всі були насуплені і всіх гнітило почуття вини за зрадника. Все було б гаразд, якби не свідомість зради. Спалили папери, та що з того? Зрадник скаже все ворогові. Проклятий зрадник... Тільки котрий?

Не старались до себе говорити. Не старались на себе навіть глядіти. Коли вели їх до авт, йшли просто, із піднесеними головами, наперекір світові, що гнав їх у тюрму.

На вулиці стояли люди, випадкові прохожі. Міліція розганяла їх, але вони стояли, гляділи і думали. Зловили...? Кого? Ах, та ж звісно, кого! А які всі молоді! А які гарні! А як гордо тримаються! Наче не їх ведуть...!

— А я й не знав нічого... — шепотів старий сторож цієї фатальної камениці, дивлячись як виводять кудись із підземелля тринадцять молодих людей. — Не знав і не бачив... Господи, що діється на світі...! Як вони там зайшли? Ніодного не бачив...

— Тссс...! — поклала палець на уста жінка. Запізно.

Сторожа взяли теж. Ввечорі забрали ще й його жінку. Забрали ще дві родини із цієї камениці. Ворог втрачав нерви, щораз частіше пристосовував прямо спільну відповідальність. Край під його ногами починав підніматись, діялись щораз страшніші речі і нікого ловити! Брак слідів!!

Тож тепер ворог ликував. Взяв живцем тринадцять молодих людей, тринадцять важних людей! На доказ нехай буде їхня поведінка: себе не обороняли, але спалили всі папери.

Слідчий майор запінився із люті на вістку про це. Голими руками хотів роздерти капітана, що звітував про такий неуспіх. Того самого дня він переніс його на службу у карпатську закутину, де часто появлялись партизани: нехай там його докінчать, дурака!

Але паперів не було. Ані сліду. Як не перебирали рештки попелу службовці МВД, не знайшли нічого. На деяких недопалених кусках не було ніодної букви, нічого не відкрили і з порожніми руками стояли перед своїм начальством.

Ну, паперів немає, але є арештовані.

Їх розсаджено всіх поодинці. Щоб не могли із собою порозумітись. Перед дверима кожного із них поставлено варту. Щоб ніхто не втік. Таких гостей МВД давно вже не мало. Звичайно в полон ці люди не йдуть. Що ж стримало тих тринадцять від смерти з власних рук!?

МВД ще не знало. Знав тільки той, хто видав такий наказ. Але він був із всіх найбільш понурий, він був із усіх найгрізніший.

За два тижні приїхав генеральний прокурор. І цього самого вечора відбулась довга нарада, що в ній взяли участь найвищі керівники МВД на всю Західну Україну. Підчас наради обмінялись досвідом дотеперіш-

ніх допитів, досвідом поборювання самостійницького руху і досвідом нищення найгрізніших його представників. Прокурор Боронов майже не забірав голосу. Він прийняв тактику спостереження і вишукування помилок. Він знав, що від успіху його акції на цьому терені залежить його кар'єра і він не бажав виставляти її на надто небезпечну пробу. Із балаканини всіх приявних він вишукував можливі для себе прийоми і нотував їх у пам'яті, не промовляючи однак вирішної ініціативи вже сьогодні. Він хотів пізнати ґрунт, на якому йому приходить працювати і людей, що відповідальні за спокій у цій частині Союзу.

Головне слово проводив спецкомісар Сажньов, сухий як тичка чоловік, із повздовжним лицем та скісними очима. Він об'їхав усі Західні Землі, побував у кожному майже пункті МВД, особисто розеліджував десятки справ і його досвід був справді неабиякий.

— Товариші, збираючи все разом, треба сказати, що бандитський рух в Україні організований дуже добре і кермований рішучими людьми. Треба сказати, що досі жадний повстанський рух на терені Союзу не був так добре організований і керований. Вистане вам сказати, що наприклад у дрогобицькій області на стосімнадцять випадків порушення наших законів українськими бандитами зловлено справді винуватих тільки у двох випадках. Всі інші випадки були покарані для постраху, бо справжніх винуватців не зловлено. Треба теж сказати, що досі нам не вдалось ніодного конфідента просунути в їхні ряди, навпаки, вони мають своїх конфідентів у нас!

Прокурор Боронов слухав і перебирав свої тузи. Тут програв. Його здогад, що бандитський рух в Україні сильніший, як це загально думасться, справдився, був тут навіть висказаний і не було що цього туза у своїх ствердженнях даліше тримати. Треба було шукати нових підстав для своєї акції. Треба було далі слухати.

Впродовж останнього року — продовжав Сажньов — українські бандити переставили свою діяльність. Від моменту охоплення населення нашою паспортизацією та від хвилини заведення точних картотек, бандитам стало неможливо втримати старий лад, себто організувати сильні бойові формації і переводити більші наскоки на пункти нашої влади. Ми могли завжди контролювати, де хто бував у який час із селян і ми успішно стали нищити їхні більші відділи. Правда, не обійшлося без поважних втрат. Треба сказати, що вони б'ються до кінця, до передостаннього набою, бо останній звичайно залишають собі. І треба сказати, що коли ми знищували відділ силою в десять чоловік, ми залишали на полі звичайно двадцять вбитих, не враховуючи ранених. Треба подумати, товариші, про це відношення!

Спецкомісар Сажньов підняв склянку із водою, що стояла напроти нього і потягнув ковток. Його міна була скептична. Тут говорилось правду, у тому крузі.

— Так, так, товариші. Треба сказати, що наша розвідка не виконує своїх обов'язків — глянув при цьому у бік майора Козлова, що старався бути тепер малим і невидним. — Тоді, коли ми звітували про незвичайно шкоре винищення озброєних банд, ми не знали, що вони зникають не так під нашими ударами як у тракті перебування діяльності. Вони просто розвіялись на всі сторони, розійшлися і зникли. А ми зупинились перед порожнечою.

Спецкомісар попив ще води і після того закурив папіроску марки Київ. Ця марка втікала із димом поміж його пальцями, але символу цього явища спецкомісар ще не розумів, як зрештою і не розумів його ніхто.

— Банди зникли, але зате у містах і містечках почались плянові атентати. Спершу тут і там тільки, неначе для обстеження ґрунту, потім частіше, а потім вже правильно. Майже кожний атентат попереджувався або засудом з боку бандитів, або іншою ознакою їхньої

безличности. Що робили ми? Коли згинув полковник Брашов на вулиці Леніна, ми арештували і вивезли мешканців чотирьох каменниць. Можливо, що серед них був якийсь тасмний бандит теж, але це не заломить бандитів. Вони добре маскуються. Вони зареєстровані всюди, працюють і виконують свою працю найкраще, щоб на них не упало ніяке підозріння, а вночі виконують свою іншу роботу. Ми не маємо над ними тепер контролі. Завбуди лякаються щонебудь нам доносити, відколи бандити повісили трьох наших конфідентів одної ночі в їхніх таки хатах. Заіснував такий стан, що населення більше лякається тепер кари бандитів, як нашої. Стан для нас незвичайно грізний. Наш довголітній досвід каже, що одна тільки може бути караюча рука на терені Союзу і це може бути тільки наша. Якщо виросте друга сила, ми мусимо її знищити, інакше, вона стає для нас небезпечна. Тепер нам стане ясно, чому Політбюро відбуло окреме засідання над справами України і чому щораз більше спеців по поборюванні українського бандитизму приїздить сюди. Це все, що я хотів сказати. Якщо в когось є питання, прошу дуже.

Приявні працювали вже довший час на цих землях і в них питань не було. Вони знали це саме і вони тільки це все виразніше, міцніше називали, не прибираючи фактів у мусліні, як це ще робив Сажньов. Вони знали, що ситуація далеко поважніша і зокрема, коли додати до цього зовнішньо-політичне напруження, ситуацію можна назвати катастрофальною.

Майор Козлов ворухнувся на своєму місці. І він хотів ось сказати, щоб затерти враження догани для його праці, що її висловив спецкомісар.

— Товариші, мій ресорт дає мені змогу заглянути поза лаштунки всіх цих подій. Як ствердив товариш спецкомісар, є багато труднощів у нашій роботі. Вони виникають із того, що бандити стали на незвичайно сильних позиціях по відношенні до місцевого населен-

ня. Воно їх підтримує, воно із ними симпатизує, воно свідомо перешкоджає нам у нашій роботі. Наші донощики не працюють як слід. Вони лякаються. Бандити мають конфідентів серед наших установ і ці дають їм відомості про того чи іншого, як вони називають “зрадника”. Вони й карають його безумовно і так ми щораз більше залишаємось без зв’язку із тереном.

— Вам треба пристосувати нові методи — кинув хтось із приявних.

— Нові методи? Наші методи є вироблені довгими роками і немає кращих від них — відповів Козлов.

— Так чому ж тоді бандити мають більше успіхів, ніж ми?

Козлов насупив своє чоло і мовчав. Він сам собі вже не раз задавав це питання, але він не знаходив на нього відповіді. Він думав завченими категоріями, а там не було місця на щось, що не давало себе схопити в пункти і рахунки.

Тоді озвався прокурор Боронов. Він зрозумів, що прийшла хвилина, в якій він міг з самого початку піднести свій авторитет і такої нагоди він не хотів проминути.

— Товариші... — почав і шепіт зразу втих. Всі були цікаві, що скаже цей новий. — Для всіх справ, що тут сьогодні були описані, годі знайти якийсь практичний рецепт. Я прислухувався вашим словам дуже уважно і я розумію положення, яке тут створилось. Я хочу вам вказати покищо на інший пункт, а можливо, що коли ви почнете із нього розглядати ці справи, багато дечого вам стане більш зрозуміле. Кожного ворога треба спершу добре пізнати. Це недобре, що ми називаємо тутешніх партизан бандитами, бо вони бандитами не є. Якби це були тільки бандити, ми давно вже дали б собі із ними раду. Це не бандити, це справжні вояки, що борються за — як вони кажуть — звільнення України від російської окупації. Ви розумієте? Вони борються за

свою незалежність. Вони мають свою велику ідею і вони за неї ідуть радо на смерть. Тому вони не здаються в полон, тому вони борються із таким завзяттям. Ми мусимо знати мотиви, що ними керують. І тепер мусимо шукати нових методів поборювання такого руху. До цього всього вони не самі. Не тільки, що їх підтримує повністю український нарід, але їх підтримують теж інші народи. Я приїхав із Кавказу, товариші. Коли розстрілювали у Тифлісі зловленого із зброєю грузина, він закричав перед смертю: нехай живе вільна Грузія, нехай живе вільна Україна. Ви розумієте...?

Прокурор замовк і спостерігав обличчя приявних. Такого не сподівались тут почути. Прокурор перевищував їх на всіх сто відсотків. Тут була виконна станиця і тут не роздумував ніхто в такий спосіб. Приходили накази і їх переводили в життя так, як вони були. Ніхто їх не критикував, ніхто їх не розбірав, бо це не було безпечне.

— Я приїхав із Кавказу сюди тому, що коли там гинуть за вільну Україну, тоді джерело лиха є в цій же Україні. Тут треба знищити гидру націоналізму, що від сторіч зуживас половину нашої енергії, тут треба знищити ідею, що загрожує існуванню великого Союзу, великої Росії. Це буде наше завдання, товариші. Спільними силами ми розкриємо ворога, розкриємо його найтайніші пляни і виб'ємо ґрунт з-під ніг, а потім знищимо його раз на все так, щоб і сліду після нього не залишилось ні на землі, ні в історії.

Прокурор вдарив долонею по столі і закінчив. Немов інший дух повіяв по залі і тягар відповідальности немов переливався із плечей приявних на якесь ближче нез'ясоване тіло, на якусь нову ідею чи ситуацію, що її вони майструвати не могли і не уміли: але й їхня вина зменшувалась. І тому після кількох хвилин тиші всі густо забили в долоні. У честь прокуророві, що віднайшов правдивого ворога і допоміг їм

з'ясувати його існування, хоч про його форми тепер і передтим мало було відомо. Загальна полегша поліпшила настрої і ніхто не протестував, коли майор Козлов кивнув на вартового, щоб принести горілки і закуски. Конференція мала відбуватись даліше в теплішому настрої.

Саме в тому часі на столі подзвонив телефон і спецкомісар Сажньов, що був найближче нього підняв трубку. Дехто не звертав уваги на телефон, дехто із здивуванням завважив наморщене чоло Сажньова.

— Хто говорить!?

— . . .

— Як?

— . . .

— Єсть. Товаришу прокурор! Для вас телефон! Прокурор повернув головою туди.

— Від кого?

Сажньов подав йому трубку.

— Не знаю. Місцева розмова. Не сказав свого імени. Особисте, каже.

Прокурор здвигнув раменами, прийняв трубку і кинув коротко, енергійно.

— Хто говорить?

— Чи при апараті товариш прокурор Боронов?

— Я сам.

— Добрий вечір, товаришу прокурор — загуло по другому боці.

— Хто говорить?! — скрикнув Боронов.

— Ніхто, товаришу прокурор. Або скажімо: Ікс.

— Ікс? Хто це?

— Ніхто, товаришу прокурор. Отже ви прибули щасливо, і я хочу висловити вам привітання від громадянства нашого краю. І ще одно, товаришу прокурор: чи це правда, що ви з походження українець і що ваше колишнє прізвище: Бороненко?

Приявні вміру часу зацікавились розмовою прокурора і уважно спостерігали його обличчя. Боронов вичув це і хоч як це йому було не по нутру, він не хотів дати по собі пізнати неоправданого схвилювання. Та останні слова незнайомого голосу викликали в нього блідість.

— Хто... ви? — сказав він звільна, щоб виграти час.

— Це все, товаришу прокурор.

По другому боці повішено трубку і прокурор свою відклав поволі набік. Мінуту, дві стояв він непорушно, задуманий. Потім нагло підвів голову.

— Майор Козлов!

— Товаришу прокурор...?

— Чи можна ствердити звідкіля говорено до мене?

— Можна, товаришу прокурор. Дайте трубку!

Козлов получився із централею і за кілька хвилин отримав потрібний номер. На його обличчі відбилось здивування. Не пускаючи трубки, повернувся до прокурора.

— З будинку міськторгу...? — сам не вірив контролю. — Адже там тепер нікого немає... Це ж уже після годин праці!

— **То ж бо й є** — сказав на це прокурор. Більше жадних пояснень він не давав щодо цієї розмови. Наказав тільки наступного дня перевірити в міськторзі, яким чином після закриття будинку туди міг хтось зайти.

Спецкомісар Сажньов подався після наради до себе. Він жив таки в касарні МВД, вважаючи це за безпечніше. Надто багато високих службовців впало в останніх місяцях, щоб з того не витягнути для себе науки. Сажньов науку витягнув і касарню залишав тільки вдень та не сам. На своїй квартирі Сажньов перш усього налив собі чарку голірки. Випивши, налив собі другу.

— Прокурор Боронов оригінальна людина. Генеральний прокурор УССР, ладно. Поборював бандитів на Кавказі, ладно. Приїхав в Україну та ще й Західню, ладно. Але як він це вступив, що партизани його одного залишили в час нападу на поїзд, а всіх інших побили? От, цікаво було б знати. А сьогоднішня розмова? З ким вона велась? Хто був у міськторгу після годин праці...? Це міг бути тільки бандит! І про що він говорив із прокурором?

Сажньов випив налиту чарку, випив третю і ліг спати.

Жадної загадки не можна розв'язати зразь.

Те саме сказав прокурор Боронов, роздумуючи над дивним телефоном. Пізно вночі він ще переглядав акти тринадцяти обвинувачених — у чому? В тому то й сук. Пунктів можна дати їм багато, але так у дійсності: в чому їх обвинувачувати, коли ніхто з них до нічого не признається? Коли вони взагалі нічого не говорять! Ані слова! Хоч їх і били вже. Худощавий казав, що їх були, били туго. Через рядно і без рядна, били в п'яти і закладали шпильки під нігті. Нічого не допомгло. Тут треба було інших метод. Або зовсім жорстоких або зовсім лагідних. На яку стати? Яку методу вибрати?

Прокурор Боронов не був ще рішений. Він хотів і мусів спершу розглянутись в ситуації. Тут був ґрунт інший, тут у повітрі висіла небезпека.

РОЗДІЛ 5.

Цих двадцять чотири години коштували інженерові Борисові багато здоров'я. Майже не їв нічого, не спав цілу ніч, роздумуючи над своїм положенням, книжок і газет не міг навіть читати.

Уява і фантазія інженера понесли його в такий страшний світ, що йому просто було не до життя. На вулиці він не міг показатись свобідно, бо кожний зу-

стрічний міліціонер мав наказ його заарештувати і завести до будинку, що з нього вихід дуже проблематичний, тимбільше, коли стояти під замітом убивства двох службовиків МВД.

— Ви мусите духово переставитись — сказав йому на прощання таємний ІКС, залишаючи його в цій маленькій келії. — Це ваше тимчасове пристановище. Завтра перейдемо на інше місце. Ви почнете нове життя. На самоті можете передумати, що завгодно. Старі аскети також так робили. Бувайте!

Інженер покищо розумів тільки одне: він знаходиться в підпіллі. У тому самому підпіллі, про яке ходять між населенням такі **головокружні легенди**. Він у підпіллі, він має зв'язок — до Ікса, і він має умову переставитись. До сто чортів! Переставити можна хату, меблі, але не душу, не ціле єство!

Тому інженер мало переставлявся, а більше думав над тим, що пережив досі. До Ікса крім злоти відчував пошану, може навіть трохи страх. Ікс був такий певний себе, такий відважний, що це мусіло заїмпонувати інженереві. Він не розумів ще, що він також уже один із тих безстрашних, один із тих, що готові кожної хвилини на смерть і на бій. Він оминав думки про смерть. Він хотів жити.

Перш усього інженерові заїмпонувала організованість цього підпілля. Він мало що бачив ще, але він запримітив, як привітався сторож цього будинку з Іксом, він бачив, що власник квартири, через яку вони перейшли, був старою, поважною людиною, яка навіть оком не моргнула, коли Ікс проходив через його кімнати. Підчас того молоденька гімназистка стояла під вікном, спостерігаючи вулицю перед домом. Це все були дрібниці, але інженер надавав їм великої ваги. Він сам з рачії своєї професії знав, яку величезну роль грають технічні подробиці у всіх справах взагалі, а яку ж роль

мусять вони грати тут, де кожна помилка платиться життям і здоров'ям!

Однак двадцять чотири години в келії без жадного вікна, при електричній лампочці, що часами погасала не знати, яким порядком, надійло інженерові. Він почувався як у тюрмі, ніхто до нього за цей час не навідувався. Годинник показував таку пору, що вже напевно мусів бути другий вечір, а "підпілля" продовжалося далі і кінця йому не було видно.

А в таких хвиликах найрадіше опановував його страх. І хоч він намагався бути назверх спокійним, проте свідомість нагінки, що вже йшла на нього збоку цілої державної апаратури СРСР не давала йому спокою.

Він розумів, що він буде весь час тровленим звірям, якому не дадуть спокою, доки не зловлять або не вб'ють. Як довго можна буде скривати...

— Не тривожтесь, дружечку — озвалась нагло самота. Інженер здригнувся, як би його хтось попарив. Просто із стіни вийшов зовсім незнаний йому чоловік у звичайному, бідному вбранні, але зате із великим наганом в руках. Цей наган помандрував тепер звільна в кишеню. У стіні за чоловіком виднілись вузькі двері, за ними східці, що вели кудись в долину.

— Скучно вам було, що? Як би так були хоч яку дівчину з вами замкнули, ні? Завжди кажу Іксові: не будь такий немилосердний, адже люди є людьми. Та ні! Він своє. Воюємо, каже, на дівки нема місця в нас. А однак дівки в нас є. Мусять бути. Є діла, що їх тільки дівчата зробити можуть. А втім, я люблю дівчата. Мені не перешкоджають.

Інженер слухав мовчки. Після такої рекомендації випадало і йому сказати дещо про себе і він сказав:

— Я хочу йти звідтіля геть.

— Гаразд, дружечку, це і станеться. Саме на те я й прийшов. Ми негайно підемо геть. Тільки... одне мале питання. Що це...?

На його долоні, не знати відкіля появився невеликий, лискучий револьвер. Інженер глянув на зброю, глянув на нього і мимоволі усміхнувся.

— Револьвер.

— Це не все. Який?

Тепер інженер уже не усміхнувся. Глядів на зброю далі, але далєбі, не міг сказати про неї нічого більше.

— Тож слухайте. Автоматичний, тип мавзер, 6,35, сімзарядний з глушителем. Не чути голосніше батога. Гарна штука, що? Це ваш. На початок.

— Мій?

— Ну, ясно ж! А як же ви хочете, руками оборонятись?

— Ні, але я...

— Це завжди так. Кожний початківець у нас має такий респект. Я вже не вас першого бачу. Беріть!

— А багато вже таких тут було як я?

— Ну, досить. Вже з п'ятнадцять.

— І де вони...? цікавився інженер.

— Двох ще живе. Гарні були хлопці.

— Двох ще живе... а інші?

Чоловік віддав інженерові до рук револьвер і витягнувши свого нагана, щось при ньому маніпулював.

— Інші... впали.

Інженер вже не питав нічого більше. Біля шлунка йому щось заважило. Та чоловік у дверях не ділив з ним його вражень. Сховавши наган назад, кивнув головою.

— Ходім. Вже час. На нас ждатимуть і коли не прийдемо точно, будуть непокоїтись. А людські нерви треба ж шанувати. Дорогі вони.

Інженер забрав свою нагортку, забрав кашкет, оглянувся, попрощався із німими стінами і пішов вниз за своїм провідником. Легкий шорох за ними дав знати, що таємні дверцята зачинились. Тепер уже не проходили через кімнату старого, сивого добродія, також

гімназистки не було. Йшли в темряві, якимось коридором, потім великі двері відкрились і над головою інженера замиготіли зорі, а легені вдихнули з приємністю свіже повітря.

— Ми на вулиці — остеріг його провідник. — Ваш револьвер відбезпечений. Але не стріляйте скоріше, ніж я це зроблю.

Інженер відчув холод за плечима.

— Чи може бути аж так зле із нами...?

— Цього не знати, дружечку. Але може бути всяко. Отже, уважайте. Нам треба йти через середмістя.

— А не можна обійти?

— Не треба. В середмісті нас ніхто не знайде. А по завулках може стирчати якась патруля.

Якийсь час йшли мовчки. Вже минули їх перші прокожі, знак, що виходили на більш оживлені вулиці. Спочатку інженер на кожного прохожого крадькома оглядався. Ще вчора ці люди були йому зовсім байдужі, сьогодні в кожному бачив ворога. Він же ж скривався!

Але після кількох мінут успокоївся. Прокожі навіть не дивились на їх бік. Кожний поспішав у свою путь, не інтересуючись нічим, що не було його. Надто велика цікавість ніколи не веде до доброго.

Провідник йшов скорою ходою і інженер добре мусів витягати ноги, щоб поспіти за ним. Одноразово він мав на язиці ще багато питань, які хотів вияснити, бо ж усе, що він тепер чув і бачив, становило вже його власний досвід і від якості того досвіду могло залежати навіть його життя.

— А скажіть мені, чому так багато ваших паде...?

— Ну, боротьба. І большевиків паде немало.

— Ну, але...

— В більшості падуть наші люди з власної вини. Той необережний, той очайдух, той знов дурний. Різно буває.

— Так, але...

— Наприклад один зробив дурницю, почавши ходити до дівчини, що до неї емведист заходив. І той із заздрощів всадив його в тюрму, а там скоро розкусили і докінчили. Дурнота. Але були й хлопці як золото. Ось кілька днів тому згинув один, Симеон псевдо. Кажу вам, скарб, не людина. Молодий ще, а визначався такими прикметами, що просто пошукати. Скільки большевиків забрав із собою, не знаємо докладно, але що немало, можуть сказати самі червоні.

Інженер вже про ніщо не питав. Волів жити із своїми думками, які обертались біля речей менше страшних. Всю решту дороги мовчав.

Через середмістя перейшли скоро. Інженер увесь час тримав душу на рамені, а руку на холодній сталі, інакше б це додавало йому відваги. В кожному випадку він відчув якусь крихітку своєї сили, коли переходили повз двох міліціонерів. Адже вони нічого не знають, а він може витягнути револьвер і цільно стріляючи їх обох убити. Може!

Його крок став твердший, його думки спокійніші, світ не виглядав вже так страшно, як ще перед годиною. Бог дасть що буде добре. Адже якось таки мусить бути!

Біля трамвайної зупинки на колишніх Валах затримались. Тут стояла велика громада людей, що вийшла із оперного театру, де виступала якась московська трупа. Серед цих людей вони обидва зникли, як камінь у воді. Однак не так. Інженер завважив, що провідника хтось сіпнув легко за рукав. Здивувався, що це якась дівчина. Вуличниця?

Його провідник щось сказав до неї, чого інженер не дочув, вона кивнула мовчки головою і з черги сіпнула інженера за рукав.

— Тримайтесь мене, робіть те, що я. Новик? Пхі!
Інженер був би із приємністю їй щось на це відпо-

вів, але зрозумів, що вона й так не слухала б. Над'їхав трамвай і люди наввипередки поперли до нього, щоб здобути місце. Інженер був би радо зрезигнував із такої приємності, але побачив, як його нова провідниця енергійно пробила собі шлях до воза і йому не залишалось нічого іншого зробити. Ще тільки оглянувся, бо хотів сказати своєму попередньому провідникові слово прощання, але його вже не було.

— І хто зна, чи його вже побачу.

При допомозі ліктів і власної сили добився до воза, де його товаришка навіть здобула сидяче місце. Він хотів очима дати їй пізнати, що він уже теж тут, але вона навіть не гляділа в його бік. Зате інженер мав час приглянутись їй. Вона була без шапочки і буйні, темні кучері, довгі і густі, околювали овальне, рівне личко із виразно викресленими устами. Вона уст не малювала, запримітив це зразу, але вони й так мали гарну, живу барву.

Цікавий був, які її ноги, але пасажирки стояли так густо, що цього не міг добачити, натомість усвідомив собі, що оце перший раз від довгого часу він зацікавився такими речами! Геї, що сталось, інженере Борис!?

Неначе сам себе засоромився, відвернув зір від обличчя своєї товаришки і став глядіти на безконечний шнур ярко освітлених крамничних виставок, що пробігали за вікнами трамваю. Не знав, що тепер він став об'єктом уважного спостереження. Зелені очі дівчини уважно оглянули його постать і без якогонебудь видного враження помандрували знов у безцілля, як звичайно у трамваю.

На одній із зупинок вона піднялась і вийшла одним виходом. Інженер посунув у товаристві різношерстних людей у другий. На вулиці запримітив її вже у віддалі десяти кроків. Пішов за нею. Раз тільки вона оглянулась. Побачивши його за собою, пішла скоро, доки не

пристанула перед одною із каменниць. Інженер надігнав її.

— Тут уважайте. Йдіть обережно. Шкода лоба.

Інженер скривився. Боже, що за тон у неї. І які грубі вислови. Але пішов слухняно в якийсь подвір'я так, як вона, попід муром, щоб його тінь не відрізнялась нічим від темряви. У деяких вікнах ще горіло світло, чути було діточий плач, хтось співав на першому поверсі, люди жили щоденними турботами. А він, інженер, у підпіллі! От що!

Темрява стала ще густішою. Щось тепле, сухе доторкнулось його обличчя, зійшло по грудях вниз і взяло за долоню. Її рука.

— Ваша рука далеко миліша, як ваша мова — сказав чомусь.

Вона не відповідала. Її рука потягла його за собою і він пішов радо, уважно ставляючи ноги в кроміжню темінь. Куди вона його приведе?

Зайшли вже в будинок. Двері за ними закрились, коридор був повний вибоїв і ям. Східці. Вниз. До пивниці?

Її рука залишила його.

— Зачекайте!

Інженер залишився сам. Вона віддалилась так тихо, що не чув жадного звуку. І коли переконався, що дійсно вже жадного звуку не чути, стало йому неприємно. До голови прийшла думка, що можливо, його тут привели і так залишать, бо ж нащо їм в'язатись із чоловіком, що нічого не знає?! Але чому тоді Ікс так за нього подбав, забіраючи із собою? Ні, все в порядку, треба тільки заховати спокійні нерви.

Нагло здавалось йому, що доглянув у темряві щось ще темнішого. Мимоволі зробив крок у бік, потім ще один і ще один. Зробив це по змозі тихо і сперся плечем об протилежну стіну.

— Де ви...? — почув тоді шепіт.

— Тут.

— О, бачу, що вживаєте вашого мізка і до думання!

— Що таке...?! — обурився інженер.

— Ну, змінили старе місце... вітаю. Родиться підпільник. Та ходіть уже, нема чого тут стояти.

— Вибачте, ви мене образили.

— Що!?! — з черги тон обурення залунав у її альті. — Я вас образила.!? Смішне! Новик такий! Ходіть уже!

— Я не йду. І взагалі не хочу мати до діла з ніким, хто мене в такий спосіб ображує.

Запанувала тиша. Видно, що вона надумувалась, що тепер сказати, а інженер теж мовчав. Твердо постановив собі провчити її розуму. Та несподівано десь вгорі, над ними, блигнуло світельце електричної ліхтарки.

— Ну, де ви? — залунав нетерпеливий голос якоїсь жінки.

— Вже йдемо — кинула коротко зеленоока дівчина і не дивлячись на інженера пішла наперед. Він подумав щось і пішов за нею, відкладаючи порахунок на пізніше.

Старша віком жінка присвітила їм ліхтаркою дорогу до якогось магазину, повного старих речей, а звідтіля до ярко освітленої кімнати.

Провідниця інженера кинулась у глибоке крісло. Інженер почував себе трохи ніяково, все тут було для нього нове, а він не знав кого і як називати. Старша жінка, сива вже, але мила, вказала йому крісло і мовчки вийшла.

Інженер сів напроти своєї провідниці і набравши духу в груди, відчинив рота.

— Краще мовчіть — попередила вона його. — Я ще не бачила чоловіка, що після такої довгої надуми сказав би щось путнього. Ви не загубили револьверу часом...? — насміхалась із нього.

Інженер відвернув голову вбік, не кажучи нічого.

Господиня зайшла знов і кивнула на інженера дальцем. Він підвівся і пішов за нею. В наступній кімнаті стояв молодий чоловік, що уважно розглянув постать інженера. Ніхто не говорив ні слова. Не було привітань, не було жадного зайвого звуку.

— Підходить? — спитала старша жінка.

— Про це рішає Ікс. По мойому — підходить. — Чоловік цей виняв із кишені якусь картку паперу, що виглядала на світлину і довго та уважно приглядався їй та інженерові. — По мойому, підходить — повторив уже смілівіше і сховав світлину. — Ви знаєте московську мову?

Інженер підняв одну брову вгору.

— Розумію її трохи.

— А говорити не знаєте?

— Трохи знаю.

Чоловік глянув на старшу жінку, що стояла на давньому місці, збоку.

— Із завтрішнього дня треба його вчити. За тиждень, два, він мусить уміти говорити. Це наказ Ікса.

Жінка витріщила очі.

— За два місяці він ще не буде говорити! — скрикнула.

— За два тижні він мусить добре говорити по-московськи — повторив вперто молодий чоловік. А звертаючись обличчям знов до інженера, він заявив просто з моста: — Він не виглядає на такого тупоумного, щоб на навчився цього. Та й живе вже кілька років тут і чує цю кляту мову на кожному кроці.

— Ви маєте слухність — ствердив спокійно інженер. — Я не є такий тупоумний, щоб цього не навчитись. Коли вже навіть ви мабуть, умієте...!

— Бачите? — погодився чоловік і щойно сміх старої опам'ятав його. Але інженер спокійно закурював папіроску і на знак господині піднявся та пішов за нею.

Зеленоока дівчина сиділа як і передтим на тому самому місці.

— Все в порядку?

Стара видивилась на неї.

— Як може бути в порядку!!? За два тижні того чоловіка навчити по московськи...? Хто таке бачив? Чи не можна було цього скоріше підготувати?

— Не журіться, пані Маро, я переберу це на себе.

Зеленоока сказала це зовсім спокійно і при цьому її очі лиця на мент затримались на інженерові. Але він був даліше як скала.

— Ви...? Але ж...

— Ікс так розпорядився, пані Маро. Будьте спокійні.

Інженер відкашельнув злегенька.

— Щоправда, я не є такий бистроумний, щоб опанувати московську мову впродовж двох тижнів, але теж не такий тупоумний, щоб не зрозуміти, що моєю особою тут, виразно кажучи, торгується. Хто дає більше, що? Я, розуміється, тут не можу нічого сказати сьогодні, але мою думку я висловлю ще у свій час і то дуже ясно. Я сказав.

— І добре, що ви закінчили. Пані Маро, ми підемо далі. Ви не журіться, вас у спокою не залишать, дістанете інше, може й важче завдання.

Зеленоока піднялась, поправила на собі плащик і глянула на інженера.

— Ходімо, мій дорогий...

Останнє слово зазвучало як ніж по склі. І в інженера викликало воно такий самий ефект. Він поправив на голові кашкет, простягнув рукави в плащі, наче готувався до рукопашні і з міною, що не ворожила нічого доброго, пішов вслід за зеленоокою дівчиною.

За дверима вона на мент пристанула, доки він з нею не порівнявся. А порівнявшись, втратив бойовий настрій.

— Голубчику... досі були жарти. Але тепер ми йдемо до мене...

— Що за розкіш!
— ... і будемо вчитись ...
— Рай на землі!
— ... як стати підпільником!
— З найвищою тугою жду на цю хвилину! — інженер вертів головою і мало що не облизувався.

А в зеленоокої тільки очі блиснули. Без слова вона пішла вперед.

Інженер чомусь втратив охоту до жартів. Ніч, що скривала його перед ворожим оком, здавалась йому чужою і непривітною. Місто як павук. От, от і впадеш у заставлені сіті...

РОЗДІЛ 5.

— Таваріц прокурор, вам треба матеріялів до переведення процесу... — стверджував на закінчення конференції спецкомісар Сажньов — але здобуття цих матеріялів залишіть покищо мені. Я вже зумію краще їх дістати як це робив майор Козлов!

Прокурор Боронов протер золоті очіци. В суті речі йому було байдуже, яким чином спецкомісар отримає признання заарештованих, суттєва справа в тому, щоб їх отримати.

— Назвіть мені загально методи, якими ви будете послуговуватись — погодився — і робіть як знаєте. Ваші методи мусять однак увійти у мій протокол.

Спецкомісар пригасив папіроску.

— Ну, в рукавичках я не буду з ними говорити. З ними треба вживати твердої мови.

— Зважте тільки, що вони мусять сьак-так виглядати ще на випадок процесу.

Спецкомісар кивнув головою і на цьому скінчилась його розмова із прокурором, а почались допити заарештованих. Прокурор зайняв своє місце у глибині залі, за столом, біля нього сів писар із машинкою, тут і там стояли вартові МВД.

Спецкомісар поговорив із своїми прибічниками та слідчими і махнув рукою. Протилежні двері відкрились і між двома конвоїрами ввійшов молодий чоловік, середнього росту, білявий, із темним, густим заростом на обличчі, виснажений і худий, у подертому одязі.

Ідучи до свого місця, чоловік цей розглянувся по залі, прийняв до відома всі подробиці свого нового оточення, але своїх вражень не зрадив найменшим рухом.

На знак спецкомісара, один із слідчих піднявся і вийшов напроти цього заарештованого. Обидва конвоїри відступили дещо назад.

Машиніст прокурора затитулював свій документ і повис пальцями над тастатурою машинки. У залі панувала напружена тиша.

Слідчий витягнув пачку папіросок і простягнув заарештованому.

— Закурить — озвався по-українськи. — Давно, мабуть, не курили.

Рука із папіросками застигла в повітрі. Заарештований не звернув на неї жадної уваги.

Слідчий скривився незначно і сховав папіроски назад.

— Як почуваетесь...? — запитав лагідно. — Не холодно в камері?

Кільканадцять пар очей спочивало на обличчі арештанта. Під покривалом заросту не рухався ні один м'яз.

— Ви забули говорити, чи як? — слідчий підняв брови вгору.

Мовчанка. Арештанта не чув і не бачив біля себе нікого. Слідчий оглянувся на спецкомісара. Цей не зробив жадного руху. Ще жадного.

— Зважте, молодий чоловіче, що ваша доля залежить від вашої поведінки. Ваша мовчанка погіршує значно вашу справу. Я хочу вам допомогти, хоч ваша справа дуже важка. Але все ж таки є надія, що з огляду на ваш молодий вік вдасться нам зменшити ваше

покарання до крайніх меж. Тільки ж ви мусите нам у цьому допомогти. Ви мусите нам відповісти на деякі питання, бо інакше ми не матимемо змоги нічого у вашій справі зробити. Ну як?

Заарештований стояв спокійно, без руху і без звуку. Здавалось, що він зовсім не чув, що до нього говорили. Слідчий знов глянув на спецкомісара. Цей підняв один палець вгору.

І тоді, зовсім раптово, слідчий розмахнувся та з усієї сили вдарив п'ястуком в обличчя арештанта. Мов зметений бурею, впав безсилий додолу. Якусь хвилину лежав він на землі непорушно, заки поволі піднявся, спершу, щоб сісти, відтак став на ноги.

Слідчий усміхався.

— Зважте, що тільки ви самі можете нам допомогти у вашій справі — говорив спокійно, неначе нічого не сталося. — Подумайте, ви ж молоді, світ такий гарний і жити хочеться, а тимчасом ви сидите у вогкій камері, голодний і непевний завтрішнього дня. Пощо, навіщо? Не краще вийти на волю...? На волю...?!

І тепер мовчав арештанта. Мовчав, як би не чув нічого. Тільки лице поволі напухало від удару слідчого. Спецкомісар нахилився до одного із своїх прибічників. Цей кивнув головою і піднявшись, підійшов з другого боку до арештанта. Перший слідчий підсміхнувся.

— Ну, яка ваша думка? Краще жити, чи краще вмирати...? А смерть у тюрмі погана. Далеко від світу, навіть ніхто не знатиме... Згинете як собака, безслідно, ніхто й не скривиться по вас. А ви можете рятуватись, можете вийти на вільний, гарний світ, на волю!

Арештанта мовчав. Мовчав, не рухався і не дивився на нікого. Його зір спрямований був десь у безконечність. Тут, на цій залі не можна було поставити йому межі.

Два слідчі переглянулись і перший вдарив коротким ударом арештанта в лице. Він відхилився від уда-

ру на те тільки, щоб другий зробив те саме. Удари посипались градом на його голову. Лице, чоло, вуха — все це в короткому часі почорніло від побоїв, з носа стала плисти кров і скапувати на подертій одяг, а удари не вгавали. Вони не звалювали його з ніг, вони приголомшували його свідомість, вони паралізували його думки і його волю, вони відкрили перед ним весь гіркий посмак власної крові і власної загибелі.

Перестали бити. Арештант хитався як тінь на сильному вітрі, як людський лахман, знівечений, побитий. Очі зникли під напухлими повіками, уста набрякли від ударів, щоки налились водою, кров замазала все його обличчя. Слідчі із спокоєм витирали руки об його одяг.

— Відвести, нехай надумається — прозвеніло десь із безконечної віддалі через шум у побитих вухах арештанта.

Два конвоїри схопили його і потягли із собою.

В залі панувала мовчанка. Кількома рядками сучого письма запротоколував машиніст прокурора першу дію і знов спочив пальцями на клявіатурі.

Знов відчинились двері і приведено нового. Тут тільки тактика змінилась. Ще добре він не переступив порога, як обидва слідчі напали на нього, вкриваючи його голову й обличчя градом ударів. Заарештований неначе здивувався спершу, заслонив обличчя руками, але вправні удари по ліктях обезсилили його і вже без оборони він піддався тортурам.

Його голова кидалась у всі боки під сильними ударами, його уста, ніс і щоки перемінились вкоротці в чорну і синю масу м'яса, нарешті його тіло заломилось і як підкошений, він упав на долівку. Один конвоїр вхопив відро із водою і жбурнув ним на голову в'язня. Цей поволі, поволі прочунав.

Над ним видніли два заціплені, жорстокі обличчя. Чотири п'ястуки колисались над ним грізно, немилосердно.

— Как твая фамілія!!! — шипіли слідчі. —
Гаварі!!!

Прокурор Боронов вийняв папіроску, закурив собі і пустив хмарку диму у бік спецкомісара.

Сажньов кинув короткий наказ.

— Бити ще!

Слідчі били знов. Били тіло, що лежало на землі, де тільки могли досягти, де попало. Били в груди, в живіт, а найбільше били в голову. Так довго, аж в'язень перестав дрижати. Лежав як застиглий, як труп. Може і труп?

Знов облили водою.

— Віднести і привести наступного!

Машиніст прокурора знов кількома реченнями схопив переслухання на папір. Прокурор глянув на документ, прочитав і іронічно підсміхнувся. Спецкомісар не дивився в його бік.

Приведено третього. Теж молодий, теж зарослий по самі вуха, необмитий, у подертому одязі. Конвоїри штовхнули його до залі. Перший слідчий узяв його за руку і підвів ближче до столу спецкомісара. Вказав на долівку.

— Бачиш...? Це кров. Твої два товариші признались до всього... коли дістали добре. Хочеш і ти так дістати, чи скажеш зразу все? Ну? Прізвище?

Мовчанка.

— Прізвище?

Мовчанка.

— Слухай, молодий, здоровий чоловіче. За хвилину тебе винесуть звідсіля хворого і побитого, якщо ти не будеш відповідати на мої питання. Бачиш цю кров? Її можна оминати, але треба зразу говорити. Отже прізвище...?

Вперта мовчанка.

Одним ударом в щоку повалено його на землю. Конвоїр подав товстий дрючок. Другий зняв драні че-

ревики з ніг в'язня. Третій сів йому на плечах і притис голову до долівки, до води й крові його попередників. А ще один сів на ногах, щоб не рухались, щоб не тікали.

І слідчий став бити дрючком у п'яти. Спершу легко, неначе пробуючи своїх сил, цільності свого ока і витривалості в'язня.

— Прізвище? — питався другий слідчий над головою.

Мовчанка. І удар. Вже міцніший.

— Прізвище?

Мовчанка. І знов удар, вже скажений. У голові в'язня блиснули вогні, удар грому скоротив його свідоміст. Наступний удар підкинув усім тілом, а потім уже не було їм міри. Потім вже не було їх чути. Тільки голову неначе смола гаряча обілляла і світ провалився в безодню. Довкола громи і громи, що всі б'ють у голову. Але болю вже не чути. Лиш таке якесь отупіння, подібне до смерті. Часом ще тільки немов би хто загнав цвях у мізок, але і це вже потонуло...

— Винести, привести наступного!

В'язень цього не чув. Він довго ще лежав у темниці, заки прийшов до себе і тоді щойно з його наповнених кров'ю уст протиснувся важкий, довгий зойк...

І цю подію записано в протокол Боронова кількома рядками. Знов хмарку диму, але вже більшу пустив прокурор у бік Сажньова. Не всі методи оправдуються, не всі!

Та репертуар Сажньова ще не був вичерпаний. Четвертого привітали слідчі насміхом.

— Вот і дурак! Україну буде! Слухай ти, кого ти хочеш тут у права посадити: попів-хижаків, куркулів-експлуататорів? Панів, що з власного народу шкуру деруть? Ото обманули тебе! Всякого бачили, але такого дурня не бачили! А так собі, виглядаєш на розумного чоловіка! От, прозрів би, побачив би кому служив. Ваші націоналісти, це ж банда хуліганів, що тільки того

й дурить народ, щоб на ньому наживитись. Про яку там Україну мова? Де вона? Щось на подобу: "у вагоні директорія, під вагоном територія"? Ваші вожді за добрі гроші видають нам списки таких дурнів як ти! За добрі гроші! Ото "ідейники" з вас! А ти, дурний, за ніс тебе водять, не бачиш?

У відповідь мовчанка. От, говорили до стін, стільки й відгуку. Слідчі блідли з пересердя. Але ще пробували.

— Не будь дураком, кинь, наплюй на цю роботу. Цеж ідіотизм виступати проти могутнього Союзу, виступати проти власного народу! Адже весь український нарід святкує на волі своє воз'єднання, досмертно вдячний товаришеві Сталіну і великому російському народові за допомогу, за визволення і за братню опіку. А ти, дурак, хочеш проти власного народу воювати?

Не помогло. Мовчанка. Мовчанка, бо такий наказ. Про наказ слідчі не знають, але здогадуються. Очі набігають їм кров'ю. А в прокурора Боронова щось наче признання виростає в голові. Ну, тримаються добре!

— Бити — зриває бурю спецкомісар. Вправні руки б'ють, б'ють страшно. Вибивають зуби, розбивають носову кість, підбивають очі, розрізують п'ястуками вуха, кров ллється обильно. В'язень вже на землі, в'ється тільки в судорогах, коли ковані чоботи викінчують роботу. З грудей в'язня лиш глухі стогони, як відповідь на жакливі удари в живіт.

Винесли непритомного, як неживого.

Спецкомісар сягнув по папіроски. Руки йому дрижали. Закуривши, хотів наказати привести наступного, коли біля нього затримався прокурор.

— Ну, не йде...? — питався іронічно.

Сажньов курив глибоко, щоб заспокоїтись і скрити квилювання.

— Я маю багато методів, товаришу прокуроре... — говорив вривано, нервово. — Це тільки початок. Я маю

розпечене залізо, я маю цвяхи, я маю оперативні ножі... Я маю теж ще інші методи...

— Знаю, знаю — перебив прокурор, випускаючи йому під ніс хмарку диму. — Камера із ярким світлом, камера із водою, що підноситься вище голови, спрага, голод... А що буде, якщо це все заведе...?

Спецкомісар глянув на нього злобно, з-під лоба.

— Тоді ви, товаришу прокуроре спробуйте ваших метод!

— Ясно. Питання тільки, чи ви мені залишите ще людей... чи вже трупів?

Боронов пустив ще раз дим і пішов назад. Його протокол виглядав дуже скромно. Побої і більш нічого. Ще ні слова зізнань. Ні одного слова! Отакого ще не бувало!

Приведено п'ятого. І він мовчав. На ньому пробували комбінації попередніх метод. Нічого не вийшло. Мовчав, як води в рот набрав. Збили його до непритомності і винесли. Із шостим повторилось те саме. З цією тільки різницею, що на перший удар в'язень відповів ударом і слідчого кров облила. Треба було чотирьох конвоїв, щоб опанувати фізичну силу цього арештанта. Але коли опанували, збили так страшно, що й носити вже майже не було що. Понесли до шпиталю, до оглядин.

Спецкомісар зробив після того павзу. Всі слідчі зібрались біля нього, навіть той із розбитим носом. Прокурор Боронов наблизився теж. На його знак його машиніст нотував кожне слово.

— Приходиться сказати — почав спецкомісар, — що тут ми маємо до діла із незвичайним явищем. Шістьох арештантів не сказали досі ні слова і треба вважати, що й прочі нічого не скажуть... бодай наразі. Як говоряться в'язні у своїх камерах?

Питання було скероване до відповідного службовика. Відповідь не була цікава.

— Звичайно. Харч приймають, до абортів ходять.

— Не порозуміваються вони із собою?

— Ні в якому разі!

— Пильнувати їх добре. Це справа не проста. Нам треба подумати, як до них дібратись.

Боронов підсміхнувся.

— І я так думаю — докинув.

Спецкомісар знервувався цією не першою іронічною заввагою. Його очі спочили на особі прокурора із заїлою злістю.

— А вам не сміятись, товаришу прокуроре... а допомогти! Ми тут усі у службі вітчизни і партії, чи ні?

— Безперечно — запевнив його прокурор. — Ми говоримо тільки про методи, товаришу спецкомісар! Не всі методи ведуть до мети — про це мій протокол виразно свідчить. А нам йдеться про наслідки в першу чергу! Треба застосувати інші методи роботи, зважаючи на те, що після фізичного знищення в'язнів, ми вже нічого від них не дізнаємось!

Спецкомісар двигнув плечима.

— Ну, ми ще дізнаємось! Ми ще вживемо наших методів. А коли це не pomoже — тоді пошукаємо складніших. Давайте наступного!

З уст Боронова не сходив усміх. Спецкомісар залишав йому гарне поле до попису. Для прокурора було майже певне, що дотеперішніми методами не вдасться нічого добути від заарештованих. Він знов зайняв своє місце в куті, біля свого машиніста і з цікавістю чекав наступного в'язня.

Його ввели вже із скованими руками. Випадок із його попередником спричинив примінення більшої обережності.

— Ми знаємо все — заявив йому перший слідчий. Другий тримав біля носа хустину. — Ми знаємо, що ви всі є члени ОУН і що вашим завданням було переводити саботажну акцію. Ви проводили шпигунство в ко-

ристь ЗДА та англійських капіталістів. Ваші товариші склали широкі зізнання на цю тему. Від вас нам не треба вже нічого більше. Нам ще треба тільки вашого прізвища, жадних інших допитів ми не переводимо, матеріял є вже вповні вистачальний. Отже, ваше прізвище?

Мовчанка.

— Зважте, що ви невимовно погіршуйте своє положення, коли відмовляєтесь відповідати на мої питання!

Мовчанка. Прокурор мав охоту розсміятись. Такої компромітації методів спецкомісара він навіть в найсміливіших снах не уявляв. Він почув деяку симпатію до тих молодих людей, що своєю впертою поведінкою так розбивали авторитет спецкомісара.

— Ваше прізвище? Якщо ви будете відповідати, ви дістанете легке покарання, зіслання до Кавказу або щось подібне; якщо ви будете відмовлятися, ви можете бути покарані найвищою мірою, себто до розстрілу. Ви зважте добре свою поведінку.

Всі ці намови розбивались об неволиму мовчанку. Це чоловік наче не мав вух, наче не мав уст, наче не чув і не розумів, що до нього говорять.

— Зважте, що ваша справа рішається тут же, на місці. Ви негайно отримаєте засуд. І у ваших руках ваша доля. Як ви захочете, так буде. Бажаєте жити, чи хочете бути розстріляним за шпигунство і за саботаж проти батьківщини?

Слідчий знав із досвіду, що ніщо так не лютило членів ОУН і УПА, коли їх називали невірними синами батьківщини, маючи на думці, ясна річ, совєтську батьківщину. Ці люди не визнавали СРСР за свою батьківщину і вони протестували проти цього якнайбільш енергійно. Тимчасом ці в'язні мовчали, не реагуючи зовсім на всі обвинувачення, що їх ними засипував спецкомісар через своїх слідчих. Це було справді цікаве, це був

доказ наявного наказу, що йому ці люди беззастережно повинувались. Хто видав такий наказ?

— Отже, ще раз питаю: ваше прізвище?

Мовчанка.

Слідчий обернувся до конвоїрів.

— Відвести під стіну!

І сам пішов за в'язнем. Прокурор намагався віднайти хоч тінь страху на цьому зарослому обличчі, але не міг не признати, що поведінка цих людей надзвичайна.

В'язня поставили під стіною. Слідчий станув перед ним.

— Ще раз вам кажу: подайте прізвище. Всі ваші товариші признались, подали всі дані. Бачите, нікого з них ми не розстріляли. Ви будете перші. Прізвище?

В залі помітне було напруження, викликане цілим перебігом цієї справи. Було тихо.

— Прізвище...? — слідчий витягав поволі наган з кобури.

Мовчанка.

— Вам уже небагато часу залишилось. Мені шкода вас, вашого молодого життя, вашого нерозуму. Світ гарний, шкода вмирати. Поховаємо вас як собаку десь у полі і ніхто не знатиме. Прізвище?

Мовчанка.

— Зважте, кажу, що ССРСР безпощадно нищить бандитизм. Зважте, що я не жартую. Я за хвилину пуцу вам кулю в лоб так, що череп розлетиться. Прізвище?!

Мовчанка. Боронов зідхнув нервово. І його опанувало напруження. Яка сила тримала цих людей хвилину перед смертю? Адже це щось нечуване! Скільки вже досі було процесів, скільки було вже заарештованих, але ніхто із них не завдав ще такого клопоту органам совєтської влади! Прокурор через мент відчув, що якийсь сумнів закрадається в нього, чи й він дасть собі

раду із цією справою? Чи не краще знайти якусь причину і віддати її комусь іншому...? Бо тут можна собі зуби полонити, кар'єру зіпсувати і піти в неласку. Треба добре надуматись і поважно застановитись...

Вам залишилось ще небагато часу... надумайтесь!

Слідчий відбезпечив наган, зарядив його звільна і підняв цівку догори. Чорне колісце глянуло в очі в'язня. Він же мусів зрозуміти, що в цьому колісцятку чатує його смерть. А смерть це ж річ страшна, бо неповторна. Прокурор аж подався наперед, щоб краще бачити, спецкомісар забув, що папіроска димиться в його пальцях, аж вогонь його попік і він нервово відкинув її геть...

— Надумались? Не хочете говорити? Волісте вмерти? Так тоді вам і треба...!

Слідчий вистрілив попри саму голову в'язня і зразу ж вдарив його колодкою по голові. Психічне напруження і удар звалили арештанта зразу з ніг. Його винесли слідом за іншими, а в залі немов розрядилась важка атмосфера.

Боронов зійшов із свого місця. На його устах тепер не було усміху. І не іронізував він уже більше. Те, що він бачив, перейшло всі його сподівання.

— Товарищу спецкомісар, я думаю, нам треба поважніше подумати над цією справою. Хто зна, чи не треба буде пристосувати уколів. Мені бачиться, що ми інакше вперед не підемо.

Спецкомісар закурював нову папіроску. Руки дрижали в нього ще більше.

— Уколи! Пха, уколи. Показувалось, що уколи не завжди дають бажані наслідки. А перш усього: нам не треба фікційних признань...

— Правильно. Нам треба дійсних матеріалів. Ми мусимо знати фактичний стан.

Прокурор відчув, що під його ногами ґрунт може захитатись. Відчув, що його, здобута важкими роками

праця, може піти намарне. Відчув, що супроти цих людей треба знайти щось небувале, інакше не можна буде нічого зробити. Спецкомісар піднявся і проходився сюди й туди. Затримався знов перед прокурором.

— Я маю одну методу... — заговорив нервово. — Але нам треба знати, що з тими людьми не буде явного процесу. Бо це метода... така.

— Вирішення прийде із Москви на днях. Мабуть, процесу не буде. Пропаганда зайва. А... яка ваша метода?

— Ну, й метода. Ви подумайте — спецкомісар взяв прокурора набік і заговорив майже шепотом. — Уявіть, ми вживаємо двояких методів: фізичних і психічних. Вони в деяких випадках сполучуються і діють разом. Але я маю випробовану методу, в якій співдія цих основних метод просто ідеальна, просто надзвичайна...!

Прокурор взяв у спецкомісара вогонь до папіроски. Його думка про резигнацію із цієї справи дивно радо сприймалась у його голові.

— Яка же це метода? — знетерпеливився.

— Слухайте уважно і спонукайте вашу уяву працювати. Арештант піддається нормальним допитам, які не дають наслідків. Ні побої, ні погрози, ні інші засоби не діють на нього. Бували вже й такі в'язні в мене, бували. Тверді, як сталь. Як оці, тепер. Тоді вибираємо в'язневі одне око.

— Як...? — здригнувся генеральний прокурор.

— Видовбуємо в'язневі одне око.

— Як, на пострах?

— Адже який це пострах! Серйозно. Видовбуємо йому одне око і ставимо його перед можливістю: жити, але світла не бачити вже ніколи, бо можемо видовбати й друге око. Ви уявіть психічне потрясення, не враховуючи фізичного болю!

— Я уявляю — прокурор відчув несмак до папіроски.

— Знаєте — продовжав спецкомісар, — що цієї методи не витримав досі ще ніхто! Можливість жити сліпому до смерти надто страшна, щоб її взяти на себе. Ось і цю методи треба тут пристосувати.

— Це... сильна метода — признав прокурор, відкидаючи папіроску зовсім геть.

Спецкомісар свою курил із вдоволенням. Він помітив, що його метода зробила на прокурора враження і він бачив у цьому зріст свого значення.

— Одне тільки: нам треба знати, чи ці бандити призначені будуть до процесу, чи ні.

Прокурор Боронов мав час передумати ще раз методу, описану спецкомісарем і мусів признати, що ця метода справді сильна, просто роздавлююча всякий спротив. Такої методи не може витримати ніхто, а вже ці молодики напевно ні. Такою методою можна щось зробити. І ґрунт під ногами прокурора значно успокоївся. Тільки треба запитати у Москві, чи не буде процесу. Це слушно. Але процесу не повинно бути.

Вони надто небезпечні бандити, щоб із ними робити прилюдний процес. А крім цього намаганням наших вищих органів є приховати наявність бандитського руху в Україні. На цій підставі я думаю, що ми не потребуємо сподіватись явного процесу. Але сказано, треба запитати.

Спецкомісар зайняв своє місце. Був вдоволений так само, як вдоволений був прокурор Боронов. І вже між ними не було конкуренції, а нав'язалась нитка співпраці. До кінця не було вже багато, треба було перевести ще дальші допити, щоб могли вислати копію протоколу із першого закінченого прослідження.

До залі приведено нового в'язня. Всі вони подібно виглядали. Молоді, темно- або ясноволосі, неголені вже тижнями, з чого повиростали їм немалі бороди, в подертих одягах, знищених допитами і тюрмою. Всі мали пря-

мий погляд, всі мали в очах щось, чого не мали інші в'язні.

І цей так виглядав. Ввійшов спокійно, тримався прямо, хоч і видно було по ньому наслідки виголодження. Підійшов аж на середину залі, затримався, оглянув слідчих і щось на подобу іронічного усміху зарисувалось на його устах.

Прокурор Боронов поблід, як труп. Здригнувся, неначе хотів зірватись з місця, та тільки навпаки ще глибше засунувся у свій кут, не можучи захвати нервового, зрадливого дрижання, що огорнуло ціле його ество...

РОЗДІЛ 7.

Зеленоока сиділа так, що вікна протилежної каменниці було зовсім докладно видно. Із свого місця вона майже не рухалась, свідомо його стратегічного значення.

— Доки у вікні із білими занавісами немає світла, значить все в порядку.

Інженер глянув теж туди. Справді, вікно із білими занавісами находилось напроти, може трохи збоку, але видно його було дуже добре. Там також за ним сидить хтось, чийм завданням під цю пору є стежити уважно за іншим, йому тільки відомим знаком. Ціла складна і разом з тим проста система сигналізації, що може тягнутись довгими вулицями.

Трохи позаду, в глибині кімнати непорушно сиділа жіноча постать. Вона прийшла недавно і не озвавшись до нікого, зайняла своє місце мовчки, зовсім не цікавлячись зовнішнім світом.

— Це Марта — пояснила зеленоока. — Вона була заручена. Він згинув недавно. Славний був хлопець. Чули про нього? Симеон.

Ага, щось чув інженер вже за нього. А хто цей там, біля столика, такий задуманий і розміряний?

— Це кат.

— Кат?

— Ну, ми його так зємо. Він виконує засуди наших організаційних та військових судів.

— Ага — інженерові мороз пішов поза плечима на вид цього мрійника. — А оце хто?

— Котрий? Там їх троє. Цей чорний, це такий собі спец від усяких замків. А цей малий його співробітник. Вони обидва підсилюють нашу касу. Ця чепурна чорнявка це танцюристка оперного театру. Вона доставляє нам часами потрібні костюми та інформації. Вона має широкі зв'язки із панівними колами.

— Дякую вам за ці новості — подякував інженер. Зеленоока скривила устами.

— І це все? Сядьте тут, біля мене, не лякайтесь, я не кусаю і не копаю. Ви мали вже колинебудь якусь дівчину...?

Інженер Борис чув, що кров напливає йому до обличчя.

— Вибачте, це ж...

Вона розсміялась. Коротко глянула на нього, бо її очі весь час мусіли спочивати на протилежному вікні.

— Ну, нехай. Мені здається, що ви й під цим оглядом великий новик.

— А якщо й так... хіба це щось лихого?

— Ннннн... але смішно воно. В наших часах...!

Їхню розмову перебив голосніший вибух сміху від столика із двома касовими спецами та чорнявкою. Ця остання кивала пальцем вбік замкового техника. Інженер прислухався їхній розмові.

— Ви пригадуєте оповідання про цього серба, що вбив власного сина...

— Розкажи, ну розкажи!

— Отже слухайте. І на вус мотайте. Це було в часи, коли австрійці зайняли Босню. Серби і босняки раді тому не були. І як могли, так пакостили окупантам. А ці мстились. Раз у погоні за якимось атентатчиком

загнались у двір багатого серба, що мав самотнього, самотнього сина — наслідника свого на цілий господарці. Пів години перед тим у дворі заховався змучений втечею до краю серб. Його то й шукали.

Старий заховав земляка добре і на питання жандармів, заперечив, б'ється в нього хтось чужий знаходиться. Але австрійці не були такі наївні. Старшина жандармів витягнув годинник і покликав самотнього сина господаря. "Дивись, каже, дістанеш оцю гарну штуку, як скажеш, де ховався втікач!"

Всі прихвильні зацікавилися оповіданням і всі голови гляділи вбік замкаря. А він любив розказувати щось перед аудиторією і відповідно пристосовувався, застосовуючи перерви і модулюючи свій голос, наче артист на дошках театру.

— Ну й що, ну й що? — впали запити.

— Ну й що. Дурний синок злакомився, втікача відкрили та й повели із собою.

— А годинник?

— Дурне питання. Залишили хлопчині. Але це ще не все.

— А що далі...?

— Ось тут і весь змісл. Уявіть, що робить старий. Бере рушницю, ладус, каже синові: попрощайся з матір'ю і дивись спокійно, як стара заливається сльозами, обіймаючи самотнього сина. Ви уявіть тільки трагіку цього моменту і вам буде досить.

— Далі, далі!

— Потім бере самотнього за руку і веде поза двір, на горб. Привів, поставив там, відступив на десять кроків і каже: зрадником може бути кожний, але не серб! Не серб! І стрельнув синові прямо в серце. Самотньому синові, пересмцєві всього майна.

— Страшно...

Голову підвів кат-мрійник. Оглянув всіх прихвильних, як би їх вперше побачив і покивав головою.

— От батько як і треба. Тому серби мають державу. Всі мовчали. Чомусь це оповідання не перейшло без відгуку. Інженер запитав, що всі замовкли, не наче про щось знали, а не хотіли сказати. З запитом в очах звернувся до зеленоокої.

Вона нахилилась до нього. Шепотом стала говорити і хоч історія була невесела, інженерові було тепле від її шепоту.

— Це була така трохи аналогія. Два дні тому назад наша розідка розкрила при допомозі оцієї чорнявки, хто зрадив місце конференції тринадцятьох висланників оперативних юнацьких теренів. Це був син сторожа в цій фатальній камениці. Він був малолітній і вчора, на третьому вже засіданні суд не міг прийти до вирішення справи. Тоді наш кат... бачите його? пішов сам туди і повісив малого в його ж хаті. Батьки страшно боронили хлопця. Одинокий син. Ну, але наш кат не має серця. Малий дістав за свою зраду тисячу рублів. Ось така справа.

— Жахливе...

— Ну, веселе не є. Часи такі. Що зробити? Цей серб був твердіший батько, ніж оцей наш. Ну, буває. А вам страшно? Мені ні. Я вже звикла. Ще гірше бувало. Голова догори, інженере!

Двері відкрились і на порозі станув — Ікс. Інженер пізнав його зразу. Ніхто не сказав ні слова, всі тільки мимоволі прийняли позу пошани. Ікс оглянув зібрання сірими, холодними очима, і закрити двері за собою.

— Добрий вечір вам. Марто, для вас маю добру вістку. Ми знайшли могилку Симеона. Петро вам завтра покаже. Сьогодні там поставили свіжі квіти, хлопці з його звена.

Ікс затримався перед катом. Поклав йому руку на плече.

— Гризе сумління...?

Кат підняв до нього свої очі, повні поезії і лірики. Тільки тепер у них було щось, неначе благання.

— Мушу думати... Такий малий... Але я не міг інакше... Що виростало б з нього? Розум каже так, а серце — болить...

— Може й добре сталось. Суд не годен вирішити справи. Але вас покарають. За самовільне діяння.

— Нехай карають.

Ікс його залишив. Кат-мрійник поринув знов у свій духовий конфлікт. Ікс стояв біля оперної танцюристки.

— Люба, вам треба дякувати. Будьте обережні. Впродовж цілого місяця жадного зв'язку. Розумієте? Вас нам дуже потрібно.

Два високі спеці піднялись із своїх місць, коли Ікс звернувся до них. Його слова були як з каменю. Падали різко, твердо і не було у них можливості на спротив, на дискусію.

— Велика справа ще не готова. Але завтра в касі місьторгу буде понад мільйон рублів. Вранці зв'яжуться із Аскольдом. Його ланка спостерігає міськ-торг. Він вам приготує ґрунт. При грошах є список банкнотів. Не забудьте його забрати. Ви розумієте?

Тепер Ікс обернувся і його зір спостеріг інженера. Ікс глядів коротко і звернувся до зеленоокої.

— Як наука?

Інженер не дав їй прийти до слова. Сам озвався.

— Спасіба. Дело не льогкоє, но я тоже не мальчонка.

Ікс знов перевів зір на нього.

— А... як почуваетесь?

— Плохо. Всьо очень новое, никак не разберусь в психологическом вопросе этой работы. Мне нада немножко времени, штоб можно било вайти з галавой в самое важное: атмосферу всей жизни.

Ікс не показав по собі нічого. Глянув тільки на зеленооку, може на мить перебіг очима її фігуру, повні,

стрімкі груди, тонкий стан, добре вирізані ноги і кивнув головою.

— Акцент, Сильвіє, акцент!

Обернувся до всієї кімнати. Очі цих людей були вп'ялені в нього. Вони знали, що ніодне слово в нього не є зайве. Відколи він перебрав над ними команду, від тоді інший дух, інше життя влилось у їхню роботу. Від тоді все вдавалось, від тоді втрати зменшились до мінімум і кожний із них знав, що він на своєму місці і завжди по своєму буде використаний у загальній, великій справі. Ікс вплив у них певність дії, втрачену вже майже в останніх часах під впливом великих втрат і жертв попередніх місяців.

— Я ще із вами так не говорив ніколи. Але вже час. Моя тактика боротьби полягає на атаці, не на обороні. Не ми ворога, але він нас мусить лякатися. Не ми будемо оборонятись перед його атаками, він буде оборонятись перед нашими. Ми його навчимо, що це таке страх. Ми знаємо, що ми є панами цієї землі, ми тут господарі, ми тут власники.

Інженер слухав як і прочі. Він не знав, що думали інші, але він сам відчував у цих словах якесь збудження, якусь енергію, що примушувала кров у жилах живіше кружляти і на світ дивитися відважно.

— Сьогодні ще, негайно після відправи, кожний з вас подасться в товариство певних, урядових людей, і пробуде там біля двох годин. Після того можна йти додому. Вам всім потрібне "алібі". Тільки Борис залишився в підпіллі. Його шукають. Він перебуде сьогодні тут, Сильвія подбас про його безпеку. Друг Борис — ваш новий бойовий товариш. Ось він...!

Всі глянули на інженера. Та вже Ікс говорив далі.

— Після полагодження сьогодні розпланованої роботи для всіх вас тиждень спочинку. Жадного зв'язку. Я дам знати, коли мені вас буде треба. Марта, Сильвія і Люба ще залишаться. Добраніч вам!

Тихо і без шуму зникли прочі. Три молоді жінки стояли перед Іксом. Інженер зупинився під вікном, заступивши місце Сильвії.

В кімнаті панувала тиша. Ікс по черзі мірив очима кожную із тих, що стояли перед ним, перейшов всіх, ще раз зробив це саме і нарешті озвався.

— Люба, підчас місяця вашої відпустки матимете одне тільки завдання: старайтесь наблизитись до вищих старшин МВД. Маю на увазі спецкомісара Сажньова, майора Козлова, полковника Тулбанова і особу прокурора Боронова. За якийсь час мені скажете, як далеко ви зайшли. Добраніч вам!

Подав їй руку, потиснув і танцюристка оперного театру пішла. Однак інженер був би присягнув, що вона радо була б ще залишилась. Хоч він зайняв був обсервацію протилежного вікна, проте запримітив довгий погляд з-під повік, що ним Люба попрощала Ікса.

— Сильвіє, гляньте на цю світлину!

Дівчина взяла світлину до рук і інженер запримітив на її обличчі велике здивування.

— Це не ваша, ні. Але старайтесь тепер вжитись у ролю московки-дружини советського достойника. Через якийсь час я знайду для вас велику роботу. Опануйте добре акцент московської мови і навчіть цього самого Бориса. Добраніч вам!

Сильвія віддала знимку мовчки, без слова, обернулася і вийшла. Інженер подумав, що вона мусіла бути під враженням цієї знимки. Ще чув, як у наступній кімнаті вона одягала свій плащик і як замикались за нею двері. Вона пішла, як і інші, щоб до півночі мати беззастережне “алібі”, бути поза всяким підозрінням.

— Марто — вчув інженер.

Бачив, як Ікс кладе долоню на її плече. Жаль йому було дівчини, що втратила свого коханого. Скільки таких є в цілій країні...?

— Марто, ви говорили мені, що не спочнете, доки не помститеся за славу смерть Симеона. Я розумію вас, Марто. Але зважте, як уся велич вашої особистості втрати маліс у відношенні до втрат нашого цілого народу...? Чи у вас нема бажання помсти за все це море кривд...? Бачите, Марто, ми всі до деякого ступня месники. Адже наші батьки і прабатьки впали теж у зударі із наїздником. Ми виконуємо їхній заповіт. Однак при цьому ми свідомі, що нашими ділами не може керувати месть. Вона сліпа. Вона чуттєва, необ'єктивна. Ми ж мусимо боротись свідомо, ясно, без упереджень і без переборщень, якщо бажаємо нашу велику помсту довести до переможного кінця. Чи ви згодні зі мною, Марто?

Дівчина мовчала. На її обличчі не було видно жадних змін. Інженер мав враження, що вона не сприймає сказаних до неї слів. Однак так не було.

— Я знаю, чому ви так говорите... — майже шепотом озвалась вона у відповідь на слова Ікса. — Я не плачу за Симеоном. Я не можу плакати... але він міг ще так багато зробити...

— Ви його будете заступати нам, Марто — твердо кинув Ікс. — Я для вас маю важке завдання. Вам треба буде всіх ваших сил і знання, щоб його подолати. Я для вас маю місце праці у харчівні МВД. Всі формальності полагоджені, треба тільки вашої згоди.

Дівчина перший раз піднесла очі вгору. Інженер був тут ні при чому, але стан її душі він намагався, хоч із трудом зрозуміти.

— Ви ще питаєте...?

Ікс потиснув обидві руки дівчини. Не сказав ні слова більше. Марта відійшла не розпитуючи. Все, що їй треба знати, вона знатиме у свій час.

Двері за нею закрились. Інженер не дивився в бік Ікса, але чув, як цей наближається до нього. Чув, як пристанув за його плечима.

— Інженере Борис — залунав рівний, безпристрасний голос. — Чи ви готові виконати атентат на генерала Красного сьогодні вночі? Так чи ні?

РОЗДІЛ 8.

Ніч перебрала владу над Києвом. Ніч, що наводила неспокійні думки, проганяла сон із змучених очей, викликала уявні образи якогось прочуваного нещастя. Сумерки притаїлись, готуючись до смертельного стрибка на змучену душу і з усіх боків відчувалось їхню загрозливу, всюдисущу приявність.

У кімнатах було тихо, глухо, пусто. І так само глухо і пусто було в душі Марії Павлівної. Але тихо там не було. Ні, в її душі розсівся страх, великим, чорним птахом, страх, що зростав з години на годину. Марія Павлівна здавлювала його надзвичайним зусиллям волі, відчуваючи, що останні барикади гарту її духа заломлюються під невпинним наступом скритого, нещадного ворога.

Серце застрибало в неї несамовито, коли біля входових дверей озався звук дзвінка. Просто захолола від очікування. Наслухувала, як причарована... Може це вже він? Таки він...?

Чула, як відчинялись входові двері, чула голос Івонни Ангелівної, що вітала гостя... якого гостя?

Ах... це не він. По голосі впізнала. Не він... Не він.

Темрява неначе ще більш згусла і небезпека прямо доторкально огорнула єство Марії Павлівної. Її очікування впало, як скошена смертельною косою квітка. Це не він...

Але пані цього дому не піддавалась так легко. Гордо піднявши голову, чекала вона появи гостя. Ніхто не сміє заглядати в тайни чужого дому і Марія Павлівна, що тайн свого дому стерегла із найбільшою посвятою

та завзягтям, засвітила всі лампи і на обличчя прибрала вираз звичайного, об'єктивного вітання.

— Вибачте, Маріє Павлівно, я бажав відвідати Володю, чи його немає ще?

Ледве помітний слід болю майнув обличчям господині.

— Ні, Степане Прокоповичу, Володя ще не приїхав із дачі. Йому, мабуть, там веселіше, ніж дома і товариство певно добре! Та ви сідайте, будь ласка, і почувайтесь, як у себе дома.

— Дякую, Маріє Павлівно — молодий, стрункий чоловік закрив за собою двері обережно і рукою пригладив буйну чуприну. — Я не хочу вам дошкулювати такими частими відвідинами, але в нас з Володею так багато всяких цікавих питань, що годі нам без себе обійтись. Володя мав нарисувати вже останній плян нашого нового проєкту і ми мали вже приступити до розробки конструкційних деталей... і тому я так навідуюсь за ним. Він обіцяв ще в середу вранці бути вже в Києві.

Сміх появився на блідому обличчі господині. Сміх цей залунав так, що гість насторожився. Невже так звучить свободний сміх?

— Видно, що його щось цікавого затримало на місці, коли він слова не дотримав! Та ви не тікайте, може він і приїде вечірнім поїздом. Сідайте!

— Дякую, дякую, ви мене так вгощаєте, як свого сина, хоч я зовсім чужа для вас людина, Маріє Павлівно. А може Володя знайшов... дівчину в цій Вінниці? — обережно зажартував гість.

— Ну і це можливе — відповіла жартівливим тоном господиня, — але він не тримав би нас без вістки в такому несупокій.

— А ви неспокійні...? — зажурився молодий конструктор. — Адже Володя не дитина, дурниці не зробить.

Мати глянула якось дивно на свого гостя і він помітив цей особливий нюанс.

— Хто знає...? — сказала півголосом, задумавшись на мент, проти своєї волі. Та зразу ж піднесла голову. — Ну, не журіться, Володя справді не дитина. Як вам живеться у Києві, Степане Прокоповичу?

Студент сів напроти господині, мимоволі пристосовуючись до її вимог. Ніде такого дому він ще не стрічав у своєму житті і ніде не бачив ще такої господині. Тут було щось відмінне від всього прочого, тут, так сказати б, пахло давниною і від цього йшов на душу дивний чар. Господиня якась така, неначе мати. І при цьому це дружина дуже високого урядовця. Степан Прокопович Блискавенко приїхав сюди із Омська, з Сибіру, недавно, але йому здавалось, наче він тут уже роками живе і ніде не находив нічого для себе чужого.

Все, що він тут бачив і чув, знаходило в нього прихильний відгомін і він впродовж короткого часу полюбив це місто, цих людей і зокрема цей дім.

— Київ, Маріє Павлівно, це дивне місто. Немов би мало два обличчя...! Я його не знаю ще якслід, але цю двоособовість відчуваю на кожному кроці.

Господиня звела очі на нього. Вона знала, що Степан Прокопович це культурна і розумна людина, вона знала теж, що він мав марку фанатика партії і уряду у високій школі. Її син про все її інформував.

— У чому ви бачите тут два обличчя...? Я живу тут уже дуже довго і не можу цього про Київ сказати.

— Може саме і тому, що ви тут довго живете... Я приїхав з-зовні і мені це зразу кинулось у вічі. Я бачив вже багато великих міст Союзу і ніде мені не трапилось таке, як тут. Заговорю на вулиці по-російськи, вовком дивляться на мене. Заговорю по-українськи, ще гірше! Оминають мене!

Хоч Марії Павлівній далеко було до сміху тепер,

проте вона засміялась і засміялась свобідніше, як перший раз.

— Ну, в чому тут два обличчя!?

— Зараз вам скажу, Маріє Павлівно. Київ — це союзне місто. А проте, в ньому зовсім інакша атмосфера, ніж у всіх інших містах Союзу. Тут відчувається щось інше, як всюди. Щось чуже... я сказав би... нашому Союзові. Тут люди якимось інакше одягаються, хоч у ці самі свитки, інакше ходять, хоч вуличний камінь і черевики в них такі ж як у Самарканді! Коли вас поштовхнуть, то й перепросять. Неначе інший край!

Господиня споважніла.

— Степане Прокоповичу... це ж бо й є інший край!

— Якто? Та ж це однаково наш Союз!

— Гляньте глибше, Степане Прокоповичу. Союз це ж поняття політичне, погоджуєтесь? А поняття земельне інакше. Скажемо, перевагу в Союзі має одна земля — земля російська. Вона надає й обличчя всьому Союзові. З Москви йдуть директиви, з Москви йдуть центральні газети, з Москви диктується форма і рід одягу, як це кажуть, мода. Тому ви всюди, на просторі всього Союзу знаходите ці самі елементи, російські елементи. На Кавказі, у Сибіру, на Далекому Сході...

— Тільки не в Україні — перебив Степан Прокопович.

— Тільки не в Україні — погоджуюсь із вами — доказала господиня.

— Ось у тому й справа, Маріє Павлівно. І так само Київ, не такий як інші міста. Інакший. А чому ж? Наша вітчизна сьогодні величезна, від Чорного по Біле Море, від Європи по Тихий Океан!

— Наша вітчизна, Степане Прокоповичу, не така велика — виразно заакцентувала господиня. — Наша вітчизна від Чорного Моря по Полісся й Вороніж, від Карпат по береги Дону. Я кажу виразно: наша вітчизна, Степане Прокоповичу.

Молодий конструктор був збентежений.

— Але ж Маріє Павлівно, те, що ви говорите, незгідне із тим, що говорить партія й уряд, незгідне з тим, в чому ми всі ростемо й виховуємось...!

— Я цього свідома, Степане Прокоповичу. В цьому й справа, що не в с і ми ростемо й виховуємось у цьому самому кітлі. Може ви зрозумісте, чому Київ інакший, ніж усі інші міста Союзу. Всі інші погодились із долею, що наказує їм відчувати велич їхньої вітчизни сьогодні лиш по Німеччину, завтра може до Атлантику, а після-завтра у всьому світі, але м и не погодились. Київ залишається Києвом... Україна-Україною.

Степан Прокопович вислухав і мовчав. Господиня спостерігала по його обличчі, що він бореться із собою. Він же ж мав десятки готових відповідей на таке ставлення справи, але сам Степан Прокопович перший раз відчув у собі брак бажання при допомозі цих завчених думок знівечити погляди Марії Павлівної. Він відчував, що її погляди розв'язують питання: чому тут інакша атмосфера, ніж усюди в решті Союзу, відчував, що після того він не має вже що питати. Але в нього зросла інша проблема. Степан Прокопович зважив її тягар і нахилився вбік господині.

— Маріє Павлівно, ви може говорите й правду, може воно тому я й відчуваю тут не те, що в інших країнах Союзу, але скажіть же відкрито... багато так думає тут, як ви?

Якийсь внутрішній голос підказав господині, що це питання поставлене не як засідка, а подиктоване воно відвертістю і відвагою ставити проблеми на стіл.

— Степане Прокоповичу, ви питаєте відкрито і я вам так само дам відповідь. На наших очах проходить величезний історичний процес. Через сторіччя долі й неволі український нарід тепер, у хвилину свого найбільшого занепаду, став відчувати, розуміти і усвідомлювати себе самого. Ще тридцять років тому назад цьо-

го не було. Наслідки цього процесу годі вгадати. Ви попали тут у його саме єство і ви ніде не знайдете цього в усьому прочому Союзі. Тут впливи Росії маліють, коли деінде вони може й зростають, може втримуються тільки. Бо й інші народи, так як і український, ступають вільніше або скоріше на шлях цього процесу.

— Іншими словами, Маріє Павлівно, ви проповідуйте кінець Союзу — поважно заявив студент.

— Заперечування цього факту його самого не змінить.

Настала тиша. Сказано було ясно. Степан Прокопович тепер знав уже, як назвати цей інший дух, що панував у цьому домі, в цьому місті, в цій країні. Але перш усього він відчув, що в нього немає зовсім бажання виступити проти цього. Він питав себе, чому так є і не находив відповіді. Але він зовсім виразно відчував, що йому не хочеться сказати Марії Павлівній, що вона помиляється, що вона говорить неправду і що вона є ворогом Союзу, ворогом партії і уряду. Йому хочеться піти геть, сісти десь у куточку і передумати те, що він почув. І спостерігати далі. Адже це не дурниці, це не просте базікання. Якщо це правда, тоді це дуже цікаве, а якщо це неправда...?

Степан Прокопович глядів прямо в очі господині. І вона не спускала з нього зору, із товариша свого сина. Що може діятись у його голові, накопиченій роками офіційного вчення, коли вона йому сказала отверто щось зовсім іншого...?

— Цей великий процес не омине і вашої особи, Степане Прокоповичу... — тихо додала Марія Павлівна — він не омине нікого, у кого б'ється українське серце...

— Як, ви вважаєте, що й я стану думати так, як ви, Маріє Павлівно? — Степан Прокопович неначе сам такої можливості злякався. — Це був би кінець моєї кар'єри...!

Господиня усміхнулась якось сумовито.

— Нічого, Степане Прокоповичу. Забудьте нашу розмову! Може це все не так? Може ми дійсно станемо патріотами всесвітнього характеру? Ми малі люди і нам не вирішити цих справ. Як далеко ви зайшли у вашій роботі над літаком?

Ще хвилинку панувала тиша, хоч господиня змінила тему розмови, неначе й сама забула за все, що було сказане. Тиша була по боці Степана Прокоповича. Він мусів перетравити минуле, замкнутись в окремий сховок і настроїтись на нове питання. Зморщка на його чолі зникла і він зідхнув, покинувши минулий тягар.

— Ми вже й назву придумали для нашого літака...

— О, то вже цікаво. А яку ж назву?

— Арьол, Маріє Павлівно.

— Арьол...? Не... Орел?

— А хіба ж це не те саме...?

Марія Павлівна зрозуміла, що Степан Прокопович із свого шляху не зійде ніколи просто тому, що він не може цього зробити. Йому не вистачає ясности аналізу. Він вислухав її попередніх слів, але на цьому й кінець. Він їх не сприймав. І може тому Марія Павлівна прибрала тон цинізму у відношенні до останніх його слів.

— Ви праві, Степане Прокоповичу... Це те саме. Арьол і Орел це те саме. Чисто так, як вареники і ча-
стушка.

Степан Прокопович аж рота роззявив. Та в цій хвилині при вхідних дверях дому знов озвався дзвінок і обличчя Марії Павлівної помітно змінилось. На ньому появилось ледве ховане напруження і вона неначе забула за приявність свого гостя. Вона чекала повороту сина... Вона чекала його голосу.

І розчарування відбилось так виразно в її очах, що й Степан Прокопович усвідомив вдруге, що вона дуже неспокійна. І чому саме, коли Володя поїхав на дачу? Що ж, знайшов там дівчину, що затримала його на

кілька днів довше? Адже Володя нарешті не дитина...!
Чого вона так побоюється?

На порозі кімнати стояла Іванна Ангелівна.

— Телеграма, Маріє Павлівно... — сказала придушено.

Жовтавий, урядовий конверт притяг до себе очі всіх приявних, як магнет. Марія Павлівна неначе із острахом витягнула руку по папір, роздерла обгортку і розпростерла білий шматок телеграми перед очима.

“Атветіть обратно тіре домой всьо в парядке тіре боронов”.

Марія Павлівна прочитала три рази, заки зрозуміла змисл питання. І перше враження, що примусило її кров застигнути в жилах було те, що муж дізнався всього...

Страх охопив її душу чорним крилом і все її ество на мить завмерло. Степан Прокопович, ведений внутрішнім інстинктом підтримав її ще вчас: Марія Павлівна звисла без свідомости, не сприйнявши вже оклику страху Іванни Ангелівної, що кинулась по воду...

Степан Прокопович вийняв із холодних пальців Марії Павлівної телеграму і уважно її прочитав. Під час, коли Іванна Ангелівна робила заходи, щоб привернути непритомну до свідомости, Степан Прокопович на холодно передумав і пов'язав усі факти. І ще деякі, які передтим не робили на нього враження, а тепер набрали краски, набрали інтенції і доцільности.

І від того всього Степан Прокопович мав враження, що й під його ногами земля хитається і йому треба рятуватись на якийсь безпечний беріг. В його очах був великий запит і найгірше було те, що він не міг на нього тепер отримати вичерпної відповіді.

РОЗДІЛ 9.

Інженер Борис йшов як на смерть. В ногах було оливо, у голові хаос. Кожний прохожий ввижався йому за самого Сталіна, а кожна тінь на вулиці за дастку, в яку він неодмінно попадеться. Ясно, що в такому стані свого духа він почувався дуже погано і найрадше волів би, щоб земля під ним провалилась. Він відчував безмежну пошану перед Іксом, що йшов побіч нього як машина. Йшов скоро, сміливо, не оглядаючись і не втрачаючи часу на зайву обережність.

При цьому не знав інженер, що його уважно спостерігають. Не знав, бо і звідкіля йому вже сьогодні знати думки цих людей? Вони жили іншим життям, вони надіялись на інший світ, вони працювали над його створенням, працювали і боролись за нього свідомо, безстрашно.

А він?

Кожний крок справляв йому просто душевні муки. І що ближче були свої мети, то більше відчував інженер невмолимий тиск у шлунку. Револьвер у кишені важив як ратуш, а інженерова рука, що його нервово затискала в долоні була вся мокра від власного поту.

— Лякаєтесь...? — почув питання побіч себе.

Мусів спершу ковтнути слину, щоб відповісти бо-дай на око спокійно.

— Лякаюсь — признався відкрито. Думав, що почув якесь лихе завваження, може насміх. Та однаково, нехай буде. Здивувався, коли почув щось іншого.

— Це добре. Я теж завжди лякаюсь, коли йду в акцію.

— Ви відчуваєте страх? — не вірив інженер.

— Ясно! Себто тепер ні, бо сьогодні ви головний актор. Але коли мені треба щось робити — ясно, що лякаюсь.

— Не вірю. Ви... не відчуваєте страху ніколи.

— Помиляєтесь! Тільки божевільні не відчувають страху. Нормальні люди, як ви і я, лякаються. Відвага це не брак страху, це міра його переборення при допомозі сильної волі. Ціню людей із такою волею. А ви... подобається мені.

Інженер хотів заіронізувати на тему цієї незаслуженої похвали, але Ікс продовжав.

— Я дочув, як кілька разів вам зуби цокотіли із страху, тепер по дорозі. А проте ви не сказали нічого і йдете. Може з вас буде добрий бойовик.

— На бойовика я не підходжу аж ніяк.

— Помиляєтесь. Кожний може стати бойовиком. А ви... не маєте іншого вибору. Якщо не хочете самі тровити, будете тровленим. І затровленим. Адже вони не знають милосердя.

Розмова вірвалась. Інженер не відчував охоти ні сили її продовжувати. Він не розумів, як Ікс може йти так спокійно до акції, як він може так спокійно ризикувати в кожну хвилину своїм життям, як він може не лякатись тих всемогутніх большевиків...?

Однак відповіді на такі питання не були на місці і інженер мусів задоволитись самою їх постановкою. Час, досвід і доля скажуть своє слово.

Ішли через середмістя. Інженер викликував у свідомості образи всяких небезпек. Наприклад, в цю ж хвилину їх обскакують енкаведисти, що тоді? Витягати зброю і стріляти? Це ж безглуздя. Вб'ють зразу. І по всьому. Аж холодно на плечах. Не краще тепер спокійно спати дома, не журитись завтрішнім днем...?

— Ані в тюрмі, ані в Сибірі ніхто довго не витримує — озвався несподівано Ікс. Інженер здригнувся. Що це, він у думках читає, чи як? Несамовита людина, оцей Ікс... Хто він власне є? Якого походження, де родився, коли, що робив передтим...?

— Ми на місці.

Кліщами стиснулось серце інженера. Такого стра-

ху він ще ніколи в житті не відчував. Він лякався, що його нерви не витримають і він зірветься до втечі. Куди ж його ведуть?

Прямо у кінотеатр...? Між людей? Та ж це божевілля?! Хто небудь його впізнає!

Перед кінотеатром було пусто. Кільканадцять порожніх авт паркувало перед входом, площею проходили якісь вояки, позатим не було нічого надзвичайного.

Ікс зайшов сміливо у сінки, каса була вже закрита, бо кінчався останній сеанс. Ікс глянув на годинник. Доходила дванадцята ніч. Вестибюль був порожній і щойно за хвилину в ньому показався якийсь знетерпеливий глядач, що поспішав уже тепер додому.

Проходячи повз Ікса, цей глядач кинув три слова:

— Все в порядку — і пройшов далі. Тільки назовні він затримався в заглибині муру зайнятий безконечним закурюванням папіроски. Але цього інженер не знав.

— Йдемо — кинув Ікс. — Зброя в поготові.

Кількома кроками досягли гардероби. Ікс натиснув клямку і пустив інженера першого. В гардеробі було темно. Вона була нечинна сьогодні, користувались нею тільки підчас окремих нагод.

— Слухайте уважно. Краснов переходитиме біля нас, себто біля цих дверей. Я стоятиму з-зовні. При його появі стукну два рази в ці двері. Тоді ви відчините злегка, зачекаєте спокійно, доки він не порівняється з вами і стрілите два рази. Не три, лиш два, зятямте добре. Його впізнаєте по шапці і по пагонах. Ціляйте влучно, прямо в обличчя. Після того замкнете за собою двері на ключ, він стирчить тут у замку і проскочите в це вікно, воно вже відкрите. За собою його закристе.

Під вікном на вас чекатиме чоловік, що подасть вам у руку гранату. На всякий випадок. З ним підете геть. Зятямили все?

Інженер мав гарячку. Він зятямив усе, але він не всилі був щонебудь сказати.

— Отже... бувайте, інженере. Ви тепер самі.

На коротку мить відкрились двері гардероби, на коротку мить стало в ній ясніше і в цьому моменті інженер запримітив широко відкрите вікно — шлях відступу.

Ікс зник за дверима і даремно було б його шукати. Інженер Борис залишився сам, спітнілий, зляканий і безпорадний.

Поволі проходили секунди. У кромішній тиші чути було звук із екрану, якась пісня лунала там маршово і сотні людей прислухались їй, не прочуваючи, що скоїться за короткий час. Тільки він, інженер знав, що станеться. Йому сказав Ікс. Безстрашний Ікс, що сам нічого не лякається і других посилає своїм шляхом...

Довкола була темно, тихо, грізно. Інженерові очі звикли до темряви і він розглянувся по гардеробі. Довгими рядами стояли вішаки на одяг, порожні, костисті. Рівненько, побіч себе ясніли світлом вулиць вікна, що з них одне відкрите, запрошувало його до негайної втечі. І інженер відчув надзвичайно сильну спокусу, його свідомість просто летіла в це відкрите вікно. Він сам не знав, яким чином його ноги ще тримаються землі?

Сильнішими акордами залунала пісня з екрану і нагло вірвалась. Зате встав шум сотень глядачів, що піднялись із своїх місць. Нормальне явище, сеанс скінчився. Але інженерові стало солодко в устах на цю думку. Оце вже починається...!

Ох Боже, був би забув! Револьвер! Вишарпнув його з кишені і гарячково заходився відбезпечити. Не йшло. Щось затялось. І вмить він увесь облився гарячим потом. Пригадав собі, як одного разу експлуодував збірник із світляним газом у лябораторії і як стали горіти хемікалії. Тоді його теж зразу облив неприсмний, гарячий піт, але він опанувався, подумав хвилинку і погасив пожежу...

Опануватись...! Опануватись хоч на мент, до сто чортів!

Закляв майже вголос і нагло револьвер відбезпечився зовсім легко. Разом з цим хаос зупинився. Якась мізкова клітина наказала уважно слухати знаку. Після неї включилась ще одна, що наказала серцеві забитись спокійніше і нервам трохи натягнутись, не дрижати як у лихорадці. Інженер відчув несподівану полегшу. Його уява не працювала. Він тепер сконцентрувався, як у лабораторії на виконання першого задуму. З увагою він наслухував як широка хвиля глядачів ринула з залі у вестибюль...

Лівую рукою намацав ключ у дверях. Все на місці. Кожна подробиця "грає". Коли прийде знак?

Ось перші глядачі проходять уже повз гардеробу. Коли б так хтось із них глянув сюди? Але нікому це не прийде на думку. Вони йдуть додому. Вони не сподіваються нічого, не передбачають нічого.

Ікс наказав стрілити два рази. Чому тільки два? Часу більше не буде? Адже це так коротко... А якщо стрілити тільки раз? Ні, таки два рази певніше. Певніше...

Ніколи опісля інженер не міг розгадати як слід своїх думок у цих останніх хвиликах. Це було щось в роді трансу. Він думав так, як йому наказав Ікс. Він діяв тільки в напрямку виконання цих думок. Все інше не існувало.

Прийшов знак. Два виразні стукнення у двері.

Мимоволі набрав повітря у легені, закусив губи і натиснувши клямку, відкрив двері. Небагато, лиш так, щоб бачити перед собою сектор вестибюлю, той сектор, що на нього виходили двері із кінотеатральної льожі.

Ікса не побачив ніде. Та це не важне. За плечима вікно відступу. Там чекає рятунок у виді якогось чоловіка із гранатою... Де цей клятий генерал, де цей каш-

кет обшитий золотом і прикрашений зіркою, де ці пагони?

Ось... іде. В товаристві якоїсь гарної жінки, молодії, розсіяної. Нічого не знає. Ні він, ні вона. А що це, побіч? Інженер чув, як шаленим наворотом його опановує несподіваний страх. Побіч генерала два старшини, він не сам, він не сам!

У дверях була неширока шпальта і через неї глядів інженер. Його тіло дрижало і перед очима застрибали червоні вогники. Він намагався себе опанувати, він почув смак крові на устах від перекушених губ — а вони щораз ближче... щораз ближче...

Всі три. І жінка. Розсіяна, вкрита лисом, підмльована, надто різко, надто крикливо.

Генерал советської армії, Краснов, підійшов вже зовсім близько. Тепер... або ніколи. Другого не сміє бути. Однаково, тепер мусить статись...

Рука підняла рвучко револьвера догори, око прижмурилось на мент і блискучий кашкет виріс у продовженні цівки. Палець натиснув коротко і ясний блиск загорівся перед очима інженера. Рука відскочила назад після стрілу, Краснов станув...

Дістав чи ні? Секунда... другий раз! Тільки два рази? Але ж тут ще двох...!! Вони як тигри, сягають по зброю...

Внутрішній регіт розлився по тілі інженера. Так виглядає атентат? І це вже все? О, це ще не все! Ще один стріл, у того з-права, і ще один у того з-ліва... Дістали? Шкода що не видно зразу...

Що це за крик такий? Ах... це люди! Б'ють, ламають двері в утечі...!!

Револьвер вдолину і всім тілом інженер затріснув двері гардероби. Рука гарячково досягла ключа і перекутила, аж у пальцях заболіло...

Але ж там крик, гамір! Прямо, як би ураган знявся. Трьома стрибками інженер був уже при вікні, револь-

вер зник у кишені, ноги досягли парашету і тіло одним зусиллям перекотилось на вулицю, прямо в руки чоловіка, що там стояв. Інженер ще піднімався, той тягнув і примикав вікно.

— Вам буде! Вас шляк трапить!! — ропотів злющо той чоловік. — Якщо ми не втечемо, впакую вам кулю в лоб! Шість секунд часу ми втратили! По якого біса ви стріляли так довго? — останні слова падали вже в бігу.

Інженер не відповідав. Не міг. Щойно тепер усвідомив у цілій ширині, що він зробив. Правдоподібно вбив трьох людей. Адже стріляв в самі обличчя. З короткої віддалі. І це справді він, інженер Борис...?

— Сюди, вправо!

Невеликий плотик, за ним огород. Інженер не орієнтувався, де він. Не закримічував шляху втечі.

— Хвилинка! — його супровідник виїняв щось із кишені і обильно розсипав за собою, на землю. — Чорт їх візьме, паприки насипав, слідів не найдуть.

Інженер дивувався, що ніхто за ними не женеться. По якомусь часі, коли минули огород і вийшли знов на вулицю, пішли поволі спокійно. З-переду і позаду не було ні живої душі. Вікна домів переважно були темні. Люди вже спали в цю пору.

— Забув вам гранату дати в руки. Беріть!

— Нащо — вишептав вривано інженер.

— Як би нас ловили. Беріть, наказ наказом. І переладуйте револьвер, ви втратили чотири набої!

Інженер виконував це все несвоїми руками. Його думки безнастанно обертались біля виконаного атентау. Чи вдався він? Чи тільки хоч вдався?

Але на це питання не міг мати відповіді. Його товариш не знав нічого.

— Дізнаємось завтра. Побачимо. Якщо ви цілком стріляли, тоді так, вдався. Якщо ви були зденеровані, то звичайно, не вдався.

З револьвера не так легко поцілити. Ви стріляли в темряві, так?

— Так...

— Ну, то майже певно, що не вдався. Цівка двоїться і троїться в очах, крім цього нерви діють на зорові приладдя і чоловік думає, що вцілив, а стрілив метер побіч.

Але ж він скорчився після першого стрілу...

— Ну й що? Мав може стояти як щит до вправ?! Ви, мабуть, новик, що?

Інженер мовчав, той теж не питався більше. Перейшовши якусь довшу вулицю, побачили тінь, що шлялась попід каменицями підсвистуючи популярну мелодію комсомольської пісні.

Порівнявшись із тінню, супровідник інженера шепнув:

— Масш папери?

— Маю.. Давайте зброю!

— Бери! Ми забули гаслом помінятись.

— Чорт тобі з гаслом. Знаю тебе десять років, треба тобі гасла...?

— Ось, нехай буде все в порядку. Ворона криче.

— Над полем широким, що? Давайте вже зброю, раз, два, бо ще когось наднесе. А тут папери. Це твої, а це того другого.

Тінь попленталась далі, вони обидва пішли своїм шляхом.

— Що це за папери ми отримали?

— Посвідки, що вертаємось з роботи, з фабрики. Працювали окремо для виконання плану, позачисельні години.

— А дійсно є така фабрика?

— А як ви думаєте, видумали її?

— Питаюсь тільки...

Перейшли вулицю наскіс і заглибились у парк. Тут і там чути було шепоти зайнятих собою пар, і вий-

шли на площу, що з неї вело шість вулиць. Інженер вже знав, де знаходиться. Думки його працювали вже спокійно і він відчував, як його свідомість згрубша перетравлює недалекоі ще події минулого.

— Не люблю міста — почав розмову його товариш.
— Не люблю мурів і бруку. Ніколи не знаєш, що тебе тут стріне. Люблю поле, ліс... Ах ліс... ліс... Ви знаєте, лежиш собі при зброї, дерева шумлять легенько, пташки граються у верхів'ях, сонце світить, ясне, чисте, незапорошене, як у місті і на душі якимось так гарно, святочно...

— Ви давно вже...

— У тому ремеслі, що? Вже вісім років.

— Довго... — сказав інженер і зразу поправив враження. — Нівроку, на щастя. Довго вже.

— Бачите, голова на своєму місці, рука на своєму місці, то й живе чоловік. Наше життя гарне. Тільки не в місті. Міста не люблю. У лісі, у горах мене не зловиш. А тут?

— Тут краще можна ховатись...

— І легше вас схопити. Багато людей, а люди зрадливі. Дерева, гори мовчать. Там вас не зрадить ніхто.

Зупинились на закруті. Наслухували хвилину. Вулиці були далі пусті, люди уникали ночі.

— Чуєте...? Сирени гудуть... Алярм грають. Наша робота. Ну, та тепер нам час розстатись. Ідіть здорові. Ви знаєте куди?

— Знаю, це вже недалеко.

— Так давайте руку, нехай потисну. Ви новик, але добрий новик. Маєте нерви. Чотири стріли, ну, ну.

Потиснули собі руки і це маленьке признание розлилось теплим враженням по свідомості інженера. Його шлях був наліво, шлях тамтого йшов направо.

Кілька каменниць далі вуличка кінчалась і починались нерівномірні забудовання. Інженер заглибився між ними і заднім входом зайшов до своєї тимчасової квар-

тири. Ніхто його не бачив, ніхто його не чув. У кімнаті не було ще нікого. Зеленоока ще не повернулась. Як мало часу пройшло в дійсності! Несповна дві години...! А стільки сталось впродовж того часу! Інженерові здавалось, що пережив роки. Відчув змучення і поклався вигідно на ліжку, віддаючись безвладно різnorodним думкам, що тепер могли без перепон гуляти в його голові.

Не знав скільки часу проминуло, коли вчув під домом веселі голоси і серед них пізнав голос Сильвії. Піднявся, уважно відкрив трохи вікно і виглянув надоліну. Сильвія стояла під домом в товаристві якогось чоловіка в мундирі і кінчала свій вечір із ним обіцянками нової зустрічі. Він обіймав її і шептав щось, вона реготалась і наче зовсім не та Сильвія, що її інженер досі пізнав. Не знаючи, був би подумав: вуличниця. Вразила його її свобода із цим москалем. На московській мові розбалакавшись, вони поцілувались і чоловік у мундирі пішов геть, підсвистуючи.

Сильвія зникла у вході до камениці, а інженер подався до наступної кімнати, що служила йому за спальню і не чекаючи розмови із нею, швидко роздягнувся та наклався накривалом до сну.

Дівчина прийшла. Чув її кроки в сусідній кімнаті, відчув якийсь несупокій. Її рухи були швидкі, нервові, вона поштовхнула крісло в якомусь поспіху.

Двері в його кімнату відкрились широко і світло впало на ліжку, на обличчя інженера. Він не відмикав очей, вдаючи, що спить. Не міг знести чомусь того, що вона ось перед хвилиною обіймалась із москалем, чорт зна з ким ще.

На пальцях підійшла тихенько до нього і стояла так довгу хвилину, не порушена як статуя. На собі чув її уважний зір, відчував просто доторкально, як вона глядить на нього.

Потім вчув легкий шелест і тепло біля обличчя. На

устах спочило щось тепле, м'яке, ніжне. На мить тільки, як метелик на квітці.

Кроки віддалились, двері закрились і інженер відкрив широко очі із здивування. Це не був сон?

РОЗДІЛ 10.

Жадної зміни у програму першотравневих святкувань не внесено. У місцевих газетах не було жадної згадки про атентат на генерала Краснова. Нікого не заарештовано.

— В суті речі, Краснов отримав від них кілька днів тому назад вирок смерти. Ми знайшли лист між його паперами.

Спецкомісар Сажньов відкинув недокурок і здвигнув плечима. Прокурор Боронов прислухався до його слів з байдужою міною.

— Якби був нас повідомив, ми могли його встерегти. А так ми не знали нічого, в кінотеатрі не було навіть жадної варті на місці. Відважний був чоловік.

— Але защо його вбили...?

— Бачите, товаришу прокурор, вони мають свої рахунки. Нам не вільно про це голосно говорити. Краснов був уповноважений до мобілізаційної розбудови Західної України. Тільки як вони про це дізнались?

— Може хтось із оточення Краснова зрадився чимось?

— Може. Наші люди працюють над цією справою. Та ми ходімо до залі, товаришу прокурор, залишім журбу на завтра!

Сажньов потягнув прокурора з собою і вони залишили кулуарну кімнату оперного театру. Із головної залі лунали звуки музики, перериваної співом гостей, розбавлених обильним святкуванням. Сажньов із душею поринув у цю стихію, а прокурор скористався із цього й пішов до буфету. У нього не було жадного настрою до забави. Навіть до першотравневої.

У буфетній не було майже нікого. При столиках тут і там сиділи поодинокі особи, що з різних причин не брали участі в забаві. Люди звичайно старші, слабобиті. Однак прокурор здивувався, коли доглянув, що до буфетної заходить молода, гарна жінка.

Ввійшовши, вона розглянулась безрадно, не знаючи на яке місце рішитись і зробивши кілька кроків, затрималась біля столика прокурора.

— Дозвольте... місце вільне?

— Будь ласка, вільне.

Надійшла обслуга і звернулась до прокурора, як до господаря столика.

— Чим послужити, будь ласка?

Прокурор щось там замовив, обслуга відійшла. Молода жінка легко усміхнулась.

— До мене навіть не звернувся... Чи ви замовили і для мене?

Прокурор збентежився на мент. Його думки в цій хвилині були так далеко, що тільки з трудом він міг з'ясувати суть її питання. При цьому запримітив, що вона була гарна, навіть дуже гарна. Інакша, як артистки в Києві чи в Тифлісі. Тамті були свої, завжди свої, а тут вони всі інакші. Інакша і вона, але усміхнулась до нього запрошуючо, заохочуючо.

— Я такий неухажливий... вибачте... але ж він прийде ще раз.

Справді, кельнер скоро наблизився з двома чарками вина і обслуживши двох гостей, зник.

Вона ще раз усміхнулась.

— Він зрозумів, що ми... разом.. та це нічого, правда?

Її голос був милий, тихий, а проте мелодійний. Атмосфера довірливості переходила від неї на прокурора, може навіть проти його волі. І йому захотілось їй теж щось приємного сказати.

— Навпаки... я рахую вас моїм гостем... з великою приємністю.

— Але ж товаришу прокуроре...

— Ви знаєте, хто я?

— Ну й питання! Як можна не знати таких славних людей?

Прокурор підняв свою чарку.

— Ви сильно переборщуйте з тими славними людьми. Кажіть, як хочете, а прокурори ніколи не є славні. З одним тільки винятком.

— Я знаю, з яким.

Боронов усміхнувся.

— Ну?

— Вишинський... Товариш Вишинський, так?

— Вгадали. І не думав, що вгадасте. Сьогодні вже забули, що товариш Вишинський був колись прокурором.

— А хіба ваш шлях не може бути такий сам...?

Боронов глянув на неї якимось дивно.

— Не говорім про це. Ви... живете тут?

— Тут. І тут працюю. Навіть у цьому театрі. Я примабалеріна балетного ансамблю...

— Вибачте... Я кілька днів тому назад приїхав і оперного театру ще не мав часу відвідати. Мені дуже мило вас пізнати... Моє прізвище Боронов.

— А моє... Зовіть мене просто. Люба. Так зовуть мене мої приятелі.

Боронов поволі забував за свою журбу. Вино і гарна жінка робили своє.

— Чи зараховуєте мене теж до ваших приятелів...?

— прокурор нахилився дещо вперед.

Вона усміхнулась чарівно, прислонивши очі віями. Чарка з вином колихалась рівномірно в її тонких пальцях. Вона надумувалась над відповіддю, залишаючи його в непевності.

— Може... Я вас ще надто мало знаю...

— Так чому ж тоді кажете мені називати вас прямо по імені...? — немов би жаль пролунав у питанні прокурора.

— Може... я хочу, щоб ви стали моїм приятелем?

Одним махом прокурор випив своє вино. І кивнув на кельнера, щоб налив ще. Його важкі думки розплились, зникли в цій атмосфері і він почував себе напричуд добре, при чому не забував, що в суті речі завдячує це цій молодій жінці. Люба... гарне ім'я і саме придатне. Хоч не хоч, кажеш: Люба... Люба..

— Не підемо, танцювати...? — озвалась вона приманливо.

— Підемо...!

Кілька разів зустрівся прокурор із Сажньовом, але навіть тоді не пригадував спільних турбот і турбот своїх власних, турбот особливої якості. Йому було добре, він був вдоволений і першотравневе святкування набрало в його очах вартости. Над ранком він знайшовся із своєю партнеркою, що вірно дотримувала йому товариства, знов у буфетній. Прокурор був голодний і подумавши це саме про неї, замовив обильну вечерю. Між тим пив вино, і то досить багато.

— Іване Михайловичу... не пийте більше. Я вас прошу.

— Не пити, кажете...? Зроблю це для вас. Тільки для вас. Я радо пив би ще.

— Маєте якусь журбу...? Звичайно, тільки журбу треба в чомусь втопити і тоді навіть добре випити...

— А хто не має журби з нас...? — мелянхолійно згадав прокурор.

— Ну, ви, прокурор, генеральний прокурор, мав би теж журбу мати?! — засміялась вона недовірливо.

Боронов глянув поважніше.

— А однак і я маю журбу... та залишім це. Тепер ми святкуємо!

Танцюристка помітила, що з кожною хвилиною,

що наближала їх до кінця святкувань, прокурор втрачає гумор і попадає в задумливий, мовчаливий настрій. Однак вона була настільки виrozumіла, що не питалась у нього про причини, зате намагалась розмовою, жартами і сміхом розвіяти його понурість. Це їй тільки з трудом вдавалось і то лише спершу, опісля прокурор зовсім не реагував. Недивлячись на її зусилля, прощання вийшло зовсім холодне, але тимбільше було її здивування, коли він, що вже сидів в авті, вийшов щераз до неї і шепотом, так, неначе не хотів, щоб його охорона чула його слова, спитав:

— Де ви живете? Подайте мені вашу адресу... я дуже вас прошу.

В першій хвилині вона завагалась. Питання було не на місці, до того ж питання прокурора. Адже її адреси можна було всюди дізнатись, він мав доступ до всіх документів! Нащо йому тоді знати її від неї...?

— Маяковського 26, перший поверх, квартира 4.

Сказала це просто і він пошепки повторив, попрощав її і відїхав. Танцюристка Люба здвигнула раменами і раннім ранком, коли ще на вулицях міста нікого не було, подалась додому. Першотравневі святкування закінчились, сьогодні ввечорі вже перша проба до нового балету. Після трьох днів спочинку, вона мусіла знов поринати з головою в нелегку працю танцюристкі-прімабалеріни.

І прокурор спав всього кілька годин. І він мусів починати працю. Ще передучора спецкомісар Сажньов пробував при допомозі допитів третього ступня дізнатись від тринадцяти заарештованих, хто вони, звідкіля і що плянували, але даремно. Ніюдин з них не сказав ні слова. Навіть при зустрічі із розпеченим залізом ніхто з них нічого не сказав. Серед них не було слабкої натури. Страшна мусіла бути тайна, що її вони так завзято стерегли. Спецкомісар вернувся із допитів здеперований до крайнього. Неуспіх дратував його і він най-

радше був би їх всіх наказав порозстрілювати, як би не сама повага справи. З Москви не було ще відповіді на питання про форму процесу і тому прокурор умовився із спецкомісаром, що він спробує сьогодні на свій лад чогось від цих несамовитих людей дізнатись.

Помившись, прокурор переглянув свіжі видання газет, не знайшов там нічого цікавого поза пляном жнивної кампанії, і поснідавши, подався до свого бюро. Секретаря і заступника викинув геть, і наказавши привести першого в'язня, закурив папіроску.

Танцюристка Люба... тутешня... інтелігентна, безперечно інтелігентна... Адреса...? Маяковського 26, перший поверх, квартира 4... Цього не треба забути. На всякий випадок... Може це й добре, що пізнав її...? А так, вона гарна, навіть дуже гарна...

До дверей кімнати почувся стукіт. Прокурор сів за свій стіл і голосно кинув:

— Да!

Конвоїри привели першого в'язня. На його вид прокуророві стало прикро. Він уже був до таких образів призвичасний, але це псувало йому його пляни. Чоловік цей ледве тримався на ногах. Все його лице було синє від побоїв, він малоощо бачив очима крізь пухлини, вуха виглядали як кусні чорного вугілля. Це були наслідки допитів Сажньова, страшні наслідки страшних допитів.

Прокурор дав знак, щоб в'язня посадили у крісло і після того відіслав конвоїрів геть. Сам піднявся і роздумуючи, від чого почати переслухання, ходив по кімнаті.

Нарешті наблизився, затримався перед в'язнем і простягнув пачку папіросок. У того не ворухнулася ні рука, ні голова.

Прокурор витягнув одну папіроску, засвітив сірничку, прикурив і подав в'язневі. Цей і тепер не ворухнувся.

— Закуріть, це успокоює нерви... Вам треба спокою і рівноваги.

Прокурор говорив по-українськи, бо розумів, що інакше шкода всякого труду. Людина, що перейшла через такий допит, вже досить загартована, якщо ще не заломилась і тепер трудно вже їй чимнебудь заїмпонувати. Тепер дібратись до її душі майже неможливо, найвище ще до її розуму, до її свідомости.

— Якби я з вами став говорити про погоду, ви сказали б, що я дурний. Ви ж знаєте, чого я вас покликав. Я хочу від вас щось дізнатись. Ви мовчите. Мовчите вже три тижні.

Прокурор сів за столом, напроти в'язня і коли цей не курив, відклав і свою папіроску набік.

— Я вас розумію — продовжав прокурор. — Можливо, що на вашому місці, зберігаючи вашу тайну, я теж мовчав би так, як ви. Я мушу сказати, з ваших товаришів ніхто не признався досі до нічого. Ніхто не сказав ні слова. Ніхто. Однак я знаю, що ваша справа дуже поважна. Саме ваша мовчанка дає доказ, яка важна тайна, що її ви зберігаєте так мужньо.

На обличчі в'язня ніщо не змінилось. А навіть як би так було, то як же міг прокурор щонебудь запримітити, коли це обличчя було таке змасакроване?

— Я не хочу таїти перед вами, що ваша доля незavidна. Ви будете розстріляні. Всі. Однаково, дізнаємось ми чогось від вас, чи ні. Питання тільки в цьому, що ми не знаємо навіть, до якої групи вас зарахувати: до звичайних бандитів, чи до політичних? Досі політичні не були такі вперті як ви. Ми їх усіх зламали. Тому я думаю, що ви не політичні. Можливо, ви плянували напад на державний банк? Можливо, ви бажали підробляти гроші. Я думаю, що така професійна, що так скажу, тайна, краще може споювати людей, ніж політична ідея. Тому я радше впишу вас усіх у реєстр звичайних злочинців.

Прокурор говорив це все свідомо. Він бажав подразнити амбіцію цього чоловіка, бажав за всяку ціну змусити його говорити.

Та все було даремним трудом. Ця людина не ворухнулася, не сказала ні слова, взагалі не звертала жадної уваги на те, що діялось довкола неї.

— Я можу вас запевнити в одному: я можу вам влєгшити вашу долю, якщо я знатиму децо про вас. Можливо, ми навіть не розстріляємо вас, а просто зашлемо в Сибір, чи Казахстан. Але я мушу знати ваші прізвища, мушу знати місця вашого походження і мушу знати ваші пляни.

Прокурор зрозумів, що говорить на вітер. Однак не втратив з цієї причини свого спокою, здвигнув тільки плечима і натиснув гудзик. Коли появились конвоїри, наказав забрати в'язня геть. Одноразово покликав до себе службового старшину і Сажньова.

Спецкомісар усміхнувся іронічно, але прокурор сразу охолодив його настроїв.

— Ви думали може, що з так страшно побитими людьми можна ще щось зробити? — спитав його сухо, — Адже ви самі в той спосіб нищите можливості щонебудь від них дізнатись. Вони тепер на все байдужі. Для них смерть — це полегша!

Сажньов оправдався.

— Досі ми завжди так робили, товаришу прокуро-ре, і досі нам завжди вдавалось. Інструкції наказують і ми мусимо виконувати.

— Інструкції наказують за всяку ціну довести до признання арештованого, але не наказують його масакрувати...

— Ну, якщо він інакше не хоче нічого сказати...? А втім, товаришу прокурор, ми маємо ще останній спосіб... ви знаєте, що я маю на думці.

— Знаю. Однак тепер у мене інша думка. Я пропоную всіх тринадцять заарештованих посадити разом, в

одну камеру, на одну добу. В цю камеру вмонтувати підслуховий апарат, а крім того безпереривно їх спостерігати. В теперішньому стані справи, коли вони й так до нічого не признались, ми не втратимо на тому нічого, натомість можемо спостерігати, можливо хоч якийсь один момент, що дав би нам змогу впасти на слід цієї справи. Бо їхнє арештування для нас без ваги, якщо ми не розкриємо їхніх зв'язків. Що ви на це?

— Засадничо це проти інструкцій, — товаришу прокуроре...

— Тому я й бажав з вами порадитись. Зважте, що вони досі не сказали нам ні слова. Що ми втратимо? Що вони порозуміватимуться між собою? Я того й хочу! Може тоді ми хоч одне слово зловимо, може щось почуємо з їхньої розмови!

Спецкомісар Сажньов надумувався довгу хвилину, розважаючи всі сторінки цієї справи. Нарешті, прийшовши до висновку, що аргументація прокурора має в собі логіку, погодився. Тоді прокурор підсунув йому папір.

— Однак ми обидва напишемо на цьому папері, що за нашим спільним порозумінням і згодою ми перевели таку спробу.

Це вже подобалось Сажньому менше, але він підписав і припилював, щоб свій підпис поклав прокурор. На одну добу мали всі в'язні зажити разом. Прокурор видав службовому старшині відповідні інструкції.

— Після переслухання в мене, ведіть їх уже не на старі місця, а до спільної залі. Однак передтим розумно вмонтуйте там мікрофон. А ви, товаришу спецкомісар визначіть відповідний дижур біля мікрофону і дозір біля камери.

Експеримент почався. Тимчасом прокурор із стоїчним спокоєм далі переслухував заарештованих. Їх приводили поодинці, декого підтримували, бо не міг йти, інші тримались ще на власних силах. І хоч прокурор

знав, що нічого від них не дізнається, проте його нерви були виставлені на важке випробовання, коли один за одним відходили, не сказавши ні слова, не озвавшись зовсім так, як би всі вони поглухли і поніміли в цій тюрмі.

— Привести наступного!

І наступний нічого не сказав. Прокурор зрозумів одне: страшна мусіла бути тайна, що її ці люди так бергли. Що вони плянували? Акт на Сталіна, чи що таке?

Спокій прокурора втівав. Із кожним в'язнем, що відходив геть, із кожним новим, що приходив у кімнату, прокурор втрачав свій спокій і вже тільки із трудом втримував свій голос і свої нерви.

Його кар'єра залежна була від цієї справи. Неуспіх для нього міг зле покінчитись. Він знав, знав, аж надто добре, яким оком дивляться на невдачників. І він знав, що не зможе всієї вини зложити на Сажньова. Адже щоб направити методи Сажньова, вислано саме його, Боронова!

І ще одне. Дуже важне. Більш може важне, ніж усе проче: прокурор не мав духового спокою. Щось його придавлювало і хоч як він намагався це таємниче щось скинути з себе, наче зайвий тягар, йому це не вдавалось.

Котрого вже з черги в'язня він переслухував? Вже одинадцятого...? Ну, тоді вже небагато. Тиха надія встала в ньому і прокуророві неначе краще стало.

Пост впровадив дванадцятого. Уважно глянув на нього прокурор. Які всі вони до себе подібні! Важко й розпізнати навіть під побоями та заростом. Хіба ще ростом трохи різняться.

— Сідайте, паліроску?

В'язень сів, не ворухнувся, словом не озвався і запухлі від побоїв очі встромив непорушно у стіну.

Прокурор почав свою промову. Він уже знав її напам'ять. Він уже у завченому місці робив павзу, піднімав або опускав голову, стишував або наголошував свій тон. Без наслідків. Наприкінці прокурор кивнув головою, неначе розумів, що інакше й бути не могло та подзвонив на поста. Без одного слова в'язень залишив залю, а прокурор ще раз підтвердив у собі думку, що ці люди стегли якоїсь страшної тайни. Вони знали, що їм не буде помилування, коли ставитимуть спротив, а проте вони спротив ставили і хоч як їх били, вони не сказали нічого.

Конвоїр привів тринадцятого. Останнього.

Тихий неспокій зріс у прокурора, але коли він уважніше приглянувся в'язневі, що підходив поволі з конвоїром до столу, успокоївся. Такий заріст, таке страшне обличчя і одяг не той, ясно ж, як можна було навіть щось такого подумати!

— Сідайте. Закурить — байдуже підсунув прокурор в'язневі папіроски. Знав, що він їх не візьме. Вони всі однакові під тим оглядом. Сам кинув на чисту карту паперу число 13 і підняв голову.

Піднявши, на мент неначе застиг. Конвоїр уже замкнув за собою двері, в кімнаті були тільки вони обидва: прокурор і в'язень. Останній із тринадцятки.

І знов дивний несупокій огорнув ество прокурора. Він не мав ще відповіді з дому, але він не хотів за ніщо у світі повірити, що саме його могло стрінати таке страшне нещастя. Ніколи у світі! Абсурд!

І між тим його несупокій зростав. Дванадцять в'язнів було тут сьогодні, дванадцять в'язнів поводитись майже однаково, дванадцять пар очей гляділи на стіну, або на стелю, або у вікно, що за ним блистіло сонце — тільки цей один глядів прокуророві прямо у вічі. Через залукові повіки ледве пробирався зір, але він був спрямований у прокурора. І цей зір так проганяв спокій Боронова.

Хіба можливо, щоб у цій людині сиділа ще іронія,

цинізм? Хіба ця людина здібна ще взагалі щось відчувати після таких побоїв?

Прокурор ворухнувся у кріслі. Присилувано опустив зір на папери, закреслив олівцем якесь колісце навколо числа 13, відклав олівець набік, випростувався і відкрив уста до своєї звичайної промови.

Однак, на диво, не сказав нічого. Коли його очі зустрілись із очима в'язня, він відчував щось наче удар і це явище його так заскочило, що він не сказав ні слова із приготованої промови. Тільки дивився на в'язня, дивився уважно, щораз уважніше, і нагадуючи його обличчя, коли бачив його ще перед побиттям, гарячково шукав розв'язки: що ховається під маскою цього густого заросту і під синявою важких побоїв? Ах, якби він не був такий побитий, може тоді можна б щось подумати, у чомусь впевнитись, бо непевність це страшна річ...! Прокурор не бачив, як його руки нервово дрижали, він не міг відняти зору від вузьких шпарок запухлих очей в'язня.

— Ваше прізвище...? — промовив ледве чутно, так, як питався кожного з них. І вже хотів поставити друге питання, бо ж на перше ніхто з них не відповідав, та нагло, несподівано і може через те ще більш страшно, залунав від цього обличчя різкий, сукатий голос.

— Володимир Іванович Боронов.

На одну мить після цього стало так тихо, що здавалось, стіни, холодні і мовчаливі приходять до голосу. Вони неначе зійшлися усі чотири разом, покликали стелю і долівку і спільними силами здушили прокурора на його ж власному кріслі. Його віддих, що на мент вірвався, ринув із подвійною силою до порожніх грудей і хвиля крові заступила блідість в обличчі. Якби не було, він не спроможний був виконати якийнебудь рух. Він сидів і йому здавалось, що земля під ним розпадається в пил, а він летить у давно прочувану, та все щасливо обминути пропасть.

— Важко тобі пізнати мене, батьку, що? — цей самий, різкий, безоглядний голос набрав тепер закраски крайнього цинізму і блиски диявольської втіхи зажеріли в маленьких очах. — І я вірю тобі, справді важко впізнати. Бачиш, які передові зміни завела диктатура пролетаріату на мойому відсталому, реакційному обличчі!

Прокурор не міг вірити. Він чув, але він не розумів. Двадцять років важкої боротьби за існування не могло провалитись впродовж одної хвилини. Двадцять років хиткого кружляння, меткого лявірування, невсипущої праці і неповторної хитрости не могли зникнути під одним помахом якогось ненависного вітру, що таким пронизливим холодом повіяв по залі. Це мара або сон! Це не дійсність!!

Піднявши долоню, потер нею чоло. Хитнув головою, щоб прогнати недобрий привид, щоб розбудитись із цього фантастичного нещастя до нормального, як досі було, життя. Та коли підняв очі, побачив знов викривлене гримасом іронії обличчя і знав, що за хвилину почує знов голос, що потрясе основами його буття. Як він бажав передтим почути хоч одне слово, хоч один звук, що його можна було б записати на папір, як позитивний наслідок переслухання, і як він бажав тепер не чути нічого, не чути і не бачити в'язня, що заговорив, заговорив так страшно!

Ні, це неможливо! Це гупо, нерозумно! Це хвора уява! Цей чоловік не може бути його сином! Сином прокурора УССР! Що за ідіотизм! Що за божевільний задум!

Прокурор Боронов наморщив чоло, збираючи розсіяні думки, аналізуючи почуте і добуваючи аргументів, що мали споїти назад ґрунт під його ногами. В його очах заясніла рішучість, коли він підняв їх знов на обличчя в'язня.

— Ваше прізвище...! — повторив своє питання, щоб зискати на часі і зібрати свої нерви якслід.

З побитого обличчя зійшло щось на подобу сміху. Якщо це й був сміх, тоді він залунав більш як страшно. А риси обличчя викривились так несамовито, що прокурор задріжав на цей вид.

— Не віряться тобі, що твого сина могла досягти найлюдяніша у світі советська справедливість, що?!

Цей голос, цей голос! Правда, він змінений дещо, але в ньому ці самі тони, ці самі, немає помилки!

Прокурор чув, що щось підлазить йому до горла і зашморгує його, вриваючи віддих. Він потребував часу, його нерви не витримали, він мусів мати хвилинку часу і він втретє, як машина, повторив своє питання.

— Ваше прізвище... — не питання, а щось на подобу стогону пролунало тим разом.

— Бач, яка несподіванка! Мій славний на весь Союз батько не може опанувати своїх думок на вид свого сина...! Адже кожний інший батько радів би, побачивши сина, обняв би його і розцілював би...! Ну, батьку мій...!!

Кожне слово вдаряло молотом у голову прокурора. Він утрачав рештки сумніву, він мусів повірити, адже це був, напевно був його рідний син!

Хтось застукав у двері. Прокурор стрепенувся і надлюдським зусиллям волі опанував себе.

— Да!

Ввійшов підстаршина.

— Телеграма для вас, таваріщ прокурор!

Віддав і пішов. Прокурор нервово розірвав папір. З дому. З Києва. Від Марії Павлівної.

“Дома все в порядку, Марія”.

Палір звис у рурках. Невже? Справді дома все в порядку? Тоді хто тут сидить напроти нього?

Надмірні враження викликали нарешті у прокурора зовсім інший наслідок. Його роками привчений ум врешті решт справився із труднощами і під впливом змісту

телеграми, що могла до решти вибити його з рівноваги, він навпаки, успокоївся і став думати. І говорити,

— Ви... мій син? Володя? А як зветься моя дружина, ваша мати?

Іронія не сходила з цілої появи в'язня. В маленьких шпарках, що через них прозирали очі блистіла злорадість.

— І ще може будеш питати мене, чому я поломив твої старі очіці? Або чому я мішаю тобі твори геніального Леніна з дурними підручниками аеронавтики? Або чому Іванна Ангелівна завжди така сумовита...?

Поволі сховав прокурор телеграму до кишені. Не було сумніву. Марія Павлівна телеграфувала неправду. Перед ним сидів його син. Його власний син.

Хвилини несподіванки минулися. Тепер треба було думати. Думати на холодно, думати здорово, бо може бути зле, зовсім зле. Перша думка ще чуттєва.

— Що скаже на це... мати?

Питання прокурора повисло у повітрі і вмить вираз безмежної іронії зник із очей в'язня. Навіть його голос втих.

— Це одиноке... що мене журить. Але мати знає... хто я, знає все.

— І скриває передо мною!

— А хіба тебе можна вважати гідним довір'я? Тебе, прокурора УССР?! Адже якби не те, що я тут, ти ніколи не знав би про мене правди!

Прокурор глянув на двері.

— Говори тихіше... Як ти тут дістався, як це було?

— Цього ти не дізнаєшся ніколи... Не забувай, що ти є прокурором, я є в'язнем!

— Безумний...! Чи ти знаєш, що тебе чекає?! — піднявся на ноги прокурор, тримаючись стола.

В'язень підняв свої очі до нього. Ці очі гляділи спосеред такого побитого обличчя, що всяке слово тут було зайве. Прокурор відвернув голову на мент.

— Дуже тебе болить...? — спитався тихо.

— Це моя справа. А ти, не лякайся! Ніхто не знає, що я твій син. Мене тепер ніхто не впізнає... Советська влада перероджує людину, правда...? — давний тон іронії розгостився в голосі сина.

— Не в цьому справа...! Тебе треба рятувати!

Ще більше іронії виростало перед прокурором.

— Що я чую! Мене рятувати? І хто збирається? Сам генеральний прокурор УССР?! Ні... мій батьку, якого я в останній раз так називаю... Ні, товаришу прокурор, мене не треба рятувати. Ані моїх товаришів. Для нас найкращий рятунок, це свідомість, що зрадника не було і немає між нами. Це для нас благословення і це наш рятунок. Більш нам нічого не треба. А ти... тобі я хотів сказати тільки одне: забудь, що ти колись мав сина. Забудь про це... бо інакше пропаде твоя славна кар'єра...! А я... я вже змию твоє ім'я від ганьби, що ти її роками придбав. Ти ще далі Боронов... але я знаю, що я Бороненко!

Прокурор сів назад, нахилиючись вперед.

— Слухай хлопче, не говори небилиць! Ти мушиш бути врятований! Ти не можеш згинути! Наша мати...

— Будь спокійний. Вона коло тебе терпеливо роками зносила ганьбу і виховуючи мене на правдиву людину, мала в цьому самотності втіху. Вона радше побачить мене мертвого як із п'ятном ганьби на чолі!

Прокурор Боронов був розбитий. Його сил було надто мало, щоб це все перетравити і все це переварити в собі та зайняти до того становище.

— Ти молодий, ти такий молодий... такий нерозумний... Я знав, що ти не будеш комуністом... Я це давно вже побачив... Але я не знав, що ти підеш туди, до них, до тих... А тепер ти тут. Ти не знаєш, що тебе чекає. Вас усіх чекає смерть... Вас не пустять і не зашлють. Вас розстріляють. Ви небезпечні для режиму, він вас знищить... І ти, мій син також тут...!

В'язень не міг виказати погорди на обличчі, що не діяло, побите й знівечене. Погорда залунала в його голосі.

— Я тобі казав... твоя кар'єра пропаде. Ти будеш жити... будеш далі судити моїх земляків... аж одного дня прийде тому всьому кінець... Тоді згадаєш мене, свого колишнього сина. Та це вже буде пізно.

— Володя... тихіше!! Стіни мають вуха!! Ти хочеш накликати ще більше нещастя...?!

Син звільна піднявся. На останні слова батька він не звертав уваги.

— Я іду назад. А тобі хочу ще сказати накінець: я ніколи досі не розумів, чому ти себе подаєш за росіянина. Але тепер я вдячний тобі за це. Нехай ця ганьба спливе на московський нарід, нехай наш нарід хоч одну потіху має, що всі яничари вже тепер по другому боці барикади. І ще одне. Ти нас не допитуй. Нічого не дізнаєшся. Ми не діти. Ми знаємо, що робимо, знаємо, що зробили, і знаємо, що чекає нас... і вас. Більше ми з собою не маємо про що говорити. Клич поста!

Прокурор був надто розбитий усім тим, що чув і бачив, щоб могли винести власне рішення. Як автомат потиснув він гудзик дзвінка і коли появився конвоїр, махнув рукою.

В'язня виведено і двері за ним поволі закрились.

Хвилинку пізніше прокурор Боронов подзвонив нервово на леговище.

РОЗДІЛ 11.

Уважно слідкував завідуючий харчівні МВД за працею своїх робітниць. Колись фаховий власник готелю, тепер взірцево провадив харчівню і впродовж довгих років праці здобув беззастережне довір'я своїх обережних і понурих хлібодавців. Він був для них усім: чи треба було зладити ситу і вибагливу вечерю, чи треба

було придбати угорські вина, чи треба було подбати про гарні дівчата, не було справи, якої б він із успіхом не полагодив. По вулицях ходили голодні люди, але чи це когось цікавило? Найвище і то не завжди, коли якийсь бідак заглядав пожадливым зором до кухні, завідуючий дозволяв йому передати дещо решток із їжі. І навіть тоді він не спускав з ока своєї обслуги. Він знав про все, що діялось у харчівні і не тільки в харчівні. Він був паном положення, завдяки своїй зручності і своїй інтелігенції. Кожна робітниця з обслуги була окремо перевірена, кожна була стовідсотково певна. МВД не могло собі дозволити в цих бурхливих часах на люксус ризика.

— Ваші папери в порядку... Ви довго працювали в конторі...?

— Три роки.

— Чому покинули?

— Лікар заборонив виконувати далі цю роботу. Там пил і нездорово.

— Ага... тут і є лікарська посвідка. Ну, добре. Вас поручає нам спецвідділ заготзерна і я думаю, що ви не заведете покладаних у вас надій. Громадянка Кізко познайомить вас із роботою.

Марта часами згадувала оце прийняття. Чомусь особа завідуючого не давала їй спочатку спокою. Вона частенько оглядалась на нього, коли він по владному проходив залю, вказуючи обслузі на всякі дрібнички, але він не дивився на неї. Аж сьогодні.

— Марто, сьогодні ви дістанете до обслуги дуже важний стіл. Якщо гості будуть із вас вдоволені, тоді ви при ньому залишитесь на постійно. Ви отримаєте стіл число 2. Я хочу, щоб ви були до гостей ввічливі і розумні, Марто, ви розумієте...?

— Чому ви саме мене вибрали до нього? Адже в мене ще мало досвіду...

— Але у вас гарні очі і постава — холодно заявив завідуючий і ввечері Марта вже обслуговувала стій число 2. Вона вважала це за щасливий випадок, бо при цьому столі зголошено було спецкомісара Сажньова.

Сажньов вечеряв у товаристві двох старшин. Вечеряли мовчки, насуплені і суворі, наче не запримічуючи нової обслуги. Марта одягнена була легенько, як написано в харчівні, а тісний хвартушок підкреслював її тонкий стан. Волосся, опущене на півнагі рамена, околювало темною, буйною хвилею принадне личко з двома чорними вогниками в очах.

Коли Марта принесла вино, спецкомісар глянув на неї, наче випадково, раз і другий, але й тоді не озвався. Після вечері спецкомісар із двома старшинами поринув у розмові, що їй ведено тихцем і Марта не могла зрозуміти з неї ні слова. Вона поводитись свobodно, не задержуючись при столі довше, як цього було треба, і поза звичайним, погідним усміхом не вживала жадних інших заходів.

Перед відходом додому, пізною ніччю, завідуючий закликав Марту до себе.

— Гості були з вас вдоволені. Від сьогодні ви будете обслуговувати стіл число два аж до відкликання. Завтра в шостій годині вечора зголоситесь разом із Оксаною, Марійкою, Ольгою, Тетяною і Іриною в МВД, напроти. Там буде треба обслуговувати знатніших гостей. Одяг такий самий. До того часу маєте вільне, бо там треба буде перебути всю ніч.

У квартирі Марти не було нічого надзвичайного. Вона жила сама, ніхто до неї не заходив, вона нікуди не ходила. Коли йшла в кіно, хіба міг хто подумати, що вона іншим виходом виходить геть, щоб піти туди, куди кликав її наказ?

Думки Марти не були складні. Смерть Симеона вилетіла в її душі глибоку, нестерту рису. Життя для неї не мало ваги, не мало чару. Вона працювала, виконувала

дані їй накази і всі її думки обертались біля них. Вона не хотіла від життя нічого більше.

Але... чи є з нас хтось без маленького хоч би "але"? Марта не думала сама, не хотіла думати, але часом приходила їй на гадку сцена у квартирі Сильвії, сцена повна звичайного підпільного романтизму, якщо це так можна назвати і якщо його ще хтось може так відчувати... Серед цієї сцени стояла людина. Людина, що не мала ні досвіду, ні вправи в такому житті. Людина, що всьому приглядалась цікаво, дуже цікаво. Людина з ясним, високим чолом і з рисами обличчя, що мали в собі щось із Симеона. Може тому це обличчя прикувало увагу Марти? Може...

Вона намагалась про це не думати. Вона відкидала всякі думки, що не мали нічого спільного із Симеоном, із його останнім босм, відкидала їх як гіркий викид совісті. Ікс сказав правду: жити, щоб мститись, мститись широкою хвилею, у великій боротьбі, мститись за весь страждаючий нарід. Це змісл і це ціль життя, якщо його життям можна назвати.

Дівчина відкрила вікно. У неї в хаті був радіодетектор, як у більшості хат у місті. Слухати можна було тільки центральну радіовисильню, власний вибір обмежувався до включення або виключення гучномовця. Від апарату йшов геть вниз довгий, тонкий дріт, звичайне заземлення, для кращого відбору. Воно й не потрібне при такому роді апаратів, але чому собі його відмовити?

Марта сперлась ліктями на вікні своєї квартири, на висоті дахів сонного міста. Тільки де-не-де ще світилися світла, велика більшість мешканців вже спала типовим, неспокійним для советського громадянина сном.

На вулицях не було нікого. Тиша царила з темрявою, бо й світел не було в цій дільниці надто багато.

Тоді рука Марти поволі взяла за дріт уземлення і легко притягнула його до себе. За хвилину апарат ледве чутно зашумів у хаті, хоч не був включений у сітку.

На цей знак Марта стала тягнути за дріт раз довше, міцніше, раз вривано, коротко. Ціла низка знаків Морзе побігла по дроті, швидко, швиденько кудись у землю ідесь там на другому кінці записували все уважно на папір.

Ікс твердо переводив свою засаду: зв'язок тісний, але розумний. Якнайменше особистих зустріч, навпаки, просто треба їх оминати. І з того часу так сильно зменшились втрати. Агенти МВД втратили перегляд ґрунту. Втратили орієнтацію в терені. Люди перестали стрічатись, знайомі перестали себе відвідувати. Саме ті люди, що могли в такому чи іншому відношенні бути запідозреними.

Після цього відібрала Марта підтвердження передачі і подихавши ще якусь хвилину холодним, нічним повітрям, замкнула вікно та роздягнувшись, лягла спочити. Завтра чекає її важка праця, якщо взяти до уваги всі нюанси такої праці, навіть дуже важка. Треба буде усміхатись до тих, кого вона ненавиділа всією душею, треба буде їм служити, треба їм приподобатись, треба навіть бути готовою на величезну жертву... не даром Ікс сказав, що це буде дуже важке завдання. Марта здавала собі справу з положення. Вони вбили її самотню життєву надію, вони не залишили їй нічого, а вона за те ще мусить серед них побувати, з ними говорити. Вона муситиме усміхатись у хвилині, коли найкраще встромила б ніж у ворога, муситиме подавати москалеві напитки і їду, коли найрадше подала б йому отрую, муситиме може й обніматися з його і цілувати, коли найрадше руками дерла б оці кляті, широконосі обличчя.

Так, Марта розуміла, в чому полягатиме її важке завдання. Вона добре зрозуміла, чому саме її Ікс вибрав до нього. Вона ж не має більш нічого до втрачення. Її життя — не життя. Її надії скінчились на могильці Симеона. Адже роками вони обоє вірили в своє щастя, у свою добру зорю — і все ж таки Симеон впав, залиша-

ючи її самою. Самою, зовсім самою серед світу насуплених ворогів.

Лежачи, Марта згадувала чомусь саме сьогодні своє минуле. Згадувала його всі ясніші сторінки, згадувала свої такі короткі і разом з цим такі довгі хвилини особистого щастя. І на кінець: що з нього залишилось? Ніщо.

Ікс знав, чому її до того вибрати. Він знав, яка це буде робота і знав її вагу. І знав, що Марта виконуватиме її без закиду, так, як без закиду виконував свої завдання Симеон.

Його постать в очах Марти затрачувала свої людські форми. Вона часом забувала, що він був людиною, що це був символ, що це було щось невловиме, щось надприродне, щось маєстатичне і велике. Кожний день, що віддалював її від трагічного випадку, підтверджував у неї таке почуття. Вона знала, що воно неправдиве, Симеон жив і воював довгими роками, але тепер вона не оборонялась перед цим символом. Для неї він уже ним залишиться. На все життя. І все, що вона робитиме, робитиме для нього. І якщо колись її постигне його доля — вона впаде з його ім'ям. Це буде гарно і це буде послідовно, це матиме свій природний стиль.

Її думки поволі, чи поневолі клонились до сну. Дійсний світ поринав поволі в бездоння короткого забуття, щораз далі, щораз більше відходив її символ...

І засинаючи, Марта з болем переживала свою крмішню самоту, що супроводила її від цього фатального дня, як невідлучний, сумовитий товариш і супроводити мала аж до останнього дня її життя.

На небо вплив звільна повновидий місяць і проганяючи рештки хмар, цікаво приглянувся землі, що спала під його опікою. Заглянув він і до маленької кімнати на поверсі, заглянув в сонні очі дівчини і здивувався мармурній красі її блідого обличчя...

Марта ворухнулась неспокійно. Чи хтось стукав?

Уважно піднялась на ліжку і слухала несторожено. В кімнаті було досить ясно, місяць доторкав срібlistими раменами всієї скромної обстановки, викликаючи її із темряви...

Дійсно, ледве чутно повторився стук у двері.

Не такий собі стук. Один-два-один.

Змисли Марти вмить ожили. Це свої. Що сталося?

Накинула на себе хустину і підійшовши до дверей, без питання, уважно перекутила ключ та відчинила.

На коридорі було темно, Марта запримітила тільки високу, чоловічу постать.

І помимо темряви вона пізнала її зразу.

— Ви...? — шепнула.

Зробила побіч себе місце, чоловік переступив поріг і зняв шапку з голови. Огорнуло його тепло дівочої кімнати.

— Мене прислав Ікс... Я повинен у вас перебути кілька днів. Ви повинні мене точно зазнайомити із звичаями спедкомісара Сажньова... Вам холодно?

— Ні... Марта здригнулась, не знаючи чому. Замкнула двері, перекутила ключ назад і сівши на ліжку, накрилась коврою. — Як ви трапили до мене...?

— Мене провели. Ікс дуже вдоволений із вас.

— Так... А чому ви стоїте? Роздягайтесь і спіть. Вам треба відпочати.

— Дякую...

Інженер Борис підсунув собі крісло і вигідно розсівся в ньому. Марта сиділа на ліжку.

— Вам буде не вигідно... — озвалась. — Вам треба спочити. Роздягніться і лягайте.

Інженер глянув по кімнаті. Місяць дав змогу приглянутись їй докладно.

— Вибачте... у вас тільки одне ліжко... Я вже посплю так...

Марта хотіла сказати щось терпкого, щось насмішливого. Проте сказала щось іншого.

— Це гарно з вашого боку., Але зате вдень ви добре переспіться.

Вона поклатась, накриваючись. Інженер сидів мовчки, намагаючись задрімати. Та не дуже вдавалось. На кріслі не так воно легко.

— Ви новик у нас... — озвалась Марта півголосом.

— Так, я новик.

— А проте ви вже здобули собі ім'я...

— Моє ім'я в нічому не змінилось. Як було, так і залишилось Борис.

Дівчина мовчала. Інженер не бачив її очей, бачив тільки білий овал обличчя. Усвідомив, що її голос має в собі дивний тембр. Так неначе б виходив глибоко, із грудей. Ну, нехай. Треба таки заснути хоч трохи.

— Скажіть мені...! ви лякались дуже підчас атен-тату?

Інженер не зволікав з відповіддю ні хвилини.

— Дуже.

Запанувала мовчанка. Інженерові здавалось, що за-спокій уже цікавість своєї господині і поволі вдавалось йому привчати свій організм до сну на наказ. Однак не так легко було йому цього досягти.

— Ходіть тут... ближче!

В першій хвилині хотів прямо спитатись, чому? Однак щось стримало його від цього. Сам собі дивуючись, без спротиву піднявся, взяв своє крісло і присунув його біля її ліжка. Ще не сів, як почув знову:

— Дайте мені вашу руку...

Місяць відходив геть із кімнати. Його шлях був невмолимий. Він не мав забагато часу. Залишаючи цей куток, глянув він ще на довге, біле рам'я, що висунулось з-під коври і вже зник за муром.

Марта знайшла долоню інженера, вложила в неї свою, поклатала голову вигідніше набік і зідхнула спо-

кійно. Її думки вже збирались до сну, вона не могла їм надати розумної барви. Тільки таке враження склалось ще в неї, що наче б то вона вже більш не сама, що є хтось біля неї, що б'ється поблизу якоеь тепле серце...

РОЗДІЛ 12.

Три рази надумувався Степан Прокопович Блисканенко, чи вступити в пороги Боронових. Він був свідомий, що коли він тепер туди зайде, це означатиме, що він прийняв до відома те, що говорила йому Марія Павлівна і ще гірше, що він це стверджує, признає.

А тимчасом Степан Прокопович з тим не погоджувався. Він вислухав її думок, але вона не могла повалити його духової будови. Він зрозумів, що Україна це таки Україна, а не УССР, він знав тепер, чому більшість його товаришів у вищій школі так інертно ставиться до вимог партії, заступаючись браком часу і первантаженням умовою працею, зрозумів, чому він так мало здобув собі тут друзів — і зрозумів, як бракує йому товариства Володі.

Хто такий Володя? На політичні теми вони майже ніколи не говорили. А коли й так, тоді Володя знав тільки одну політичну лінію: лінію партії та уряду. Зовсім так, як Степан Прокопович. А однак відчув цей останній, що Володя не є ентузіяст пануючого режиму. Володя ніколи не ходив на партійні збори, якщо це не було для всіх примусово. Володя ніколи не зголосився добровільно виконати якунебудь політичну роботу. А коли недавно треба було у зв'язку з виборами поїхати по колгоспах і агромістах із відповідними роз'ясненнями та рефератами — Володя захворів. До здоров'я він повернувся негайно після виборів.

Отже...? Степан Прокопович зібрав ці дрібні факти і спостереження разом і ще раз подумав, чи заходити до

Боронових. Ще був для нього час завернути, піти геть і забути про все, що він чув у цьому домі. Прочуття якесь говорило Степанові Прокоповичу, що тут чекає його лихо. Тут могло все трагічно покінчитись. Влада не стерпить цього. Навіть у домі прокурора УССР...

Однак усі застереження Степана Прокоповича впали, коли він став перед цим домом. Тут жив його найкращий друг і він не міг залишитись поза його долею.

Іванна Ангелівна прийняла його у відкритих дверях. Її обличчя було бліде, очі червоні від плачу.

— Що сталось...? — злякався гість.

— Ах... заходьте! Я не знаю, але щось сталось лихого. Прокурор несподівано приїхав пів години тому назад... Марія Павлівна плаче... я не знаю...

Степан Прокопович зрозумів, що його недобрі прочуття набирають тіла. Вішаючи в передпокої плащ та шапку, дочув міцний, чоловічий голос.

— Я тебе втретє питаюсь: що ти з ним зробила!?

Ну, це не був голос, це був крик, що від нього Степана Прокоповича морозом пройшло. Чи Володко, стрінуло якесь нещастя? Не маючи відваги ввійти у кімнату, стояв нерішено в передпокої. А там знов гомоніло на всю хату.

— Ти відповідаєш за нього! Ти його виховала на такого... такого бандита!! Ти запропащуєш всю мою працю, всю мою кар'єру! Ти і тільки ти...!!

Тепер Степан Прокопович почув інший голос, голос Марії Павлівної. Цей голос спочатку лунав майже тихо, набіраючи з кожною хвилиною сили, як лявіна, що котиться нестримно згори.

— Мовчи... негіднику ти, що продав свою душу за гроші і кар'єру в ката свого рідного народу...! Ти смієш мого сина називати бандитом...? Ти сам найбільший бандит, бо на твоїх руках кров неповинних людей...! Ти зрадник, яничар! Ти безчесна креатура, що для почеси і слави не вагається видавати в імені найлютішо-

го ворога засуди смерти на своїх земляків! Ти думаєш, світ сліпий- Твій син пішов, щоб змазати ганьбу, що впала на твоє ім'я! Він пішов, щоб хоч у малій частині направити те, що лихого зробив ти! А ти смієш його називати бандитом...? Йди геть із моїх очей! Йди, нехай я тебе не бачу більше...!! Кров твого сина впаде на твою голову і ти ніколи, чуєш, ніколи вже не знаєш спокою...!! — розпучливий крик останніх слів увірвався. Здавалось, що стіни ще гомонять ним, здивовані вкрай неменше, як Степан Прокопович, що такого ще в житті не чув. Його серце билось із схвилювання, у його голові зчепились різні думки. Перед ним ці слова відкрили всю гігантську трагедію, яку він оце вперше побачив повними очима. У цьому домі зустрілись дві течії, два світи. Батько будував один, син другий. Обидва вони мусіли зударитись. І ось батько із сином вже зударились. Що буде завтра...? Що діятиметься у цілій країні...?

Одне стало Степанові зразу ясне. Він мусів вийти на свіже повітря і в спокою передумати цілу справу. Він не міг тут залишатись тепер, коли в нього такі нещорядковані думки. Він сам неначе зварений: у нього теж такі дивні почування... В кожному випадку він не відчував нічого спільного із прокурором, представником влади... Натомість тон голосу Марії Павлівної не давав йому спокою.

— Я пізніше зайду, Іванно Ангелівно... пізніше. Не хочу тепер перешкоджати... — сказав на вихідних дверях і не цікавлячись ближче її здивуванням, розплився на вулиці, віддихаючи глибоко, як від гарячої купелі. Ой, гаряча ж вона була для нього!

Не бачив прохожих, не бачив навіть кудю йшов. І аж злякався, коли зупинився перед великим будинком МВД. Здавалось йому, що всі вікна визвірилися до нього і що пост перед воротами тільки й жде його... Здригнувся неприємно, перший раз у житті і пройшов мимо, скорою ходою.

У праку було ще холодно і Степан Прокопович зайшов у кіно. Перед його очима стала пробігати картина героїств вітчизняної війни, але коли вона скінчилась і треба було виходити із кіна, Степан не знав, що він саме бачив. Зате його ум значно успокоївся. Він розділив і проаналізував все, що знав досі. Він спокійно роздумав над положенням і прийшов до таких висновків: всю справу треба б негайно зголосити в МВД і це було б згідне з усіма законами та з бажанням влади і партії, а крім цього справа була б ясна і не вимагала б дальших комплікацій. Зокрема справа була б ясна для нього, для Степана Прокоповича і для його сумління, виховуваного довгими роками. Або інший вихід: розвідатись докладно про все і прийняти якісь кроки для вияснення справи і евентуального рятунку, якщо Володя в якійсь дійсній небезпеці.

Вийшовши з кіна Степан Прокопович знав уже, що зробити і його крок був міцний і певний себе. Він був мужчиною, а раз прийняте рішення в нього не мало закарлючок.

Будинок МВД Степан Прокопович минув, не оглянувшись навіть на нього. Між ним і собою не відчув спільноти інтересів. Навпаки, коли згадав прокурора, у нього ставала відразу до цього роду полагодження справ.

Тепер розглянув те, що знав, нагадуючи факти і витягаючи висновки.

Володя попав у якусь **небезпеку**, **мабуть**, він попав у поважний конфлікт із владою, так виходить із зміслу того, що Степан чув. Далі, Марія Павлівна є націоналістка і найстрашніше те, що її муж є генеральним прокурором УССР. І ще одне ствердив Степан Прокопович: місяць тому назад він сам напевно вважав би за свій святий обов'язок донести владі про відомі йому речі. А сьогодні...?

Що сталося власне впродовж цього місяця, що Степан Прокопович так змінився? Власне — ніщо! І це йому не давало спокою, якщо йдеться про його власну особу.

Іванна Ангелівна відкрила двері.

— Прокурор є дома...?

— Ні, пішов...

— Я хочу балакати з Марією Павлівною.

Іванна Ангелівна замнялась у своєму болю.

— Степане Прокоповичу... Марія Павлівна прохала, щоб до неї нікого не пускати... Вона себе зле почувася...

— Скажіть, що це я прийшов, вона мене прийме.

Дуже нерадо Іванна Ангелівна виконала його прохання.

Кілька хвилин пізніше Степан Прокопович стояв на порозі вітальної, напроти господині цього дому. Він був насуплений і вона, помимо змучення та пережитої кризи, була поважна і на її обличчі не було сліду усміху для гостя. Степан Прокопович не встиг ще слова промовити, коли вона озвалась.

— Дорогий Степане Прокоповичу... для вас небезпечно заходити від тепер до нашого дому. Я прошу вас, йдіть геть!

— Чому? — спитав коротко гість.

— Володя заарештований під замітом приналежності до Організації Українських Націоналістів. Всі, що тут заходять, можуть бути запідозрені. Тому я ще раз прохаю вас, ідіть геть, геть з цього дому!

Степан Прокопович спокійно відклав шапку набік і переступив поріг до кімнати.

— Оце моя відповідь... — сказав ясно. — Я комуніст і я не погоджуюсь з вашими думками... але Володя мій друг і його доля мені не байдужа. Я не лякаюсь вашого дому. Мені ніщо не загрожує. Я зате хочу допо-

могти вам, що в моїй силі. Ви мені мусите розказати все, що знаєте, і нам треба подумати про рятунок.

Марія Павлівна мовчала, але її уста задрижали з болю, а по обличчі потекли дві сльози. Проте вона голову тримала гордо і високо, і Степан Прокопович не вважав за потрібне її потішати. Це сильна і характерна жінка, вона знає свою вартість.

— Маріє Павлівно, сідайте... ви змучені! А ми мусимо багато ще говорити і ще більше думати. Володя в дуже великій небезпеці. Якщо він дійсно запідозрений як націоналіст, тоді нам треба поспішати з нашим рятунком, бо може бути пізно. На останніх партійних зборах, як і на попередніх нам говорили про те, що націоналізм в Україні підносить голову і що завданням кожного комуніста є нищити його з усіх сил.

— І ось, ви, комуніст, так виконуєте цей розпорядок? Степане Прокоповичу, забудьте про все, що тут чули, рятуйте себе, ви не знаєте большевиків... ви не розумієте, в чому справа. Ви не знаєте... тут не про сам комунізм йдеться... Степане Прокоповичу, я вас прошу, не вмішуйтеся у цю справу. Ви Володі не допоможете, а самі загинете...!

Степан Прокопович присунув собі крісло і сів також.

— Скажіть мені, Маріє Павлівно, в чому саме справа. Я мушу це знати. І я від нікого не довідаюся, тільки від вас. Я мушу це знати. Скажіть мені вашу думку ясно, без жадних заслон.

Марія Павлівна весь час дивилась в його очі. Йому було так, неначе її зіниці проверчують його наскрізь, із душі, він не хотів її обманути.

— Степане Прокоповичу... Москва нищить Україну. Тут не розбудовується комунізм ані приязнь народів, тут нищать живе ядро українського народу. Тут вбивають кожного, хто тільки міг би бути ворогом Москви, кожного, хто виростає понад голови, кожного, хто вміє

бачити дійсність такою, як вона є. Тут убивають кожного українця, ви розумієте? Ось тому я говорю вам: ідіть геть з мого дому. Ви у великій небезпеці!

Степан Прокопович слухав із наморщеним чолом. Те, що він чув, переходило його уявлення. Він стояв на порозі нового для себе світу. Він розглядав його, як незнану землю. Але він робив це уважно і намагався зрозуміти інтенції, що керують Марією Павлівною.

— Говоріть даліше, прошу вас.

— Ви відважна людина, Степане Прокоповичу... тоді слухайте. Володя заарештований у Львові...

— У Львові? Я думав, він у Вінниці...

— Ні, він у Львові.

— І ви знали це?

— Знала.

— І мені не сказали...?

— Степане Прокоповичу... ви ж комуніст...

— Але я теж українець! — скрикнув молодий конструктор.

Марія Павлівна помовчала хвилинку, доки він не заспокоївся. А тоді висказала свою думку так виразно, що кожне слово на роки врїлазось у пам'ять Степана.

— У нас інший погляд на цю справу. Хто тут комуніст, цей не українець. Комуністи мусять підтримувати зрадницьку роботу і масове вбивство власного народу. Комуністи за нашими законами — це зрадники найчорнішого гатунку, це братовбивники... Тепер ви знаєте, чому я вам не сказала.

Степан Прокопович поблід.

— Але ж Маріє Павлівно... як можна так?

— Степане Прокоповичу, ви ще молоді і засліплені. Не дай Боже, щоб очі на правду відкрили вам самі комуністи, бо це може бути для вас надто пізно. Це може скінчитись вашою смертю. Будьте обережні...! Я знаю, що ви друг Володі, але я знаю, що комунізм вимагає безчестя, безхарактерности, безобличности... Ви ще цьо-

го не побачили? І всім цим користується Москва для знищення всіх сил, що могли б викопати могилу московській імперії. А ви їй у цьому допомагаєте!

— Маріє Павлівно!

Запанувала тиша. Степан Прокопович сидів як на шпильках. Він отримав поличник і він знав, що він не може його ніяк відплатити, бо цей поличник посередній: ти комуніст, отже зрадник, якщо ти не зрадник, ти не комуніст...

— Маріє Павлівно... за вашими законами, як ви кажете... я допомагаю Москві нищити мій власний нарід... А якщо я цього не роблю?

— Ви робите, Степане Прокоповичу... несвідомо робите. Самим фактом, що ви, українець, член партії. На вас спирається влада, вона вас тиче іншим перед очі тут і закордоном і говорить глумливо: "ось, гляньте! Українські комуністи з нами в одній лаві, бачите? І що ж ви будете говорити, що український нарід нас не хоче? Україна нас хоче, вона без нас, без нашої братньої допомоги жити не може"...! Глум і цинізм, Степане Прокоповичу... насміх над живим тілом і душею...

Марія Павлівна вмовкла. На щічках у неї рум'янці появились. Вона виговорила все, що в неї лежало на серці, все, що вона бачила і виносила в собі, все, що вона розуміла. І коли підняла очі на гостя, злякалась його блідости. Степан Прокопович сидів як несвій. Це було щось зовсім протилежне до того, що він знав, у чому його навчали. І він переживав удар у своїй уяві і душі, удар тим страшніший, що якась таємна сила підтримувала слова Марії в його власному серці і він відчував, що його протиаргументи маліють і зникають, як слаба гребля перед ударом водяних мас нечуваної стихії...

— Це все знав Володя... Я йому відкрила очі на дійсність... І тому він не був комуністом... Тому його шлях мусів піти так, як пішов. Він знайшов одностумців... Їх

сьогодні так багато вже... І він із ними пішов. Із ними пішов у тюрму...

Пізно вніч Степан Прокопович залишив дім Марії Павлівної. Багато ще вони говорили. Говорили про все, що дотичило Володі і про все, що торкалось цілої проблеми. І вийшло так, що йдучи повз будинок МВД, Степан Прокопович перший раз у житті глянув на нього із страхом — та ненавистю. Перший раз у своєму житті він відчув щось вороже в його тиші, у його понурості і перший раз він завдав собі питання, чому оце в столиці України всі урядові написи по-російськи написані... Чому в столиці України всі урядові установи по-російськи говорять, чому в армії тільки ця мова, чому гроші друкуються лише в Москві, чому пошта, чому все життя ведеться тільки за одними зразками і чому ці зразки мають штамп Москви...?

Степан Прокопович йшов по греблі. З одного боку бездонна глибінь, з другого боку темне провалля. Він мусів рішитись свідомо, він не міг вибрати всліпу...

І він відчув страх перед наслідками свого вибору. І того лякався, і цього ще не розумів. Але його серце билось спокійно. Чого розум ще не зрозумів, це воно відчувало по своєму і по своєму воно на це реагувало. Тому то його огорнув страх.

Всю ніч не спав Степан Прокопович. Він мав несамоовиті думки. Він розв'язував стократно свою велику проблему і мучив свій мізок. І він із цього всього знав тільки одне: він ще не рішений. Він ще не міг своєму духові завдати вирішного удару. Він не міг відкинути як брудну ганчірку всього того, чим він жив до сьогодні. І не міг, ніяк не міг відкинути того, що йому розкрили слова Марії Павлівної. Він був у духовій розпачі.

Однак, перед обідом, коли над Києвом зазолотилось щире, сонце, Степан Прокопович переступив поріг секретаріату вищого технічного учбового заведення.

— Товаришу секретаре, недавно ви говорили мені, що можна їхати у Львів, у тамтешню школу шляхом заміни студентів. Ось я і надумав їхати. Запишіть.

Очиці глянули на нього, привітались із ним, понишпорили в паперах.

— Ваше щастя, Степане Прокоповичу. Вже був кандидат, та відмовився. А ви мене вибавляєте з клопоту. Але передумова є їхати негайно, це й так уже треба було кілька днів тому назад поїхати. Згідні...?

Степан Прокопович надумувався, розважуючи, хоч у нього вже зразу була постанова. Але він не хотів прозрадитись, що йому так спішно до Львова. І секретар став його намовляти, розказуючи йому про високий poziom львівської школи, про саме місто, гарне і велике, про те, що поїздки до Львова Степан Прокопович напевно не пожаліє. Нарешті молодий конструктор погодився прийняти квиток на дорогу, зачет на стипендію і вписні папери.

Того самого дня ввечері Степан Прокопович прийшов попрощатись із Марією Павлівною, бо ніччю відходив його поїзд.

— Я не знаю, що я там робитиму. Я справді записуєсь до школи, а там побачу. Повірте, я зроблю все, що зумію і зможу. Але ж не робіть собі великих надій, Маріє Павлівно. Ми знаємо, з ким діло... Якщо МВД когось арештує, тоді важко думати про звільнення... Ще й під таким замітом... Я в цій хвилині навіть не уявляю, що я зможу зробити. Але я буду думати. Я вчуся цього... Маріє Павлівно. По вашому. Я вже сьогодні брехав перед моїм секретарем. Куди це мене заведе?

Марія Павлівна плакала. Тепер вона прощала його, як рідна мати. Її серце не прочувало нічого доброго і вона лякалась за нього не менше, як за свого сина. Якийсь втрачений промінчик надії жеврів у ній можливістю допомогти синові, допомогти йому вийти на во-

лю... але цей промічник тримався тільки материнською любов'ю. Розум його не сприймав.

І Степан Прокопович був свідомий, що вибирається з мотикою на сонце. Він знав, що починає ігру з вогнем. Починає її на власний ризик і не знає, як вона закінчиться.

Надії на успіх не мав жадних. Так само, як Марія Павлівна. І лякався.

А проте поїхав.

Два тижні сиділи тринадцять в'язнів в одній камері. Два тижні невидне око спостерігало кожний їхній рух, невидний мікрофон ловив кожний шелест. І після цих двох тижнів протоколярний акт виглядав так самінько як на початку. Чистий аркуш паперу.

Ніодним словом не прозрадився ніхто з тринадцяти в'язнів. Вони просто забули мову. Вони забули говорити. Вони тільки дивились один на одного очима, що навчилися говорити замість уст. Вони розказували собі про шелест вітру на полях, про блиск сонця на вільному світі і про спів пташок, що радувались свободою. Вони мріяли про майбутнє, що прийде в бурі, серед громів останньої битви, під рев месних гармат, мріяли про власний лад на власній землі і вони знали, що воля прийде. Чи тільки для них самих...? Це не було важне. Їх тут послав нарід. І вони заступали тут його найважливіші інтереси. Вони стерегли руху, що вже розвивався, що вже полонював щораз більше і більше людей, що готовив могутні рамена і ясні голови до подій завтрішнього дня, вони знали яка йому ціна тому рухові. І вони знали, що їм радше вмерти, як сказати одне хоч слово.

Тому вони мовчали, як живі могили. І ніяким способом з них не можна було добути мови. Вони замовкли, вони вмерли для цього світу. Бо вони знали теж, де вони і що їх чекає. Їхня молитва плила до Бога з найпонуришого каземату, як квітка, що поміж холодні скелі сягає сонця. Її зміст був короткий, але великий, та-

кий великий, що їхнім душам не треба було жадного іншого корму:

— О Боже, що на небесах, дай гідно вмерти за велику справу! О Боже, що на небесах, посій на наших кістках волю, дай нам змогу підлити її нашою кров'ю, підтримати нашою силою, ogrіти теплом наших сердець... Нехай виросте вона скоро, у своїй красі і славі! О Боже, що на небесах, збережи нашу велику тайну так, як зберігаєш Ти свою велику Правду і благослови наше діло! Ми віримо у Тебе, як віримо в Україну, бо без Тебе не буде її і без неї Твоя Правда неповна... Боже, що на небесах, дай силу всі терпіння завінчати цією молитвою, дай силу гідно вмерти за велику справу!

Нечутна, тиха молитва переходила мури наскрізь, наповняла атмосферу, вібрувала у повітрі як енергія, що її не бачиш, а відчуваєш. І відчували її всі, навіть вороги. У тюрмі пішла легенда про тринадцять душ, що на них Бог поклав свою печать. Шептали в'язні про тринадцять несамовитих героїв, що з них жадна тортура не могла видерти слова признання. Шепотіли тут і там, обережно, енкаведисти про тринадцять ворогів народу, що мовчали під найстрашніми батогами. Щось нависло над тюрмою, як мара, як фантом чогось, що досі не бувало. Нервозність опановувала звільна тюрму, захоплювала камеру за камерою, коридор за коридором, сторожа за сторожем, поверх за поверхом. Тюрма прислухалась до всього, що робила страшна тринадцятка, як у церкві до свангелія. Тюрма наслухувала знаків і чула мовчанку. І це ще більше нервувало її і проганяло тюремні будні. Всі на щось чекали, всі відчували, що це все не закінчиться нормально...

В тюрму вступив інший дух. І його тут ніхто досі не відчував. Тимбільше тепер ніхто не міг опертись його переважній силі, ніхто не міг не зрозуміти, що над тюрмою нависло щось безперечно велике, невідоме і тому

таке страшне. Над тюрмою стримався на мент палець Божий...

Спецкомісар Сажньов не мав спокою. З Москви не було ще відповіді, а він не міг цієї справи відкласти до актів. Вона його нервувала, проганяла звичайну певність себе і наводила якісь дивні думки, викликані, ясна річ, ненормальним станом власних нервів. Спецкомісар пив тими днями більше, як звичайно. Пив навіть багато. І прокурор Боронов, що застав його після своєї довгої відсутності у стані легкого затроснення алькоголем, не міг стриматись від завваги, що спецкомісареві не підходить і не личить так багато пляшок повних та порожніх тримати в себе дома.

Чому прокурор відвідував спецкомісара дома? Чи тому може, що не застав його у його бюрі? Може...

— У вас і жінки бувають...? — покрутив носом прокурор.

— Бувають... — признався спецкомісар понуро.

Прокурор на цю тему не говорив більше. Його цікавило щось інше. Відповіді з Москви не було, бо як би була, спецкомісар мав його повідомити про її зміст. Така була умова. Але ж підчас цих двох тижнів все ж таки щось діялось у тюрмі. І прокурор хотів знати, що саме.

Спецкомісар підсунув собі чарку, налив аліяжку і випив одним душком. Закопирив губи, облизався і з тюрмою глянув на пляшку, що так ского спорожнялась.

— Тюрма збожеволіла — сказав спецкомісар.

Прокурор глянув через рам'я на нього. Його пальці перестали скубти занавісу у вікні, в його очах з'явився дивний блиск.

— Що це ви...? Жартуєте?

— Не жартую. Ви розумієте, тюрма збожеволіла. Наші люди пошепти говорять між собою. Так наче б якесь лихо опутало тюрму.

— Спецкомісаре, ви п'єте надто багато...

— Саме тому. Щоб самому не збожеволіти. Ви уявіть: два повні тижні, чотирнадцять днів і вони не сказали ні слова! Вони не зробили жадного руху! Вони мовчать...!

Це “вони” лунало з натиском. Не було сумніву і не могло бути, про кого мова. Тільки одні є, оці “вони”. Оці тринадцять страшних душ.

Прокурор Боронов підняв брови вгору і по хвилині опутив їх вділ. Його голос лунав як передтим, безпристрасно.

— Якто, не сказали ні одного слова... навіть між собою?

Спецкомісар глянув на нього, долонею прогнав докучливе волосся з чола і поставив порожню пляшку на столику.

— Ні одного слова... І Ви розумієте?!

Боронов не рухався. В його умі молотом вдарили слова. Слова, що були тільки словами... “Ти нас не допитуй... Ми не діти... Знаємо, чого хочемо і що нас чекає...”

Ні, вони не діти. О, вони напевно не діти. Коли вони довели спецкомісара до того стану, то вони напевно не діти. Важка рука сперлась на його плече. Обернувся. Спецкомісар Сажньов стояв перед ним і перемагаючи вплив алькоголю, говорив до речі.

— Слухайте, прокурор... Я зломлю цю легенду... Я зломлю цих людей... Я зроблю так, як я вам казав. Я виберу їм одно око... а тоді побачимо. Другого ніхто втратити не захоче...! Другого напевно вже ні!! Тільки... нехай прийде відповідь із Москви...! Тільки нехай прийде відповідь!

Холод проявився в очах прокурора Боронова. Він притакнув спецкомісареві, відсунувшись трохи вбік і дивлячись у стіну, ще раз притакнув.

— Так... Ми їх зламаємо... Напевно... Нехай тільки прийде відповідь із Москви... Тільки ця відповідь...

Поволі затих прокурор, мовчав хвилинку, не сприймаючи рухів спецкомісара, що шукав уже під столом за новою пляшкою. Якась думка подонила увагу прокурора, думка вперта, настирлива. І він, залишаючи своє місце, підійшов сам до спецкомісара та взяв його за руку. Вдивившись, як в образ, прокурор прижмутив очі:

— Товаришу спецкомісаре... тільки не кажіть ви про це нікому ні слова.. чуєте? Ми їх зламаємо... у двох. Ми розіб'ємо їхню впертість...! Ми діб'ємось великої слави, бо це справа непростаста...! Але нікому не кажіть нічого! Це буде виключна заслуга спецкомісара Сажньова і прокурора Боронова...? Ви уявляєте, яка буде наша кар'єра...?!

Спецкомісар знайшов пляшку. Знайшов надію. Знайшов ціль. І наливши дві повні чарки, простягнув одну прокуророві.

— Пийте... Так воно буде. Ми вдвох введемо таку справу, що й централю очі вирячить...! За успіх!!

— За успіх! — випив прокурор із холодним світлом в очах.

Залишив спецкомісара самого. Пішов до себе до бюро з опущеною головою, повною думок, що схрещувались всі в одному запальному пункті. І в цьому пункті прокурор бачив самого себе. В цьому пункті його пекло.

Покликав службового старшину. Закурив папіроску і потягнувши раз чи два, відкинув геть.

— Розведіть цих тринадцять бандитів по окремих камерах. Негайно!

— Єсть, таваріщ прокурор!

З вікон свого бюро бачив прокурор головну вулицю міста, бачив людей, бачив рух, як завжди у великому місті — а проте йому було так, неначе він бачив це перший раз. Які ці всі люди пригнічені...! Як вони скоро походжають. Всі поспішають. Тільки міліціонер йде по-

волі, ставляючи крок за кроком, з надумою, на міський брук: він тут володар. Він тут аксіома. Він початок і кінець всіх історій. Міліціонер.

Прокурор здригнувся. Що за думки! Дійсно, неначе божевілля огорнуло цю тюрму і всіх, що в ній. В цих мурах неможливо було спокійно думати. Тут неможливо було прийняти якусь постанову.

Прокурор покинув вікно і подзвонив до гаражу. Викликавши свого шофера, кинув йому наказ, взяв капелюх і залишив бюро. Ідучи вділ приспішуваав кроку і мимоволі стверджував, що тюрма не та стала. Пости стовпіли на своїх місцях, як статуї, не чути було їхніх важких кроків, як звичайно, не чути було гомону, десь за якимись дверима самітньо стукала машинка до писання. Всі назагал мовчали. Мовчанка огортала тюрму, як зараза, перекидаючись із заклятих мурів на людей.

Із стогоном полегші сів прокурор у своє авто і наказав себе повезти до обкому партії.

В авті застановився, чому до обкому? Чого він там хотів? Ах... адже це тільки так сказано.

Авто затрималось серед багатьох інших авт перед обкомом. Прокурор вийшов з нього, глянув на годинник і звернувся до шофера.

— Слухайте, старший сержант. За дві години приїдете сюди по мене знов, до того часу я буду зайнятий. Справа важна. Нікому не кажіть де я, щоб не перебивали.

— Приказ, таваріщ прокурор!

Прокурор зайшов до обкому, побував тут і там, звітався з тим і з тим, заглянув туди й сюди й вийшов іншим виходом знов на залитий сонцем бульвар.

Ідучи перед себе певним кроком, роздумував. Чого він власне хоче? Забуття? Розваги?

Чи може чогось зовсім іншого...?

Аж пристанув. Хтось на нього несподівано наступив з-заду, вибачився й пройшов побіч, та прокурор на

це все не звертав уваги. Він усвідомив увесь розмір свого нерозважного кроку і йому стало гаряче, як злочинцеві, зловленому на місці злочину. Він усвідомив, що його намір фантастичний, дурний і ще там який, але в усякому разі не логічний. Він усвідомив, що він хоче зробити щось, чого потім не буде можна змазати...

І прокурор Боронов відчув страх. Не перший вже раз в останніх часах. Цей страх підгризав його певність себе і його самопочуття. Цей страх примушував його думати фантастичними категоріями. І страх цей спричинював у нього таке нервово дрижання. Але він усвідомив одне: він ще мав час завернути назад. Він міг просто забути за свої несамовиті думки і стати назад на правильний шлях, залишити справи так, як вони були.

Так, ще був час! Не туди шлях у майбутнє... Не туди! Туди дорога до заглади, до смерти. Туди шлях у провалля... Завернути треба негайно!

І прокурор завернув. Страх був сильніший, ніж його перша думка. Він завернув, зробив кілька кроків і зупинився перед розсміяним, жіночим личком.

— Ах... товаришу прокуроре...! Що ви тут робите? І так, самі...? Без товариства...?

— А... громадянка Люба... — прокурор геть забув язика в роті. Його ум був так сильно запряганий іншими, зовсім іншими проблемами, що він просто не міг здобутись навіть на кілька звичайних слів привітання. Зате вона, що бачила його перед собою вже десять хвилин тому назад і завдавала собі питання, кудюю і пощо він йде, не чекала на його оправдання.

— Заходіть до мене, товаришу прокуроре... Це зовсім недалеко, кілька кроків... Я зроблю вам доброго чаю... Сьогодні дуже гаряче, сонце завзялось на нас, весна аж гуде! А вас не було так довго... не побували зовсім у театрі...

— Я виїздив... А ви звідкіля?

Вона взяла його просто під руку і повела з собою. Думки прокурора попали в кромішній хаос тепер і він дозволив себе вести туди, куди його вели, без власної реакції.

— Я з проби в театрі... Дасмо гарний, але дуже важкий балет... “Пробудження весті”... Чули?

— Не чув, але це нічого. Я балетами досі не цікавився.

— А тепер...? — спитала лукаво танцюристка.

Прокурор відчув, як вона міцніше пригорнулась до його рамени і його думки зрезигнували зі спротиву. Нехай буде.

— Тепер...? Чому так питаєте? Ви знаєте... я маю дружину в Києві, маю сина...

Вмовк. Вмовк і змінився на обличчі. Сам того не знав. В одній хвилині в нього встала буря. В одній хвилині він попався в хаос такий, що світ перед очима закрутився. Він не знав ніколи, що це слово “син” може в нього викликати таку реакцію. Зрозуміло, в таких обставинах, як тепер...

Він не знав і не розумів, що в його жилах пливе кров Півдня, не Півночі. Він не усвідомляв, що для нього поняття родини міцніше, як на Півночі поняття життя. Він не усвідомляв, що в його серці є щось інше, ніж у серцях людей Півночі. Він ніколи цього не знав, і тому може він так сам себе злякався. Син!

“Я маю сина...”!

Але де? Де він, мій син? Де він, що я двадцять шість років про нього думаю, його біля себе відчуваю і для нього все оце роблю... Для нього... Бо хіба я не про нього думав, коли я думав про кар’єру? Хіба я не для нього хотів здобути найвище становище, яке тільки можна здобути в Союзі? Хіба не йому я готовив ґрунт для старту, для успішного старту у тверде, советське життя...?

Йому! Тільки йому...!!

І це прийшов момент, коли прокурор Боронов з надзвичайною ясністю усвідомив, що осьтам, у камері понурої тюрми, не тільки його син сидить, приречений на загибель. Ні, там сидить усе його життя, всі двадцять шість років найважчих змагань, п'ятнадцять пройдених чисток, роки непевности і дрижання, хвилини найбільшого страху і найвищої радості, двадцять шість років обвинувачування і засуджування... чого?

Того самого, за що його син пішов у тюрму... Того самого, за що його сина б'ють і катують тепер... йому хочуть вибрати очі... осліпити на все... Його самотнього сина... Його власне, спотворене життя...

— Чому мовчите... товаришу прокуроре...?

Вона помітила блідість на його обличчі, але вона не мала найменшого поняття про велич трагедії, що розігралась за очима і високим чолом прокурора. Вона не могла знати, що він йде краєчком бездонного провалля із почуттям, що земля втікає йому з-під ніг...

Вона мусіла повторити своє питання ще двічі, заки прокурор глянув на неї. Глянув як із другого світа. В її очах відбився страх. Що з ним і про що він думає?

— Мені нічого... товаришко Любо... Далеко ще до вашого дому?

— Наступна камениця...

Люба займала дві кімнати. Перша служила їй за прибиральню і кухню, наступна за вітальню. В обох кімнатах панувала зразкова чистота, повно світла і повітря. Ніжний, ледве чутний запах парфум надавав атмосфері її кімнат отого дразнючого впливу оточення молодих, гарних, жінок, що до них усміхається життя і вони усміхаються до нього.

Прокурор зайняв вказане собі місце, закурив за дозволом папіроску і не розглядаючись навіть по своєму новому оточенні, затягнувся димом, замкнувши очі. Його нерви потребували успокоєння і він був радий, дуже радий, що зайшов тут, що не сидить у своєму по-

нурому бюрі, серед мурів, що мовчанкою нервують людей.

— Я бачу, ви дуже кохаєте свою дружину... сина... Ви так задумались при згадці про них...

— Так...

Люба наставила самовар, тут і там поправила щось на чепурних столиках, вкритих вишивками, на решті сіла напроти прокурора. Інакше, як завжди, вона сіла скромно, ховаючи пару гарних ніг під суконкою. В її очах була притасна цікавість, її голос лунав співчуттям.

— Вас гнітить щось, товаришу прокуроре... Та ви покиньте лихі думки! Лиха так багато у світі. Може бажаєте сьогодні ввечері оглянути нову прем'єру в оперному...?

Прокурор наче не чув її слів. Щось іншого прийшло йому до голови. Він якось дивно усміхався, дивлючись на неї.

— Я так тут безпечно сиджу у вас... Сам... А всетаки не треба було мені забути, що генерала Краснова так недавно тут вбито... Що ви думаєте про це? Ви тут народжені, ви знаєте цю землю добре... Чому воно так?

Танцюристка на мить немов застигла. Ось, куди розмова йде. Небажаний напрям. І вона ожила своїми вродженими прикметами. З-під довгих вій її очі глянули на нього тепло, навіть запрошуючо. Її ноги ворухнулись, показуючись з-під суконки виразніше, повніше. Її тіло простягнулось у вигідному фотелику, як у кішки, що муркотить вдоволено...

— Ах, чи я знаю...? Такі трагічні речі... Я не маю часу навіть думати про них... — ще трішки більше ніг показалось.

Прокурор прикурих від останків першої, другу папіроску.

— Все ж таки... ви тутешні, ви знаєте настрої... Я не питаю вас, як прокурор... Мені цікаво, як людині...

Адже і мене може це саме стрінуги... Навіть більше того. Я необережний. Я зайшов до вас на квартиру, хоч знаю вас так коротко...

Люба вдарила руками об поруччя фотелику.

— Товаришу прокуроре... що ви говорите?

— Ну, я вас не залідозрю... Але ж ви можете зрозуміти мене... Тут для мене чужий край, чужі люди...

— Чому? Ви говорите так гарно по-українськи — запримітила вона.

— Так... але я росіянин.. І прокурор... Мені ясно, що моя особа викликає відповідне зацікавлення.

— Чому ж тоді ви вийшли на вулицю без охорони, якщо ви лякаєтесь?

— В цьому й справа... Я не лякаюсь. Я тільки свідомий, що мене може це саме стрінуги, що Краснова.

Самовар став кипіти.

— Покиньмо таку балачку, товаришу прокуроре... Адже до мене у хату ніхто не зайде, щоб на вас виконати атентат!

— Ні... але... чи хтось може знати, що ви тут, у мене?

— Хто хоче той і знає...

— Ах, пусті балачки, товаришу прокуроре. Дати вам руму до чаю...?

— Ні, радше так...

Люба бачила, що прокурор не такий, як був два тижні тому назад. Щось сталось із ним. Він балакав навіть як людина, не як прокурор. Але вона знала, що нічого не дізнається і тому затримала повну резерву у відношенні до його духового стану.

— Ви мали вже дитину...? — спитався нагло прокурор.

Люба витріщила очі, переставши на мить наливати чаю.

— Що вам до голови прийшло...? — спершу здивувалась, потім засміялась на все горло. — Я ж незамужня...!

— Не в цьому справа... Шкода, що ви не мали. Я хотів від вас почути щонебудь про любов до дитини...

— Дивна ваша мова, товаришу прокуроре... Звісно ж, любов така є і для цієї любови матері нераз своє власне життя посвячують.

— А батьки?

Танцюристка усвідомила, що все це базікання прокурора має якусь ціль. Тільки яку?

— Я думаю, що батьки теж... Батьки кохають завжди більше синів, матері дочок... — сказала, кінчаючи наливати чаю до склянок.

— Ну, скажіть — допитувався прокурор. — От, уявіть, батько якийсь великий... достойник, знаєте, ну, скажемо, старий вже і все життя для дітей працював, а потім бачить, що діти не так роблять, як він собі уявляв, як він мріяв... що тоді?

— Це дуже невдячні діти... — танцюристка подумала хвилинку, потім здвигнула плечима. — Питання теж, що діти роблять, а того сподівався батько... Це взагалі складні речі, товаришу прокуроре і ви мене примушуйте філософувати, а це важко!

— Так, я знаю, що це важко... Тільки часом такі проблеми на думку приходять... А ваш чай надзвичайний, давно вже такого не пив... дуже вдячний вам.

— Тішить мене... — підморгнула Люба до нього і викликала усміх на його устах.

— Я старий, товаришко Любо... Старий прокурор!

— А я не думаю...! — відкинула задирливо назад.

— Тоді помиляєтесь... Я дуже старий... — сказав і попав в задуму, не бачучи її точених ніг. Люба споважлила. Ні, справді, він щось не той. Ці два тижні відсутності його сильно змінили. Де він бував, що він робив?

На її питання, він махнув рукою.

— У Києві сидів довго... Їздив трохи... От, як звичайно.

Люба не вірила. Щось було незвичайне у його настрої. Щось не так. Тільки що саме? Як його допитатись...?

Він сам підняв голову. На обличчі у нього відбивався внутрішній неспокій, в очах горіли незвичайні світла.

— От, дивно у вас... Я мав нагоду у багатьох випадках балакати з різними людьми... Ви розумієте, підчас переслухань. І завжди мене вдаряє, що у вас тут, зокрема у Західній Україні все ж панують такі... шовіністичні настрої...

Люба примкнула на мент очі. Але тільки на мент. Її уста розтягнулись у сміху молодого, безжурного організму.

— Товаришу прокуроре... я так мало цього всього бачу... Хіба треба мені собі такими речами голову завертати...?

Його зір спочивав на ній гостро, допитливо.

— Ви лякаєтесь мене... — сказав нарешті і Любин сміх скінчився. Вона зрозуміла, що це не випадкові питання. І вона зразу відважно підняла кинуту їй рукавицю.

— Товаришу прокуроре... а ви чекаєте чогось іншого? Ви ж генеральний прокурор УССР! І я про це знаю. Ми познайомились дуже недавно... але у всякому випадку мені неможливо забути, що ви прокурор... Якщо ви щирі зі мною, тоді ви зрозумієте і не будете цих тем рухати.

Він витримав її погляд зовсім спокійно. Він йшов до своєї мети твердо і вперто. Може він не знав ще, чому він це робить, але його інстинкт включився у дію.

— Я знаю, що ви мене лякаєтесь. І я знаю, що ви не маєте і ніколи не будете мати довір'я до мене. Однак я хочу вас прохати на кілька хвилин забути, що я прокурор. Чи можете ви...?

— Важко, товаришу прокуроре — сказала щиро танцюристка.

— Однак я вас прошу. Я хочу у вас відповіді на одне тільки питання. Але я хочу відповіді такої, яку мені дало б майже все населення України... Я хочу потвердження мого здогаду. І я хочу його почути у вас щиро.

— Чому якраз у мене...?

— Бо... я до вас маю довір'я. Я вірю, що ви затримаете нашу розмову при собі...

Люба поставила однак справу принципіально. Бона мусіла знати більше.

— Товаришу прокуроре, але ж нащо вам ставити мені якесь питання, що до нього треба аж таких прийомів? Це для мене і для... вас, не вигідно.

— Так. Але я його мушу вам поставити і я прошу вас мені відповісти. А я не можу вам сказати, чому я його вам даю. Чи ви згодні?

Люба досі зрозуміла одне: прокурор має якусь дивну журбу. І друге: таке ставлення справи зближує її до нього, промовує шлях, що на нього казав їй ступити Ікс. І ще до того жіноча цікавість додала свою нотку.

— Я згідна, товаришу прокуроре. Питайте.

Боронов випив душком свій чай. Поставивши склянку на столику, глянув в очі Люби, наче хотів там знайти потвердження тих слів, що він від неї чекав. Він хотів знати правду і змірити її глибину.

— Скажіть... більшість населення України вважає явним зрадником того, хто з українців працює для влади?

Люба постановила відкрити карти, щоб побачити теж карти цього противника.

— Так — сказала ясно.

Боронов відчув це як удар. В його очах на мент потемніло. Але він опанувався скоро.

— Я знав це... але я хотів знати певно. Я дякую вам за ясну відповідь.

Він піднявся і подав їй руку. Потім перейшов скорою ходою до прибиральні і зняв з кілка свій капелюх. Його рішення було йти геть. Він знав вже те, що ще було у нього сумнівне, а все ж на порозі він затримався на мент. Надумався, обернувся і щераз глянув на господиню. Люба усвідомляла, що на неї не дивиться прокурор, але просто чоловік, людина. Він заговорив півголосом.

— Чи ви... за свою віру... за свою ідею... віддали б життя?

У неї в душі спалахнуло. Це була хвилина, що могла коштувати Любі багато. Вона без надуми сказала йому просто у вічі.

— Напевно!

Прокурор на мент завагався. Не знав, що зробити, чи шукав якихось підхожих слів?

Поклав долоню на її рам'я, заглянув на мент в очі, похитав головою і не знайшовши потрібних слів, без дальшого прощання залишив її мешкання.

Люба стояла на порозі, дивлючись йому у слід і розгризаючи вузол, що його зав'язав у неї прокурор УССР.

РОЗДІЛ 14.

Вся церемонія була незвичайно коротка і може якраз через те зробила вона на інженера велике враження. Колись, читаючи про це все, він підсміхався під носом, але сьогодні він вже розумів святість зброї і святість такої хвилини. Шлюб із смертю не міг перейти без враження.

— Хто ручить за кандидата? — впало питання з уст старого сивого командира рейдуючого відділу.

— Я — підняв руку Ікс.

— Будь ласка.

— Я знаю інженера від двох років... Я ствердив його безсумнівне національно-свідоме обличчя. Я переконався про його відвагу, міць і шарт духа. Останній його вчинок, атентат на Краснова говорить сам за себе.

Інженер стояв як на грані. Чому Ікс бреше? Адже він не знає його від двох років, а всього один нецілий місяць!

Довкола стояло кілька мовчазливих людей. Свідки скромного свята. Не весільні гості, хоч тут шлюб мав місце. У кожного в очах досвід, впевненість і віра. Це ті, що ніколи не ламались, що гинули свідомо, не вгнувшись перед ворогом. До таких приймали тепер інженера.

— Друже Борис, підходьте.

Чомусь якраз у тому моменті глянув інженер на Марту. Але вона стояла так, як і інші, непорушна, наче байдужа, спокійна і опанована. Лиш на хвилину глянув на неї інженер, потім підступив до сивого командира і поклав руку на револьвер, що його той тримав у долоні.

Поволі, з перервами, падали слова присяги. Без пересади, вони дзвеніли крицево. Вони дзвеніли як залізо, що кується сторіччями, руками безсмертних ковалів на сталюну структуру нації. Цього ковання смерть не могла перервати. Вона могла його тільки скріпляти. Але відчуті це, як своє призначення, повною душею, відкритим серцем можна тільки тоді, коли сам перейдеш верхи і низи свого власного я.

Ікс і Марта засвідчували хвилину прийняття друга Бориса до лав безсмертних. І вони йому перші склали вітання. Скромні, безшумні, змістовні і без форми.¹

Ікс потиснув йому руку і передав йому на пам'ятку цієї хвилини новеньку, тихострільну пістолю. Це мала бути вже власність нового друга. Це мала бути його остання надія у критичній хвилині.

Марта розвинула щось із хустки у своїх руках і під-

несла йому, як дарунок. Камізолю із сталевих платівок, вкритих тонкою верствою відпорної гуми.

— Це носив... Симеон. Револьверові кулі не пробивають. Це для вас... від нас.

І пішла знов набік. Новий друг хотів їй подякувати, але йому дорогу заступили інші.

— Моє ім'я Веретено — говорив малий чоловік, потискаючи долоню. — Я добре стріляю, майже так як ви. Чотирима стрілами ви поклали трьох, це неабияк.

— Я зовусь Прут — тиснув руку сухий з бильмом на лівому оці. — Дам вам пораду: завжди стріляйте перші. Я тому ще живу.

— Рак — сказав молоденький, зашарівши чомусь по вуха. Але інженер бачив його сірі очі і в них було рішення, це не була дитина. — Бажаю вам завжди легко спати.

Накінець привітав його ще сивий командир. Він поклав руки на його раменах і по батьківськи заговорив, бо він був старий і на його плечах роки вирізали свої карби.

— Не перший ви у мене присягали... і я вірю, що не останній, бо хочу дочекатись того дня, коли настане суд і правда зійде на землю серед гуку громів. Ми їй мостимо дорогу і цього ніколи не забувайте!

Поодинокі зникли свідки, зник сивий командир, лишилися тільки Ікс і Марта. Ікс кінчав свою папіроску звільна, потім гасив її з надумою, нарешті підняв голову, зрозумівши, що його слово вже очікується.

— Борис... не треба додавати, що від тепер ми всі одна кров, одне тіло, один розум і одна воля. Ти розумієш нас, у тебе душа свідомою. Ми зробимо великі речі разом, але не забувай ніколи про дрібниці, що на них можна впасти. У нас, у наших умовах найкращий аргумент, це узброєна рука, керована яким розумом. Ми ворогів не оццаджуємо, затям собі, бо вони не щадять нас... Ми є на самому фронті святої війни України з

Москвою і величі та розмірів війни легковажити не вільно...

Перервав. Підійшов до вікна, що за ним чорніло місто, обернувся, вложив руки у кишені і впялив зір в інженера.

— Ти думав, що я брешу, коли я говорив про два роки знайомства. Ні. Це правда. Я тебе знаю два роки, хоч ти мене ні разу не бачив. Інакше... я не був би ризикував тебе втягати у наш гурт. Це одне.

Перейшовшись по кімнаті туди і назад, затримався знов біля вікна, і знов впялив зір в нового друга.

— Тепер слухай уважно, що я тобі скажу. Прийшов час, що я рішився заграти велику гру. Я маю до того потрібні козири. Сильні козири. Питання тільки, чи вони зможуть свою роль як слід відіграти. Від цього все залежить. Ти теж гратимеш цю роль. Роль советського майора. З походження москаля, родженого в Україні. Це, щоб заховати деякі нюанси твого акценту. Ти будеш цю роль грати серед них... Твоя уява тобі розкаже, які зв'язані з цим небезпеки тебе чекають. Але я знаю, що ти даш собі раду. Я тебе знаю.

Ікс поволі підходив до інженера, аж затримався перед ним.

— А тепер питай у мене про все, що тобі потрібне, питай широко, бо від цього твій успіх залежить.

Цілу годину розпитувався інженер. Про родинні відносини, про навички, про минуле і теперішнє. Ікс був необмеженим джерелом інформацій. Було вже по півночі, але інженер мав перед очима майже докладний портрет чоловіка, що його роль він мав грати.

Накінець Ікс глянув на Марту, неначе щойно тепер її запримітив.

— Марта, ти пойдеш із Борисом до зв'язкового пункту 17. У ліску, що за містечком, чекатиме години дев'ятої вечора. В цій порі підійдете до залізничного шляху на місці його направи і заховаетесь у кущах. Пів

до десятої ввечорі проходитьиме поїзд. На місці направи він їде дуже поволі. З одного вагону звисатиме з вікна із вашого боку біла хустина. До того вагону вам треба дістатись... але тільки інженер сідає, ти повернешся звичайним шляхом. Це все.

Ікс попрощав їх самим зором і пішов геть. Марта із інженером залишились самі в обличчі завдання, що мало всі добрі позначки останнього в житті. Але журитись не було пощо. Однаково, життя можна тільки раз втратити. Свій великий страх за життя перебув інженер підчас і після атентату. Це вже було за ним. І може тому він так спокійно попрохав у Марти зварити трохи чаю.

— Ви маєте міцні нерви — сказала вона із признанням кілька хвилин пізніше. — Так як Симеон... — додала мелянхолійно.

— Хто був Симеон? — спитав інженер. — Я чув це ім'я вже багато разів.

Дівчина ходила по кімнаті, тут і там прикладаючи руки, поправляючи щонебудь, пересуваючи. Інженер глядів за нею, так, щоб глядіти і в його голові не ставали жадні інші думки.

— Симеон був символом... — сказала вона тихо.

— Не розумію. Це ж був бойовик.

— Так. Це був теж... мій суджений.

— Ах... так.

Безособовий зір інженера набрав життя. В обсязі його зору він побачив перед собою Марту — жінку, що мала судженого, Марту — людину, не Марту — машину, за яку її всі тепер вважали.

— Симеон змалку належав до організації — говорила Марта, затримавшись перед інженером. — Він перейшов все, що перейшла в той час організація. Він вирвався із польської тюрми ще молодим хлопцем, він втік із транспорту большевицького, продовбавши ножиком за шість днів стіну у вагоні, він вирвався з рук німецької поліції, вбивши двох службовиків голими ру-

ками... Такий був Симеон... І він був би не загинув, якби не те, що він рятував інших... Рятував других, забувши за себе... і за мене.

Інженер мовчав. Мовчав, розуміючи, що й найбільш затвердле серце мусить колись виговоритись. Помилявся однак, коли думав, що Марта скаже щось більше. Вона замовкла і не повертаючи більше до цієї теми, подала на стіл чай. Подала хліб і м'ясо.

— Ми маємо важке завдання. Не шкодуйте їжі, в шлунку не завадить.

Дивувався інженер, що у неї слова так різко звучать, так доцільно. Немов би вона забула, що вона — жінка? Адже вона не могла сховати перед людськими очима своєї краси, не могла ж заховати своєї гордої постави, тонкого стану, таких витончених ніг — і очей, як вулкан. Інженер бачив вже різні очі, але таких як у Марти ще не бачив. Там немов тлів вічний вогонь, що кожної хвилини грозив розгорітись до пожежі, там дрімив вулкан. І незвичайний буде той день, та скажено щасливий той чоловік, що для нього цей вулкан загориться.

Інженер сам до себе усміхнувся. Пфуй, що у нього за поетичні порівняння! Аж смішно.

— Ви маєте рідню...? — почув питання.

— Ні. Тобто десь є дальша... але це не важно. А ви?

— Маю. Але для них я вмерла.

— Якто?

— Якщо б я у них показала, батьків арештували б. А так всі думають, що я згинула... і це добре так, вигідно.

— А туги не відчуваєте...?

Марта неначе на секунду затрималась у своїй дії.

— Ні — сказала коротко.

— Тоді ви... дивна жінка. Але ви перейшли багато лиха, я розумію вас.

— Ваше розуміння далеке від правди.

— Тобто як?

— Не говорім про це. Приготовтесь поволі до дороги. Ми мусимо раннім поїздом виїхати.

— А на вашому місці праці...

— Сьогодні вже неділя і я маю вільний день. А завтра ранком я буду знов працювати. Затямте собі, у нас не діється ніщо без причини і без пляну. Минулись часи молодечих зривів. Ми сьогодні інші люди.

— Я чув це. Ікс говорив, що ми відповідаємо за націю. Може це і правда.

— Це дійсно правда. Якби ви знали, як селяни про нас говорять... Як робітники нас ждуть... Ми у їхніх надіях віднаходимо все наново і наново силу до боротьби. Інакше ми не дали б собі ради із москалями.

Інженер махнув рукою від себе, якби проганяв докучливу муху.

— Я не хочу про це думати. Я не хочу наводити порівнянь між нами і москалями. Перш усього, вони солідарні всі, з'єднані під одним рішучим проводом і безкомпромісові у своїй поведінці. А скільки у нас яничар, скільки зрадників? Коли роздумаю на холодно, не бачу для нас виглядів на перемогу над ними і тому не хочу про це думати, бо тоді втрачаю ґрунт під ногами. Нас жменька, їх орди. Наслідки такої зустрічі завжди можуть бути тільки одні.

Дівчина зупинилась тісно перед ним. Її чорні очі кидали блиски, її уста легко дрижали від внутрішнього напруження.

— Ви не слабодух... а проте говорите як слабодух. Не так воно є. Нас не жменька, нас мільйони. Лише не всі зразу у дії... бо ще час не прийшов. Нас веде ідея, що за неї ми так само вміраємо як москалі за імперію. І ми боремось за справедливий лад на наших землях та у світі, не за поневолення інших народів. Ми боремось за правду і ви думаєте, що на довгу мету правда не переможе? Я не мрійничка... я — напевно ні. Але я бачу,

як живий, райдужний образ майбутнього, країну залиту сонцем свободи і теплом щастя, лави, що клонять голови перед масстатом вибореної волі, людей, що ходитимуть із гордо піднятими головами по вільній, пахучій землі... І за цей образ варто умерти.

Інженер мовчав. Захоплені очі дівчини спохмурніли знов за хвилину. Вона відійшла набік, якби засоромилась свого вибуху, що розкрив частинку її душі перед чужою людиною.

— Безперечно... до перемоги далека ще дорога і важка — докинула твердо на закінчення. — Але кожна хвилинка наближує нас до неї, кожний крок веде туди, а ми не знаємо, чи вже наступна хвилинка її не принесе... Я знаю, що по всій Україні твориться. Я знаю, що готується щось страшного і щось великого... і я знаю, що вже недовго нам жити у неволі.

Нічого не сказав на це інженер. Його ум мало сприймав поезії, він радше базувався на холодному рахунку. А рахунок не давав у випадку війни із москалями великих шансів і тому інженер, хоч робив сумлінно своє, велів не думати про майбутнє. Нехай воно приходить таке, як його доля посилає. Пощо робити собі зайві надії і потім розчаровуватися?

Тому не продовжав вже цієї розмови. Марта покінчила свою роботу й сіла на ліжку, знімаючи з ніг панчішки та мещти. З-під подушки видобула малий, лискучий револьвер, переглянула магазин, переглянула механізм і знов заховала його туди.

— При несподіваній ревізії можете його втратити... і ще щось більше.

— У москалів немає несподіваних ревізій. Після ревізії вас і так заберуть із собою, байдуже, найшли щось чи ні. Вам не доказуватимуть провини проти їхніх законів. Вас просто арештують як українця, бо таке а таке число людей потрібно тоді і тоді в Україні арештувати. Попадеться — ваше нещастя. Не попадетесь — ваше

щастя. Так у нас проходять арештування. А я... не хочу попасти до них. В жадному разі живою ні.

Інженер відвернувся тепер, бо Марта стала роздягатись до сну. Закуривши папіроску, інженер усвідомив шелест жіночого одягу і усвідомив при цьому, що за його плечима обнажується тіло дівчини, що їй мало подібних красою можна найти. А проте у його думках не виринув образ її нагости. Ні, він зате побачив перед собою її чорні, палкі очі і силу, що у них притаїлись, чекаючи великого дня визволення.

— Ви джентельмен — почув за плечима і рух ліжка дав йому змогу пізнати, що вона вже накрита. Відвернувся до неї обличчям і вигідніше сперся об поруччя крісла.

— Чи це аж треба окремо підкреслювати? — спитався.

— Подекуди... Серед наших людей мало таких. Риск смерті і вічне напруження нервів вибили у них зайві почування і форми. Вони прямі, простолінійні. Єсруть життя таким, як воно є. Тільки Симеон був інакший...

Інженер рішив викурити папіроску і кластись спати. Його місце було на землі. Там лежали накривала, один як простирало, другий, як накривало. Чомусь не хотів у цій хвилині слухати похвал під адресою іншого, хоч би це був і легендарний Симеон.

— І ви теж інші... — додала звільна Марта.

Її очі спрямовані були на стелю. Інженер погасив лампу і не роздягаючись, ліг спочити. Всього кілька годин ділило їх від відходу поїзду і цей короткий час треба було використати.

Засипаючи, пригадав собі, як першого вечора Марта казала собі подати руку і як заснула із його долоною у своїй. З того часу вона цього не робила більше і інженер відчув тепер, що йому, власне, жаль, що вона вже не домагається його руки. Він цинив кожний мо-

мент, що його наближував до неї, але він розумів це, як ціну людини, повної людини, за яку він Марту безперечно вважав.

Бо ось тепер, серед темряви, серед спокою перед ним вирости інші очі, зелені, як фосфор, очі, що не таїли почувань на дні душі, але розкривали їх сміливо, так як сміливо боролись вони із труднощами життя і як сміливо сягали вони по своє щастя. Не бачив цих очей вже кілька днів і в цій хвилині відчув тугу до них. У них не було непевности, у них було ясно сказано, що вони думають і інженер добре розумів, що саме.

Зідхнув тільки і заснув. Не чув вже, як на ліжку піднялась дівоча постать, не бачив, як залишила вона тепле накривало і як, зійшовши на долівку, присіла біля нього. В її очах не було тепер вогню. Була задума. В слабкому сяйві місяця обличчя інженера ясніло овальною плямою, а її очі вдивлячись у нього уважно, як у дорогий образ. Коли ж діволі груди піднялись вище, схвильовані якоюсь думкою, дівчина стягнула чоло у зморщки і відійшла назад. Але довго вніч вона ще не могла заснути, у бездушній стелі дошукуючись про роцтв майбутнього.

Ранок застав їх вже на ногах. Майже одночасно піднявся інженер і Марта не потребувала його будити. Сніданку не було часу варити, треба було вдоволитись куском хліба із холодним м'ясом. Дівчина причесалась свobodно перед малим дзеркалом, інженер із вдоволенням оглянув свій старий, пом'ятий одяг і надів простий кашкет. У кишені мав документи, що забезпечували його перед міліцією вже хоч би тому, що на кожному папері було по три печатки, а це ж святість у Советському Союзі, де за втрату круглої печатки можна втратити й круглу голову.

— Ми підемо окремо, у недалекому відступі. Тим поїздом їде багато робітників, чоловіків і жінок, на нас ніхто не зверне уваги.

На станції інженер на своє здивування закримітив під стіною знайоме обличчя. Це був — як його звали — кат. Він читав газету, чекаючи мабуть теж на поїзд. Інженер вдав, що його не бачить, цей теж не зраджувався. Марта замішалась у велику громаду дівчат, що їхали до праці, інженер заховався між робітниками. Коротко перед приходом поїзду появились два міліціонери міської міліції і два із залізничної, контролери стали перевіряти квитки і випускати людей на перон. Інженер і Марта перейшли без труду, ніхто на них не звернув уваги. А все таки подумав інженер, що коли б так нагль його відкрили, не залишалось нічого іншого, як тільки дорого продати своє життя. Адже потрапити у лабеті МВД далеко гірше, як зразу вмерти.

Також кат вийшов на перон і дальше вчитував із газети постанови ради народніх міністрів УССР про плянове проведення жнив на фронті боротьби за перевиконання п'ятирічного пляну геніяльного учителя і вождя, товариша Сталіна.

Поїзд приїхав вже переповнений, з трудом до нього добились ще ці, що стояли на цій підміській станції і важко сапаючи, стара льокомотива потягла свій тягар по лискучих рейках дальше.

Робітники сиділи мовчки. Інженер не бачив того руху, ні тих балачок, що ними звичайно працюючі люди вбивають зайвий час, поспішаючи до роботи. Тут всі більшістю мовчали, тільки добрі знайомі говорили із собою і то про речі байдужі, щоденного вжитку. Дехто розгорнув плахту газети, вчитуючи закордонні вісті і дошукуючись між рядками того, що там написане не було. Ще не було. Ще один день треба буде пережити, перечекати.

За годину їзди докашлявся поїзд до своєї мети. Людська маса ринула до виходу і між ними замішався інженер. Недалеко побачив Марту, але не доглянув вже

ката. Цей поїхав даліше. Ікс кожному дав точно окреслене завдання.

Містечко не було велике, але у ньому було кілька важливих фабрик і панував досить живий рух. За містечком виднівся на горбочку лісок, що підходив майже під останні доми, а даліше тягнувся спершу вузьким пасмом, відтак щораз ширшою лентою далеко, може й у Карпати.

До того ліска спрямував свої кроки інженер. За Мартою не оглядався. Міліціонери у місті не звертали на нього уваги, він не дивився на них. Він знав, що в разі випадку, він дорого своє життя продасть і він знав, що такий рахунок міліціонерам не під смак. Вже не один із них згинув несподіваною смертю, зачепивши у місті незнану людину. Тому міліція по змозі оминала всяких непотрібних контроль населення і тільки на виразне бажання та при допомозі МВД переводила часами наскоки на окремі вулиці або дільниці. При допомозі МВД та під його уважним оком...

День заповідався погідний і хоч ще не була пізня весна, сонце гріло вже здорово, а дерева зеленились свіжою, першою зеленню. Інженер з подивом спостерігав природу, що так гарно одягнулась, майже непомітно для нього, бо він тільки ночами виходив і міського бруку не залишав.

На розі біля якоїсь крамниці із книжками підступив до нього якийсь прохожий.

— Дозвольте вогню... — у нього в зубах була папіроска.

Інженер сягнув за сірниками і подав йому цілу пачку. Той закурив і подякував, віддаючи пачку назад. Приложивши палець до шапки, прохожий пішов геть. Інший чоловік, що підпірав поблизу драбиною мур якоїсь каменички, вдоволено усміхнувся. Вулиця була безпечна, все відбувалось добре, наказ гори виконано, безпека того з міста запевнена.

А інженер пішов даліше, ледве перемагаючи охоту оглянутись за проходом із папіроскою. Під пачкою сірників вичув чейже щось іншого і коли на наступній вулиці приглянувся, побачив залізничний білет, вже передіравлений з написами, що пасували до того поїзду, до якого треба було ввечорі дістатись.

Марта по дорозі полагодила ще одну невелику справу фінансового характеру і домовившись, що забере гроші при поворотній дорозі, попрямувала в напрямі ліска. Вона мусіла припильнувати, чи все проходить як слід, чи немає чогось непередбаченого, бо від цього залежить успіх цілої, продуманої до найменших подробиць, акції.

Інженер почувався зовсім певно. Він не був сам. Він відчував довкруги себе приятелів, друзів. Він відчував їхні очі, що супроводили його у готовості допомогти в разі потреби. Це не так, як підчас атентату, де він був зданий сам на себе і на свої нерви.

У лісок дістався непомітно, скриваючись у рові, що йшов боком від стежки. Розглянувшись між деревами, помітив скоро Марту. Дівчина сиділа на пеньку, заслонена кущем ліщини і спостерігала все передпілля, що розгорталось в напрямі містечка. Тільки звідтіля міг надійти ворог. Ліс був свій.

Чому Ікс каже нам цілий день тут чекати? Ми могли приїхати пізнішим поїздом.

— Ні. Він мусить знати, що ми вже на місці, що ніщо не затримало нас в дорозі. Він також щось виконує і його робота залежна від успіху нашої. Ікс працює тільки з годинником в руці. Він впровадив у нашу роботу методику і пляновість таку точну, що москалі не можуть собі із тим дати ради. Майже кожну справу Ікс подвоює, тобто двох людей її виконує. На випадок втечі одного, є другий на місці. Напевно й у нашому випадку так є.

— Але тут немає більше нікого — розглянувся інженер.

— Тут напевно. Ми зовсім самі.

Поволі минали хвилини чекання. Інженер положився на сухому листю і відчуваючи його м'якість як щось кращого після долівки, скоро задрімав, а далі й заснув.

Марта сторожила тепер за двох. Кожний шелест сприймало її чутке вухо, жадна поява на передпіллі не пройшла неспостережно. І між тим вона знаходила ще час, щоб прогнати докучливу комаху із обличчя інженера, або щоб спостерігати його спокійний, рівний віддих, під її опікою.

Її очі заховались за серпанком задуми, як нечемні діти за маминим хвартушком і тільки деколи визирили вони неспокійно на світ, через хвилину вертаючись знов до своєї криївки.

Інженер розбудився аж після полудня. Ліс давав приємну охорону перед палючим промінням підгірського сонця, від поля віяв насичений запахом весни вітерець, пташки стрибали серед галуззя, співаючи своїх пісень. Інженер розбудився як серед казки і в першій хвилині не міг з'ясувати, де він.

Марта нахилилась над його обличчям.

— Встаньте, треба пожитись. Я маю хліб і м'ясо для вас.

Інженер глянув на годинник.

— О, Боже, це ж вже третя година...! Я так довго спав? А ви?

— Я сторожила. Тепер ви будете сторожити, я спочину трохи. А передусім — їжте.

— Чи далеко звідсіля до залізничної лінії?

— Неповних десять хвилин ходу.

— А ви їли щось, Марто?

— Їла.

Інженер бачив, що клуночок не був розв'язуваний.

— Неправда. Ви будете їсти зі мною.

— Ні, я не буду їсти. Я хочу відпочати.

— Ви будете їсти, або я вас нагодую...! — погрозив. Марта, що вже лежала на вигрітому ним місці, підвелась.

— Ви вперта людина...

— Як Симеон — докинув інженер. — Ви завжди порівнюєте мене із ним. Я вже звик до того.

Вона якось особливо гляділа на нього, але він цього не бачив, ламаючи хліб на дві половини, та розділяючи м'ясо.

— Я вбиваю мою самоту цими порівняннями... Чи вам вони невігідні?

— Вони мені по правді байдужі. Якби я вас кохав, я був би заздрий. Якби ви мене кохали, ви не порівнювали б. Отже справа ясна.

Марта їла мовчки, втопивши зір у далечінь, де синє небо сходилось із бурюю землею понад дахами містечка, що лежало в долині, між горбами.

— У нас, у підпіллі немає кохання — сказала нарешті таким рівним голосом, що інженер аж чоло зморщив. — Завжди там, де починається кохання, наступає смерть.

— Без винятку...?

— Може... і без. І так мусить бути. Любов засліплює, а нам не вільно бути сліпими. Любов розладовує енергію, а ми її ніколи не маємо забагато. Любов розніжнює, а ми мусимо бути надлюдьми, ми засуджені персоніфіканти боротьби. Деж тут місце на любов...?

Інженер не перший раз ствердив, що за зовнішньою маскою Марти — підпільниці ховаються неабиякі скарби. Вона не звичайна дівчина, що тільки підпільне виховання має. Вона володіла собою краще, як інші, її мова і стиль зраджували знання. Вона цікавила його, але він не посмів її питатись про її минуле. Якщо вона захоче, вона сама йому розкаже. Але Марта не хотіла. Дівши свій хліб, вона положила на його місці не поправляючи суконки, що відслонила кругле, біле коліно.

А інженер, що бачив це, не подумав, що воно може бути нарочно так зроблено. Його інстинкт вказував йому, що Марта стоїть понад тими акцесоріями зовнішнього порядку, а відкрити її душу у нього не було сил. Він безпорадно стояв перед сірим муром її зовнішнього щитку і він здивовано стверджував, що його сам щит майже не цікавить. Він бачив, яке гарне і принаadne тіло Марти, але він бачив це так, як бачить хемік речовини, змагаючи до відкриття тайни причин і наслідків і сполук.

Поволі заходило сонце, ховаючись за вищі гори, що від заходу прислонювали далекий красвид і на землю зійшли перші сумерки. Стало холодніше і інженер зняв із себе старий плащ робітника та прикрив ним сонну дівчину. Його завдання займало багато місця у його думках, але він не відчував вже страху. Тільки легке хвилювання перед чимось новим, незнаним ще батожило його думки і може тому вид сплячої, безпечної дівчини діяв на нього так успокоюючо.

Вже добре вечоріло, як Марта пробудилась. Зразу піднялась до сидячої позиції.

— Яка година?

— Пів дев'ятої. Як спалось?

— Добре. Тепер я себе почуваю гарно. Нічого не сталось за цей час...?

— О, навпаки, багато.

— Що такого, що саме? — спиталась вона, мимоволі розглядаючись довкола.

Інженер засміявся.

— Я думав про вас.

— І це все...? — розчарування і успокоєння разом з тим відбилися на її личку.

— А це так нічого не значить для вас...?

— Я не маю для флірту зрозуміння — відказала просто.

— Для флірту... — спровола повторив інженер.

— А інше залиште в спокою. Надумайтесь три рази над кожним вашим словом у цій матерії. І не забувайте... що може інше вухо радше хотіло б це від вас почути.

В першій хвилині інженер не зрозумів. Аж через якийсь час, вже в дорозі до залізниці, прийшло йому до голови, що це може відноситись до Сильвії. І вперше глянув на Марту великими очима. Вона відслонила рижок своєї душі. Вона ж теж людина і нічим вона краще не могла цього показати, як останніми словами. Вона теж людина... Людина із почуваннями та надіями, по-мимому зовнішнього холоду. Отже таки...!

— Ви мали на думці Сильвію, Марто?

Вона аж пристанула. Звернена обличчям до нього, потрясла із найвищим здивуванням головою.

— Як ви могли...? — і її голос стверд на камінь. — Я мала на думці наше завдання, друже Борис. А впрочім... ви знаєте, де моє життя спочиває... Ваше питання було більш як нетактовне.

Інженер не відповів. Даліше ішли мовчки. Він не міг опертись враженню, що отримав солідного полічника, а його амбіція не дозволяла йому признати це і піддатись хвилині. Та видно, що й Марта займалась ще тими думками, по-мимому своєї різкості, бо озвалась перша.

— А якщо вже зійти на цю площину... тоді знайте, що Сильвія ще нікого не кохала. А раз мусить людина через це пекло перейти.

— Пекло?

Марта не сказала більше нічого. Перед ними замайоріли куці, що прикривали залізничний шлях на го-строму закруті. Тут проводились якісь роботи, бо дві червоні лампи остерігали проїжджаючі поїзди перед швидкою їздою. Крім того сам закрут примушував зменшувати швидкість їзди до мінімум. Місце вибране було Іксом добре.

Інженер винайшов із Мартою вигідне місце серед гущавини і сів спочити. Дівчина сіла біля нього і обоє стали прислухуватись відголосам вечора. Десять із поля лунав дівочий сміх і якийсь чоловічий голос перетикав його дзвінку ленту. Голоси віддалились і довкола запанувала абсолютна тиша. До приїзду поїзду було ще трохи часу, а чекати було нудно.

— Чому ви вважаєте любов пеклом, Марто? Хіба ваш досвід так гірко вас провчив?

Дівчина глянула на нього боком і він помітив вогники в її очах.

— Ви балакаєте надто виразною мовою — відповіла. — Я вже сказала, що ви нетактовні. Хочете у мене це враження збільшити?

— Нехай, мені це байдуже. Однак, коли я комусь байдужий, тоді я не засинаю із його рукою у своїй, ані не дарую йому пам'яток по Симеоні, — кинув різко.

— Це тільки доказ, як поверховно ви сприймаєте прояви життя.

Удар сидів добре. Інженер відчув, що ґрунт йому тікає з-під ніг. Вона його зіштовхує із своєї власної площини на позем звичайних людських жалів і болів. Він бачив, як він маліє в її очах і його взяла злість.

— Марто, я чув вже багато деклямацій, але я ще не бачив жінки, що не бажала б кохання, не бажала б дітей і не бажала б хоч раз у житті перейти через це. Як ви кажете, пекло. То й мене не дурить суворістю жіночої натури.

Сміх залунав із боку Марти. Правдивий, дійсний сміх! Інженер глянув на неї з величезним здивуванням, бо він ще сміху у неї не бачив і не чув. Хіба його слова були для неї такі веселі?

— Ви вломились у відкриті двері, мій друже — заговорила дівчина, коли тихий сміх перейшов. — Цього ніхто не казав і я цього не сказала. Кожна жінка бажає

хоч раз у житті кохати і бути коханою. Але не кожна бажає цього другий раз.

Ага! Інженерові блиснуло в голові і він цієї теми не рухав більше. Свій скиптицизм до її слів він залишив для себе. У цій розмові вона була міцніша, бо її становище було покищо ненарушене. Але прийде час...

І інженер потішав себе, що може той час прийде. покищо наближався інший час і треба було готуватись до роботи. Поза плечима відчував ці самі мурашки, що безпосередньо перед атентатом, тільки тепер далеко слабше. І певніше почувався. Він же співпрацює із Іксом, а у нього немає провалів.

Вказівки годинника помалу наближались до визначеної години. Із віддалі почувся тихий шум, що скоро перемінився у виразний звук заліза. Наближався поїзд. Інженер піднявся і докладно приглянувся невисокій шкарпі залізничного насипу, розмірив зором віддалі і позачинав на собі гудзики плаща, та тісно підперезався поясом. Револьвер вложив до нагрудної кишені і оглянувся на Марту. Вона стояла побіч нього, звернена обличчям у сторону звідкіля надходив поїзд. Гострий свист льокомотиви пронизав вечірню тишу і поїзд різко став зменшувати швидкість. Вже заблисли за кучами перед закрутом його світла, заясніла льокомотива і ціла низка вагонів, в'їжджаючи на відтинок направи.

— Марто... на все добре — озвався інженер.

Двома долонями вона схопила його руку.

— На все добре... Борис!

На одну секунду ще інженер завагався. У нього з'явилась несподівана охота вхопити оцю горду постать і роздавити неменш горді уста безоглядним поцілунком.

Але це була тільки одна секунда нерозважності, короткий проблеск особистих захотінь — і вже інженер двома стрибками дістався до насипу, та ляг боком, лицем до поїзду, у запашній, свіжій траві. Чи видно білу хустину...?

Через шум десятків залізних коліс вчув за собою різко відрубані слова:

— Четвертий вагон...! Четвертий вагон...!! На все добре, Борис!

Злегка підняв руку на знак зрозуміння і подяки і принишк. Його минала вже льокомотива... Перший вагон... Другий вагон... третій вагон... Інженер піднявся біля самого поїзду... Четвертий вагон... Кілька кроків підбіг і зручно вхопився за залізну штабу... стриб і він вже на східцях. Коли оглянувся, не побачив вже нічого і нікого. Тільки темна ніч за ним витягала тасмні рамена, борючись із світлом, що падало з вікон поїзду.

Якась рука доторкнула його рамени. Вище нього стояв закутаний у плащ чоловік. Свій чи ворог?

— Йдіть дальше... Третій переділ...

Інженер залишив передню платформу і подався в нутро вагону. Сам собі не вірив, що це так скоро і плавно піде. На коридорчику вагону не було нікого, в переділах дримали пасажири. Інженер просунувся непомітно і затримався перед третім переділом. Розвішений на дверях, за склом, плащ, заслонював вид до переділу. Інженер відчинив різко двері, ввійшов і закрив їх за собою. Поїзд помітно набирав скорости, а станція малого містечка тільки промайнула кількома світлами повз вікна.

— Немає часу! Переодягайтесь!

— Як, тут, біля вас?

Сильвія глянула як на несповна розуму.

— А деж? За вікном?

Інженер аж тепер усвідомив, що у переділі, перед ним стоїть Сильвія. У синій шапочці, червоному шалику і старому хутрі виглядала зовсім на московку, на одну із тих тисячів, що наїхали сюди з Московщини. Тільки обличчя і очі залишилися ці самі. Що вона тут робить? Де Ікс?

— Відверніться бодай...

— Ясно. Щоб не поразив мене вид Аполлона.

Відвернулась до нього плечима, інженер став скоро переодягатись в однострій капітана військ МВД. Сильвія чекала терпеливо; коли він був готов, обернулась і оглянула його уважно, від стіп до голови.

— Вам добре в однострої — признала вдоволено.
— Як на вас вшитий. Свій одяг звиніть у клунок, та швидко, бо зараз треба буде його викинути геть.

— Як, через вікно?

— Там чекає на нього наш чоловік. Ви все ще такі новик!

Інженер звинув свій одяг у тісний клунок, Сильвія відкрила вікно. Прийшлося їй однак чекати повних п'ять хвилин, заки побачила слабке світло біля шляху і три високі дерева оподалік. Клунок беззвучно зісунувся з вікна і покотився вниз по насипі. Вікно було закрито і Сильвія відіхнула.

— Так, тепер можна балакати. Сідайте, а за хвилинку прийде Ікс. Що ви робили за цей тиждень...?

— Нічого. Слухав, як Марта розказувала про життя в будинку МВД. Про тамтешні порядки і звичаї.

— А Марта гарно розказує, правда... — Сильвія боком дивилась на інженера.

— Нічого, гарно. Або що?

— Ніщо.

Інженер подивився на дівчину трохи здивовано, трохи весело, але не сказав на те нічого, чекаючи дальших подій. У кишені мав свій тихострільний револьвер, у кобурі службовий наган капітана. Поставало у нього тільки питання: що буде даліше...?

На це ввійшов Ікс. Від дверей приглянувся інженерові, покивав головою і хотів щось сказати, але новий капітан перебив йому звільна, розтягаючи слова із большевицькою самопевністю.

— Ви хто такої, а?

— Гаразд. Ти не злий актор, Борисе. Перед тобою

важка роля до відіграння, тим важча, що найменша твоя похибка для тебе закінчиться коротким процесом. Вони у таких випадках не знають милосердя. Уважай на все, що робиш і що будеш бачити біля себе.

Це був вступ.

— А тепер слухай уважно. Від цієї хвилини ти зовешся капітан Сергій Михайлович Яковлєв. Ось твої папери. Студію їм добре, питай про все, що тобі неясне і вчись напам'ять. Тут паспорт... Твій попередник тепер плаває на дні Дністра. Його ніхто не розпізнає. Ти живеш тепер його життям. Ти продовжуєш його діяльність. Ти мусиш уважати не тільки на твоїх товаришів по фаху, ти мусиш вважати також на підпілля. Може бути, що якийсь наш фанатик пошле тобі кулю скоріше, як я зможу тому перешкодити. Ти розумієш тепер, яке твоє положення?

Інженер глядів на нього спокійно, уважно, свідомий цілої ширини свого завдання.

— Я розумію моє положення... Як довго це буде тривати?

— Невідомо. Може й роками...? Хто з нас може знати.

— А що робить тут... вона?

— Вона від сьогодні твоя дружина. Довго я добірав таку пару, але нарешті дібрав... Ти невдоволений?

— Ні.. навпаки. Я страшно вдоволений і захоплений. Напевно ви теж...?

Вона не відповіла. Але в цій хвилині у її очах не було іронії. Може вона інакше гляділа у майбутнє, як він.

Рівномірний голос Ікса дзвенів довго у переділі. Всі можливі пояснення, всі можливі питання було порушено. Поїзд мчав до своєї мети, як навіжений, а темрява, що хижачькими руками дерлась знадвору до вікон, примушувала Сильвію злегка дрижати. Семимилевими кроками наближались рішальні хвилини. Вона слухала,

як Ікс пояснював інженерові її походження, шлюб, брак дітей, родинні відносини. Слухала, як інженер монотонно повторяв її нове ім'я, свої дати із паспорту, загальні інструкції по боротьбі з бандитизмом...

Здавалось їй, що це все лихий сон, що мине леда хвилини, і вона пробудиться спокійно у своєму ліжку, посміється над ним і забуде.

Але поїзд вистукував свою мелодію скорим, щораз скорішим темпом і щораз більше відчувала Сильвія наближення катастрофи...

РОЗДІЛ 15.

— Стефан Прокоф'євіч Блискавенко...!

Лекція перервалася. Новий студент піднявся за своїм столом, викладач відклав на хвилину крейду. Директор високої технічної школи ввійшов на викладацьку залю, не сказав ні слова викладачеві, тільки від порога викликнув різким тоном ім'я Блискавенка.

— Я — одказав звільна студент. Очі тутешніх учнів звернулись із цікавістю на нового товариша із Києва. Блискавенко не встиг ще майже із ніким зазнайтись, за винятком своєї сусідки, Ірини, бо ж він щойно перший раз у львівському інституті.

— Вас визивает спецатдел! Пажалуста!! — командував директор. Блискавенко на хвилинку захмарився. Мимоволі його очі глянули на його сусідку, немов шукаючи там відповіді на німе питання. Але місцева студентка сиділа спокійно і її очі не говорили нічого.

Блискавенко залишив свій стіл і тільки нахилився ще на мент до неї.

— Я залишаю мої книжки тут... Якби я не вернувся, візьміть їх під свою опіку...

І вже пішов. А вона, Ірина, гляділа за ним великими очима, повними здивування і остраху. Що він сказав...? Чого він лякається? Ірина нахилилась до сусіднього столу. Викладач говорив дальше, а зала за п'ять хвилин знала кожне слово, що його сказав новий товариш із Києва. І всі дивувались. Адже він член партії, як записано у студійній книжці, чого йому лякатись...?

Начальник спецвідділу високої технічної школи сидів напроти Блискавенка, як хижак готовий до стрибка на свою жертву. Збоку ходив по кімнаті директор, схвильований цим випадком. Тільки студент цього всього не розумів.

— Скажіть мені, товаришу Блискавенко, чого ви приїхали у Львів? — повторив начальник спецвідділу вдруге своє питання.

Степан Прокопович сидів вигідно у кріслі і спокійно дивився йому в очі. Оце йому приходить вже знов брехати перед представником влади, яку він із цілого серця підтримує. Йому доводиться перед ними скривати мету свого приїзду, бо вона має протидержавний характер. Він бажає допомогти арештованому товаришеві — а цього не вільно робити. Він бажає допомогти арештованому націоналістові. — а це ще страшніше. Але про це знає тільки він сам, Степан Прокопович і Марія Павлівна. Отже більше ніхто.

— Я сказав вам, товаришу, що я приїхав, щоб заслухати викладів славного професора Хирівського, лауреата сталінської премії. І ось ви мене забрали з викладу і я втрачаю дорогий для мене час на пустій балачці із вами.

Начальник не втратив нічого із свого хижацтва. Але найбільше чомусь нервував студента його московський акцент, розпливчастий і широкий, як у московської перекупки. І як це воно так, що в українській

Школі приходитьсь тільки по московськи балакати?
І чому досі це не вражало Блискавенка?

— Наша балачка не пуста — заявив начальник спецвідділу нарешті і понишпорив у своїх паперах. Якась записка появилась у його руках і він відчитав її нишком. Блискавенко був дуже цікавий, що на цій записці є, але йому її не показали. Натомість йому поставили питання, що викликало всю енергію студента для поборення його схвилювання.

— Ви знаєте... Володимира Івановича Боронова?

Ще ніколи в житті Блискавенко не був переслухуваний. Він не мав практики і вправи, його нерви хвилювались надто сильно. Але він учився. Учився, наздоганяючи тих, що вже цю практику під всіми окупантами здобули.

— Знаю — сказав.

— Де він знаходиться?

— Він поїхав на дачу. Але звідкіля ви його знаєте? Начальник блиснув очима.

— Я ставлю питання, не ви! Звідкіля ви знаєте, що він поїхав на дачу?

— Він сам сказав мені. Ми дружимо оба.

— Ага! Дружите! А може тоді ви скажете мені, де він тепер знаходиться?

— Я ж сказав, на дачі...

— Я питаю: тепер! — визвірівся начальник спецвідділу, нахилившись вперед, як тигр.

Блискавенко стягнув брови.

— Ви до мене не кричіть, товаришу...! Я член партії і я прошу вас ваші питання ставити культурно, бо інакше я не буду вам відповідати!

Ось як! Начальник відхилився назад, як вдарений в обличчя. Він не звик, щоб тут хтонебудь із студентів так поведився. Тут всі дрижали, відповіді давано ясно і вичерпно і ніхто ніколи не ображувався за тон переслухань, бо якого ж іншого тону можна вимагати від москаля?

А той, дивись, що каже!

— Ви член партії... Вам доручено нагляд над Бороновим, так, чи ні?

— Так. А звідкіля ви про це знаєте?

Начальник тріумфально помахав запискою, але зараз же спохмурнів.

— Я питаюсь, не ви, панятно?! Як отже ви наглядате за ним, коли не знаєте де він знаходиться?!

— Якто не знаю? Ви з ума зійшли чи як? Я сказав вам вже два рази, що він поїхав на дачу!

— А я вам скажу, що ні!

— Ні? А де ж він?

— Ось я й вас питаюсь, де він тепер! Ви мали його пильнувати, а ви свого завдання не виконуете!... Іншими словами, ви відмовляєтесь наглядати за непевними елементами...

— Ви збожеволіли, товаришу? — спалахнув Блискавенко. — Адже Боронов є сином генерального прокурора УССР!!

Начальник хотів щось на це відповісти, але якраз подзвонив телефон. Він підняв трубку телефону, не спускаючи з очей Блискавенка.

— Да... здесь. Нет... не знает... Как? Хорошо.

Блискавенко піднявся.

— Чи можу я відійти?

— Нет. Ви должны здесь ждать.

— Я роблю вас уважним, що я втрачаю дорогий час.

— Ви должны ждать, сказал я!!

— Чому ви кричите...? Хіба ваші нерви так знищені? — студент із сатифакцією доглянув сині жилки на обличчі начальника, доведеного до пасії цією заввалюю.

— Ми побачимо ваші нерви...!! — погрозив цей студентові, зачитуючись у записку.

Директор ходив далі по кімнаті, неспокійно, нервово. А Степан Прокопович поринув у власних думках.

Вони знають, що Володя на дачу не поїхав, мабуть вислідчили, що його на дачі немає. Але вони не знають де він є. Вони певно тільки здогадуються, що можливо він між тими тринадцятьма, що так вперто мовчать, але вони цього не знають. А може вони взагалі нічого не знають, а тільки так допитують, знаючи, що він приятель Володі, а його у всякому разі немає на дачі? Вони ж за всім слідкують...

І вперше усвідомив собі Степан Прокопович, що він думає про "них", як про чужих... Ще недавно це були "ми", це була партія, уряд, влада. А тепер він думає завжди "вони", "їх". Гм, воно цікаво. І чому йому так не хочеться їм сказати цього, що він знає? Адже він влегшив би їм роботу, якби він їм сказав, що Володя арештований, сидить у Львові. Але він знав тепер зовсім ясно, що йому виразно не хочеться їм цього сказати. Нехай самі шукають! Яка ж бо у них поведінка із ним, членом партії! Кричить такий лизун до нього тільки тому, що він начальник спецвідділу? І кричить... по-московськи?!

Марія Павлівна ставила питання принципово: москалі не мають чого шукати в Україні. Степан Прокопович не хотів цього питання в такий спосіб вирішувати: адже вони теж люди. Але і його починало хвилювати ставлення тих гостей на українській землі до місцевого населення і от хоч би до нього самого, до члена партії і заслуженого активіста.

— Товаришу начальнику... — спитався нагло. — А що саме сталось, що ви так розпитуєте за Бороновим?

— Наказ з МВД... то єсть — замнявся начальник, що йому необачно вирвалася правда і попав у лютю. — Сидіть тихо, не перешкоджайте мені в роботі!!

Блискавенко сидів тихо. Значить, знають щось. І значить, їм підозріло, що й він, друг Володі, тут приїхав. Видно, що з Києва повідомили. А в такому разі справа поважна...

І студент побачив перед собою чорний образ майбутнього. Він попадався поволі у триби цієї самої машини, що завжди винищувала ворогів народу. Але ж при тому всьому він не ворог народу, він активний комуніст, і тільки друг Володі, який не є активним комуністом...

Хто власне є Володя? Не комуніст, напевно... Український самостійник? Націоналіст... а може й член цієї небезпечної організації...?

Раптово відкрились двері й голова Блискавенка повернулась туди. На порозі стояв старшина МВД, за ним двох вояків.

— Здрасть... — промовив він глухо і зразу підійшов до студента. — Ви Блискавенко? — спитав по московськи.

У студента постало бажання сказати йому, що його ім'я не "Бліскавенко" але таки Блискавенко, але змовчав. Що більше, відповів на цій самій мові.

— Да, это я.

— Харашо... Ви мне скажіть, ви давно прісхалі?

— Передучора...

— А как долго ви живёте здесь, в Украине?

Ну, як гарно звучить таке питання в Україні, про Україну, спрямоване до українця у чужій мові...! Направду, Марія Павлівна має багато рації.

— Приблизно півтора року...

— Слишком долго...! — сконстантував старшина і нагло змінив тему. — Ви знаєте Боронова, студента Боронова, сина прокурора УССР?

— Знаю.

— І що вам про нього відомо?

— Мені...? — здивувався Блискавенко. — А що мені має бути відомо про нього? Він здібний конструктор, ми оба працюємо над конструкцією нового типу літака...

— Да, да, це і нам відомо. Але що ви знаєте про його політичні переконання?

Ось, докорінне питання. Володя на політичні теми

із Блискавенком не балакав, і цьому останньому прийшлося легко заявити.

— Він активний громадянин, беззастережний прихильник партійної лінії, словом і ділом підтримує всюди радянську владу.

— Да, да, ну харашо. Ви поїдете зі мною. Ми підпишемо невеликий протокол.

Степан Прокопович відчув, що справа взяла недобрый оборот. І перший раз у житті відчув острах перед зеленкуватим мундиром МВД. Перший раз в житті він не був паном своєї волі і йому казали їхати туди, де його волю зовсім відберуть. Але він розумів, що він мусять свою роллю відіграти до кінця, бо тепер він не може вже викрутитись. Тепер він вже бореться не тільки за Володю, але й за себе. Ясно, що його запідозрюють. А коли вони когось запідозрюють — як казала Марія Павлівна — то так, як пиши пропало.

Приналежність до партії...? Степан Прокопович відчув сьогодні, що над цією приналежністю є ще вищий апарат, що її одним помахом касує і від якого в дійсності залежить все життя. Колісце цього апарату вело його тепер коридорами високої школи, поміж гуртами молоді, що розступалась на боки з респектом. Якраз була перерва у викладах і сотні студентів гуртувались у громадки спільних зацікавлень. Тільки на вид емведиста і вояків, що вели між собою одного із їхніх товаришів, замовкли розмови і сотні очей відпроваджували особливу групу.

В одній хвилині запримітив Степан Прокопович свою сусідку Ірину. Дівчина гляділа широко відкритими очима на нього і йому здавалось, що в цих очах є крім страху, багато симпатії. Чомусь йому стало приємніше від цього враження. Він пробував до неї злегка усміхнутись і дав знак мовчати, затиснувши губи та примикаючи на мент очі.

Вона непомітно кивнула головою і відпровадила

його очима геть аж до виходу із будинку. Там чекало авто і скоро вся група разом із ним зникла за закутом вулиці. Студенти гуторили даліше на різні теми, але ніхто не відважився говорити про арештування. Це було непотрібно і небезпечно.

В авті було непривітно і темно. Степан Прокопович вважав за відповідне запитати по дорозі:

— Чи я рахуюсь арештований?

— Ні... — відказав старшина.

— А чи мені зарахують втрачений виклад?

— Ну... я напишу, щоб зарахували.

По довшій їзді, авто затрималось. Дверцята відкрились і Степан Прокопович побачив довкола себе тільки червоні мури і синій квадрат весняного неба. Старшина штовхнув його в руку.

— Пайдьом.

Ввійшли у ворота. Всюди узброєні по зуби вартові з понурими обличчями. Тут і там косі очі китайця. Більшістю повні, наліті обличчя із слідами віспи або веснянок.

Затримались перед якимись дверима, на першому поверсі. Старшина ввійшов без стукання до середини, конвой залишився із Степаном на коридорі.

— Ето он... — дочув Степан із кімнати.

Двері відкрились, старшина вийшов і вказав Степанові вхід. Сам пішов геть із конвоїрами. Блискавенко опинився у просторій кімнаті, перед великим портретом Берії і перед бюрком, що за ним сиділа людина.

Ну й людина це була, коли піднялась на ноги. Це був прямий доказ теорії Дарвіна. Не диво, що цей доказ добився відзнак майора у системі, що цю теорію вважала за джерело расовости свого основного, московського народу.

— Здрасть, таваріщ Блискавенко, здрасть, садітесь!
Дарвінський доказ малоощо не розцілювався із Бли-

скавенком підійшовши до нього, потрясав його руку, заглядав в очі і просив закурити.

— Немножко жарко сьогодні, нет? Как поживаєте? Што робляєте? — питання сипались без того, щоб на них Блискавенко встигав дати якунебудь, хоч би чемностеву відповідь. Майор говорив весь час. Говорив про спеку, про календар, про оперний театр, про відпустку і про свою дружину, що десь там бовваніє ще на Кавказі, про гарний край, що розтягається вздовж Карпат, про московське метро, що ним він раз вже їхав і про футбольні матчі за мистецтво СРСР. Блискавенко слухав того всього зовсім не розуміючи, але його ум не дав себе заскочити. Він усвідомив, що його щось чекає і він тільки одним вухом слухав цієї пустої балаканини, а друге разом із очима наставляв як заяць у полі. Базікання майора видалось йому зовсім не на місці, а тим самим підозріле... Блискавенко ані на хвилину не подумав, що майор просто дурний. Ні, в МВД не працюють зовсім дурні люди, тільки такі собі...

І не помилився. В одній хвилині майор нагло взяв його за рамена, обернув лицем до якихось дверей і гостро спитав:

— Ви знаєте цього чоловіка! Хто це?

Серце у Блискавенка на мить пристануло. Він же пізнав зразу. І зразу, в цій самій хвилині він зрозумів, що він не пізнав. Він усвідомив надзвичайним зусиллям волі, що оце й прийшла несподіванка, якої він чекав. І він звільна, зовсім поважно похитав заперечуюче головою.

— Ні... Я його не знаю. Хто це?

Майор Козлов заглядав в очі, як правдива мавпа. На його обличчі з закопиленими губами відбивалось бездонне розчарування.

— Ви його не знаєте...? Ви його не знаєте?

Блискавенкове серце працювало вже нормально. Це може й не остання загадка, яку йому покажуть. Треба бути на все вже готовим, раз вліз у цю справу.

— Напевно... Я його зовсім не знаю...

— І одяг не той?

— Одяг...? А що ж таке в цьому одязі...? Ніби який?

Майор Козлов махнув зрезигновано рукою. Пост підпровадив арештанта геть. Майор вернувся до столу і взяв у руки документи. Блискавенко побачив там фотографії. Але обличчя арештанта було змінене дотеперішніми допитами так, що з фотографіями годі було порівняти. Треба було чекати місяцями на повне його вилікування.

— Ви знали Боронова, сина прокурора УССР?

— Знаю його дуже добре... Ми дружимо оба...

— Де він тепер?

— Поїхав на дачу!

— На яку дачу? Куди?

— Цього я не знаю...

Майор ще раз підозріло глянув на Блискавенка.

— А той не Боронов був...?

Студент витріщив очі.

— Це мав би бути Боронов...? Ха, ха! Адже я знаю Володю як самого себе! Та де там! Цього чоловіка я перший раз бачив у житті!

— А тут? — майор простягнув фото Блискавенкові.

Цей підійшов, глянув і зразу притакнув.

— Так... це він! Це Володя.

Козлов вкинув із злістю всі папери у мапку, зав'язав її і поклав на боці. Студент вспів ще запримітити на ній напис червоним олівцем: Дело 13.

Після того появився пост і майор наказав йому відвести Блискавенка геть із всіми формальностями.

— Ви вільні, можете йти — сказав ще студентові.

Блискавенко ще раз оглянувся.

— А зарахують мені виклад, що я його пропустив?

— Ідіть, до чорта, з вашим викладом...! Скажіть дижурному, хай дасть вам записку!

Тихий тріумф заяснив на мить в очах студента, ко-

ли він залишав бюро. Тут працюють мудрі люди, але всеж таки не такі мудрі, щоб дати собі легко раду із... ага, із ким власне? З Блискавенком? Адже він їм не ворог! Він же партійний, він обов'язаний їм допомагати! Отже із ким? З Володею...? Так, з Володею... що його так страшно збили тут... З Володею і з тими тринадцятьма арештованими... що їм тепер він сам, Степан Прокопович став союзником... Куди ж він зайде на цьому новому шляху? Сьогодні переступив поріг. Вже на вулиці усвідомив Блискавенко зовсім ясно, що він сьогодні зробив щось, за що його можуть карати. Він промовчав ідентичність Боронова. Він же пізнав його зразу. І Володя пізнав його. Але оба, як два добрі змовники не показали по собі нічого. Володя змовник, але Блискавенко...? Яке його відношення? Скільки рації має Марія Павлівна...? Вона ж казала, що раз ти українець, скоріше чи пізніше попадеш у конфлікт з Москвою... І ось конфлікт прийшов. Якщо вони ідентифікують Боронова в інший спосіб, тоді Блискавенко буде зразу арештований за те саме, за що арештований Боронов.

Отже? Колись Кесар перейшов Рубікон... Сьогодні Блискавенко звернувся проти режиму...

Але ж як вони страшно змасакрували Володю! Якби так його побачила мати! Вона вмерла б із жалю. Блискавенко відчув мороз за плечима на думку про допити, що їх перейшов Володя, на думку про муки і тортури, що їх він мусів пережити. І за що він це все переносить? За... Україну... За якусь Україну, що її собі Степан Прокопович не міг як слід уявити...

Але свідомість існування такої України, що за неї молоді, здорові люди віддають здоров'я і навіть ризикують життям, викликала у душі Блискавенка якусь романтичну нотку, незвичну його конструкторській натурі... Він чомусь згадав Шевченка і садки вишневі... Дніпро... Сонце, степ, ліси, яри і балки, гори... Це був образ повний світла, ясності і надій. За такий образ може й варто дещо витерпіти...

Але прийшла рефлексія. Такий образ відсталий. Садки минулись, Дніпро не дідуган, а джерело енергії, степи не степи, а засіяні пшеницею і вкриті тракторами колгоспні поля, сонце, вітер і дощі — фактори господарського життя, яри, балки і гори — місця овочевих родовищ, весь край це образ індустрії, образ муравлиної праці творчого зусилля. Творчого зусилля...

Але для кого? Хто з цього користі має...?

Марія Павлівна як жива стала перед очима. Вона на те все має відповідь. І чи завжди слухну? Гм, треба почекати. Час покаже.

Натомість цікаво і треба знати вже тепер, за яку саме Україну дозволив себе так змасакрувати Володя...? Це питання так сильно захопило ум Блискавенка, що навіть факт, що Володя у такій небезпеці відступив на другий плян. Він хотів з кимось на цю тему поговорити, з кимось роздумати це все, але не знав з ким. Марії Павлівної тут не було, не було кому дати йому відповідь. Та й з другою боку, Марія Павлівна завжди однакова: вона скаже, що це все проблема Москви й України, як двох протиставних понять...

Але чи ще хтось так скаже? Чи багато так думає, як Марія Павлівна? Адже в цьому й важність питання.

І на думку Блискавенкові прийшла його сусідка. Ірина, звалась вона. І страх був в її очах, коли його вели до МВД. Страх у неї — доказ, що вона щонайменш не підтримує режиму, що інакше вона раділа б, що зловили ще одного ворога народу. Взагалі, мало тут, в цій Україні, довір'я до МВД і мало ентузіазму для його чинів...

Блискавенко опинився у високій школі. Нажаль, вже було по викладах і він не найшов нікого із своїх нових товаришів. Тоді заглянув до дирекції і казав собі дати адресу Ірини. Пів години пізніше, стукав він до великого, чиншового дому на передмісті Львова, трохи

збентежений скромністю обстановки і тишиною, що панувала біля нього.

Двері відкрила йому сама Ірина. На його вид в її очах блиснули світла...

— Вас пустили...?

— Пустили... А ви лякались за мене?

— Ну... ви знаєте... — вона не знала що сказати. — У нас коли когось беруть у міліцію, завжди недобре...

Блискавенко заглянув у хату.

— Можна зайти до вас? Ви самі?

— Ні. Мати є, батько ще працює.

Ви хотіли книжки взяти собі?

— Ну й це теж...

— Я залишила ваші книжки... у дверника. Він ка-
зав, що заховав на день-два...

— Ви там залишили? — Блискавенко трохи розча-
рувався.

Ірина мала овальне, повненьке личко, вузький носик і тонкий стан. Блискавенко радо провів би із нею годину, дві. Але тепер мусів йти геть, по книжки. Тому й у нього настрої погіршав.

— Ви мусите зрозуміти мене... нас... У нас важко жити... Якщо вас арештували... а ваші книжки у мене... тоді вони теж тут прийшли б...

Блискавенко дивився на неї. Невже тут такі відносини?

— А мені не вільно виставляти рідню на таку небезпеку...

Студент потер рукою чоло.

— Вибачте... Я цього не знав...Хіба тут таке діється?

— Діється... — сказала поважно дівчина.

Студент оправдався.

— Вибачте мені, я з далеких звідсіля сторін, з Сибіру, там такого нема. Там не арештують людей так часто...

Ірина гляділа на нього своїми очима уважно, як зріла жінка.

— Я знаю... Ніде так нема, як в Україні...

Маєш тобі! І вона таке каже! Радо поговорив би із нею, та що ж, раз книжки там, треба йти. Але Ірина за-протестувала.

— Ходіть, мама зробить чаю, а потім я піду з вами, бо дверник вам не дасть, він же вас ще не знає.

— Ах, я не хочу робити вам заходів у хаті...

— У нас ніколи гість не відходить з-під дверей...

Мати Ірини не була врадувана відвідинами Блискавенка. Мати була консерватистка і не мала довір'я до молодих людей із Сходу. Вони ж виховані вже у комуністичному дусі — казала вона. А відомо, що це означає. Але Блискавенко поводився чемно і не говорив про райдужні осяги режиму, навпаки, він радше розпитувався про життєві відносини у Західній Україні, що її відносно недавно ще причепили до території УРСР, святкуючи соборність, що нікому із українців — як він пізніше переконався — не прислонювала факту, що це соборність окупаційна.

Ірина була милою товаришкою при столі, а її особистий чар впливав на Блискавенка. Він відкривав у неї все нові і нові прикмети і вона більше і більше приковувала його увагу до себе. Накінець вона заявила йому, що час йти, якщо ще сьогодні застати дверника, бо пізніше він піде геть.

На дворі вміжчасі звечоріло. Світла реклям оживили нічний образ Львова, дзвінки трамваїв та гудки авт неначе згустіли у вечірній атмосфері і коли вид обмежився до кількадесяти метрів роз'ясненого вечора, можна було навіть відчути подих життя великого міста.

Однак Ірина ствердила, що навіть під польським пануванням Львів жив рухливішим життям і що тепер люди неначе б спали на ходу.

Розмова котилась даліше у тому напрямі і нарешті Блискавенко відважився з'ясувати перед Іриною два образи, що їх він мав при уяві "Україна". Один, роман-

тичний, старий, що йому відповідала жертва Володі і його товаришів, і другий, що його він сам мав у собі: образ індустріальної, модерної країни. Він вияснив як тільки міг широко свої погляди і з цікавістю ждав на думки Ірини.

І те, що вона сказала, примусило його глянути на неї знов новими очима.

Дівчина відчувала своєю жіночою інтуїцією, що за його питаннями не приховується жаден підступ, але помимо цього вона висловлювала свої думки обережно. Однак і це вистачило Блискавенкові.

— Бачите... не можна уявлень про Україну так розділяти, як це ви зробили. Поезія, романтика, невідступна частина людського життя. Вона знаходиться всюди і всюди вона виростає понад твердою, діловитою дійсністю. Чи немає поезії у Дніпрогесі...? Вона інакша, безперечно, як у часи Шевченка, але й ми її не відчуваємо так, як наші предки. Ніхто у нас не тужить за вишневи-ми садками, ніхто у нас не хоче опустілих степів... помимо цього, що є деякі офіційні намагання всю українську поезію звести до таких примітивів... до старих, віджилих форм. Ні, ми уявляємо Україну інакше... Ми бачимо сотні димарів на місці степів, але у нас болить серце, коли ми бачимо тисячі димарів на чужих землях... У нас могли б бути тисячі, десятки тисяч сьогодні... У нас могли б бути три Дніпрогеси... У нас могло б бути в два рази більше населення... У нас могло б бути в два рази більше фабрик і заводів... але цього нема. Нас загамовано. Нам дано можливість тільки дещо збудувати... і в порівнянні до минулого воно теж багато. Але воно не витримує кроку із рештою Союзу... Воно залишається далеко позаду... А ми мріємо про похід вперед, про розвиток в десять разів сильніший... І в цьому поезія, що її відчуваємо ми всі... В цьому наш ідеал майбутньої України...

Блискавенко, узбросний її словами, станув на поро-

зі нового для нього світу. Він зрозумів, що його шевченківське уявлення вже зовсім не пристосоване до нового життя. Воно могло дати тільки базу... але з неї треба було вийти далше — а він залишився. Залишився на ній і радувався, що у нього є елементи поезії... Української поезії...! Як смішно він виглядав в зіставленні із думками цієї дівчини, одної із сотень тисяч дівчат України... Отже не тільки Марія Павлівна у своїй фанатичності бачить такі образи. Ірина зовсім не фанатик, вона надумана, розумна жінка, а проте вона іншими словами говорить те саме: вона обвинувачує когось у загамованні життя України. Кого саме...?

Ну, Блискавенко не потребував питатись. Він вже знав. І велич цієї проблеми щойно тепер станула відповідним масштабом у його свідомості. Отже так виглядає справа із Україною в дійсності. Для цього не треба жадних фраз, не треба жадної політики, до цього треба тільки трохи розуму і трохи відчуження...!

— Ірино... ви не знаєте, хто я, а в нашій країні небезпечно говорити із незнайомими людьми... правда?

— Ви українець, товаришу Блискавенко... і це для мене вистачає. Чому я не маю вам довіряти?

— Але ж... бувають небезпечні випадки, правда?

— Бувають... трудно.

— І ви не лякаєтесь, що я можу бути таким випадком?

— Ні, товаришу... Минулись часи, коли ми лякались. Ми тепер знаємо, що... ми праві. А це значить багато. Ні?

Блискавенко попав у задуму. Для нього були це дуже вартісні речі, що їх він чув і бачив в Україні.

— Так, ви праві... Ірино... — шепнув, але вона почувала.

Взяла його за руку, заглянула в обличчя і спитала тихо.

— “Ви”? А не... “ми”?

Блискавенко злякався. Йому було так, неначе б хтось тягнув його у прірву, що з неї немає виходу. Його духовий стан був такий, що й туди страх було йти і назад вернутись щось не дозволяло. Півтори року тому назад, у Сибірі, в Омську, він і не думав про ці речі. Він працював активно як кандидат, пізніше член партії, він вірив у те все, чого він навчився і других переконував та навчав. Він мав духовий спокій і рівновагу, він ішов офіційним шляхом і був у згоді із всім тим, що типувало владу, режим. Він не відчував різниць між собою і поняттям СРСР. А сьогодні...? З хвилини приїзду в Україну перед ним відкрились неначе нові світи і він увійшов у них, як немовля. Все, що він почув було нове і все це мало на нього дивний вплив. Спочатку він боронився, узброєний у завчені правила і закони партії та уряду, у теорію Маркса і її розробки Леніна та Сталіна, він находив контраргументи на підтримку свого партійного знання. Але впродовж півтори року, на кожному кроці, кожної години дня і ночі дійсність цієї країни надгризала його комуністичну фортецю у самих підвалинах і прийшов час, що Блискавенко зрозумів близькість катастрофи. Цей час він тепер переживав і йому було, якби на його плечах лежав весь страшний тягар цієї фортеці і немов він мусів його сам тримати та хоронити перед розвалом. Ясна річ, що його плечі не витримували і він відчував, що кожної хвилини вони подадуться, впадуть додолу разом із фортецею і що буде тоді? Що залишиться на її місці...?

Перспектива цієї бездонної порожнечі, перспектива руїни без майбутнього, без надій, без мети лякала Блискавенка найбільше. Можливо, що світло комунізму марне і фальшиве, як каже Марія Павлівна, але стати у темряві і без нього ще гірше. У таку темряву Степан Прокопович ніяк не хотів зійти.

І може тому він відчув нагло страх перед дівчиною, що йшла при його боці. Вона не розуміє, яка у нього

боротьба в душі. Вона має свою правду і вона у неї вірить. А він свою втрачає... сам не знає чому... але втрачає! А вона тягне його із собою, вона узброєна у своє світло не лякається темряви життя, але він? Сліпий на роздоріжжі!

— Ірино... мені треба вже йти геть... — сказав нагло.

— Як так? А книжки...?

Забув за книжки. Зовсім забув. Коли вона нагадала, пішов із нею далше. Але вже мовчав. Не хотів вже слухати нічого і не витягав її на розмову. І вона мовчала. Вона сказала йому свою думку, сказала те, що знала, сказала не йому першому і не перший раз. А він... нехай собі думає, що хоче. Зрадити її слів він не зрадить. Вона відчуває, що він ще чесний. Інше нехай робить доля і час.

Дверник видав книжки і попрощав їх тепло. Також збрався вже додому. На якомусь розі Ірина пристанула.

— Товаришу Блискавенко... я вже піду. Мені треба ще до церкви. А вам дорога туди... а там сядете до трамваю.

— А ви... до церкви йдете? А де тут церква?

— Ось... недалеко, за рогом.

— А що ви там робите...?

Вона витріщила очі.

— Звичайно, молюсь...!

— А я чув, що в Західній Україні населення nerado сприйняло поворот до православ'я... А тимчасом ви йдете до церкви... Як є власне з тим всім?

Дівчина завдала собі труду, щоб відгадати біг його думок, але це їй не вдалось. А тепер до того всього він порушив надто дразливу проблему, проблему одну з тих, що їх Москва вживала для змішання понять і почувань, для заколоту національної душі, для знищення джерела відпору України. Що йому сказати?

— Я молюсь Богові... товаришу Блискавенко... а не православію і тим, хто його тут запровадив... Над усією

Україною тільки один Бог... і ми всі йому молимося.

Блискавенко сам не знав, чому він тепер озвався і чому саме так.

— Я піду з вами... можна?

В очах Ірини виросло здивування, але воно мало тепло, приязну закраску. Відрухово взяла вона свого нового товариша, як дитину, за руку і повела із собою.

РОЗДІЛ 16.

Кроком певного себе чоловіка йшов спецкомісар Сажньов коридорами будинку МВД. У руках тримав записану картку паперу і цю картку поклав на столі перед прокурором Бороновим. При цьому в очах спецкомісара світилися злющі вогні.

Прокурор відсунув свої записки набік і взяв до рук поданий папір. Телеграма з Москви. Гострим, наказуючим тоном було пропоновано закінчити нарешті справу з тринадцятьма арештантами, при чому не оццджено там докорів, що місцеве МВД досі не дало собі ради з ними. Жадного процесу не буде, роботу українського підпілля треба якнайбільше скривати від людського ока. За всяку ціну видістати потрібні відомості...

— За всяку ціну, товаришу прокуроре, чуєте?

Боронов мовчки дочитав до кінця. Він сподівався цієї телеграми і він був на неї приготований, а проте потребував кількох хвилин часу, щоб опанувати свій голос.

— Да... да.

Спецкомісара не покидали злющі вогнічки в очах. З призирством він глядів на прокурора. З таким самим призирством, як глядів на нього майор Козлов. Тільки прокурор цього цинізму ще не бачив. Його думки були зайняті іншими проблемами.

— Що задумуєте робити, товаришу спецкомісар?
Сажньов підсунув собі крісло і сів вигідно.

— Ясно, що. Я не заверну перед жадними засобами, а таки відістану від них признання і відомості, потрібні нам. Я ж вам говорив, який я маю плян... Він жорстокий, правда? — допитувався цікаво спецкомісар.

Прокурор відчував від передучора біля себе окремий настрій. Він припускав, що можливо, якась небажана йому вістка дісталась у руки інших старшин МВД, але він не звертав на це уваги, він робив далі так, якби нічого не сталося. Він хотів пізнати, в чиїх руках була така евентуальна вістка. Чи спецкомісар свій цинізм теж на ній ґрунтує...? Отже спецкомісар теж...

— Немає такого жорстокого засобу, товаришу спецкомісар, якого не треба б ужити, коли йде про добро країни. Я вважаю, що ми надто довго панькаємось уже із цими арештованими і що час найвищий цю справу закінчити. Вона нам не є корисна, товаришу спецкомісар. Це сором для нас, що ми досі не зламали кільканадцять молодиків, бандитів. Це для нас крайне некорисна справа.

Спецкомісар мовчав хвилинку з витріщеними очима. Після своєї розмови з майором Козловим він був певний, що прокурор захоче відтягти остаточне вирішення цієї справи, бо ж за всіма ознаками... серед них є його власний син. Майор був у тому впевнений після переслухання студента Блискавенка. Майор запримітив блиск в очах студента на вид арештанта і досвід Козлова був надто великий, щоб він дав себе обманути. Але ж якщо там і є син Боронова, тоді про це найкраще повинен знати сам прокурор...! А тим часом він ось що говорить!...

— А може відкласти ще на кілька днів цю справу, товаришу прокуроре, можливо кийвське МВД подасть нам деякі точніші інформації...?

— Київське МВД не знає більше від нас, а нам шкода кожного дня. Я думаю, завтра можна приступати до вирішного переслухання.

Сажнів значно спокірнів. Майор Козлов помиляється. Так не може говорити батько, що знає про свого сина в тюрмі... Козлов напевно помиляється! Як добре, що він радив Козлову цієї справи не звітувати вище, поки вона не буде зовсім ясна! Це ще зовсім непевно, із цією тринадцяткою...

Спецкомісар покинув прокурора. Отже завтра почнеться переслухання за пляном спецкомісара, себто за пляном, що мусів видерти арештованим їх тайну.

Майор Козлов не міг всидіти на своєму місці, чекаючи приходу спецкомісара. Вже з порога спитав його бистро:

— Ну й як?

— Пусте!

— А... ж його мати! Що він сказав?

Спецкомісар повторив докладно перебіг розмови. Козлов думав над кожним словом. І коли спецкомісар висловив погляд, що між арештованими немає сина прокурора і що все підозріння фальшиве, майор заперечливо і вперто похитав головою.

— Неможливе, неможливе! Я бачив виразно, як застрижав Блискавенко, коли я йому показав того арештанта! Я напевно не помиляюсь! Київське МВД телеграфує, що син прокурора більше як місяць тому назад поїхав на дачу, що мала тривати тільки тиждень і до сьогодні не повернувся. А що більше, на дачі його немає. Отже, питаюсь я тебе, де подівся син прокурора...? І чому Боронов так передтим відтягав всю справу...? Чому не хотів погодитись на останні допити зразу, тільки телеграфував до Москви...?

Однак спецкомісар не давав тепер вже легко переконатись.

— Слухай, адже якби він знав, що там його син, він напевно був би чимось прозрадився і напевно був би знов відтягав усю справу!

Козлов ходив на своїх коротких ногах по бюрі і в товстій голові думав свої думки. Раптом зупинився.

— Вигадав знов щось геніяльного...? — кпив собі Сажньов.

— С... укін син!

— Хто!?

— Боронов!

— Якто? — не розумів спецкомісар в чому справа.

— Адже уважай: серед арештантів його син. Справа ясна. Прокурор знає, що сина ніщо не врятує в наших умовах. А якщо справа вийде наверх, то й він сам потерпить, його кар'єра буде знищена, а хто зна, чи й не дістане з двадцять років за такого синка! Ось у тому сук! В інтересі прокурора є тепер якнайскорше сина позбутись! Затерти всі сліди! Знищити його і опісля розкласти руками: не знаю, де мій син подівся! Так чи ні?

Спецкомісар наморщив чоло. Ця думка мала в собі дещо логічного, але з другого боку амбіція спецкомісара не дозволяла йому беззастережно признати рацію Козлову.

— Ти так аргументуєш, як тобі вигідно. Спершу казав ти, що в інтересі прокурора є відтягати всю справу, потім говорив ти, що в його інтересі є прискорити цілу історію. Отже, що власне є твоя думка?

Козлов розлютився. Затиснув м'язисті губи і кинув крізь зуби.

— Завтра побачимо!

Уважно, на пальцях віддалювався прокурор від фатальних дверей. Вислухавши всю розмову спецкомісара з майором без перешкод, знав тепер докладно, як стоїть діло. Отже Козлов і спецкомісар... Цих двоє людей знають у чому справа. Як вони дізнались — байдуже. З Києва мають інформації. Але інформації неповні. Київ теж не знає, де подівся молодий Боронов. А сам факт, що його немає, не означає ще, що він саме в тюрмі!

Однак, реасумуючи, прокурор Боронов мав важкий горіх перед собою. Над його головою збирались хмари, що загрожували знищити весь його життєвий шлях. Його рідня, він сам, його праця і кар'єра були під найповажнішою загрозою і то саме тепер, коли він знаходився на такому високому і відповідальному становищі. Завтра почнеться переслухання, що покладе кінець усім дальшим надіям. Коли відкриють його сина, не треба буде вже довго чекати на розстріл у підвалі. Таких справ МВД не прощає нікому, а вже найменше своїм вислужникам, своїм суддям і прокурорам.

Руки Боронова нервово дрижали, коли він для успокоєння закурював папіроску. Перед спецкомісарем він загравав комедію. Він мусів її заграти. І він добре зробив. Спецкомісар мав поважні сумніви у слушність думок Козлова. Але цей Козлов! Оце небезпечний чоловік... З цього боку грозить найбільша небезпека...

Як відсунути термін переслухання? Як виграти ще хоч один день? Прокурор не знав, що йому дасть такий виграш, але він хотів якнайдалі відсунути цю хвилину, що могла принести йому тотальне знищення. Як здобути цей день?

Між тим настав вечір. Прокурор і не счувся, як годинник на вежі теперішнього обкому партії вибив одинадцятую годину. Одинадцятую годину... Що йому тепер робити? Спати? Не засне. Надто багато думок у голові. А що саме зробити?

У дижурного розвідався прокурор, чи спецкомісар і майор Козлов ще є в будинку. Ні, пішли вже геть. А що нового взагалі?

Нічого надзвичайного, саме перевіряють документи капітана Яковлева, перенесеного сюди з Ковля для поборювання бандитського руху. Капітан Яковлев спец по цих питаннях.

Боронов задумався на мент. Ще один спец? Хто він такий отой спец і які в нього пляни? Може не шкодить із ним познайомитись уже тепер?

— Пришліть його до мене. Я радо з ним поговорю.

Після контролі документів, капітанові Яковлеву приділено квартиру в місті і авто повезло туди його дружину. Зате він сам подався ще нагору до прокурора.

Капітан Яковлев це була різка, непривітна людина, молода ще, але майже брутальна в поведінці. Свої документи кинув він дижурному на стіл із надією, що його не будуть довго затримувати, бо йому треба спати: вже завтра в нього буде стирта роботи. Дижурний полагодив його скоро, навчений, що з спецами треба поводитись обережно і уважно. Земля дрижала, коли капітан Яковлев твердими кроками міряв коридори і східці будинку. Одного з вартових застав спертого об стіну. Яковлев зробив йому ціле пекло таки на місці, покликав дижурного старшину, наказав записати випадок і зарезервував собі право наглянути, чи бійця покарано.

Особа прокурора не зробила на капітана найменшого враження. Він сів без запрошення, закурив, заложив ногу на ногу і без вступу кинув кілька слів.

— Капітан Сергій Михайлович Яковлев, трансферований до поборення решток бандитизму в Західній. Ви прокурор?

Боронов сів теж, закурив теж і теж заклав ногу на ногу.

— Я прокурор Боронов.

— Знаю, приємно. Ви бажали балакати зі мною? Чи щось важного?

— Досить важного.

— Відкривайте!

Прокурор прижмурич очі. Це неабияка певність себе, у того капітана. Спец? По яких ділах? Поборювання бандитизму?

— Ви завтра приступите до роботи, так?

— Так. По моїй спеціальності.

— А яка ваша спеціальність?

— Розвідка серед бандитських кол.

— О, то цікаво. Наскільки мені відомо, тут не вда-лось ще нікому розбудувати сітку розвідки серед бан-дитів.

— Мені вдасться.

— Звідкіля така певність?

— З досвіду. Чи у вас ще щось до обговорення?

— Гм... — певність капітана не сподобалась проку-ророві ані трохи. Таких типів він не любив. Такі типи виказували надто багато енергії і то в небажаному на-прямку. Тому прокурор закинув свою першу думку, щоб розказати капітанові про справу тринадцяти ареш-тованих і замість того, придусив папіроску у попель-ничці.

— Ні, покищо все. Добраніч вам.

— Добраніч.

Капітан піднявся, потиснув прокуророві руку і зник.

А прокурор відчував, що під його ногами ґрунт стає щораз менш певний. Такі люди не дадуть собі ні-чого сказати. Спираючись на такого капітана, спецко-місар переведе все, що захоче. Все, що захоче...

Майор Козлов... Майор Козлов, що перший запідоз-рив у цій справі таку історію... Майор Козлов, що вмів думати і вмів свій вплив використовувати... Майор Козлов...

Прокурор Боронов мав величезну практику у своїй роботі. Він знав все, що в цій ділянці можна було зна-ти. І він знав докладно, що треба в такому випадку зро-бити. Тільки він лякався. Лякався, бо він ніколи ще не думав так, як він думав тепер. Саме тепер. І найгірше, що він себе зловив на тому, що ці думки не викликали в нього жадного потрясення. Навпаки, коли він думав саме так, йому наче ставало легше. І він далі думав так, бо такого тягару, як в останніх тижнях, він не міг так довго двигати на своїх плечах. Він розумів, що доля по-ставила його на роздоріжжі, а знав він, що на такому

роздоріжжі в совєтських умовах довго стояти не вільно. Або - або. Або рятувати тридцять років праці і свою майбутність, або знищити її одним помахом. Покищо треба рятувати.

Службовим автом подався прокурор до своєї квартири і розпроцався коротко з шофером. У себе на квартирі засвітив світло, скинув капелюх, надів старий, чорний плащ і замкнув за собою двері. Коли вийшов знов на тиху вулицю, вдарила його свідомість його рішення. І вона його на мент затримала. Але тільки на мент. Потім прокурор рішуче продовжав свій марш. Людина, що має ніж на горлі, не може знати відвороту.

Ніч розпустила крила над містом, як хижа птиця. Здавалось, що її кривавий клюв тільки й чекає на жертву. Ніч повна тайн, ніч повна небезпек, повна несподіванок, що й філософам у сні не снились. Ніч повна дивовиж і дивоглядів. Нервова ніч над нервовим містом, що по ньому вили собаки. Ніч над Львовом.

Сильвія стояла у тонкій, прозорій сорочці перед дзеркалом. Крізь матерію видно було ядерні обриси її тіла, ніг, бедер, стану. Коли відвернулась до кімнати, на її личку виднівся легкий рум'янець. Вона поклала руки на грудях, якби хотіла заховати їх від погляду холодних, надуманих очей.

— Ви його пізнали?

— Я маю в ньому ворога. Першого ворога. Не знаю тільки, чому саме.

— Може вам здається? Може прокурор...

— Мені не здається, він мій ворог. Зовсім певно.

Вона не перечила більше. Сіла на розстеленому ліжку, прикрилась коврою, руки заклала під голову.

— Ми почали смертельну забаву, Борисе. Вона одного дня може різко і неприємно обірватись. Мені здається, що ще ніхто такої забави не мав.

— Лякаєтесь...?

— Ні... Мені власне кажучи, байдуже. Я вдоволена може навіть...

— З чого?

— Що... що я ваша дружина. Хоч у забаві. Смієтесь?

Інженер мовчав, докурюючи папіроску.

— Смієтесь із мене... смійтесь. Ви новий у нас... А я вже такими довгими роками працюю... Я жінка... і неначе не жінка. Як бачу малі діти, очі мені сльозами наливаються. Я так хотіла мати діти... А тимчасом? Боротьба і боротьба. Вічна боротьба. І серед неї навіть години часу немає для себе, для життя. Все для — мети. Ви знаєте, що я часом ненавиджу цю боротьбу? Я б хотіла її покинути, забути, затерти всі сліди за собою. Я б хотіла бути жінкою, дружиною, матір'ю...

Він не переривав. Навпаки, він слухав дуже уважно. Для нього це було справді нове.

— І може тому я вдоволена, що Ікс мене вибрав на вашу дружину... Хоч це забава... Але нехай... Мені приємно... Я дружина... Я маю мужа... Я маю за кого дбати і журитись...

Вмокла. Задивлена у стіну викликала в уяві насильно придушені образи своїх дівочих мрій.

— Чи ви можете це зрозуміти...?

Її питання було скероване до нього, але її зір далі вдивлений був у стіну. На її нейтральному фоні уява найкраще малювала свої твори. І викликала з минулого щось болюче, присипане попелом подій і ковром часу.

— Я вже була дружиною... Борисе. Я вже мала мужа... аж два повні дні. Два повні дні і дві повні ночі. І опісля його на східцях розстріляли. Німці. Я бачила тільки, як він вихопив пістоль до оборони, я бачила, як він стріляв ще, як вона курилась у його руках... але вони засипали його градом куль. Градом куль... Двадцять сім пострілів дістав мій муж... І я вже його не мала... Я

стала перед дійсністю, перед життям із роззявленим ротом... Я щойно пізнала, що це життя і воно вже втекло від мене серед такого реготу автоматів у ворожих руках... І я лишилась сама.

Інженер сидів без руху. Його очі сліdkували за русунком гуцульського взірця на килимі і механічно проводили майстерні зубці циганської доріжки, під час коли уява переживала те, що чули вуха. На східцях його розстріляли... На її очах... Засипали градом куль... і вбили. Вбили його життя і вбили її життя.

— Якби ви знали... Борисе, як я тужу... Був час, що я зубами гризла дерево з туги... Але він не приходив. Він не міг прийти. Його могилка на Янівському... а сьогодні вже й її немає. МВД перекопало... Над ним уже інші могилки і цілі могили... Після нього ніщо не залишилось мені. Тільки спомин. І зокрема болючий такий спомин... серед такої забави...

Слід цинізму відбився в її голосі. Погорда для життєвих вартостей, цинізм над життєвим щастям дзвеніли різко, коли вона говорила далі.

— Я ж маю мужа...! Я його жінка! А як довго! “Може роками”...! — каже Ікс. Роками!! — раптово повернулась до нього. — І хтось думає, що роками можна гратись у таку страшну забаву?

В її очах було щось вулканічне. Її груди хвилювали, її щічки палали, вона дрижала вся злегка. Інженер піднявся, підійшов до ліжка, сів на ньому і взяв її за руку. Щось на подобу страху заясніло на мент і потонуло в повені її зору. Вона відсунулась, поволі, але рішуче і рука її висвободилась із його долоні.

— Тільки не так... Борисе... тільки не це... ніколи!!!

В її очах страх збільшився. Вона ще дальше відсунулась від нього.

— Ні...! Ні! Ніколи!! Не може бути! Ти... ти кохаєш Марту...!!!

Панцирна стіна впала між них, як удар грому.

* * *

Спецкомісар мав сьогодні взагалі гарний день. Телеграма з Москви дала йому змогу підмурувати свою кар'єру і придбати собі ще один листок слави до своєї обильної вже корони, а тепер, на добавок ще, з харчівні принесли йому запізнену вечерю і — хто її приніс?

— Вам так спішно втікати геть...? — притримав дівчину за руку.

Вона усміхалась до нього, не полохлива, безпечна. Де ж бути безпечнішому, як не в самого спецкомісара МВД?

— Вас кличуть Мартою, я чув уже в харчівні... Ви недовго в нас. І як вам, добре працювати?

— Добре, товаришу. Нехай вам вечеря смакує, мені треба йти.

— Зачекайте, куди вам так спішно? У мене є вино, поговоримо.

— Але в мене справді немає часу...

— Пусте, я скажу начальникові харчівні, щоб для вас час знайшовся. Сідайте!

Спецкомісар звернув давно вже увагу на цю дівчину. Вона була гарна і приступна. Вона усміхалась до гостей, а до нього зокрема. І вона не хватала руки назад, коли її доторкали.

— Я сяду, а що скажуть люди? Я дівчина і не треба, щоб про мене лихо говорили. Тому я мушу йти.

— Сідайте ж, до біса! Випийте чарку вина. Це добре, мадярське вино. О, добре ж воно! — потягнув і собі спецкомісар повну чарку. А Марта свою тільки надпила. Її очі, що на мент споважніли, знов засвітилися до особи спецкомісара.

— Ага... дуже добре вино...! — засміялась жвавіше.

— Ну, бачите! Давніше в нас такого не дістати було, а тепер що хочеш! Сьогодні мадярське, завтра французьке! Перед нами світ, бери і здобувай! — і налив ще одну чарку собі, але у склянку. — На здоров'я!

Марта і тим разом надпила трішки і відклала набік.

— Ой, голова крутиться...?! Але ж бо міцне ваше вино! — і дівчина сміялась, хихотала без жадної причини. Спецкомісар і забув за вечерю. Долив ще вина, розіпняв блюзу, відкинув пояс із наганом і розсівся вигідніше.

— Так, так! Перед нами світ отвором стоїть, малий, безпомічний! Європу ми вже як у кипшені, Азія наша! Африка недалеко... і от ще лиш Америка! Але й її ми дістанемо і на всьому світі настане мир! Марта, варто жити, що?!

— Ага! — сміялась вона далі і ніби ненароком присунулась ближче, та коли він узяв її за руку, вона втекла назад. Але він вже не пустив.

— Марта, ходи сюда! Сядь ближче! Не тікай! Від мене нікуди втекти. Від нас нікуди втекти. Ми всюди. У цілому світі. Наші люди готовлять ґрунт. Куди втечеш...? Перед нами вже втікали. Буржуазія, генерали, капіталісти. Втікали з Москви. У Київ. Ми взяли Київ. Вони у Варшаву. Ми взяли Варшаву. Вони у Берлін. Ми взяли Берлін. Вони у Париж. Завтра ми візьмемо Париж. Куди вони втечуть?

Спецкомісар задивився на мент у стіну, якби там читав відповідь. Але там відповіді не було.

— Вони нікуди не втечуть — ствердив. — Ми їх ось-так придусимо! — і він стиснув кусок хліба між двома пальцями.

Налив знов вина. Рука йому трохи дрижала. А дівчина сміялась, перехилившись у кріслі.

— Ти не смійся. Я знаю, чого ти смієшся. Але ми всіх придаavimo, всіх! Хто не з нами, той загибай! І ваших придусимо. Ваших націоналістів. Фашистів. Бандитів. Я знаю, чого вони хочуть! Хочуть Україну відірвати від нас. Продати капіталістам. Але ми не дозволимо. Ми їх виб'ємо до ноги! А ти, Марта, що, також націоналістка?!

Дівчина зареготалась так здорово, що всі білі зуби можна було порухувати в її устах.

— Який же ви! — викинула з сміхом. — Який же ви!! Але ваше вино міцне...!!!

Спецкомісар теж засміявся. Все так добре пішло йому сьогодні, хто зна, що буде завтра? Час треба використати. Налив знов вина. Випив сам, не дивився, чи пила вона. Певно пила, коли так регочеться. Притягнув її до себе і посадив на колінах.

— Ех ти, Марта, Марта...! Які ваші люди дурні! Сиділи б тихо, помирилися б з нами і пішли б разом світ воювати! Цілий світ! Тобі до ніг падуть паризькі красуні, лондонські магнати, американські капіталісти...! От, краса! Все твоє, бери, що хочеш! А ваші такі дурні...! “Борються” та й борються. А ми їх катуємо та й нищимо. Всіх знищимо. Мусимо знищити. Бо без України ми не можемо світу завоювати. Україні нам треба. А хто не з нами... того знищимо. У нас сидить таких тринадцять дурнів тепер...

Як лисиця примостилась Марта на його колінах. А він притис дівчину до себе. Вино і кров пішли у горло. Причина всіх дурниць. Але хто коли в пору це може запримітити?

— А ви такі соромливі...! — говорила дівчина, розбурхуючи йому волосся. — А цих тринадцять сидить там!

Або він знав, що саме він говорить?

— Сидить тринадцять дурнів... Але завтра буде їм кінець. Завтра вони дістануться в мої руки... Знищимо! Знищимо всіх! еех... ти, Марта!!

Вона подала йому склянку вина. Напоїла, решту вилила за сорочку. З ним світ ходив ходором, мадярське вино міцне, небезпечне. Його руки, що ще перед хвилиною так жадібно намагались стягти з неї суконку, застигали в півсні. Голова його хилилась до столу

і так і спочила на ньому. Спецкомісар захропив на всю квартиру.

Жваво справила Марта на собі суконку. Ані не сміялась, ані не веселилась. З обридженням гляділа на цю безрогу, що збиралась знищити Україну і завоювати світ. Сажньов спав.

А її руки уважно, обережно досягли його портфеля. Її очі заглянули в кожний документ. Знайшли телеграму з Москви. Відчитала докладно. А потім її ноги понесли її по кімнаті. Всюди вона заглянула. Зокрема між папери. І коли знайшла короткі звіти двох сексотів із місцевого населення, затимила їхні агентурні псевда. Може знайде ще й ключ до них? Більше нічого цікавого для неї тут не було. І позбіравши начиння з вечерою, пішла геть. Не глянула навіть на спецкомісара, що хропив на столі.

Ніч ще тривала. Ніч весняна, повна тайн, поривів і надій. Ніч, що сходила з гір, як чар і як чар сідала на людські серця. Як чар, незглиблений, нестійкий, а п'яний, як найкраще вино.

На долівці ясніла перспективічна, чотирикутна пляма вікна. Місяць проходить свій шлях поволі, розважно, не оминаючи жадної хати, жадної нагоди поздоровити людей.

— Так само тоді світив місяць... І так само тоді було тихо... І я чекала... Як сьогодні. Чекала на нього... А вони чекали на нього теж... І вбили його так страшно, на моїх очах... Ох, Борисе, як я ридала тоді...!

Він сидів мовчки. Кожна людина потребує десь схилити на мент голову і поділитись із кимось своїми почуваннями. Він сидів мовчки і думав про своє.

Сильвія замовкла. Вона вже довго говорила. Їй легше було на душі. Вона велику частину туги зняла і скинула із себе. З замкненими очима вона відчувала тепло його грудей при своєму обличчі, вона чула, як

рівно билось його серце. Вона не хотіла думати, що воно не билось для неї. Вона хотіла тільки спочити. Забути хоч на коротку мить за все. Вона була йому вдячна, що він вислухав її так спокійно. Що не повчав її, не потішав. Їй було добре, що він розумів. Більше вона не хотіла. Він же кохає Марту. Її інстинкт говорив їй це виразно. І вона сказала це йому. А він задумався. Може... її інстинкт обманув її? Може він не кохає Марти?

— Ідіть спати... Борисе — шепнула з замкненими очима, жаліючи, що він піде і забере своє тепло з собою.

Послухав її, не покидаючи своїх думок. А вони були хаотичні і не варто їх ближче розглядати. Нехай він спершу сам собі дасть із ними раду.

Підняв її руку до уст. Але вона вихопилась, втекла, піднялась кудись і притягла його голову до себе. Зовсім близько засвітилися її очі невисказаним бажанням і зовсім близько замайоріли її уста. Він був думками ще далеко, але гарячі, вогкі губи, що приссались до його уст, засмакували, як вишні у спеку і жадібно-кадібно стягли його до себе...

Та коли його руки обняли її і пригнули назад, вона знайшла в собі силу, щоб відсунути його, відкинути геть. Задихана, схвильована до краю, проте кинула йому в саме обличчя, що нахилилось над нею:

— Ідіть геть, Борисе...! Я не хочу вас бачити...! Ідіть геть від мене!!

Чар тріс, як миляна банька. Інженер узяв верх над Борисом. Чого ж ти, дурний хочеш? Забув, хто ти і де ти? Твій обов'язок вислухати її, бо вона не має до кого звернутись. Підпільники це люди сухого чину. А ти ще свіжий, у тобі ще людські почування. Вона їх також бачить у тебе, вона тому тобі сповідалась. І на цьому кінець. Чи ж це так важко зрозуміти?

Ніч втратила свій чар. Залишилась тільки небезпека і страх. Страх, що витягав із кожного завулка свої хижі кігті і небезпека, що чатувала в незломній, а видній темряві. Місяць тільки збільшував її, розтинаючи блідим ножом на куски, що переганялись взаємно між понурими мурами міста.

У таку ніч застукала до квартири майора Козлова смерть.

Іронія долі. Ніхто ніколи не знає, як його смерть буде виглядати і коли вона прийде, але в жадному випадку не подумав грубий майор, що його смерть стоїть перед ним на порозі.

— Чи сталось щось, товаришу прокуроре? — питався він насмішкувато, позіхаючи широко.

— Мені треба з вами говорити... Чи у вас є хтось?

Голос прокурора мав дерев'яний звук, виходив із сухого зовсім горла.

Козлов махнув рукою. Хто ж у нього може бути, коли він навіть жінки не має. І він широким рухом, із цинічним блиском в очах запросив свою смерть до хати.

У кімнаті, що відзначалась великим радіоапаратом та ще більшим неладом, він простягнув до своєї смерти пачку папіросок. І був би вбив того, хто сказав би йому, що його смерть буде курити ще перед тим його власні папіроски.

А вона курила. Курила наперекір цинічному усміхові на товстому обличчі майора. Курила навіть наперекір своїй волі. Бо смерть теж має свої примхи.

— Що вас веде в таку пізню пору до мене, товаришу прокуроре...? А?

Боронов розумів цинізм цього тону. Адже тут усе ясно, тут немає про що балакати. Тільки обставини, куліси, декорації спокою не дають.

— Уявіть, майоре, я вже двадцять вісім років на державній службі. На добрій службі, вірній і правильній.

— Ага, ага! Неабияка штука в нас...! — засміявся тонко майор, що уособляв теорію Дарвіна в постаті, і Маркса в душі.

— Так. Неабияка штука. Ви це найкраще можете знати. Тому ви теж найкраще будете розуміти, що втратити такий стаж зовсім несправедлива річ. І неприємна.

— Дуже неприємна...!

— І через дурницю...!

— Через дурницю...! Хі, хі, хі...!

Тепер із обличчя прокурора Боронова подивилась на майора смерть. І майор затих із своїм сміхом. Він не знав, що це смерть, але він пізнав, що це вже не прокурор Боронов. А куліси йому були відомі.

— Ми розуміємо себе, правда майоре? — ще більш дерев'яно прогомонило це питання.

Майор Козлов був у довгій сорочці, що лучила з землею його грубе тіло в один білий стовп. Досить навіть грубий стовп. Але тепер і вершок цього стовпа побілів. Губи звисли, очі посоловіли, як би не вірили собі самим.

В руках прокурора Боронова появилася невеликий револьвер.

На обличчі прокурора появилася повага. Бо хоч життя майора Козлова було в його руках, так, як револьвер, проте він здавав собі ясно справу з страшної важності того кроку і всіх його можливих наслідків. Прокурор Боронов здавав собі вповні ясно справу, що він на роздоріжжі і що він ступає тепер на шлях, що веде в незнане. Але він теж вповні свідомий, що він не має відвороту. І саме тому його очі були такі холодні. Оце вперше він видав засуд смерти не на ворога режиму, а на його підпору.

— Вам майоре ясно як і мені, що один із нас му- сить згинути. Я прийшов до висновку, що краще я вас пущу передомною, як навпаки мало б бути. Я вам обі- цяю подбати про похорон з усіма почестями, я вам на-

кажу вибрати сухе, добре місце на могилу. І я вам хочу сказати, що я не жартую. Я мушу вас убити, хоч як мені прикро. Я вас хочу заспокоїти, я не зраджу партії і уряду, ніколи. Але я вас мушу вбити, бо ви пізнали справу, якої я сам, прокурор ще не розумію і не буду певно розуміти. Хто міг би подумати, що мій син стане на службу націоналізму...? Українського націоналізму! Мій рідний син, син генерального прокурора. Я цього не розумію. Але я буду намагатись розгадати цю справу і прийняти міри, щоб такі випадки не повторялись у советських сім'ях частіше. Тільки — я мушу вас убити, на жаль, бо я вам не можу довіряти. Я знаю чому, і ви знаєте чому. Мені буде приємно, якщо ви мене зрозумієте і покладетесь самі до ліжка, без того, щоб я вас туди заносив... пізніше. Я не люблю крови... Я вас накрию, щоб її не бачити. І мушу вам сказати, що цей револьвер стріляє так тихо, що з сусідів ніхто не почує. Чи це не іронія, що таким револьвером стріляють націоналісти...? Він практичний... так як практичне все, що я придумав і що я виконаю. Ще раз вас запевняю, що мені дуже прикро, але я інакше зробити не можу. Може маєте якесь посмертне бажання, я радо виконаю, бо я сповнений справжньої симпатії до вас. В інших умовах я подав би вас до високого відзначення.

Майор Козлов слухав спершу блідий, як стіна. Мало що з того розумів, бо його опанував страх, а страх не знає двоєвладдя: коли він щось опанує, тоді для інших думок там місця немає. Тільки довга промова дала йому змогу прийти до себе і розглянути ситуацію. Він сидів у кріслі в сорочці, його наган аж у кобурі в наступній кімнаті, під рукою нічого путнього. Револьвер прокурора цівкою напроти очей, отже положення глупе. Фізичною силою не втнеш.

— Товаришу прокуроре... ви може несповна розуму...? — обережно почав майор, коли вже зуби перестали йому дзенькотіти, бо відомо, що час гоїть усе, а час промови прокурора був досить довгий.

— Товаришу майоре, ми не заходьмо в жадну довшу дискусію, бо я мушу ще досить скоро вернутись до себе. Чи ви маєте якесь окреме бажання?

Козлов не міг повірити, що це справді його смерть сидить перед ним і промовляє опівночі, серед спокійного міста!

— Прокуроре, що ви робите! Ви ж прокурор УССР! Ви хочете мене вбити...?!

— Саме тому, що я прокурор. Ви забуваєте мої слова. Я спочатку сказав вам, що мені шкода двадцять вісьмох років вірної служби. Так шкода, що я не можу з них зрезигнувати.

— Прокуроре... але ви не потребуєте мене вбивати! Я буду мовчати і ми забудемо цю справу...! — лукаво засвітилися очка майора. Щоб тільки виграти ще трохи часу! Може трапиться якась нагода, може щось зміниться?

— Якби я не був я, може й зробив би з вами таку умову. Але я тільки тому оминув досі всіх чисток, що я ніколи не роблю помилок. І сьогодні я не зроблю жадної. Отже у вас немає жадного бажання?

Козлов усвідомив, що його кінець дуже близький і страх з такою силою опанував його тіло, що він ледве добув голос з горла.

— Я хочу закурити... — вихарчав з трудом.

— Закуріть! Але скоро.

Руки майора дрижали як у лихорадці, коли він ними брав папіроску з пачки. Він не міг піднести вогню до неї якслід, його інстинкт говорив йому виразно, що він знаходиться над краєм смерти і що з цього положення немає для нього більше жадного виходу. Папіроска випадала йому з уст, він постарівся на десять років, лице почорніло і звисло мертво вниз.

— Товаришу прокуроре... адже мусить бути якийсь інший вихід... ви не можете мене вбити! Я буду мовчати! Бачите, я вас не зрадив досі...

Ніколи до цього часу прокурор Боронов не стосував милосердя. Чому він мав би тепер відступити від своєї правильної лінії?

— Я знаю, що ви мене досі не зрадили... за винятком особи Сажньова, якому ви сказали все. Все, що знали, правда? Куріть спокійно, я почекаю.

Навіть найдовша папіроска має свій кінець. І ця нарешті скінчилась, хоч спекла вже губи, бо ще ніхто у світі не скурив папіроски так до самого кінця, як це зробив майор Козлов у цю страшну ніч. Жаль, що ніхто не бачив його рекорду.

— Неможливо...!!! Товаришу прокуроре, це неможливо, це щось фантастичне... може я сплю?? Як можете ви мене вбити!? Я буду зараз кричати!!!

— Ні, ви не будете кричати, Козлов. Ви не зможете сказати навіть "а", як куля впаде у ваше серце. Я вам дораджую згинуту з честю, у свідомості, що ви вмирате за батьківщину, за партію і уряд, за Сталіна!

— Я не хочу!! Я не хочу вмирати за Сталіна!! Не стріляйте, товаришу прокуроре!! Ми домовимось, ми домовимось!!!

Однак прокурор не прийшов договорюватись і майор мусів це зрозуміти, хоч і як важко воно йому було.

— Ми не домовимось, майоре. Я ніколи не робив досі помилок, і тому я так довго втримався на мойому становищі. Я й тепер не зроблю помилки. Будьте в цьому упевнені.

Козлову тряслись губи і зір набрав божевільних вогнів.

— Я... я... я не розумію...!!! Я не хочу вмерти!!! Я не хочу, щоб ви мене вбили...!!!

— Вас не сповняє большевицькими ентузіазмом нагода вмерти за вітчизну, за партію...? — з глибоким здивуванням спитався прокурор.

— ...їж його мати, Сталіна і партію!! Я не хочу вмирати! — кричав Козлов.

Прокурор був глибоко вражений. У нього виростили дивні думки, дивні порівняння, дивні конфлікти.

— Ви справді не бажаєте вмерти за Сталіна, за вітчизну? — питався, не довіряючи своїм вухам.

Козлову стрілило в голову, що прокурор збожеволів. Ну й як можна таке дурне питатись? Чорт бери Сталіна з партією, хто ж хоче за них умірати!?

— А ви хотіли б, товаришу прокуроре?? — Козлов намагався вигадати все можливе, щоб тільки відкласти намір прокурора.

Боронов повторив у душі це питання. І свобідно признався перед собою, що він теж не хотів би. Ні, в жадному випадку не хотів би вмерти за партію і Сталіна.

Та це положення ні в чому не змінє. І не треба вже довше втрачати часу. Правда, майор Козлов поводитьсь розсудливо, він не намагається спровокувати прокурора до негайної дії, але це теж не змінє положення.

— Козлов, приготуйтеся на смерть.

Майор ще глибше посірів, голова в нього затряслась, з губ не могли сплисти слова, зуби стрибали, як у гарячці. Він не був тепер майором Козловим, він був людським лахманом, характерною ганчіркою. І прокурор чомусь усвідомив, що ці тринадцять молодиків, що їх тримали в МВД, поводитись далеко краще, достойніше і що найцікавіше: смерти вони зовсім не лякались. Навіть коли цього були підвели під стіну і коли над головою стріляли... от, диво. Ці не лякаються смерти за свою вітчизну і за свої ідеї. Дивне диво.

— То... товаришу... прокуроре... не стріляйте!!! Подумайте, що ви хочете зробити!!!

— Я вже подумав, Козлов. Вже нічого тут не можна змінити. Йдіть до ліжка. Ну, ідіть! — наказав гостріше, помахнувши револьвером.

Козлов підстрибнув у своїй довгій сорочці, заплу-

тався ногами, впав, зірвався знов і нарешті таки впав на коліна.

— Товарищу прокуроре... не робіть цього!!! Подумайте!!! Ви вбиваєте майора МВД...!!! Подумайте!!!

— Ідіть на ліжко, скоріше!

Козлов не міг уже навіть ставити спротиву. Він зовсім втратив владу у своєму тілі. Боронов поштовхнув його в напрямку ліжка, поштовхнув міцніше, бо й його нерви мали свої межі. Якби хоч Козлов ставив спротив, але він не мав сил. З майора Козлова не залишилось ніщо. Це була стирта м'яса, позбавленого всякої волі і енергії в обличчі ситуації, що її він у найгірших снах не виснив. Майор упав на ліжко, ноги плентались у довгій сорочці, прокурор цю сорочку піднімав разом з ним і сильним поштовхом умістив його нарешті на постелі. Добре, що це вже кінчиться, годі було б продовжати це вбивство.

Витріщеними до крайності очима Козлов дивився в чорну цівку в руках прокуруора і дрижав, як осиковий лист. Майор не мав сили вмерти гідно, його ество показало себе тепер у всій низоті і наготі. Так думав прокурор, проти своєї волі нагадуючи приклад тих хлопців, що в тюрмі з його сином. Вони — вороги, бандити, але вони вміють вмирати. У них велика сила, не так як у того тут...

Просто вже з обридженням слухав прокурор лебедіння майора.

— За... за... що... ви вби... ва... єте... мене...!!

Для Козлова це була остання хвилина і прокурор про це знав докладно. Тільки Козлов міг ще сумніватися. Щоб погідно відпровадити майора на той світ, прокурор відповів йому на його питання. Відповів так щиро, як може ще нікому в житті нічого не сказав.

— Я не знаю ще, чому я тебе вбиваю, але я мушу тебе вбити. Мій син... ну, розумієш, син!

— Але ж... я буду мовчати...!!

— В цьому я впевнений — докинув прокурор Боров, людина, що не знала і ніколи не стосувала милосердя і зовсім спокійно, впевнено потягнув язичок револьвера. Два рази.

Місяць цікаво заглянув у кімнату і здригнувся. Світло погасло і ніч відкрила темрявою озерце червоної крові...

РОЗДІЛ 17.

Серед ночі хтось застукав. В хатині заколихалось світло і до вікна виглянуло бліде, насторожене обличчя. Воно повернулось сюди і туди, доки перед швидкою не замайоріла темна постать. Голова притакнула жваво і з хати почувся хрипкий голос.

— Сарці, ну, відчини...! То прийшов пан Рак. Наш пан Рак. Ну, Сарці, чому ти не відчиняєш? Нащо тобі плащ? Ти вже стара, хто на тебе подивиться? Ну, Кляра, а тобі чого? Пан Рак не має для тебе часу, спи собі.

— Та що ви тати.

— Мовчи вже, пан Рак прийшов. Аа, добрий вечір, пане Рак, ну, що чувати? Ой, які ви заболочені, то такий дощ паде вже третій день, ну, кара Божа, сідайте трохи. Сарці, зроби чай для пана Рака...

— Не треба чаю, Хаїм, погасить негайно світло. Мені здається, що за мною слідкували.

В хаті стояв молодий чоловік у півкожущку з машиною пістолем в руках. Його чоботи і штани заболочені були аж по пояс. Він брив бездоріжжям, щоб позбутись опіки.

Старий жид дмухнув на лампу і в хаті стало темно.

— Ну, ви кажете, за вами слідкували? То чого ви йшли сюди?

— Бо мусів. Нам конче треба... знаєш чого. Сьогодні. Маєш вже щось?

Жид стояв близько Рака і разом з ним підходив до вікна. Молодий чоловік заглянув у шибки на всі боки, жид кусав свій палець.

— Ну, я маю все, але як ви це заберете, коли за вами хтось йде? Шкода, щоб стратилось, то не є легко роздобути.

— Я знаю, Хаїм, скільки маєш?

— Ну, ви дали мені два тижні тому вісімсот тисяч рублів, то я купив золото за всі гроші. Гроші небезпечна річ у хаті, а золото в болоті не пізнати. Добре я зробив?

— Дуже добре, Хаїм... ага! — Рак доглянув щось, бо замовк і пильно дивився в темряву, що за вікном мокла на дощі. Десь недалеко одна темна тінь перескочила через пліт і розплилась знов у темноті. Жид запримітив теж. Його серце стиснулось із страху.

— Ой, пане Рак, що буде? Хтось є коло хати!

— Тссс...

Ще одна постать появилась біля Рака. Молода жидівочка, Кляра, вилізла з ліжка, натягнула черевики, натягнула старі штани і якусь, блюзу, та пригладивши волосся, зупинилась біля партизана.

— Вам треба втікати... — шепнула. — Негайно! Заднім виходом, я вас проведу, я знаю добре дорогу до Сірого Дуба. А там ви вже самі підете... Негайно, чуєте?

Хаїм зловив її за руку.

— Кляра, що ти робиш? Йди спати, ти дурна, пан Рак не має часу для тебе, йди спати.

Дівчина вихопила руку, що за неї зловив батько.

— Пусти, тати, я проведу пана Рака, я знаю дорогу...!

— Ти дурна гуска, пан Рак буде скоро йти, ти не зможеш, і він тебе залишить на болоті!

— Тссс... — шепнув партизан.

Біля печі дрижала стара жидівка, що відчинила йому двері. Побіч дрижав жид, тільки дочка стояла смі-

ливо біля партизана і разом із ним уважно розглядала темряву за вікнами.

— Ось... там скочив один...! — шепнула біля самого вуха. — Ось... ще один!

— Окружують, хату. Нема часу до втрачення. Хаїм, давайте золото, раз-два!

Жид заметушився по хаті. Десь з-поза запічка вдобув якийсь мішечок, висипав з нього старі лахи і за хвилину подав партизанові шкіряну торбу, невеличку, але дуже важку.

— Кожний кусок обмотаний шматом, щоб не дзвонило. Пане Рак, вважайте на це золото. Його так тяжко здобути. Я знаю, що ваші люди потребують його дуже... уважайте на нього.

— Не лякайся, Хаїм, я буду вважати.

— Ви знаєте, як я вами радий... Я так хочу вам допомогти, але люди вже мало мають золота. Грошей є багато, ну, але це простий папір. А золота вже мало. А ви потребуєте. Я б хотів, щоб ви мали золоту гору. Я б вам усе віддав. Ви мені врятували життя, то я хочу вам допомогти.

Рак поклав руку на його рам'я.

— Я знаю, Хаїм. Наші знають про це. Ми тобі вдячні.

— То я вам вдячний... Життя дорожче за всяке золото. А ви добрі хлопці, я вас люблю. Хто б сказав, що старий Хаїм є в підпіллі? Большевиків би шляк тріснув, якби вони знали, що Хаїм робить, ну ні?

Рак усміхнувся. Але йому тепер було не до жартів. Він мусів відставити золото туди, де наказано, а тимчасом на його очах окружали хату.

Кляра завинулась у хустку і вхопила його за руку.

— Ходім вже, бо буде пізно!

— Йдемо. Хаїм, дай Боже здоров'я, скоро прийду знов.

— Дай Боже, ідїть у щасливу годину. Кляра, ти вертайся скоро, чуєш?

Сара тряслась як у лихоманці і тільки поцілувала дочку. Кляра повела Рака заднім виходом у темний двір, між якісь склади і шопи, де тільки вона знала стежку. Без неї Рак не вийшов би з того лябіринту, а в кожному випадку наробив би багато галасу і зрадив би свою приявність.

Але недалеко хати Рак пристанув. Мабуть, вони вийшли поза кільце оточення, бо за ними почувились чоловічі голоси в московській мові.

— Окружили хату... Але хто їм показав?

Кляра міцніше потиснула його руку.

— Ходімо, ви мусите золото віддати... Це найважніше.

Це було справді найважніше, але Рак мимоволі не рухався. Щось тримало його на місці. Чи може приязнь до старого Хаїма, що наражував своє життя, скуповуючи для УПА золото за московські гроші?

Нагло серед ночі почувся крик. Доц покрапував звільна, ніч була понура, темна, а крик змагався і так само раптовно затих.

— Батька б'ють... — задрижала Кляра, вчіпившись міцно руки Рака. — Ходіть скоро, ходіть треба відставити золото...!! Чусте, не можна чекати ні хвилини...!!! Що ви робите???

Рак висвободився з її рук і передав їй важкий мішок із золотом.

— Кляра, чекай на мене. Я зараз прийду.

— Ви збожеволіли...!? Та ж ви мусите золото відставити до зв'язку!!! — жидівочка хватала його обома руками, але він рішуче відштовхнув її набік.

— Ми золото відставимо... Але ти зачекай на мене хвилину. Я мушу бачити, хто їх привів!

Знов крик, жіночий крик роздався серед ночі. Це кричала стара Сара і Рак приспішив кроку, залишивши

за собою дрижачу Кляру. Тепер він знав дорогу добре і використовуючи кожну тінь наблизився під саму хату. Нікого не було видно побіч неї, натомість в середині горіло світло.

Рак уважно розглянувся, кинув сюди і туди по камінцеві, а коли ніхто не рухався ніде, підступив до вікна. Перше, що він запримітив, були чотири постаті в одностроях МВД і біля них одна в цивільному, міському убранні. На цій одній зупинив свій зір болодий Рак.

Яка проста справа, знов сексот. Знов зрадник. Скільки їх вже пішло спати, відколи УПА взялись до них! І таки не переводяться. Рак не мав часу ані можливості роздумувати, як вони трапили за ним тут і як той цивільний розгадав його тайну і тайну його відвідин у старого Хаїма. Не мав часу, бо тепер побачив щось іншого. На долівці лежав старий Хаїм, а один із ембедистів обтирав об полу його старої свити закривавлений штик. Хаїм або не жив, або був важко ранений. А тепер вони допитували стару Сару і били її при тому по голові. Вона заперечливо хитала головою і Рак пізнав, що вона не хоче нічого сказати. Вона, чужинка на цій Україні, він розумів це і в його серці зріс подив для неї та хвиля сліпого обурення на тих, що її били. На тих, що нищили його власний нарід і всіх його союзників, на тих, що рятували божевільну імперію. Вони б'ють стару, безсилу жінку, а її дочка зібралась його проводити в темну ніч до своїх, до зв'язку. Вони б'ють невинну старуху за те, що вона не хоче зрадити його приязності і його роботи. Вони її за це б'ють...

Ну, Бог ще є на небі.

Від удару в голову стара Сара впала на землю і звідтіля роздавались її зойки і крик...

Одним помахом дуло автомата розрізало шибку у вікні і всі п'ять облич нагло повернулись туди, злякані і заскочені.

А там одне обличчя тільки. Молоде, завзяте, зака-

лене вогнем і димом, засмалене вітрами і сонцем, тверде як сама шляхетна сталь.

Всі п'ять рук задрижали піднімаючи зброю — але один палець потягнув і натиснув язичок автомата. Кружок обертався за заслоною пороху як карузеля у смертному танці, жмені куль висипались у хату, як рій смертельних бджіл і постріляли на сито все, що там було живого.

Розстріляна лампа погасла. Над хатою стала смерть, здивована такою швидкою, докладною і масовою роботою.

Рак появився біля Кляри, що чула стрілянину і дрижала вся.

— Я думала, що вони вас...

— Кляра, ти йди додому. Оглянь батька й матір. А потім побіжи до Задорожного Степана і скажи йому, що тебе післав Рак і скажи йому таке: на, сході сонце. Не забудеш?

Вона нічого не говорила, тільки дрижала і кивала головою.

— Нехай він тобі допоможе. Він буде знати, що зробити. Якщо батько неживий, тоді втікай з матір'ю геть, Задорожний вам скаже куди. Якщо батько тільки ранений, тоді Задорожний скаже тобі, де його можна буде вилікувати. Поспішай.

Відібрав від неї золото і вже хотів йти, але вона ще вхопила за руку.

— Ви знаєте, куди йти? Прямо до тих дерев там на овиді, а звідтіля вправо аж до потока. Вздовж потока наліво до Сірого Дуба він такий кріслатий, роздвоєний. А там...

— Я вже знатиму. Йди, Кляро, йди, дівчино!

Потиснув їй руку і поглянув ще, як вона побігла, замотана в хустину до хати, що в ній лежали трупи. Щоб хоч швидко звинулась, а то готові прийти інші. Але в таку ніч вони не прийдуть більше. Вони ждати-

муть дня, а в день нікого вже в цій хаті не буде. Тільки трупи.

Бідний старий Хаїм...

Ідучи полями, пробиваючись болотами, молодий Рак роздумував над цим світом. Роздумував над Хаїмом і його ріднею, роздумував над тим сексотом, що привів большевиків за ним. Карузеля смерті. Карузеля зусиль, що типуються вічною боротьбою і кінчаються вічною смертю. І коли буде цьому кінець?

Його зверхник вислухав його звіту уважно і так само передав його разом із золотом далі. А четвертий зв'язковий стояв перед Іксом і кінчив цей трагічний звіт.

На столі стояв мішок із золотом, що на ньому було стільки крові. Кров, кров і кров...

Все йшло своїм випробованим, впорядкованим шляхом, все виконувалось точно і докладно, помимо втрат і жертв. Один впав, на його місце ставали два інші, що з цією самою згірдливою усмішкою піднімали бій із ворожою перевагою, бій нерівний, але бій одчайдушних.

Ікс думав. Думав цілими днями і ночами. Його не вдоволяв цей стан. Його не вдоволяло положення р України. Він не хотів бути тровленою звіриною, що у власній обороні сягає по зброю і бореться до кінця. Він хотів стати мисливим, що зірве ворогові весь ґрунт під ногами, зірве його впевненість і нажене йому такого страху, щоб слово "Україна" викликало дрижання в Москві. Такого стану досягти — оце був би початок остаточної перемоги. Але як цього досягти?

Над цим саме роздумував Ікс у всіх своїх вільних хвилинах. А він не мав їх багато. Сьогодні нові відомості вимагали вияснення і то негайного вияснення, бо все, що не було ясне, було небезпечне.

З повним респектом прийняв Ікс перший рапорт інженера. Капітан Яковлев вжився у свою ролю і як

виглядало, виконував її краще, ніж його попередник, що плив Дністром.

Його дружина, Вера Алексеевна вспіла вже на сьогодні назначити в себе гостину, що до неї запрошено всіх чільніших старшин і працівників МВД. Капітан бажав із усіма познайомитись, а це завжди найлегше при горілці.

Звіт звучав коротко, але він дав Іксові до думання.

Згинув майор Козлов. Убитий двома пострілами із тихострільного револьверу такого, як його вживають в організації.

Для Ікса стояло тепер питання: хто його вбив? Адже він не видавав нікому доручення вбити цього піонка в системі МВД, труса, що ніколи без асисті не появлявся на вулиці, службовця, що не мав безпосереднього відношення до боротьби з українським підпіллям. Хто його вбив і на чіє доручення?

Із всіх ланок стягнув Ікс звіти. Ніодна з них не була замішана в це вбивство. А вбивство було політичне, бо на тілі майора нашли пришпилену карточку з трьома буквами: УПА.

Ікс роздумував і чекав дальших відомостей. Марта, що передала звіт інженера, чекала разом із ним. Чекав теж післанець до спеціальних доручень, читаючи якусь книжку.

Звіти приходили скоро, але в жадному з них не було згадки про вбивство Козлова. Нарешті Ікс передав Марті доручення для інженера.

— Негайно перевірити мотив вбивства і знайти виконавця.

Потім до Марти:

— Як працюється вам, Марто? Не відкрили ще ключа до списка сексотів?

— Ще ні... Вони беруться. Спецкомісар не хоче вже пити вина зі мною... Він чогось зажурений.

— Не спускайте його з ока! Ми мусимо знати, що діється в них, надто багато наших сидить у їхніх руках. Зокрема залежить мені на долі цих тринадцять провідників юнацтва. Це буде поважний удар для нас, якщо вони згинуть. А ви, Марто також не виглядаєте добре. Чим ви журитесь...?

На її обличчі промайнула хмарка.

— Я не журюсь... Але праця виснажує... По ночах...

— Довго вже це не буде, Марто. Хтось вас заступить. Нехай тільки розв'яжеться справа тринадцяти.

Вона пішла, але Ікс пізнав, що вона журиться і що не важка праця є цього причиною. Ікс мабуть знав причину, але він не міг нічого на це порадити. Його влада не сягали до душ і сердець, там панували інші закони.

Люба не приховувала від чоловічих очей своїх клясичних ніг, навпаки, вона призвичаєна була тут і там їх відповідно відслонювати.

Але не біля Ікса. Вона відчувала перед ним більше, як респект. Вона відчувала страх. Її жіноча інтуїція говорила їй, що Ікс переростає своє оточення на цілу голову, його ум працював безупинно над проблемами, що для інших навіть не існували, а його винахідчивість у проведенні своїх задумів викликала завжди в оточенні острах. Це були задуми нераз фантастичні, але Ікс проводив їх у життя з такою самою легкістю, з якою вони створювались у його мізку. І в цьому була подекуди причина страху, що його розсівала довкола його особа.

В цій хвилині Люба сиділа напроти нього і говорила йому все, що знала досі про прокурора. Що він одружений і має діти, сина, здається, що він своїй дружини не кохає і мабуть вона його теж не кохає. І що його давить якась журба. Не тільки його. Люба знала теж, що така сама, або подібна журба давить Сажньова і багатьох інших вищих старшин МВД, цієї остой советської

державности. Люба відважилась навіть дати свій коментар до цього.

— Вони, мабуть, лякаються нас... Вбивство Краснова, Козлова, а передтим ще полковника Брашова...

— Так — сказав Ікс. — Вони лякаються нас.

А думав інакше. Вони не лякаються. В кожному випадку ще не лякаються. Вони знають свою силу і щоб їм нагнати страху, треба сягнути далеко вище. Далеко вище...

— У пресі немає ні слова про всі ці атентати.

— Так.

— Ані по радіо. Так, якби в Україні панував комуністичний мир.

— Так.

Це правда. Москва мовчить про Україну. Москва скриває всі атентати, скриває всі прояви українського резистансу, скриває всі акції УПА і організації так докладно, що навіть інші області України не можуть довідатись нічого про ці речі. А організація має надто слабо розвинену сітку інформації, щоб повідомляти Україну, всю далеку і широку Україну про свої успіхи в боротьбі з окупантом. Тільки люди шепочуть собі сти-ха, від вуха до вуха, від уст до уст, перекручуючи і перебільшуючи всі заслухані події.

В цьому теж міць ворога. В його руках інформація, а вона в модерних часах велика зброя. Як зарадити цьому?

Ікс роздумував над цим уже довго, але досі йому не вдалось у своєму масштабі розв'язати цієї пробле-ми. Далеко легше вбити генерала, як повідомити про це край.

— Люба — озвався до неї по хвилині. — Ви повинні бути сьогодні на прийнятті в капітана Яковлева. Ви отримаєте відтіля запрошення. Вашим завданням буде

допильнувати прокурора. Мене щораз більше цікавить його особа... і його діяльність.

Люба відкрила ширше очі. В них було питання. Може він теж має згинути...?

Ікс скупо усміхнувся.

— Ні. Ще ні — відповів відгадавши її питання, як звичайно він відгадував все, що думали його люди. — Але ви його допильнуйте. Я думаю... за всяку ціну, ви розумієте. Люба і простить. Це потрібне.

— — — — —

— Це вже надто багато — заскреготів зубами спецкомісар. — Це вже третій випадок впродовж такого короткого часу, а ми не зуміли зробити нічого, щоб бандитизм знищити доценту!

Лікар оглядав труп майора Козлова і не було сумніву, що майор згинув вночі від двох куль з пістолі малого калібру. Допити сусідів майора тривали три години. Ніхто не чув жадного звуку.

— Пістоля була тихострільна.

Прокурор Боронов над'їхав службовим автом і з грізною міною оглянув тіло майора. В його очах був гнів і завзяття.

— Товаришу спецкомісар, ми мусимо з цим скінчити. Ми мусимо змобілізувати всі сили, щоб знайти тих, хто це робить. Це не може так довше тривати!

Спецкомісар закурив папіроску на боці. В його очах було також повно злоби.

— Я скінчу з цим, товаришу прокуроре...! Я знайду тих, хто це робить! Я вже сьогодні був би знайшов... якби не ця нагла справа з майором.

— Ви думасте... серед тих тринадцять? Вони повинні знати...?

— Вони напевно знають. Я завтра до них заберусь. І вони мені скажуть.

— Зовсім правильно, товаришу спецкомісар. Інакше прийдеться нам усім втікати з того краю.

Сажньов порхнув устами, як молодий кінь.

— Тікати? Перед ким? Перед тими кількома бандитами? Ну, ми їм покажемо їхню... Україну. Я вивезу пів міста, а знайду серед них тих, кого я шукаю. Будьте в мене в бюроі за дві години. Прийде один агент. Він матиме цікаві для нас відомості.

Боронов узяв спецкомісара під вікно, де їх ніхто чути не міг. Прокурор не любив проблем розглядати під кутом успіху одної хвилини, він любив сягати глибше.

— Слухайте, товаришу спецкомісар. Чи не приходять вам на думку, що справа тут не така проста? Я думаю, із всім тим націоналістичним рухом...

Адже ніде правди діти, все тутешнє населення сприяє цим бандитам. І в цьому мусить бути глибша причина, бо ж все населення знає, які карі передбачається за сприяння і допомогу націоналістам. А проте вони всі, всі тримають із ними. Як ви собі це пояснюєте?

Сажньов був людиною простих розв'язок. У нього не було проблем, а якщо вони виринали, тоді він їх скоро ліквідував.

— Націоналістам помагають колишні капіталісти, групка фашистів, студенти і по селах розкуркулені багачі. Це дрібна жменька дураків.

Боронов дивився на нього спокійно і думав, що на таких фундаментах спочиває в дійсності влада Союзу. На таких примітивних фундаментах.

— Якщо їх жменька і вони такі активні... тоді деж правильна активність всієї прочої маси? Чому тутешнє населення само не поборює підпільників? Чому воно не вияснює нам криївок цих бандитів, чому не видає нам їх у руки? Воно ж добре знає, хто що тут робить.

Сажньов не мав охоти журитись таким станом.

— Воно так, товаришу прокурор, що власне українці ніколи нам не були прихильні. Тут завжди неспо-

кійно. Тут завжди відчувається скриту ворожнечу до нас.

Прокурор вислухав цього спокійно. Те, що Сажньов сам собі заперечував, його не непокоїло. Він не розуму шукав у Сажньова. Він хотів чогось іншого.

— Товаришу спецкомісар, щось тут не в порядку в самому ядрі справи. З ваших слів виходить, що українці не підтримують совєтської влади.

Спецкомісар здвигнув раменами.

— Видно, що ви приїхали з Кавказу. А там підтримують? — засміявся.

— Ну, там інакше. Гори, чужі впливи з Туреччини, там нарід завжди нестійкий був. Але тут...?

— Тут...? — засміявся вдруге спецкомісар. — Товаришу прокуроре, тут ми всі сидимо на вулкані. Ви розумієте? Треба, щоб знайшовся хтось, хто підпалить і ми полетіли у воздух. Якби не наші штики, ми тут не сиділи б. Вся Україна це наш більше або менше скритий ворог. І ми тут завжди у боротьбі. Тільки не в боротьбі з ворогами пролетаріату, ми тут у боротьбі з цілим реакційним народом, що не хоче нас і не хоче комунізму. Так було від самого початку і так буде надалі.

Прокурор Боронов цього й хотів. Він хотів сьогодні це почути. Він хотів почути з уст міродатного чинника тутешньої адміністрації, що Україна це вулкан. За що він бореться — прокуророві не дуже ясно, він у цьому не відчував нічого. Але що такі окупанти як Козлов лякаються тут умирати, це вже ясно. Хто тримається на те, щоб панувати, той не хоче вмерти. А хто бореться — як ці українці кажуть — за волю, той можливо за це хоче і вмерти. Хай йому.

— І який же вихід з цього, товаришу спецкомісар?

Сажньов здусив недокурок і з притиском відповів.

— Або ми знищимо Україну, або вона знищить нас. Інакше не буде.

— Знищити цілий край... цілий нарід... не так то вже легко.

— Ну ясно, ось і доказ — спецкомісар вказав рукою на тіло Козлова. — Але в нас досить людей. Більше як нам треба. І досить таких, що їм місце саме тут, на вулкані.

Розмова скінчилась. Ця тема вичерпувалась сама в собі. Вона завжди кінчалась тим самим: Україна не хоче Москви, ні комунізму. Україна хоче чогось іншого. Але чого?

Спецкомісар затримався на місці аж до закінчення допитів та оглядин. З мешканців нікого не заарештували, бо це була ділянка заселена самими насланими москалями, функціонерами партії і адміністрації і годі було й думати, щоб хтось із них міг тут щонебудь зробити.

Прокурор від'їхав був до свого бюро, а коло години одинадцятої перед обідом зайшов до бюро Сажньова. Застав спецкомісара саме біля телефону. Сажньов був блідий і знервований. Мовчки вказав він прокуророві на другу трубку з апарату. Прокурор підняв і вслухався в те, що там говорено.

— ...ясна річ, що спершу ми мусимо покінчити із зрадниками, заки добре заберемось до вас. Тому ваш агент Гривко більше не прийде. Ніколи не прийде. Він висить на властивому для себе місці. Там можете його знайти.

По другому боці повішено трубку. Агент не прийде...

РОЗДІЛ 18.

Капітан Яковлев показався дуже добрим господарем і незвичайно милим товаришем. У всіх трьох кімнатах його квартири гості почувались як у себе дома і ніхто не стримувався із виявленням своїх забаганок. Пляшки дзвонили, як неодмінний акомпанімент до жартів і вибухів сміху, приявність жінок надавала всьому товариству еротичного посмаку, а радієва музика,

що не так прикрашувала як радше приглушувала за-
баву, намагалась досягти кожного кутка. Недаром про-
курор Боронов перевів цілий ряд експериментів, заки
віднайшов місце, де її чути було якнайменше і де він
міг звернути більше уваги на свою партнерку.

Ніколи ще не бачив балерини в такому гарному на-
строї. Люба була сьогодні до нього ласкавіша як зви-
чайно і не залишала його товариства майже ні на мент. Бо-
ронову було добре з тим, лише коли він доглянув по-
важну розмову спецкомісара з капітаном Яковлем, по-
кинув він Любу, щоб прилучитись до теми. Однак його
огорнуло неабияке збентеження, коли з його приходом
розмова вірвалась, щоб зараз же перейти на останні
оперні програми. Боронов не показав по собі нічого, у
програмах він визнавався теж знаменито, тільки в його
очах блиснули понурі світла, коли він усвідомив, що ці
два мають між собою якусь тайну.

Яку? Боронов не потребував довго відгадувати.
Всяка тайна, що йшла поза його участю, була для нього
небезпечна. І він тримав очі й вуха відкриті.

Міжтим Люба знайшла хвилинку часу для себе.

— Вас годі було спершу пізнати — шепнула з ве-
ликою чаркою при устах.⁴

Капітан Яковлев підняв свою чарку до неї.

— Це мене радує. Легко може трапитись, що якийсь
знайомий стріне на вулиці і що тоді?

— Так, що тоді?

До них підійшла Сильвія. Розмова велась по-мос-
ковськи.

— Раз мати родина, казали наші предки, — озвав-
ся капітан.

— Ви такий традиціоналіст? — усміхнулась Люба
не можучи не подумати, що Сильвію варто ревнувати.
Капітан виглядав в однострої справді імпозантно.

— Ні, я такий реаліст.

Люба покивала пальцем.

— Уявляю собі ролю Сильвії біля вас, якщо ви аж такий реаліст...!

— Про це може вам сама більше сказати.

Сильвія відклала свою чарку набік. На її устах грався скептичний усміх, а її очі гляділи відкрито на Любу.

— Капітан не переступає меж і шанує своє завдання — сказала коротко.

Люба попила цю думку вином. Її очі засвітилися значуче і вона засміялась глибоко, з грудей.

— Навіть... у ліжку?

І відійшла до свого прокурора, поколихуючись злегка в бедрах, безжурна і легка.

Капітан допив свою чарку з енергією вартою кращої справи і обернувся, щоб не бачити очей Сильвії. Вона залишилась на цьому самому місці, задумана і мовчалива, немов би не чула музики, що настирливо запрошувала до танцю. Кілька пар вже гуляло і між ними доглянула Сильвія Любу в обіймах прокурора. А капітан знов стояв із спецкомісаром біля вікна і гуторив тихцем.

— Невідклично завтра ранком. Я цікавий, що скаже на це прокурор. Я згадував вам про підозру Козлова. Вона не справдилась, але... вся ця справа починає мені йти на нерви. Я радий, що ви приїхали, товаришу капітане, з такими рішучими людьми мило працювати. Отже завтра ранком ми починаємо.

— Найвищий час. Прокурора повідомимо аж завтра.

В цей момент жіноча долоня спочила на мент на плечі капітана. Коли він оглянувся, його минала Люба з прокурором, що був задивлений у неї, як в образ. Тільки в його очах були грізні блиски. Він дочув останні слова. "Прокурора повідомимо аж завтра". Ясно і коментарів не треба. Танцюючи далі, він думав про що інше і не звернув уваги на балаканину Люби. А вона

помітила зростаюче схвилювання у свого партнера, тільки не знала, де йому причина. А Ікс хотів знати цю причину. За всяку ціну. За всяку...?

Люба працювала у підпіллі вже дуже довго. Практика життя і вічний страх притупили в неї гостроту почувань. Гра із небезпекою, із смертю навіть виробили в неї своєрідний погляд на життя і його прояви і Люба не вважала своєї роботи сьогодні за героїство. Вона працювала і виконувала її так, як книговод робить рахунки: уважно, точно і без помилок. Жадне завдання для Люби не було надто важке, бо вона мала великий і сильний засіб: свою жіночість. І вона безоглядно використовувала його, якщо заходила потреба. І тепер вона вважала, що треба вдоволити Ікса. До цього чоловіка відчувала респект і може навіть страх. Вона ж розуміла, що його мізок керує подіями, що діються тут довкола неї і вона усвідомляла, що не кожний мізок двигне таку відповідальність.

Тому, коли біля півночі, хтось із гостей погасив світло у третій кімнаті, Люба без надуми всім тілом прилипла до прокурора, хоч їй від того не було жадної приємності. Її нагі рамена обняли його шию, притягнули його голову і прокурор почув на устах, гарячий, міцний цілунок. Його думки були щоправда далеко звідсіля, але атмосфера Люби потягла його, як світло нетлю. Серед співів, музики і танцю ніхто їх навіть не зазначив у сутінках, кожний був зайнятий своєю приємністю. Світло довго не запалювалось, а коли нарешті загорілось, ніхто тим дуже не збентежився, бо всі користи стали з темноти і чиясь рука викрутила контакт знов.

Люба сиділа у Боронова на колінах.

— Що вас так журить, скажіть мені, бачите, які ви недобрі...?!

Це питання уста Люби повторяли вперто, що нарешті прокурор перестав замикати їх цілунками і сказав щось, що Люба записала у пам'яті великими черенками.

— Ах... родинні справи...

— Дружина вас зраджує?

Засміявся.

— Якби тільки це...!

Він не бачив світел в очах Люби.

— Ну... тоді я не знаю, як можна мати ще більші клопоти...!

— Діти... ет, не варто балакати...

Люба зрозуміла блискавично, що вона близько вершка. Тепер вона не сміла дати йому часу до надуми і до відступу.

— У вас же тільки син... з дочкою більші клопоти... що там син!

Боронов був прокурором, але у МВД. Прокурор був советським достойником, але у відповідному оточенні. А тут, біля гарячої і до всього готової танцюристки, Боронов став чоловіком. На короткі лише хвилини, але їх вистачало.

— Якби ти знала... Мій син...

— Ну, що з вашим сином? Не любить вас? — сміялась.

— Мій син... клопіт! Він, ти розумієш... — хвилинка павзи. Він ну, просто... От вдячність...! як би ти знала!

Люба розуміла тепер духовий стан прокурора в останніх часах. Та це не важне. Важне, що це мусить негайно знати Ікс. Люба мала досить досвіду, щоб знати, що такі вістки вимагають передачі. Не було іншої ради, треба було йти додому із прокурором, бо тільки там вона мала змогу передати до Ікса цю відомість.

— Ходімо... ви маєте авто?

Прощання з господарями було коротке. Гості по волі розходились, і Люба сіла в авто прокурора. Бієць МВД покерував машиною туди, де йому наказано і за кілька хвилин прокурор вступав у пороги квартири Люби. Танцюристка не хвилювалась тим, що її чекало.

Для неї існувало лиш одне: передати Іксові вістку. Але як? Треба було прокурора заспати, а самій піти до зв'язкового пункту. А якщо так, тоді треба якнайскоріше справу вести даліше.

Люба скинула плащик і пішла наставити самовар, Прокурор під впливом алькоголю і Люби підспівував щось і крутився по квартирі, підтанцьовуючи в доброму настрої.

Самовар загорівся — і в цій же хвилині якась рука захопила Любу за рам'я та накрила їй уста.

— Не кричіть... це я, Ікс.

Серце, що скочило Любі до горла, заспокоїлось трохи.

— Я так злякалась...

— Трудно, вибачайте. Я знав, що ви сьогодні матимете для мене цікаві вістки і я чекав вас. Що є?

Люба розказала коротко все, що дізналась. Ікс вислухав мовчки і не показав по собі жадного здивування цією вісткою. Та коли Люба скінчила, він підняв її руку до уст.

— Я не маю можливости вам подякувати, Любо. Але я вам дуже вдячний.

до прокурора, а Ікс вийшов тудою, кудюю прийшов, у свою темну ніч. Коротку ще хвилинку думав про Любу і про її посвяту і про те, що можна працювати, коли кожний наказ є виконуваний, та скоро його думки занялись іншими справами.

З сином прокурора Боронова щось не впорядку. Чи він не може бути серед тих тринадцяти хлопців?

* * *

Двадцять хвилин пізніше Ікс сидів поміж кількома людьми, у темряві, щоб не видно було облич і щоб ніхто не знав, хто сидів побіч нього.

— Вам прийшлося довго чекати на мене, але я мусів спізнитись. Я міг прийти ще пізніше, склалось однак

вигідніше. Мушу вам сказати, що ми ступили поважний крок вперед. Я вже знаю децю цікавого. Син прокурора Боронова сидить тут у тюрмі поміж тринадцяти заарештованими, а прокурор має справу у своїх руках. З того прямий висновок зводиться до двох заложень: або прокурор буде свого сина боронити, або... він його уб'є.

— Щоб рятувати себе... — додав якийсь голос.

— Так. Щоб рятувати себе. Та ми не можемо допустити до вбивства. Ці хлопці нам потрібні. Вони не заслужили на таку смерть.

— Ясно! Що ми зробимо?

— Ми подумаємо. Перш усього ми не повинні загубити правдивого мірила подій і фактів. Я вас зібрав не на те, щоб рятувати в'язнів. Ми будемо проводити в життя наш головний задум. Ми будемо стосувати терор на терор але так, щоб ворог відчув його в найбільш болісному місці. Ми не будемо вбивати тільки сержантів... і нищити тільки районні центри. Ми будемо вбивати керівників. Я вас закликав сьогодні, щоб вам сказати, які наші найближчі завдання. Однак перш усього я даю вам можливість вернутися до нормальної роботи. Я не хочу, щоб хтонебудь із вас почував себе примушеним. Однак хто залишиться в цьому відділі... ми назвали його Вовками... той нехай знає, що відвороту не буде. Тому даю вам п'ять хвилин часу до надуми. Я буду чекати. Хто бажає відійти, не потребує мені нічого казати.

Двері є відкриті і він зможе спокійно повернутись до нормальної організаційної роботи. Час рахується від зараз.

Серед темряви зеленаво засвітили цифри на щитку годинника. В кімнаті панувала тиша, навіть віддихи були наче приглушені.

— Ще одна хвилина — впали три слова Ікса.

Ніхто не рухався. Один голос озвався.

— Це власне для нас образа.

— Ще сорок секунд — відповів на те Ікс.

Знов тиша. Не було жадного руху.

— Ще двадцять секунд.

Ікс знав, що цих двадцять секунд рішатиме про даліше життя цих людей і тих інших, що їм будуть підчинені. І вони про це знали. Але для всіх тих людей такі рішення приходили вже часто в їхньому житті і вони до них звикли. Але...

— Ще п'ять секунд. Ще тільки п'ять секунд.

Напруження зросло. Слово Ікса мали свою вагу. Напруження давило, як камінь на душі. Хоч що і як, але всі знали, що їх під рукою Ікса чекає. Вони вже мали змогу бачити його готування і вони могли з того побити висновки.

Він сказав: ще тільки п'ять секунд... І нащо він це говорив...?

— Я не можу — сказав один голос.

Залунав на це голос Ікса. Всі, що насторожили вух, здивувались його споківі.

— Я знав це... Ідіть, друже. Я знаю, що ви дуже добре виконуете ваше діло... але я знаю, що ваші нерви не витримають того, що перед нами. Вас треба нам до чого іншого. Зайдіть завтра до пункту четвертого, я матиму щось для вас.

— Дякую вам... друже.

І одна тінь вийшла. А прочі залишились і напруження у них змаліло, камінь упав із їхніх душ.

Тільки...

— Якщо ви знали, що він один не може... чому ви його тут закликали — докірливо заговорила темрява довкола Ікса.

— Бо я його шаную і я не можу йому відмовити права мати надії на себе і на свою роботу. Я шаную його відвагу і його рішення. Але він — не може. Звичайно, просто, він не може виконувати того, що будемо робити ми. Передусім — він не витримає нервового напру-

ження нашої роботи. А чому ми мали б працювати із балястом? На такий люксус ми собі дозволити не можемо. А тепер до діла. Говорить Перший.

З другого кінця кімнати озвався Перший.

— Я виробив плян... Все шкільництво зависить від міністерства народньої освіти з Києва, яким керує міністр Воробйов. Всі директиви приходять від нього, він же дістає їх із Москви. Ясна річ, що всі наші зусилля на шкільному відтинку не будуть мати успіхів, якщо ми їх не поведемо згори. Позиція Воробйова сильна. Йому не загрожує димісія, бо він зумів прочистити лави учительства від усіх тих, що не думали по їхньому. Однак джерело лиха знаходиться в особі полковника МВД Шаповалова в Києві і він інтерпретує кожночасні директиви партії і уряду з Москви в найгіршому розумінні для потреб українського шкільництва. Наприклад, коли партія домагалась впровадження книжок до навчання історії в московській мові, але покищо тільки історії — Шаповалов наказав застосувати цей наказ до всіх книжок і справді, тепер проводиться загальна виміна українських книжок на московські. Я вважаю, що усунення Шаповалова було б першим кроком...

Потім говорив Другий. Він балакав про свої спостереження у ділянці журналістики і преси. Його інформації походили з першої руки і він прегарно розгорнув картину відносин у пресі, що виходила на українських землях. І він звів свої міркування до конкретного домагання: треба усунути комісара Трібліна з київського МВД, бо він має безпосередній і авторитетний нагляд над ділянкою пресовидавництва.

Третій звітував про легку промисловість. Його спокійні, надумані слова, факти і цифри зробили враження на всіх приявних. Всі складніші фабрики будуються на території Московщини, ба навіть давніше побудовані тут заводи переносяться звільна туди. Україна опусто-

шується і щораз більше перемінюється тільки і тільки в житницю Союзу. Легкою промисловістю керує міністер Вознесенський, який має рангу полковника військ МВД і просто відкомандований на пост міністра в Києві.

Четвертий з'ясував стан у військових частинах, що стоять в Україні, зокрема зачепив він ділянку мобілізації, набору рекрута і висилки цього ж рекрута до служби у віддалені місця ССРСР. Цю розсилку устанавляє і вирішує... генерал артилерії Жанов, що в МВД займає пост майора по політвихованні армії, а його бюро міститься таки в МВД, а не в команді київської військової округи.

П'ятий описав докладно і по банковому фінансову політику в Україні. Шостий зайнявся податковою системою. Сьомий прилюдними роботами і комунальними справами, де вийшло на верх, що навіть у Києві вже більш шости років не збудовано ніодного нового трамвайного воза, тобто збудовано, але вислано до вжитку в якенебудь місто на корінних московських землях. Восьмий представив юрисдикцію і тюремництво. Це було покищо все, що цікавило цю групу людей і Ікса.

Це був його плян.

— Рік тому ми тут зішлись, щоб постановити нашу справу. Зверніть увагу, що наше припущення справдилось в цілій ширині. Всі керівні нитки життя в Україні збігаються посередньо або й безпосередньо в МВД. Ця установа так тісно пов'язана з життям і так всеціло його охоплює, що неможливо говорити про боротьбу із Москвою без боротьби із МВД, навпаки, практично справа стоїть так, що боротьба із МВД завдає московській політиці найбільших ударів. І тому ми нашу боротьбу зосередимо на нищенні цієї установи в першу чергу. Цю боротьбу ми поведемо в цілій Україні зразу і згадуючи мимоходом, нам треба до цієї боротьби тих тринадцять людей, що сидять сьогодні в тюрмі

і їхніх клітин юнацтва. Техніку зв'язку ми вже виробили як слід і вона себе повністю оправдала. Вона залишиться й надалі. Накази виходитимуть звідсіля, довжина хвилі буде завжди своєчасно подана, так само як час і код. Кожний з вас зорганізує тривалий нагляд над своєю жертвою. Коли впаде гасло, впродовж двадцяти чотирьох годин усі вони мусять погаснути... І з цього самого моменту почнеться наш танок. Кожночасно наслідника негайно, при першій же нагоді, усунути. В той спосіб ми спаралізуємо весь апарат. Без огляду на власні жертви, ви мусите домогтись успіхів у самих центрах і ми мусимо нашому народові доказати, що ворог не є страшний і що його можна не тільки поборювати, але й нищити і то успішно. Зважте при цьому, що дальша наша праця буде незвичайно влегшена, коли ми струсуємо систему МВД. Крім роботи на нашому відтинку, вся організація поведе в низах, на місцях, акцію на знищення картотек населення, що знаходяться в обласних та районних центрах МВД, а пробойові відділи УПА поведуть регулярне нищення граничних станцій. Весь цей плян може вдатись тільки тоді, коли акція наша, акція на самих верхах вдасться. Про це не забувайте ніколи. Тепер ми обговоримо подробиці цього пляну, що його створила організація після довгих та важких нарад під назвою "Роксоляна".

Дев'ять голов, дев'ять Іксів похилилось над записками, що мали бути опісля негайно знищені і пізно в ніч протяглися їхні наради. Вартові пробойовики на своїх постах позіхали, місто спало сном приспаних рабів, ніч продовжала надавати ціх всьому життю.

* * *

Ніде не міг почуватись спецкомісар Сажньов так безпечно, як у будинку МВД. Він мав свої причини, щоб не мешкати у місті, серед адміністраційної та військової колонії. Він надто дорого цінив своє життя і надто багато знав про діяльність тих, кого він поборював.

Тому як не я., а навіть на думку йому не прийшло, що із відвідинами прокурора Боронова, йому може щонебудь загрозувати. Правда, Козлов щось там говорив, але Козлов мав пеха: згинув надто скоро і хоч тайна його смерти ще невияснена, немає сумніву, що це зробили ті самі, кого лякався і спецкомісар.

— Ов, Боронов? Не спите ще? Досить пізно вже.

Спецкомісар налив дві чарки для себе і для гостя, попрохав Боронова сідати і хоч своє ліжко вже розстелив, всежтаки був не від того, щоб ще трохи поговорити.

— Милій чоловік, отой Яковлев... І дружину гарну має. Лиш акцент у них трохи чужий... Довго побували поза своїми землями. А ви, прокуроре, теє, теж несогіршу партнерку мали. Як там із нею...? Спить уже? Бо я бачив, як ви її відвезли...

— Спить уже... така собі, танцюристка.

— Гм, кажіть, що хочете, але тутешні жінки мають культуру. Вони уміють бавитись, вони вміють жартувати, вони вміють кохати. Вони і матері добрі і жінки. А наші, пхе, барахло.

— Не можна так казати — завважив прокурор.

— Чому не можна, коли воно правда. Наша або вам зразу кинеться на шию, або на кишеню. Але кинеться завжди, як дикунка. І як наші одягаються! Тут жінка виглядає культурно, а наші...? Гм, прийшло мені на гадку, що дружина Яковлева не така як інші наші... І одягнена була по тутешньому.

— Навчилась.

— Може і навчилась... Але інші жінки в нас не вчать так легко. Та й сам Яковлев культурна людина. Аж не віриться, що це звичайний капітан.

— Бувають і такі. Думаєте, у нас немає вже культурних людей...?

— Е, есть, певно, що є — здвигнув плечима спецкомісар. — Тільки небагато. Нам би побільше таких.

— Культура є здобутком революції, а хіба ці здобутки такі малі?

Сажньов глянув на прокурора. Що це, старий хоче його навчати революційності? І Сажньов засміявся.

— Я старий комуніст, товаришу прокуроре...!

— І старі комуністи роблять помилки.

Спецкомісар глянув ще раз, уважніше.

— Ясно, що роблять... Чи ви прийшли, щоб мені це сказати...?

Прокурор затримав свою байдужість.

— Побалакати прийшов. Знаєте, що мене цікавить? Відносини в цьому краю. Я приїхав з Кавказу, бачите, там знаємо, як воно є. Але я не думав, щоб тут, в Україні, діялось таке саме. От, Козлов, Краснов, Брашов, а скільки інших...!

Спецкомісар налив чарки наново.

— Товаришу прокуроре, ви ще не таке побачите, коли поживете тут довше. Якби ви знали, які звіти приходять у Москву із цілої України! Якби ви знали, як тут кипить, як тут небагато треба, щоб наступив вибух! Мені самому аж страшно часом. І я переконаний, що тільки швидка і безоглядна дія з нашого боку може відсунути вибух... або й задавити.

— В чому ж джерело цього можливого вибуху?

Сажньов задумався. Прокурор мовчливо глядів на нього, холодний і опанований до краю, як на одному із монстрпроцесів. Перед ним не сидів обвинувачений, ні, перед ним сиділа жертва і ніхто нічого так певно не знав у цій хвилині, як знав прокурор, що в цій кімнаті станеться трагедія.

— Джерело, товаришу прокуроре, заховане глибоко. Україна вже не та, що була колись. Минувся добродушний мужик, минулись вареники і сметана й кавуни. Може й іронія це, але революція тут поставила джерело. Ми прислали трактори, ми розкуркулили доброго мужика, зробивши з нього завзяту бестію, що нічого

до втрати вже не має, ми ожебрачили Україну так, що вона може тепер тільки все назад здобути: втратити вона вже не має що. Так воно є в дійсності.

Прокурор мусів признати, що Сажньов розумна людина. Його аналіза глибша, як звичайно буває. І може й правдива.

— А чому ми це все робили... — сказав знехотя прокурор.

— Бо не могли інакше. Ми ж будували і будуємо могутню Росію. Ми мусимо наздігнати те, що занедбали царі у своїй короткозорій політиці. Ми потребували капіталу, робочої сили і ресурсів. Де ми мали їх взяти і як...? Ось тепер і розуміти можна нашу політику... Не тільки в Україні ми мусіли так робити. Ми мусимо будувати нашу державу, а збудувати Росію ми зможемо лише знищивши передтим ті народи, що виказують більше сили, як це нам потрібно. До таких народів належить і український. Біда тільки в тому, що коли інші народи ще належно не зрозуміли того всього, що діється із ними, Україна зрозуміла.

Сажньов випив свою чарку, налив собі свіжу і витягнув папіроску.

— Україна зрозуміла... і витягнула висновки. Себто, стала до боротьби. Треба знати, що Україна сьогодні це наш смертельний ворог. Вся Україна. Навіть всі комуністи-українці наші вороги. І тому тут ми не можемо мати до нікого милосердя.

— І вони його не мають до нас — завважив прокурор.

— А ясно. Мене це зовсім не дивує. Це боротьба і тут кожний партнер знає, чого хоче. Ще одне тільки: ми знаємо, що ми в цій боротьбі переможемо. Заки Україна опам'яталась, ми поробили вже в ній такі спустошення, що сьогодні вже неможливо їх направити. Це і є заслуга партії, заслуга товариша Сталіна і уряду. Без того ми не дали б собі ради із Україною. Ви по-

думайте, який це нарід: тринадцять людей на наших допитах слова не сказали! Якби так на їх місці стали тринадцять мільйонів? Що вони зробили б з нами...?

— Мадярський гуляш — докинув прокурор без найменшого усміху.

Сажньов кивнув головою.

— Так воно і є. І щоб вони того не робили з нами, ми робимо це із ними. І ми маємо успіхи. При допомозі революції ми розладували їхній національний потенціал, при допомозі комунізму ми знищили їхню душу, при допомозі фізичного терору ми нищимо їхнє тіло. Справа ясна.

Прокурор підняв зір на Сажньова.

— А як пояснити, що недивлячись на ці знищення Україна сьогодні ще ставить нам спротив?

Спецкомісар глибоко затягнувся папіроскою.

— Отож то й є, товаришу прокуроре. Ми трохи перерахувались. Себто, ми навіть міцно перерахувались. Помилка у тому, що ми оцінювали Україну так, як ми оцінювали власний нарід. А це не вірно. Українці інша раса, інша культура, інша кров. Наші уявлення були фальшиві. Наш, російський нарід, був би вже не ставив спротиву після наших заходів. А тут не так. Ми не врахували, що український нарід має душу іншу і що в цій душі спочивають старші елементи, як у нашій. І який наслідок: втративши все, український нарід віднайшов свої сили у тих елементах і став до бою із нами просто на втрачених позиціях, із одчайдушністю засуджених на смерть. Чи можна ще дивуватись, що воно так є тут?

Прокурор заперечив головою.

— Ні, не можна дивуватись... воно так і є.

І замовк. Замовк здивований, що в нього нема ненависти до того народу, який посмів піднятися із попелу до такої безвиглядної боротьби... ба що більше, у нього навіть симпатії зроджуються? Страшне. І дивне. Рік тому прокурор Боронов був би висміяв кожного,

хто таке йому сказав би. А сьогодні прокурор Боронов думає про це так спокійно.

— Чи можна тому дивуватись, як найкращі і найпевніші комуністи, члени партії відпадають від нас...? — говорив своє спецкомісар.

— Справді... — і прокурор чомусь думав про себе. Йому було так, якби ця стіна, що він досі на неї спирався, нагло змінилась у пісок і під натиском його думок, вражень та подій стала розсипатись, не підтримуючи його вже ні трохи.

Прокурор відчував це і відчував брак такої опори, потребу знайти на її місце якусь іншу, нову. Як людина спокійна, опанована, він не втрачав рівноваги духа, однак він розумів, що він мусить знайти вихід з цього положення.

Та це все опісля. Тепер щось іншого. Важнішого в цій хвилині.

— Товаришу спецкомісар, мені прикро подати вам до відома лиху вістку.

Сажньов махнув рукою.

— Чи одну я вже чув?

— Однак такої напевно ні.

Спецкомісар аж засміявся.

— Ну кажіть!

Прокурор сьгнув у кишеню.

— Мушу вам сказати, що спецкомісара Сажньова вбито.

Настала тиша. Така тиша, що навіть віддиху чути не було. І щойно за кілька хвилин, коли минуло перше враження і прийшла рефлексія, Сажньов розсміявся свobodно.

— Оце жарт!! Ха, ха!

І прокурор усміхнувся.

— Правда, який жарт? А що зробили б ви, товаришу спецкомісар, якби вас убито?

— Ви думаете, що я зробив би після такого вбив-

ства? Ну, звісна річ, треба провести розслідування, тим більше, що це не перший вже був би такий випадок.

— Ось так воно і є. А що саме ви зробили б?

Сажньов подумав.

— Я передав би справу Яковлеву. Він налаштує агентурні зв'язки з українським підпіллям і там він зможе здобути потрібних інформацій.

— А налаштував він уже такі зв'язки?

— Не знаю... Однак він намагається просунути агентів туди. І здобути нових сексотів.

— Гм. Воно цікаво. Може воно і добре. І чи треба б так зробити, навіть коли б Сажньова дійсно убито?

Спецкомісар кпив собі з цих слів.

— Уявляєте, що могли б мене убити?

— Могли б.

— Я обережний...!

— Все ж таки. Ви самі казали, що в Україні сьогодні дуже небезпечно. Не знаєш, хто і де тобі ворог.

— Це правда. Але тут я безпечний.

— А от Козлов...

— Гм, Козлов. Невияснена ще справа. Він мав різні справки, може він мав якогось спеціального ворога...?

— Але ж його убила УПА. Була картка на грудях.

— Була. Ну, він був необережний і все.

— Але він стеріг себе добре.

Спецкомісар здвигнув плечима.

— Україна небезпечна і стільки. Нарешті, людина засуджена на смерть так чи так, скоріше чи пізніше.

— А якби вас так прийшли убити... ці з підпілля, як ви умирали б?

— Себто як? Дивне ваше питання. Вбили б та й уже.

— А ви як, лякалися б смерті?

— Смерти...? Або ж вона страшна? Вона кожному писана.

— Це мене тішить, товаришу спецкомісар. Дуже тішить.

— Не розумію вас, що з вами?

Прокурор неначе журився чимось.

— Бачите, Козлов умирав негідно, не як большевик, не як член партії і майор МВД, а просто як... трус. І в мене склалось враження, що наші люди всі такі труси, коли треба вмерти за вітчизну і за партію.

Спецкомісар видивився на прокурора.

— Що це ви говорите? Звідкіля ви знаєте, як умирав Козлов?

— Звідкіля...? Бо я його вбив.

Знов настала тиша. Така сама як передтим. Тільки трохи довша. Дві пари очей слідкували за собою уважно, як дві пари шпильок. Може прокурор збожеволів? Він таке говорить сьогодні...?

Якось вимушено залунав тим разом сміх спецкомісара.

— Ну і жарти у вас, товаришу прокуроре...! Ну й жарти!

— Не жарти, я кажу правду.

— Правду...? Що вам, прокуроре, ви хворі!

— Ні, я не хворий, я зовсім здоровий, при всіх змислах, свідомий, що саме я вам сказав і знаю, що це правда. Я убив Козлова.

Спецкомісар приблід злегка. Це було страшне, те, що він тут чув.

— Але ж чому...? Що ви говорите? Та ж це страшне обвинувачення! Самообвинувачення!

— Я знаю про це, товаришу спецкомісар. Може тепер ви не будете сміятись, коли пригадаю вам, що спецкомісара Сажньова вбито.

Сажньов випив одним помахом повну чарку, поставив її на столику і видивився на прокурора.

— Або ви збожеволіли... або я. Хто саме?

— Ніхто — спокійно відповів прокурор і витягнув

з кишені руку. Чорна цівка револьверу глянула на спецкомісара і він на неї. — Я вам скажу теж, чому я вбив Козлова і чому я уб'ю вас. Він говорив вам правду. Мій син сидить у тюрмі серед тринадцяти заарештованих. Мій рідний син.

— Ваш син... Отже Козлов говорив правду... А я йому не вірив... Ваш власний син...! Син прокурора УССР... Куди ми докотились...? Куди котиться партія?

— Цього я не знаю — діловито ствердив прокурор. — Ще не знаю, бо розвиток подій для мене самого таємний ще і незнаний. Ви знаєте, я самий неначе питаюсь. Смішне воно, що?

— Смішне...? Воно трагічне. Трагічне для нас. Ми таки недооцінили сил цієї України...

— При чому ж тут Україна? Я убив Козлова, я уб'ю вас... — заговорив перший раз неспокійно прокурор.

Спецкомісар глянув на нього холодними як сталь очима.

— Ви... не росіянин, прокуроре. Я знаю вашу автобіографію. Ви українець. І у вашій душі тепер такі самі переміни, як у цілій Україні.

— Що ви говорите? Смішне...

— Трагічне, не смішне. Росія втрачає атракційну силу... Я давно вже відчував недостачу внутрішнього вогню в нас... Комунізмом ми вже не годні далі людей дурити... Вже всюди пізнали нашу тактику... Всюди ідентифікували нас як росіян і як ворогів... А ми не можемо вже нічого зробити... Ми не маємо сил... Не маємо ідей... Згоріли.

Прокурор Боронов слухав із зростаючим здивуванням. Нащо співати таких понурих пісень?

— Товаришу спецкомісаре, ви надто чорно дивитесь на події. Росія не пропаде. Росія велика і вона завжди проглотне достатню кількість свіжих сил і сві-

жої крові, щоб відродитись як фенікс із попелів історії. Ви хибно оцінюєте положення!

— Що можете говорити про Росію ви, українець? Вам здається, що Росія росте, бо ви того хочете, бо з нею зв'язана ваша екзистенція. А тимчасом Росія паде, ваша підпора слабне. Я знаю це, я, росіянин, бо я знаю, що я сам думаю. З нашого вогню залишилась машина, тільки машина, машина нищення, машина терору... але це не вистачить на довгу мету. Я вже сьогодні бачу, що не вистачить. Ваш син, син генерального прокурора пішов в інший табір... і в який? Чому не пішов він у табір троцькістів, опозиціонерів, а пішов у табір українців? Бо вже не політика грає першу скрипку в межах Союзу, а національності, раси... На українських комуністів Росія вже не може спиратись: таких вже немає. Навіть генеральний прокурор УССР...

— Ви помиляєтесь — заявив прокурор. — Я росіянин і буду росіянином.

Сажньов скривився.

— Тоді я не розумію вашої забави... сховайте револьвер!

— Ні, товаришу спецкомісарє. Я його не сховаю. Я вас уб'ю.

Сажньов здвигнув раменами.

— У вас щось у голові не в порядку, товаришу прокуроре. Випийте чарку, полегшить вам.

— Мені не полегшить ніщо більше, як ваша смерть.

— І що ж вона вам дасть? Підтримуєте Росію і росіянина вбиваєте? Адже, якщо ви хочете бути послідовні вашим словам, тоді ви мусите видати вашого сина — зрадника судові Росії, хоч би це мало і вас голову коштувати. Ви повинні рятувати державу в ім'я ваших слів. А кого ж ви рятуєте, коли ви скриваєте перед державним судом і покаранням — вашого сина, що зрадив нашу вітчизну?

Прокурор був свідомий поставлення проблеми. І відповів зовсім ясно.

— Я рятую мою кар'єру.

— Ото ж це й є! Ми всі робили і рятували наші кар'єри, ми набивали собі гаманці... а Росія падала. І буде падати далі, аж впаде. Ніхто не хоче вже вмерти за Росію, кожний хоче робити кар'єру і гроші. А нові сили, сили нам ворожі, встають, кріпшають і посягають по нашу спадщину... на наших очах. А тепер сховайте револьвер, бо мені вже досить цієї балачки.

Прокурор з признанням кивнув головою.

— Ви розумна людина, товаришу спецкомісарє, хоч спочатку я мав вас за дурака. Але ваш розум мені небезпечний. І тому я прошу вас коротко приготувитись на смерть. Сидіть на своєму місці, замкніть очі і уявіть, що ви навіть не почувсте болю. З практики вам відомо, що смерть це справа короткого і безболісного порядку. А передсмертний страх у вас не існує. Не так, як у Козлова. Він дуже погано вмирав. Впав на коліна і благав помилювання, хе, хе — засміявся до себе прокурор. — Так якби в нас колись було щось таке відоме! Я не сум-справжні росіяни.

Сажньов був блідий, проковтував слину і не вірив своїм вухам. З божевільним чи не з божевільним до діла, справа погана.

— Товаришу прокуроре, чи не вважаєте, що мені зовсім непотрібно вмирати? Ви викличете підозру на себе, адже два такі вбивства одне, за другим...

— Не лякайтесь! Я відповідно приготувився. Ви знаєте танцюристку Любу? Ось, я був у неї. Вона за-снула зі мною, знаєте, насонний порошок і все. А зараз я піду до неї назад і там мене застануть.. Хто подумас, що я вас убив, коли Люба знатиме, що я спав із нею всю ніч...? Вас убивас УПА.

— І ви робите ворогові таку велику послугу... замість Росії?

ніваюсь, що ви помрете гідно, так, як повинні вмирати

— Трудно. Ближча сорочка тілу як кожух. Я рятую себе.

— Ви... ви зрадник, прокуроре! Ви зрадник нашої Росії! Ви... гірш падлюки... Вдаючи, що ви патріот, ніщите основи нашої держави...! Ох, якби я був знав...!!

— Даремно хвилюватись, товаришу спецкомісар. Справа продумана до кінця, нічого змінити вже не можна. Ви готові?

— Як, і справді ви мене уб'єте...?!

Прокурор скривився.

— Якщо ви почнете ще благати милосердя, я скажуся. Вже Козлов мені надоїв своїм скавулінням, заховайте хоч ви большевицьку гордість!

— Ви божевільний, їй богу, ви божевільний!!!

— Готов?

Прокурор навіть не піднімався. Прямо у відкриті очі, як у Козлова, випустив дві кулі і ще бачив, як у цих очах зросло здивування.

А потім вони замкнулись, лице скам'яніло і тіло поволі зісунулось на долівку. Нервово написав прокурор кілька слів на карточці паперу і карточку почепив до спецкомісара.

РОЗДІЛ 19.

Степан Прокопович бачив тепер світ іншими очима. Він із соромом признавався перед собою, що були хвилини, у яких він забував про свого друга, який сидів у тюрмі. Ба, що більше, були хвилини, у яких він забував, що він член партії, молодий, активний комуніст і що його обов'язком є пильно стежити за безпекою своєї вітчизни...

Але в цьому саме пункті почалась для Степана Прокоповича трагедія. Особиста, приватна трагедія. Степан Прокопович не з'ясував собі більше, що вла-

сне й є його вітчизна. Момент, в якому Степан Прокопович запримітив у себе брак дотеперішнього компасу, був для нього страшний. Він злякався, як собака, що в гущі людей загубить пана. Він зрозумів, що в нього зламався хребет. Він уже від деякого часу спостерігав його послаблення, але він вірив, що він встоїться перед цією безпереривною атакою думок і порівнянь. Однак не встоявся і зламався, розпався в пил і попіл — саме сьогоднішньої ночі.

Який безпорадний був тепер Степан Прокопович! Як злякано сприймав він дійсність, що досі він у ній почував себе паном положення. Як злякано уявляв він наслідки свого зламання і як боязко йшов він пустими вулицями. Він думав, що в нього на чолі виписане оте зламання і що кожний стрічний член партії чи міліціонер накаже його негайно арештувати, як найгіршого ворога народу. Найгіршого тому, що ворог цей перейшов всі ступні партійного вишколу і знав усі входи і виходи в ньому.

І як саме до цього прийшло? Як воно сталося, що захитаний, але ще міцний хребет Степана Прокоповича так нагло і несподівано розпався у дрібні куски?

Ідучи серед ночі, він реконструював у схвильованому умі окремі сценки і з найбільшим трудом намагався їх получитьи в логічну цілість, довести їхню математичну формулу і зрозуміти її, проаналізувавши її складники.

Отже як саме воно почалось? І чи воно сьогодні почалось чи вже тиждень тому назад?

Мабуть, таки тиждень тому назад, тоді, коли Ірина заопікувалась його книжками. Тоді перший раз він відчув у своїй особистій сфері якийсь чужий вплив. Цей вплив наказував йому побувати в товаристві Ірини якомога найчастіше і якомога найбільше дивитись у її очі.

Це було б одне. Це ще ясно і зрозуміло. Вона дівчина молода, вродлива, він також непоганий.

А як було далі? Степан Прокопович нагадав хвилину, що в ній він кинув книжки і наукові думки і пішов із хати, щоб знайти Ірину. Сьогодні він зрозумів свій тодішній неспокій. Він відчував тугу.

Вона розгорялась у нього поволі, але її вогонь докучав йому щораз міцніше і не помогали вже засоби звичайної оборони. Навіть у кіні і в театрі він думав про Ірину, коли бачив іншу. Він тільки не міг зрозуміти, чому це так скоро йшло, чому години і мінути грали тут таку велику роль, як звичайно тижні і місяці? Чому він не міг із вечора, розпрощавшись з Іриною, діждатись ранку, щоб її знов побачити? Він викрадався вночі із гуртожитку, щоб перестояти кілька годин під каменицею, що вона в ній жила і дивитись безперервно у вікно. Вікно Ірини.

Туга? Так, туга... але й тут був початок трагедії. Туга мала причину і причина ця ставала Степанові Прокоповичеві щораз ясніша і щораз більше він її лякався.

Він пригадував, що до слів Марії Павлівної він ставився з деякими застереженнями, він не сприймав їх безпосередньо, як якусь незнану собі правду, ні, він боронився і находив у своєму арсеналі досить зброї на відбиття впертих атак власного може навіть сумління. Але коли заговорила до нього Ірина, що мала такий дивний спосіб балачки, коли вона, саме вона, повела його до церкви і показала Бога — того Бога, про якого Степан знав, що він є "опіюмом" для народу і для задурення трудящих і коли він побачив Ірину у сльозах перед цим Богом...

Так, тільки тоді сталось те, що сталось, і це було сьогодні ввечері. Щось струснуло цілим еством Степана Прокоповича, як вихор деревом у степу і все листя з нього облетіло. Степан Прокопович пам'ятав ще перше враження: наче б він був зовсім нагий і стояв перед обличчям Бога, що дивився на нього поважними, спокійними очима...

У цього Бога не було єхидного усміху Леніна із портретів, не було грубости Сталіна і жорстокости Берії...

У цього Бога були спокійні очі і в них палало рівне, тихе світло, що свій початок взяло десь у сумерках Незнаного і горіло мільйони років однаково, з однаковою силою і однаковою добротою.

Ось саме це. З добротою. Степан Прокопович дивився на образ цього Бога з острахом. У нього вірять широкі маси, а проте в нього немає нічого з почуття влади над ними. У нього спокій, доброта і зрівноваження. У нього незрушна сила, що не руйнує, але своїм існуванням скріплює і надією обділяє.

Перед таким Богом плакала Ірина. Молилась до нього тихенько - тихенько, а Степан Прокопович стояв побіч просто як свічка і не міг слова промовити до неї, задивлений і прикований до Божих очей.

Чого ж Ірина плаче? Тому, що батька переслухало МВД? Чи тому, що в хаті зробили перед вечором ревізію? Адже ревізії попадались всюди, МВД скаженіло по місті, шукаючи слідів, що вказали б на пружини посиленої дії українського підпілля.

Не запримітив Степан Прокопович, коли Ірина піднялась.

Пам'ятав тільки, що почув зразу її тихий шепіт біля себе.

— Він такий самий, як рік тому назад... Як два роки... і десять... Чи можна повірити, що Він дивився на нас вже тоді, коли нас ще на світі не було...? Він бачив наші змагання... Він бачив, як наші хлопці падали на полях боїв... тоді і тепер... Він завжди тут був... і завжди буде... Церкву перемалювали... змінили... але Він лишився тут... на сторожі свого народу...

Свого народу... Ірина вміла страшно говорити. Її слова падали в душу не словами, а гранітом, і залишали за кожним разом нестерті сліди, що пекли і боліли як

свіжі рани. Степан Прокопович відчував, що тільки той, хто ці рани в нього поробив, може їх знов загоїти. І ведений внутрішнім голосом він взяв тоді Ірину за руку.

— Я вас кохаю... більше як моє життя.

І він знав у цій хвилині якимось блискавичним прорізом думки, що він — не він. Себто не той Степан Прокопович, що був досі. У ньому щось провалилось, він вийшов на бездоріжжя і він не знав кудю йти. Його мусів хтось провести. І за проводом його внутрішній голос погнав його до неї, вирвав йому на уста ці важкі слова:

— Я вас кохаю більше як моє життя.

Якими великими очима дивилась вона на нього. Як задрожали її уста і як вона поблідла! Неначе він сказав щось страшного і болючого. Аж злякався, скільки в нього ще було сил щонебудь відчувати. Його серце валило сто-молотами, його кров гуляла по голові, як розбурхана хвиля під скелястим берегом, а його тіло трималось ще тільки з призвичаєння: хребта, підпори в ньому не було. Його підпора стояла перед ним із виразом такого глибокого болю в очах, що під його впливом розбішене серце в Степана пристигло...

Що з нею, що вона хоче сказати, чому вона так зламала устонька, чому вона так стримує вибух плачу?! Що сталося?!

Тоді саме, перед образом вічного Бога України, у церкві, що сторіччями поросла, Ірина підняла два малі п'ясточки до Степана Прокоповича Блискавенка і крізь слюзи вирвала своїй душі кусок своєї тайни.

— Мій суджений... і мій брат... згинули в боротьбі з вами... з вами!... а ви смієте... смієте...?!

Остання підпора звалилась із крахом і Степан Прокопович залишився в церкві самий. Ірина вибігла, здавлюючи плач, а він не смів йти за нею. Її суджений і її

брат згинули в боротьбі з большевиками, а він, большевик, посмів... І як він смів? Як? Чи він не соромився?...

Його зір упав на образ Бога. Там був тепер некаче гнів. Так його бодай відчув Степан Прокопович і в нього страх знявся до образу.

— Защо...?! Защо Ти гнівишся на мене...? Що я Тобі зробив лихого? Що я їй зробив лихого...? Я ж не вбив їй нікого... Я не... я не... большевик... — шепнули уста Степана Прокоповича і він прочунав із страху.

Він покинув церкву, якби за ним хтось гнався і скорою ходою вийшов на вулицю. В устах мав посмак гірчиці, горло було сухе, голова гаряча. Що він зробив? Він признався перед собою і перед цим Богом, що він — не большевик!

А хто ж він?

Так, хто він? Хто він, якщо він не большевик, якщо він не комуніст, якщо він не повноправний громадянин своєї вітчизни?

А вітчизна? Де вона і яка...

Він йшов і чув, як його тягне назад до церкви, щоб ще раз подивитись на Бога і спитати в Нього, яка тепер вітчизна у Степана Прокоповича. Чому ці мури і ця ніч йому таким ворогом стали? Чому?

Степан Прокопович завернувся і ще раз пішов до церкви. Зайшов як злодій і як злодій став перед образом Бога. Старий церковник із здивуванням глядів на молодого чоловіка, що ось знов завернувся з темної ночі, але Блискавенко не бачив нічого, крім Бога.

— Скажи, яка моя вітчизна...? Скажи, де моя мати...? Скажи, як вона мене навчала...? Чи так... як Марія Павлівна Володю...? Скажи мені те все... бо я вдурію сам!

Але образ не міг йому дати відповіді, а Степан Прокопович не міг схопити її з безконечности. Він покинув церкву вдруге і вдруге заглибився в темну ніч, що важким каменем привалила його духові згарища. Він сам... він залишився сам...

Він ішов з хаосом у голові. Він не міг би сказати, про що він думав. Він прийшов до себе, аж коли опинився перед тими вікнами, що їх він так добре знав... та що це?

Перед тими вікнами стояли два чорні авта. І серце стрепенулось у Степана Прокоповича. Що вони тут роблять?

Темні постаті вартували по боках, інші ходили вниз і вгору. Виносили щось, скидали в одне авто, вели когось згори і відчинили дверцята другого.

Степан Прокопович остовпів. Вели батьків Ірини... Арештували... А де вона?

Прислонений деревом, що росло при вулиці, слідкував за подіями, аж очі боліли, але Ірини не побачив. Не знав, де вона, але віддих полегші зірвався з його грудей. Її немає.

Скоро опісля авта відїхали. Тільки сторож каменіці стояв ще якийсь час на порозі, а потім пішов назад, замикаючи браму за собою.

Степан Прокопович залишився. Залишився чекати на Ірину. Він мусить її рятувати. Рятувати перед большевиками. Перед власними большевиками... бо він — не большевик... Але хто він — цього теж не знати.

Не довго прийшлося чекати. Серед ночі замайофіла струнка постать і їй назустріч прожогом метнулась друга.

— Ірино...

Дівчина стала як вкопана. Може хотіла тікати від нього? Однак не тікала. Стояла просто, як статуя.

— Чого ви хочете — голос у неї був несвій, кам'яний.

— Ірино... вибачте мені... Я був дурний... Забудьте це...

— Залишіть мене в спокої. Ідіть своєю дорогою!

— Ірино... я не знаю, якою дорогою йти... Ви цього, не зрозумієте... Але це не важне... Ірино... ваших батьків заарештували!

Тиша. Її зір, сполоханий, як пташка, побіг до знаних своїх вікон — там було темно. Сплять певно вже. Пізня година. Що він сказав?

— Арештовані...?

— Я сам бачив... Я весь час стояв тут... Вам не можна йти додому... Там напевно чекають на вас...! Не можна!!

— Ви брешете... моїх батьків не могли арештувати!

Степан Прокопович відступив крок назад, як від удару.

— Я ніколи не сказав би вам неправди... Ірино... — шепнув неначе до себе, а вона виминула його і пішла просто до хати. До хати, де на неї напевно чекає міліціонер. Бо ж хто краще міг знати большевиків, як не він, Степан Прокопович? Ох, як добре він знав усі правила боротьби з бандитизмом! Як довго всі партійні вивчали засоби рятування диктатури пролетаріату! І як вони їх знали...!

Заспаний сторож відчинив дівчині. Впустив її без слова. Може й справді нема там більш нікого — подумав Блискавенко.

А нецілих п'ять хвилин пізніше ворота камениці відкрились знов. Вийшли дві особи. Одна із них була Ірина. А друга несла на рамені вінтовку з гострим штиком.

Степан Прокопович сполотнів і ноги вросли йому в землю. Ох, большевики ніколи не відступають від своїх засад...! Ніколи не покидають випрацьованих метод... ніколи!

Як у сні діяв тепер Степан Прокопович. Схилився, підняв важкий камінь і пішов із ним, заховавши при тілі. Його серце билось спокійніше, як у церкві, і йому здавалось, що ним хтось керує, йому здавалось, що в ньому кристалізується якась воля... може якась підпора... хребет?

Як хижий звір ішов він м'яко хідником. Прямо за

цими двома. Ірина йшла рівно, ішла просто, як до своєї мети. Її суджений і її брат уже там були... там, куди її пішлють... У боротьбі з большевиками... Марія Павлівна сказала б: з москалями. Нехай, це тепер не важне.

Сам Блискавенко здивувався, що його уста підсвистують "Катюшу". Але вони дійсно підсвистували і міліціонер погідно оглянувся на багатонадійного громадянина, що йому широковідома пісенька з уст не сходила. Так погідно було на душі тульському міліціонерові, що він не вспів відкрити уст до крику, коли важкий камінь упав на його голову, раз, другий, третій...

Глухо обсунулось на українську землю тульське тіло.

Одну мить Степан Прокопович стояв над своїм учинком, як скаменілий. Але коли він вхопив руку Ірини, у нього кусок сонця загорівся у спопелілій душі.

— Ходить...! Скоро!

Вона і не питалась, куди він її веде. А він вів різними вулицями, щоб тільки далі від місця, де лежав міліціонер. Може й труп... але ж це тільки міліціонер! Пхе...

Степан Прокопович діяв уже не у сні, вже на яві. Але так само спокійно і річево.

— До гуртожитку ви не можете йти зі мною... Там вас пізнають. Чи маєте когонебудь у місті...?

Вона мовчки кивнула головою і повела його. Це було навіть недалеко, але в кожному разі не центр міста. Вона затримала його перед невеликою каменичкою, що нічим не відрізнялась від цілого ряду інших.

— Тут живе недалеко моя товаришка... Марта. Я вже траплю до неї...

— Добре... добре... — відповів шепотом, не пускаючи її руки. А вона не забирала йому її. Вони не мали що говорити до себе, а проте не розходились. Її батьки арештовані, він зробив страшний учинок, а проте мовчали. Вона не плакала, він не роздумував. Її рука тепло обернулась у його долонях, він стояв і всмоктував ці-

лим еством її приявність. Він не знав, коли вона пригорнулась до нього, але на сході стало рожевіти, небо поясніло і день входив у свої права.

Степан Прокопович діяв уже не у сні, вже на яві. крилах. Сонце, що ставало на сході, сходило тільки для нього, пташки, що цвірінькали у верхів'ях вуличних дерев, співали тільки для нього, а подих свіжого ранку гоїв його рани, як цілющий бальзам. На згарищах і попеллах його душі зійшло маленьке ще, але повне сил і життєрадості деревце. Очима успокою, відновленої душі Степан Прокопович Блискавенко бачив як зростала в силу і кріпшала його нова підпора. Його хід ставав міцніший, його уста ставали завзятіші, його очі гляділи на схід сонця, як на початок нової епохи. Сонце сходило над його вітчизною... над Україною.

Дібрався до гуртожитку, різко відкрив двері в коридор, перейшов його, кидаючи свідомі погляди на московські написи афішок і оголошень, вузькими щілинами очей глянув на низку портретів усяких героїв, що висіли по стінах і енергійно відкрив двері своєї кімнати.

Якась рука потягла його до середини і двері закрились за ним із грукотом.

Степан Прокопович станув як вритий. У глибині кімнати, на кріслі сидів у плащі, іронічно усміхнений прокурор Боронов. Довкола, під стінами стояли емведисти із наготовленою зброєю.

А на дворі сходило сонце і Львів оживав до нового життя.

— Товаришу Блискавенко, де ви були всю ніч...?

Питав прокурор Боронов. А товариш Блискавенко мовчав...

Капітан Яковлєв витріщив очі. Сильвія, що стояла збоку, мовчала.

— І ви мені це щойно тепер подасте до відома?! — скрикнув нарешті Яковлєв — інженер Борис.

Чоловік у халаті транспортовика здвигнув плечима.

— Пів години тому назад мені передали це для вас. Від Ікса. Я поспішив негайно сюди. Якщо масте щось переказати назад, тоді я можу ще вспіти подати. На мене чекатимуть десять хвилин.

Інженер у мундирі капітана потер рукою чоло.

— Сьогодні вранці я вислав телеграму до Москви із запідозренням прокурора Боронова у протидержавних діях на шкоду ССРСР... а ви мені тепер кажете, що його син знаходиться серед тринадцяти арештованих... яких я маю рятувати!!

Опанувався. Цей чоловік тут ні при чому. Він не відповідає за це. Він тільки кур'єр. Інженер глянув на нього спокійніше і вже стиха промовив.

— Ви чули, що я сказав... Повторіть те, де треба. Я вислав вже телеграму, яка зажене прокурора в тюрму. І її вже ніяким чином не відкликати. Вона вже мабуть і на місці.

Чоловік кивнув головою і без слова вийшов. Він притранспортував до капітана Яковлева якийсь мебель і тепер порожнім візком їхав назад, щоб виконати другу частину свого завдання.

А капітан оглянувся за Сильвією. Вона стояла під вікном, спостерігаючи вулицю. Коли підійшов до неї, оглянулася на нього.

— Ти... чула?

— Чула. Трудно. Ікс теж не всезнаючий. Чи не можна вже нічого зробити?

— Нічого. Можна вичекати тільки наслідків. А вони будуть страшні. Якби я був знав, що син Боронова сидить там... Тепер я розумію, чому згинули Козлов і Сажньов, а наші про їхню смерть нічого не можуть сказати. Хто зна, чи це не робота прокурора... якого я тепер вкину в тюрму! Чоловіка що для нас працює! Що рятує свого сина і разом із цим тринадцять наших людей!

— Чи вже абсолютно нічого не можна зробити...?

— В цій хвилині нічого. Командантом тюрми є полковник Громін, старий службовик, що не дозволить собі нічого наказати, або зробити без виразного, письмового доручення згори.

— Чи не вважаєш, що наше становище тут і так гірше як на бочці з горючим порохом? Я дивуюсь, що досі не відкрили, хто ми. Одне тільки нас рятує — покищо. МВД так зайняте актуальними справами, що персональний відділ не спромігся навіть досі ще як слід зацікавитись і перевірити мою особу, ціле оте перенесення і проче. Але як він це стане робити... лякаюся, що не дам собі ради. Ті, що там роками працюють, мають це все вже у крові, а я? Я вже кілька разів зловив себе на дрібницях, що при інших зовнішніх обставинах могли б коштувати мені волю й життя. Це все для мене чуже. Атмосфера, настрої, методи праці... Мені це все нагадує радше ригор Джінгіс-Хана у глибокій Монголії, ніж щось європейського. Це таке далеке від всього уявлення, що я собі сам дивуюсь, як вони ще мене не накрили...?

— Ти вже йдеш...?

— Іду, Сильвіє. Мені треба бути на місці. Час дуже гарячий...

— Уважай на себе... — вишептала.

Він надягав вже кашкет. Глянув уважніше. Вона завжди прощала його такими словами. Уважай на себе...

— Ти знаєш... ми ж маємо капсульки. Чого лякатись?

Зблідла і крок зробила в його бік.

— Ах не це...! Тільки не це!! Боже... уважай на себе, я тебе прошу...!

— Ти мені щодня так кажеш, коли я відходжу. Чому ти це робиш? Ми однаково ризикуємо, ти і я. Ми ж були свідомі, що робимо і куди йдемо. Чого лякатись?

— Я тобі не можу цього сказати... але я лякаюсь чогось. Весь час...

Інженер покивав головою.

— Тобі треба буде відійти на спочинок, Сильвіє. Я скажу Іксові і ти виїдеш офіційно в гори, на курорт. Тут треба мати сильні і спокійні нерви.

— Мої нерви спокійні... але...

Інженер відчув милосердя над нею. Він знав, знав добре, чому вона лякалась і чого вона боялась. Але він знав теж добре, що він думає. Від цієї ночі, коли між ними була довша розмова, не змінилось багато. Тільки він зрозумів себе. Те, що вона тоді сказала, зірвало останню заслону із його серця і він побачив власними очима дійсність, як на долоні. І від цього вечора він вже не мав сумнівів. Хоч і як йому жаль було Сильвії — він не мав найменших сумнівів.

— Ти подумай, як наші хлопці гинуть... У мене згинув, у Марти згинув... а скільки я маю товаришок, що сьогодні залишились самі...? Дівчат багато... а хлопців щораз менше. Смерть косить як у жнива...

— Сильвіє, звідкіля такі понурі думки. Родяться нові, нарід не гине і не згине ніколи. А тепер мені вже час йти.

Він нахилився, підняв її руку і поцілував. Вона гляділа крізь вікно, як він відходив і завжди завдавала собі питання: чи вернеться він ще...?

Сильвія не була дитина. Це не була її перша любов. Навпаки, це була любов, що мала досвід за собою, зріла і повна, як осінній овоч. Але й сильна і глибока як безконечність самої душі. Сильвія так не кохала ще нікого. Вона дрижала кожним атомом тіла і кожним йоном свого ества за його безпеку і цілість. Вона не мала спокою, коли його не було дома. Вона уявляла найгірші образи, всі роди смерти і тортур, коли думала про його небезпечну родю у пащі самого смока. І години його неприявности тягнулись для неї роками. Уночі, коли

він спав, вона піднімалась, стояла над ним і дивилась у задумі, дихала його віддихом і жила його життям. Вдень, вона не відступала від вікна, виглядаючи його повороту додому. Кожний стук у двері нервував її до крайнього ступня, її сили не могли вже довго тягнути такого обвантаження. Вона зрозуміла, що це не добре, але вона не могла на це нічого порадити. Вона не панувала над своїми почуваннями. Вона кохала синтезою всіх своїх чувств і вона знала, що із хвилиною, коли йому загрозить небезпека, вона буде біля нього, вона згине разом із ним. Так, як хотіла згинути Марта із своїм Симеоном... Бо Марта так його кохала.

А Борис...? Він — він кохає Марту... Може не кохає ще, але буде кохати. Він не буде кохати Сильвії. Її жіноча інтуїція виразно їй це сказала. І вона з цією долею мусіла погодитись. Колись думала, що її це лютило б, що вона не витримала б цього, а тепер — навпаки! Їй справляло це якусь, дивну, просто болісну присмність, коли вона усвідомляла, що він кохає іншу — а вона сама з своїм терпінням! Це терпіння насичувало її серце і як не дивно — їй було добре з цим. Щоб тільки йому не сталось нічого злого! Щоб тільки він жив, щоб вона знала, що він цілий і здоровий! Ніколи не знала такої любови і такої посвяти. Вона ж нічого від нього не хотіла. Вона не хотіла його цілунків, зовсім не хотіла до нього належати, вона не хотіла навіть із ним балакати. Їй було добре, коли вона могла на нього дивитись, слухати його голосу, його віддиху і переживати свої уявні образи, що несли її в якусь дивну, прегарну країну, сповнену співу ангельських хорів і блиску весняного сонця...

Зідхнула і відступила від вікна. Обов'язки господині закликали її до праці...

У тому самому часі в м'якому вагоні київського поїзду сиділи дві жінки. Одна з них, старша вже і дещо блі-

да, сиділа тихо і тільки слухала безперервного потоку слів, що виливався з яскраво намальованих уст та повного б'юсту другої. Ця друга їхала здалека, з корінної Московщини і, мабуть, мусіла весь час їхати сама, бо тепер, користаючи з сусідства, не втихала ні на хвилину.

— О, я знаю наших чоловіків! — лебеділа вона дразливим, гострим, горляним голосом і різким московським акцентом. — Коли він уже цілий місяць не пише, то тільки тому, бо знайшов собі іншу! Вони всі так роблять! До жінки пише, або й не пише, а другу в ліжку обертає! Але я не дурна, го-го! Я йому зроблю несподіванку! Він ані не думає, що я в дорозі! Але я приїду! І якщо правда те, що я думаю, то виб'ю по пискаках, аж дрантя буде летіти, ні? Ми, жінки, завжди повинні пильнувати наших чоловіків! А ваш як, в порядку?

Марія Павлівна усміхнулась мимоволі. Її? В порядку? Її це навіть не цікавило. Вона ніколи про це не думала. Та що сказати цій жінці?

— О, дякую, він уже старий.

Тамта запалилась у гарячому переконуванні.

— Не вірте! В старих печах чорти топлять! Я знаю одного біля нас, теж старий, вже шостий хрестик, а взяв собі молоду дівку до хати і живе, хоч жінка побіч! Безсоромний! Го, го, я знаю таких старих...! А ваш як, вродливий?

Марія Павлівна ще раз усміхнулась. Вона про це теж не думала, вродливий він, чи ні. Вона вийшла за нього, бо мусіла, бо її батьки не відважились відмовити партійному в часах, коли шаліла Чека, але вона ніколи не думала, щоб він був вродливий. Тому здвигнула тільки плечима.

— А мій, го-го! Високий, стрункий, знаєте і лице в нього погане...! І темперамент, го-го! Я вже давніше мала до нього приїхати, та не можна було дістати перепустки. Аж два дні тому назад дали її. Ну й зроблю я

йому несподіванку. А цій, що в нього... очі випарю! Всі зуби виб'ю! А що ви зробили б?

Марія Павлівна усміхнулась втретє.

— Я не знаю... Бачите, я вже стара, мені вже це не в голові...

— Що, ви стара?! — обурилась московка. — Скільки ж вам років? Сорок! Не більше! І ви називаєте це старістю?!

— Ну, це вже не молодість... — скромно запримітила Марія Павлівна.

— Ідїть, ви! Та ж це молодість... не перша, не перша, але й не старість! Го-го, у нас такі жінки за молодими хлопцями оглядаються і ще й як! Ось така в нас громадянка...

І знов покотився градолім вимови, що з неї Марія Павлівна мало що розуміла, зайнята своїми думками. Степан Прокопович не дав знати нічого, значить, справа погана. Тому вона мусить бути на місці, вона мусить сама взяти цю справу в руки і примусити прокурора зробити щось для рятунку сина.

На згадку про сина її серце защеміло. Вона знала, що його смерть рівнозначна була б із її смертю. Вона не уявляла собі життя без нього. Вона виховувала його довгими роками не на те, щоб старість пережити самою. Або він буде з нею, або вона не хоче жити. Вона їхала до далекого Львова по вирішення. І вона прокурора примусить це вирішення прискорити. Її нерви теж мають межі.

А її сусідка розпливалась в історіях менш або більш скандальних, описуючи їх досить подрібно і без сорому, хоч Марія Павлівна майже не слухала.

На прикордонній зупинці біля старого кордону на Збручі, контролю документам. Перед особою Марії Павлівної, контрольори зупинились із пошаною, коли глянули на її паспорт. І тоді Марія Павлівна почула, як зо-

вється її сусідка з Півночі, хоч це прізвище не сказало Марії Павлівній зовсім нічого.

— Вера Алексєєвна Яковлєва... харашо... пажалуста.

Контроля перейшла, балакуча сусідка, трясучи об'ємистими грудьми, залила переділ знов повинню своїх слів.

Поїзд вкотився на територію Західньої України.

Марта успокоїла Ірину як тільки вмiла і пообiцяла їй використати свої знайомства, щоб тільки допомогти їй дізнатись, яка доля її батьків. Дівчина поклалась спочити після непереспаної ночі, а Марта, зодягнувшись, відійшла до своєї праці в харчівні. Там були з неї вдоволені. Марта працювала тихо і скромно і підчинялась всім наказам начальства. З того приводу вона могла частіше користати з вільних днів, що для неї було дуже важне, з відомих причин.

Наготовивши сніданок для свого спецкомісара, вона завинула це все в чисте рядно і подалась через вулицю до будинку МВД, де спецкомісар звичайно ночував.

Всі пости на воротах знали вже Марту. Вона з всіми уміла жартувати, навіть з косоокими манджурцями. Але сьогодні її зустріли похмуро.

— Чєво?! — впало крізь мале віконце.

— Сніданок для товариша спецкомісара!

— Нє нада!!

Марта витріщила очі.

— Якто нє нада, коли кожного дня ранком треба йому приносити!

— А сьогодні не треба!

— Я не розумію... Подзвоніть до товариша спецкомісара.

— На... до нього тепер нет уже телефона!

— Якто, я не розумію... у нього ж є телефон.

— Но я думаю, там нет телефона. А чорт з вами, ідіть самі!

Ворота відкрились і пост перепустив її. Марта була до краю здивована. У будинку панував незвичайний рух. Бійці бігали, службовці бігали, кілька груп в'язнів завзято чистили коридори та східці. Свято якесь, чи що таке?

Перед дверима квартири спецкомісара Сажньова знов затримав її пост. Як ніколи ще передтим.

— Куди?

— До товариша спецкомісара.

— Чево?

— Із сніданком.

Пост нахилився до неї, знав її з воріт.

— Єму уж не нада нічево, панімаєш?

— Якто не треба? Адже кожного дня...

— Но севодня уж не нада. Такий день прийшов для нього.

— Я не розумію...

В цій хвилині відкрились двері, вийшли якісь старшини, між ними прокурор Боронов. Марта чула його голос, коли відходив коридором.

— Цього далі не можна терпіти. Прошу податись негайно до мого бюро, ми мусимо перевести прочищувальну акцію в місті! Це переходить вже межі нашої терпеливості! Негайно жду вас всіх у моєму бюро!

Марта заглянула до кімнати, пост відхилив їй двері на мить.

На долівці лежав спецкомісар Сажньов, штивний і зелений, біля його голови виднілась невелика калюжа чорної, застиглої крові.

Марта мимоволі відступила крок назад. І цей уже...?

— Хто... хто це зробив?

— Бандити... але вже арештували того, що вбив. Прокурор арештував досвід сонця. А тепер буде весело! А ти йди геть, тут сьогодні не добре крутитись тутешнім людям... розумієш?

Марта мовчки кивнула головою і пішла назад із не-

руханим сніданком. Сажньова вбито... Але кого заарештовано? Кого? Може...?

І її серце забилося живіше, а страх сковав її душу. Може справді його...? Боже!..

І перший раз від довшого часу Марта відчула в серці острах за когось, хто стояв їй ближче, як вона сама сподівалась. З нетерпеливістю віддала неруханий сніданок і з нетерпеливістю передала куди треба вістку про вбивство Сажньова та про заарештування вбивника. Його імени вона не знала... але її серце не мало спокою.

День ставав соняшний, гарячий.

Розділ 20.

Паркет долівки зигзакуватою гадюкою звивався в перспективі великої залі. Там, на його кінці, у куті стояло широке, темне бюрко з ясним уладженням та розкладеними актами.

А тут стояв чоловік у лахмітті, із перев'язаною головою.

Тількищо зачинились за міліціонером двері, як за бюрком нервово піднялась постать прокурора.

Але мовчанки ніхто ще не переривав.

У голові людини в лахмітті мимоволі проходило порівняння. Тут повно повітря, простору, світла. Крізь відкриті вікна вливається запах весни, що від нього аж голова п'яніє, тут можна рухатись, можна ходити, можна дивитись на Божий світ.

А внизу... сморід, бруд, тіснота і вічна, смертельна лямпочка замість сонця, замість дня...!

Та ще порівняння не прошуміло, як уже залізна, загартована роками воля взяла стерно в руки. Геть усякі думки, геть усяка слабкість: тут їй не місце!

— Я прийшов... прокуроре!

Прокурор проковтнув слину. В обличчі цього лахміття він почував себе страшно малим і страшно нікчемним. Мовчав, не важився підходити. А мовчанка гнітила, як млинський камінь.

— Я прийшов... батьку!!

Іронія задзвеніла так відкрито, що під її ударом прокурор наче скорчився в собі, наче змалів.

— Тссс... не так голосно! — вигорнув із себе, з острахом дивлячись на двері.

Тепер відважився, підійшов ближче, зовсім близько і витягнув руку до сина, на привітання. Виглядав як збитий пес, в очах був страх, хоч він і сам не знав тепер, який там у нього був цей страх і защо?

Рука сина заховалась за плечима.

— Не доторкайся мене... бо побрудитися! — іронізував молодий нащадок роду Боронова.

— **Ах, не говори таке...** сідай тут, у крісло, спочинь... тось **ненадійно зайшов...** значить я тебе переслухую... Ти повідомив, що хочеш скласти заяву в мене... так?

— Це сказав я вартовому старшині, щоб мене тут привів. Але моя заява тобі не буде в смак.

— Що ти хочеш сказати...? — неспокійно питався прокурор.

Син **виминув його**, підійшов до крісла, сів на ньому, простягнув ноги на лискучій долівці і віддихав глибоко, повними грудьми втягаючи подих із світу. Він не знав, як лячно жевріли його очі, що тижнями звикали тільки до електричного світла і забули блиск дня. Прокурор поволі йшов за ним, а тепер спершу станув напроти, потім сів за бюрком на своєму урядовому місці, стараючись збагнути тайну, що ховалась за лискучими, сталевими очима сина.

— Що робить мати? — спитав молодий.

— Мати плаче... нарікає...

— Не бреш! Мати не плаче. Вона знала, що я робив і вона ніколи того не буде жаліти.

— Що ти говориш? Вона журиться страшно...

— **Вона журиться, це так.** В це вірю. Яка мати не журиться за свою дитину? А ти... знімаєш їй децю з цієї

журби? — уважно, підзорливо глянули лискучі очі в'язня в обличчя батька.

Прокурор Боронов не міг відзискати певности себе під ударом того зору. Йому бракувало слів, думки не складались.

— Не говори нічого — озвався син. — Бо збрешеш. Ти не такий, щоб мамі відняти журби. Ти щось таке, огидне, що годі знайти слів, щоб тебе розписати. Ти не варт навіть говорити про матір. Зате передай їй від мене, що я почувавось добре і що... нікого з нас не зламали. Чуєш? Передай їй це, бо я з могили встану та пімщусь на тобі, коли їй цього не передаси.

— Пощо ти говориш про могилу...? Я їй передам... Але ти вийдеш на волю!

На волю! — заіронізував син і щось на подобу реготу пробувало видістатись із його горла. — На волю! Яка краса! Я й прийшов до тебе в цій справі... Нас не рухають вже більш тижня і я зміркував, що ти щось комбінуєш... але знай, що або ти випустиш на волю нас всіх, або ніодного! Чуєш? Або ми всі вийдемо на волю, або й я не вийду!

Прокурор віднайшов для себе позитивну тему, тому захопився за неї руками й ногами.

— Чекай, чекай, не можна так... Я роблю великі зусилля, щоб цю справу покерувати якслід...

— Ти не завдавай собі труда. Або всі тринадцять вийдемо на волю, або ніхто! Ти мене знаєш вже, я раз тільки кажу.

Прокурор піднявся і пішов по великій, просторій залі. Зайшов під вікно, пішов під стіну, вернувся до стола і знов пішов до вікна. Від недоспаних ночей у Боронова були мішки під очима, вигляд змучений і лице наче посіріле, але чи син, що сидів внизу, у темниці мав тим журитись?

— Ти ставиш страшну вимогу... — заговорив Боронов.

— Так. Я ставлю цю вимогу зовсім ясно.

— Говориш, як до свого ворога...

— А ти дивиєшся...?

— Дивуюся... Ти ж мій син... моя кров...

— У нас не кров визначає місце на барикаді, а свідомість. Ми обидва — на противних сторонах.

Боронов прийшов до столу, нахилившись. Говорив тихо, палко.

— Я не ворог твій...! Не забувай! Ти зробив мені страшну кривду...! Ти захитав все моє життя! Всю мою кар'єру! Ти поставив під стіну тридцять років моєї служби і розстріляв без надуми...! А проте я тобі не ворог!

— Пусті твої слова. Вони не трапляють до моєї душі. Ти і ті всі, що з тобою вбили у нас душу... Влізли туди з чобітьми і загарбали її для себе. Ми... мусіли сягнути до розуму нарешті і до свідомости, щоб оборонитись. Розуму ви не скуєте, коли в нього сильна воля. А в нас воля є. І тому ви нас не скували і не скуєте. По що витрачати слова на вітер? Я прийшов тобі сказати, що ти мусиш рятувати нас всіх... мусиш, розумієш? Ні, — хочеш або не хочеш, але мусиш! Ми є потрібні, ми повинні бути на волі, нас ждуть обов'язки і діла, і ти нам допоможеш вийти на волю, але всім! Роби що знаєш і як хочеш, але ти мусиш нам допомогти. Може в цей спосіб змиєш хоч частинку своєї вини перед Україною... перед твоїми предками, що ти їх так відкрісав... що аж ім'я змінив.

Прокурор Боронов трохи вже опанувався. Загроза з боку сина допомогла йому огорнути все положення.

— Ти думаєш, що ваше звільнення від мене залежить? Зле, що ти так мало орієнтуєшся в побудові МВД. Не я рішаю про вашу долю. І я сумніваюсь, чи вдасться мені щонебудь зробити. Я хочу вам допомогти, але я маю мало надій. Я маю надто багато ворогів тут... а тепер ще іде з Москви спеціальна комісія... Надто ба-

гато вдалих атентатів сталося у короткому часі. Я сам не знаю, що буде зі мною. Мене можуть перенести геть... що тоді?

Син вдивився в нього такими колючками, що прокуророві аж моторошно стало.

— Слухай... батьку. Ти мусиш це зробити якнайскоріше, або буде пізно. А коли буде пізно... тоді й твоя кар'єра закінчиться. Закінчиться погано!

Погроза повисла як меч над головою. Прокурор проковтнув слину.

— Ти зрадиш мене...?

— Про зраду не можна тут говорити — відповів син. — Ти є зрадник і ми можемо говорити тільки про твоє покарання. Так це треба розуміти.

— І ти на батька...?

Син ані не моргнув повікою. Він надто багато перейшов і бачив, щоб ще відчувати щось для цих пустих слів.

— Ти не батько мені... по правді. Але коли вже так хочеш чути правду... скільки ти в своєму житті засудив батьків на основі доносів дітей? І навпаки? Чи подумаєш ти тоді, що ти нищиш основу нації — родину? Чи можеш дивуватись ти тепер, коли тебе цей сам ніж вдаряє? Я не побоююсь жодної жертви, щоб моєму народові повернути віру в святість елементів родини, єдності, крові... але це мусить статись по смерті таких, як ти. Зло, що його посіяла Москва, треба викоринити хочби прийшлося вживати цих самих методів. Ми маємо ніж на горлі: або ми переможемо, або ми згинемо. А ми хочемо перемогти! І тому я без сумніву знищу тебе, як хворобливий і штучний новотвір на тілі народу... якщо ти не постарася послужити наших цілям.

Боронов вислухав того всього спокійно. В його голові всі ці зачуті думки укладалися у відповідні шухлядки і він розбірав їх аналітично: так або так.

— Це страшно, що ти мені говориш... Ніколи ще так не говорив син до батька...!

— І ніколи ще так не було в Україні, щоб батько зраджував нарід, а син, щоб йому ще допомагав! Бачиш: нові часи, нові методи. Я хочу знати, яке твоє рішення.

Прокурор сів на своєму місці. Ця розмова починала бути зайвою. Зовсім виразно і зовсім ясно син домагався від нього праці для українського підпілля. Бо за одним домаганням піде наступне, а потім: Який тому всьому кінець?

— Слухай, Володя, це все божевільне, що ви робите. Послухай спокійно...

— Зайві слова.

— Але послухай, що я думаю про це все! Так само думають грубі мільйони і тільки ви, жменька фанатиків, думаете інакше. Росія сильна, як ніколи ще вона сильна не була! Весь світ дрижить перед нею. Навіть могутня Америка шукає з нею злагоди. Дивись, всюди у світі з Росією рахуються, її лякаються і шукають із нею приязни. Агенти ССРСР зустрічаються серед найвищих кол всіх народів, ідея комунізму, ідея одного світового союзу щораз більше захоплює людей, світ йде з нами! Наймогутніша армія світу стоїть на сторожі наших кордонів, найкраще літунство, наука, культура! Геть аж за Берлін сягає влада Росії, а її впливи слідні в усьому світі...!

Прокурор вмовк на мент і під впливом його слів, неначе портрет Берії виріс на стіні, а його зір, здавалось, таки обіймає весь світ!

— І напроти такої могутности, напроти такої сили, базованій на прогресивній науці, зірвалася групка інодумців, що назвали себе визволителями України... та й хоче повалити оцю гігантичну, сторіччями будовану імперію! Чи це не божевілля...?

Боронов був певний, що його слова зробили враження на сина. Адже кожному людському умові досить подивитись на карту світу, помірити величину ССРСР і йому буде досить! Він не буде уявляти, що жменька фа-

натиків може цю імперію розбити, коли цього не береться робити могутня Америка!

— Так... — озвався син советського порокурора. — Це божевілля. І тому саме треба таких фанатиків, щоб це діло перевели в життя. Росія могутня і сильна... і проте ми оцю Росію розіб'ємо! Наш вогник ще малий... але він росте і скоро прийде ця велика ніч, що він розів'ється в пожежу! А її вже ніхто не вгасить і в цій пожежі згорить вся велика Росія, а нужденні рештки її ідей спопеліють остаточно і раз на завжди. І ти сам, ти сам добре знаєш... що так буде. Ти сам добре знаєш, що штиками вже довше не можна тримати цієї будівлі вкупі, ти сам добре знаєш, що назовні сильна, вона тріщить у всій своїй конструкції і щоб її рятувати, треба тріщини заливати щораз більшими потоками людської крові... Але кров пролита шляхом масового морду не сціплює тюрми, ні! І тебе і всіх вас огортає божевільний страх на думку про цю ніч великого зриву, про цю ніч розплати, ви дрижите на всьому тілі, уявляючи народній гнів, що ще досхід сонця розправиться з вами... Всюди, всюди вас каратимуть, всюди діятиме велика, історична помста, а вона не знатиме милосердя так само, як не знаєте його ви! Перший меч вдарить тебе і тобі подібних ренегатів... а другий удар впаде на Росію і на її грабіжницькі наміри... а що лишиться тоді, це залишиться вже назавжди, тривке і міцне, збудоване на людові, на честі і на чистоті. Тепер вже знаєш, за що ми боремось і чому ми смерті не лякаємось. Ми можемо вмерти, але ми не хочемо. Ми мусимо ще жити і далі робити наше діло. І тому ти мусиш нас звільнити з тюрми. Я тобі сказав все, що знав. Більше ми не будемо говорити.

Прокурор зідхнув з трудом. Це все для нього було незрозуміле, він не відчував у тому нічого, він тільки лякався чогось незнаного, якоїсь зміни, яка могла б скинути його з його посту і змішати з болотом низів.

— А що буде, коли я не зможу вам допомогти? Ти таки зрадиш мене? Тобі мене не жаль?

— Жаль? Чому мені мало б бути тебе жаль?! — намагався засміятись син.

— Я ж твій батько... — промимрив прокурор.

— Вже три рази я тобі казав свою думку. Мені тебе не жаль.

— А чому мені має бути тебе жаль...? — наче сам себе питався прокурор.

— Я не відкликаюсь до твого батьківства. Ти мушиш нас звільнити з тюрми, хочеш, чи не хочеш. Ти зрадник...

— І ти так відверто мені це повторяєш? Свійому батькові?

— Тим гірше для тебе!

— Тсс...! Не кричи! Слухай, я хочу вам допомогти. Але не всім зразу. Це треба робити поволі. Це не легка справа. В кожному разі... будь готовий до втечі...

— Я на кінці. Всі мої товариші передомною, ясно?

— Але ж...

— Я сказав раз, ясно?

Боронов витер хустинкою піт із чола.

— Ти мене ставиш під стіну!

— На це ти заслужив.

В очах прокурора блимнули жовті, лихі світельця, та він притьмом їх погасив.

— Добре, добре... вже. Я зроблю все, що зможу...

— Не так. Ти випустиш нас з тюрми, мені не залежить на ступні твоїх зусиль: мета для мене важна.

Боронов притакував головою згідний уже на все, але саме ця його нагла згідливість викликала підозру в сина. Він затиснув зуби на думку, що й тут його могли б зрадити.

— Слухай... прокуроре Боронов. Ти за Україну не згинеш ніколи... але за свою кар'єру ти готов скочити у вогонь. Такий вогонь тепер перед тобою. Скачи в ньо-

го без надуми і щиро, бо інакше — кінець із тобою. Це для тебе остерога, як би тобі захотілось мене обманути!

Прокурор ще більше скорчився в собі, але назверх він втримав свій вигляд.

— Думай, як хочеш... я вам допоможу вибратись, на волю. Будьте готові. І ще одне. Можливе, перед тим наспіє сюди комісія з Москви. Якщо вона візьме вас на допити... ну, ви знаєте, що вам робити. Мого імени не зрадь, бо не зможу допомогти і сам впаду...

— Не лякайся. Ми знаємо наше діло.

— Отже я все підготую до того часу... будьте готові.

Ще раз глянув син на батька, ще раз погрозив своїми сірими очима в'язень прокуророві і ввійшов покликаний міліціонер.

Прокурор Боронов залишився самий. Ще хвилину глядів віч-на-віч це місце, де сидів його син і його ворог, потім піднявся і став у глибокій задумі ходити по залі.

Тридцять років праці лежало на його плечах важким тягарем. Тридцять років найважчих заходів, що винесли його на пост генерального прокурора УССР. І останні події... Смерть Козлова... Смерть Сажньова... За що? На те, щоб тридцять років життя не змарнувалось. Тільки на те. Власними руками вбив він двох визначних старшин МВД...

Тепер розумів прокурор Боронов, що не тому, щоб рятувати сина. Вже для сина не залишилось нічого в його грудях. Страх за свою власну долю вигнав звідтіля рештки прив'язання і любови. Страх, вічний страх, страх, що переслідував його тридцять років. Він утікав перед ним так довго і тепер виглядало, що цей страх його наздигнав. Бо вже трудно зробити щось такого, як від нього вимагає син. Випустити тринадцять людей на світ? Тринадцять свідків, що кожної хвилини можуть заденунціювати його перед владою? Як це зробити!?

Він уже вбив Сажньова, Козлова... він уже мав на сумлінні багато... щоб тільки рятувати пост і кар'єру, щоб рятувати себе. Він повинен далі себе рятувати, рятувати в ці критичні хвилини свою кар'єру, збережену до сьогодні, бо може бути пізно. З Москви їде спеціальна комісія, а вона не знатиме нічого, крім дослідження правди і знайдення відповідних засобів безпеки. Вона може вивезти пів Львова, як буде треба на Сибір, вона може наказати вивезти цілі області України. У теперішньому напруженому міжнародньому положенні Москва не може дозволити собі на неспокої в Україні, вона мусить безоглядно здусити самостійницький рух цієї країни — і прокурор знав із досвіду, що вона це зробить. Зробить напевно і дуже докладно.

України не буде. Ніколи. Але себе треба рятувати. І свою кар'єру. За всяку ціну.

Телефон перебив його думки. Вартовий старшина питався, чи капітан Яковлев не є випадково в бюро прокурора.

— Ні. Або що?

— Його дружина приїхала до нього...

— Приїхала? Вона ж тут. Звідкіля приїхала?

— З Куйбишева... Папери в порядку.

— Приведіть її до мене. Негайно.

П'ять хвилин пізніше прокурор Боронов слухав кулеметного вогню рябої московки, перевірів її папери і наказав негайно спровадити капітана Яковлева до себе. Його ще не було, але пів години пізніше, коли прокурор потопає вже у потоці безперервної вимови, двері відкрились і на порозі станув капітан Яковлев. За ним стояли два сержанти з наготовленими автоматами, згідно з розпорядженням прокурора.

Боронов піднявся і усміхнувся на все обличчя.

— Таваріщ капітан... дозвольте, ваша дружина!

Вера Алексєєвна Яковлева піднялась і в її очах вирросло здивування. На устах у неї завмер оклик радо-

сти... і перемінився в констернацію. Прокурор слідкував за грою її обличчя і за обличчям капітана.

А капітан Яковлев тільки злегка приблід. В цій хвилині він уже знав, де лежала помилка. Ікс не передбачив, що правдива жінка Яковлева могла приїхати сюди.

— Ну, Вєра Алексєєвна... чому не обнімете свого чоловіка...?! — питався люб'язно прокурор.

А вона стояла як жінка Лота після виходу з содомоморського пекла.

— Аж... це не він... подібний дуже... але це не він... Мій був грубий... такий грубий... тільки лице..

— А може він так схуд? — питався далі прокурор.

— Ні... це неможливо... це не він... Він мав повно веснянок на лиці... а цей не має нічого... — у словах Вєри Алексєєвної став пробиватись захват. Перед нею стояв капітан Яковлев і не капітан! Не її муж! Але цей зате гарніший, далеко гарніший, як тамтой... Стрункий, вродливий і очі в нього такі палкі...

Вєра Алексєєвна вже подумала, чи не кинутись йому на шию, а там побачимо як буде, коли тишу переїзав різкий наказ прокурора.

— Відняти зброю! Ваші папери, капітане Яковлев!

Справа була неясна. Як би не було, рідна жінка не пізнала капітана, а прокурор мав свої причини, щоб справу вияснювати строго. Капітан Яковлев виказував надто велику службовість підчас свого побуту тут і таких прокуророві тепер не було треба. Несподіваний приїзд московки дав йому в руки могутню зброю. Справа капітана Яковлева вимагала вияснення. А тим самим капітан Яковлев не міг взяти у свої руки справи тринадцятьох. Сама доля була ласкава для прокурора Боронова і коли на його наказ капітана відвели в арешт, він налив собі чарку горілки і випив на своє власне здоров'я.

Вєра Алексєєвна поставила питання, на яке в цій

хвилині прокурор не міг відповісти. Але він постарався.

— Ми потелефонуємо до Станіслава чи де там, ми розвідаємо все зовсім точно, а ви заспокійтесь і зайдіть на вашу квартиру.

Ще раз підняв прокурор слухавку телефону і на його наказ відїхало авто із п'ятьма емведистами по жінку Яковлева, на його квартиру. Тим же авто поїхала туди московка...

РОЗДІЛ 21.

Пробойова ланка "Богдан" чекала з нетерпеливістю. В її склад увійшов сьогодні ще й кат, знаний нам уже мелянхолік. Досі не вдалось йому знайти смерти, але мабуть, і досі мучило його сумління за малого зрадника. Ті люди, що тут чекали з ним, були йому чужі, а до розмови він зовсім не мав охоти. До їх розмов не прислухався теж, бо й що нового можуть вони говорити? Що большевики кинули на західні кордони великі війська і що риють глибокі рови та окопи руками місцевого населення? Про це вже пташки цвірінькають на деревах. Або що плянують новий масовий вивіз населення з Західньої України? Це теж уже всім відомо.

Нарешті надійшов Ікс. Він спізнився, але й від нього ніхто не домагався оправдання. Він мав певно причини, що спізнився, а ці причини не були незначні, це було кожному ясно.

Всі приявні стояли з пошаною, доки Ікс не вказав їм місця.

— Година двадцять третя п'ятнадцять. Чи всі мають зброю при собі?

— Згідно з наказом — відповів понурий, як звичайно, Прут, із більмом на лівому оці.

— Муніції досить?

- На три години бою.
- Автомати?
- Готові... у пункті "Ірка".
- Гранати?
- Теж там.

Ікс оглянув всіх докладно. У його очах світилися вогники, як у хижака. Він ішов із ними, вони пізнали це зразу і їхній настрій покращав на ціле небо.

— Тепер моліться. Не зашкодить.

Не відказали нічого. Ані не сміялись, ані не молились. Але в душі кожний згадав Бога, що на небі одинокий бачив, що діється і одинокий може тільки їх розумів. Дехто згадав теж когось близького, когось рідного, когось коханого. Дехто не впів сказати цього останнього, теплого слова, що його так хочеться сказати у хвилину смерті. Дехто не хотів журити когось любого, хоч можливо, той любий буде чекати даремно на прихід повстанця. Все це в Божих руках.

— Справа така — почав знов Ікс. — Большевики плянують в найближчих днях перевести великі арештування в місті. Зокрема серед молоді. Багато попадеться й наших людей. Згідно з наказом проводу, хто попадеться, повинен їхати. Ми потребуємо підсиленя на Сході. Там створюються нові наші відділи. Населення тамошнє з нами. Але основні кадри залишаються тут. Відповідні інструкції вже пішли в терен. Це загальне положення. Наше завдання сьогодні: ліквідація міліційного участку на вулиці Дзержинського. Ви мали три дні часу, щоб познайомитись із положенням. Прут, ви були в середині...?

- Був.
- Як ви там дістались?
- Я був п'яний...

— Гаразд. Вже на місці ви роз'ясните внутрішній розклад. Нас тільки п'ятьох. Ціла справа не повинна тривати довше, як десять хвилин. Після акції відступ,

як було наказано. Збірка в пункті “Мара” і там же віддача важкої зброї. Хто до години другої ночі не веспіє туди прийти, зголоситься вже на пункті “Чорт”. Ясно?

Всі мовчки кивнули головами. Зір Ікса зупинився на особі ката.

— Як там, що? Сумління гризе?

— Гризе.

— Дай на Богослужбу за малого. За його душу, щоб навернулась.

— Давав. Але далі гризе.

— Дай ще раз.

— Дам.

Ікс не сказав більше нічого. Він бачив, що катова душа хворіє через той випадок і він починав розуміти, що їй важко буде вилікувати. А він мусів знати кожного свого чоловіка. Коли впаде гасло до виконувannya пляну “Роксоляна”, він мусить бути кожного певний і безпечний, так само, як багато інших Іксів по всіх містах просторої України.

— А тепер в дорогу. Напряма пункт “Ірка”. Двадцять третя сорок п'ять всі мусять бути на своїх місцях.

П'ять тіней, спрямованих постановленою акцією, свідомих свого завдання і його наслідків, розплилось у львівській ночі. Завтра вранці вони всі будуть працювати, всі будуть виконувати свої норми, той на фабриці, цей у конторі, а тамтой на залізниці. Але тепер вони виконували іншу працю. Тепер вони нищили силу свого ворога.

На кожного дома чекав знак. Горить світло — значить, безпечно, немає світла — небезпека. Може хтось питався за ним, чи бува він тепер дома чи ні. Якийсь таємний агент МВД, або інша скотина. Про це він мусів знати наперед, заки переступив поріг хати. Якщо хтось шукав за ним — тоді вже немає чого до цієї хати вертатись. Тоді треба зникнути з цього міста і при допомозі організаційних зв'язків виринути у Дрогобичі

або в Коломиї, із новим паспортом та новими можливостями, а часом треба йти й закордон. Бо тут ґрунт стає з кожним днем гарячіший. Большевики проводять такі контролі населення, слідкують за кожним ново-пришельцем, пильнують просто кожного дому, що важко і щораз важче скривати своїх людей. І на це є тільки одна рада: нищити большевицькі картотеки населення. Щоб ворог не орієнтувався, з ким він має до діла, щоб не знав, чи прибув хтось новий, чи ні. Правда, сексоти зраджують. Але сексотів вішають без милосердя і не один вже п'ять разів подумав, заки відважився послужити вісткою ворогові. А як і відважився — не знати, звідкіля з'являлись вночі добре поінформовані підпільники і без довгого процесу закладали стричок на шию. Підпілля мало своїх агентів у МВД теж.

П'ять тіней проходило серед ночі розбурханим містом, як п'ять примар. Один котився злегка полід муром, і від нього чути було горілкою. Інший ішов із дівчиною, що чекала на нього на розі і цілувались саме біля мільйонера. Третій проходив на пальцях, непомітно зливаючись із темними мурами західньої столиці. А двох поїхало звичайно трамваєм, зачитані в сторінки "Правди".

У пункті "Ірка" панував теж нервовий настрій. Це не жарти. Від бою Симеона не було вже таких акцій. З глибокого сховка добуто наоливлені автомати і зарядки з набоями, пробовано зброю і раховано набой. Все це було діло дівчат і все це відбувалось тоді, коли за стіною гуляли комсомольці і не комсомольці, правдиві і фальшиві, на забаві, що її влаштувало "Динамо" для міської молоді. Тут МВД напевно не буде шукати зброї і підпільників.

По одному з'являлись назначені. По одному брали під полу, а то й на голе тіло пістолі і при ногах на гумі уміщували зарядки з набоями. Тепер справа вже була на вістрі ножа. Тепер вже не можна дати себе ревідува-

ти, щоб із усміхом невинності показати зовсім правильний паспорт та низку інших посвідок. Тепер тільки виконання завдання і здача зброї — або одчайдушний зрив на місці з усіма наслідками. Бувало й таке. Минулого року йшов атентатчик на свою роботу з звичайною пістолем в кишені і попався на вулиці. Так ненадійно, що не було часу комунебудь передати зброї, або десь її заховати. Що мав робити атентатчик? Він не мав дозволу дати себе арештувати. Або — або. Обскочений емведистами, витягнув револьвер і ставши плечима до муру вспів вбити двох, заки перші кулі прошили його тіло. Тоді мав ще силу піднести дуло до рота. Стреляв механічно. Живий не попався. І ніхто не знав хто він. Бо йдучи на роботу не береться документів, коли в кишені зброя. Або — або.

Видавши зброю, дівчата успокоїлись. Всі п'ять з'явилися у порядку. Досі нікому не сталось нічого. Але тепер... чи вдасться їм акція? Чи вернуться живі і здорові, чи може ляжуть скривавлені на міському бруку, серед темної ночі, видані на удари ворожих чобіт та брудні, московські прокльони. І завжди оце питання: Коли буде тому всьому кінець...? Коли вже настане Україна, що положить межу між тим пеклом життя і між радістю майбутнього?

Дівчата мусять чекати. Мусять чекати терпеливо. Вони знають час, вони мають точні інструкції і кожна з них має годинник. А поміж тим вони мусять танцювати і забавляться із правдивими, беззакидними комсомольцями, бо вся вага акції в тому, щоб ворог не знав, де її джерела і де її кінці.

Тому дівчата гуляли, сміялись, жартували і пили під звук різкої музики, що на наказ влади лунала якомога найчастіше при всяких нагодах, на доказ, що населення живе гарно й весело під соняшною опікою великого, московського народу...

А там — ішло п'ять людей на забаву з ворогом.

І їм заграє музика, різка і голосна, і вони загуляють на коротких десяти хвилині — лише не так, як тут у залі. Тут ясніли червоні лямпіони, там заясніє червона кров, тут потоки світла заливали залю, там море темряви давило самопочуття, хоч підносило шанси перемоги. Тут дівчата надавали смаку забаві, прикрашували її своїм дзвінким сміхом і самою приязністю — а там думки жевріли вогнями, насторожували нерви і витончували змісли.

Ось стоїть міліціонер на вулиці, побіч другий. Вони стоять спокійно, слідкуючи за рухом населення, що вже поволі подається додому, бо кінчаються вистави в кінах і театрах, кінчаються засідання научних інституцій і дирекцій державних монополів, ніч вимагає свого.

Чи не думають оці два міліціонери про те, що десь там, в одному пункті, що його вибір належить до підпільників і тільки до них — збирається буря? Чи не відчувають вони, що при цьому тілі, що повз них проходить так спокійно, скривається машинова пістоля, скривається масова смерть? Не бачуть вони месних рук України, що своїх найкращих синів висилає в танець під покровом цієї ночі?

Ні, вони не бачуть і не чують. Вони знають, що тут ґрунт непевний. Але вони знають, що на них, на малих виконавців волі режиму ніхто не дивиться. На них не будуть нападати. Підпільники України вишукують товстіші риби. І хоч немає дня, щоб на цю вудку когось не зловили, газети мовчать. Москва знає, що робить. Москва мовчить про свої втрати, але вона нищить культуру, нищить Україну на довгу мету, нищить саму базу населення і все, що воно з себе може дати. Вона мститься теж — але вона мститься довготерміново. Вона вивозить цілі групи інтелегенції. Вона виголюджує по черзі поодинокі повіти і області. Вона прочищує і розстрілює поодинокі села і ліси. Вона розправляється

з усіма тими, що пишуть і творять, бо вона хоче вибити ґрунт з-під ніг національного резистансу.

Але Україна не може на це дозволити. Її час короткий. Вона мусить боротись. Вона мусить проливати кров, щоб на місце втрачених національних цінностей створювати нові, свіжі, безпосередні — бо ніщо так не сціплює нації як безпереривна боротьба і ніщо так ясно не вказує мету, як пролита за неї свята кров.

Україна теж знає, що робить. І тому між нею і Москвою ведеться війна. Війна за саме існування. Москва бореться ще за свою традиційну велич імперії, але вже починає вона добачати в Україні елементи своєї загибелі, тої самої загибелі, що її вона так бажає Україні: ніякої України не було, нет і не будет!

Україна бореться вже здавна за своє життя. І тому її боротьба така одчайдушна, така безпосередня і така страшна. Ворог її здавлює своєю перевагою, але він не годен її задавити. Він не може собі дати ради з вічно відживаючим духом цієї несамовитої країни. Він не може зрозуміти посвяти і приречення її борців. Бо ж у Москві ніколи героїства не було і ніколи лицарі не родились на північній, сплюгавленій обцинним буттям землі.

Чи Москва відчуває страх перед Україною...?

Якщо не відчувала б, напевно не пристосовувала б таких драконських методів боротьби. Напевно не слідувала б так уважно за твором кожного українського, комуністичного навіть, письменника. І напевно не замовчувала б так завзято української боротьби.

Але вона лякається. Лякається великого вогню, що може розгорітись в одну мить по всіх усядах, де живуть поневолені нації, якщо широкі, найширші маси дізнаються про насилання української боротьби. Тому треба про це мовчати. Треба мовчати так довго, доки серед цієї гробової мовчанки не погасне український вогник зовсім, доки він не задихнеться з браку повітря, з

браку дальших сил. І Москва послідовно виконує свій плян.

А Україна?

Вона пристосовується до цієї тактики. Ти мовчи, але ми тебе станемо так бити, що ти будеш із болю витися. А ти мовчи далі...! Побачимо, хто довше витримає. Побачимо, чия ідея міцніша, чия ідея більше людей за собою потягне.

Всі п'ять назначених на сьогодні мізків думали менш-більш так. Бо ж тим людям не залишалось нічого іншого, як думати і жити своєю великою метою. Прояви самого життя для них були без значення. Життя, що не має вартости, не може створювати вартісних і дорогих для тіла умов. Тільки душа, безсмертна і вічна, могла дати розумові потрібну рівновагу і спокій певности про перемогу. Може й тому така несамоविта була Україна — сума мільйонів безсмертних душ?

Година двадцять третя хвилин сорок.

Всі вже повинні бути на місцях. Вже поволі наближається потрібний і назначений час.

Міліційна станиця містилась за великими воротами, у подвір'ї. На воротах стояв пост із накладеним на вінтовку штиком. Над постом світилась невелика лямпочка.

Ікс оглянувся. Слабо освітлена вулиця скривала перед його очима свої деталі, але ось і він вже доглянув п'яну тінь, що муркотіла щось під носом, наближаючись до воріт. Ось йде пара закоханих, що з них вона сміється і говорить, а він пронизує очима півсумерк. Ось і там тінь і там.

Всі на місцях. Година двадцять третя хвилин сорок чотири. Вказівки на всіх п'яти годинниках пересуваються невмолимо вперед.

І саме в цю передостанню хвилину на вулиці появляється вантажне авто і затримується перед воротами. Із авта зіскакує вісім міліціонерів під командою

підстаршини, хвилинку говорять вони з постом на воротах і проходять до середини.

Ікс плянував свої акції з таким розрахунком, щоб самому не потерпіти втрат. Він шанував кров і здоров'я своїх людей. Він ніколи не виставляв їх на непотрібну небезпеку.

І тому йому тепер прямо віддих вірвався, коли перед його очима до станиці в'їхали нові люди. Звідкіля вони і чого їх надіслано? Чи може ворог щось пронюхав...?

Та найважливіше — що тепер робити...? Ікс відчував у півсумерку вулиці на собі очі трьох атентатчиків. Вони питалися його на віддаль, що робити, що їм чинити тепер, у зовсім зміненій ситуації? Адже що тринадцять міліціонерів, це не п'ять!

Завернути? Як завернути, коли тих двох, що атакують ззаду, не можуть вже тепер, в останній хвилині отримати відповідного сигналу. Ікс відчував просто фізичний біль у голові. Адже цих два, там, на втраченій позиції слідкують тільки за своїми годинниками... а секундна вказівка немилосердно наближається до визначеної години. Ще всього оця одна мінута!

Завернути не можна. Нехай діється Божа воля!

Ікс покинув мур, що під його ослоною він стояв на вулиці і кроком готового до смертельного стрибка хижака, підійшов до поста. Це був знак.

П'яний підкотився ближче до воріт, затримався напроти них, випнув живіт і зареготався до лямки, що над головою поста світилась слабенько.

— Але ж бо місяць маленький... маленький...!!

Закоханий покинув свою дівчину і вона зникла десь у темряві. Він зате йшов, затоплений у своїх думках саме попід ворота.

Роздався голос Ікса. Але який смішний голос! Так неначе селянин із глухого села питався за воявою.

— Прошу пана товариша... а то тут є міліція...?

— Здесь! — гаркнув москаль.

— А вот... вот!

Ще лиш тридцять секунд!

— А пан товариш тут на варті...?

— Здесь!! — гаркнув вдруге москаль.

П'яний захитався і ноги йому заплетались. Його тіло втратило рівновагу і руки безпорадно розмахували у повітрі з двох боків пошукали опертя в міліціонера. А цей метнувся як несвій і захарчав злегка... але тільки раз.

Кат мав страшні руки. І в цій хвилині він у них влив всю свою силу. Він бо бачив тих вісьмох, що займали на станицю і він розумів положення.

Міліціонер звис, як сніп соломи. Ще десять секунд!!

Його склали у воротах, в тінь, де не було світла лампи. Закоханий надійшов ближче і в сутінках зірвав із міліціонера блюзу і шолом, пояс і зброю...

Ще лиш п'ять секунд!!!

Ікс уже був на подвір'ї. За ним кат. Із вікон станиці падали ясні смуги світла, лунав сміх і голоси, як звичайно на станиці, що не має великого завдання.

В руках Ікса появилась машинова пістоля. Та в цю ж мить на ній спочила рука ката.

— Не робіть... пустіть мене... я піду. Я мушу піти! Я мушу змазати мій гріх!!! Я вас не пущу!!!

Не було жадного часу на суперечку. Цих кілька секунд були надто дорогі — і Ікс залишився три кроки позаду.

А кат вже на східцях — стрибок, удар ногою у двері і він уже в середині...

Ікс добіг тільки до вікон, як у середині посипались стріли. Кат виконав щось нечуване, кидаючись у гущу ворога. Які мусіли бути його душевні муки, коли він без надуми зробив таку річ...! Шукав смерті!!

Та Ікс не про смерть своїх людей думав. Знищення цієї станиці має бути для ворога пересторогою і викли-

ком: ти хочеш вивозити наших, тям, що ти не з дітьми воюєш!

На порозі станиці, в середині стояв кат і стріляв перед себе до міліціонерів, що попадали за столи, одні вбиті, інші ранені, а інші зовсім здорові. І зразу ж з другого боку роздалися два сильні вибухи. Це там з-заду впали ручні гранати. Там же був магазин і арешт.

Акція в повному ході.

Ікс зайняв біля вікна таку позицію, щоб бачити нутро станиці. І щоб не дозволити катові вмерти.

Коли атентатчикові скінчився заряд набоїв і він сягнув по другий, з-за столів підвелись голови і руки, узброєні в нагани...

Ворог не думав, ясна річ, гинути марно.

Шибка трісла, як миляна банька і з цівки свіжого автомату посипались короткі серії. Руки і голови поховались, натомість відкрились широко двері до наступних приміщень. Там не було вже світла і звідтіля посипались градом куль...

Вікно біля Ікса стріскалось дощенту, але він стояв в той час за муром. А коли глянув уважно, побачив, що кат стоїть теж і що у його автоматі вже новий заряд. Але кат не стріляв. Його рука виймала з кишені ручні гранати і вкидала їх у темне нутро дальших приміщень. Ікс вставив цівку свого автомату у розбите вікно і в цей сам напрям пустив серію куль.

— Кат...! Заховайся!! — скрикнув голосно. Та цей мабуть не чув серед стрілянини.

З глибини подвіря надбігли дві тіні. Вони несли у руках великі баньки. Все йшло як у годиннику.

— До середини!! — вказав Ікс і одним стрибком обі постаті перестрибнули східці, зударившись із катом, що якраз викидав останню гранату і побіч нього шморгнули чотири повні баньки бензини у нутро станиці.

Завернули...

— Ката берить!!! — ревноу Ікс.

Зрозуміли, вхопили його за полу і витягли із собою на двір. В цей мент сильний вибух потряс землю. Гранати експлюдували і разом з тим чорний, густий дим висадився через вікна та двері... Задихнувшись воздухом, цей дим перемінився у величезну китицю вогню і заблис, як саме сонце серед ночі. Станиця горіла, бензина робила своє...

Довгий свист Ікса означував відступ. Але не на вулицю, а ззаду, через земляний вал на бічницю і далше в напрямі Високого Замку та колишнього Кайзервальду...

Тільки кат ще оглянувся...

На порозі станиці стояв горючий стовп... Від нього йшов страшний, нелюдський крик... Ніщо не є таке страшне, як смерть у вогні...

Кат пристанув на хвилину тільки, але пристанув, щоб надивитись і щоб шепнути спеченими устами до самого себе...

— Це за нього... за його смерть... за те, що я мусів його вбити... Не було б вас, не треба було б його смерти...

Станиця горіла, як ясна свічка серед ночі. До вікон своїх квартир прилипли вистрашені обличчя довоколишніх мешканців, вже кілька хвилин пізніше гуділи автомашини із міліцією та військом, гнались авта пожежної сторожі, роздираючи сиренами ніч на шматки, як скажені забігали по місті емведівські патрулі. Не штука вивести невинних, але вони хотіли хоч раз вже зловити винуватих...!

Що з того. Хто з них міг передбачити, що п'ятка атентатчиків не тікає поза місто, у ліси і села, а просто в сам його центр, у велику залю "Динамо", де під звуки музики гуляла щаслива, советська молодь?

По одному з'являлись там члени пробойової ланки "Богдан" і в повному порядку здавали дівчатам зброю та рештки муніції. Все мандрувало до таємного магазину, справно, трохи нервово, але передусім скоро: адже

кожної хвилини тут могла теж влетіти міліційна контроля.

Коли вже останній здав все, що мав при собі небезпечне, дівчата відідхнули. Забава покотилась ще краще і ще більше співу та крику найшла у собі радянська молодь, вдоволена із режиму та свого життя...

Тільки Ікс не здавав ніколи зброї. Він завжди носив револьвер при собі. Його автомат забрав із собою кат. Ікс мав що іншого до полагодження ще цієї ночі.

Тепер, коли все пішло так гладко, відчув Ікс деяке змучення. Тепер щойно до голови прийшла свідомість виконаного вчинку. І чомусь, поразувавши кількість міліціонерів, Ікс аж пристанув на хвилинку.

На цій вулиці не було нікого. Це було надто далеко від місця випадку, щоб хтонебудь тут міг дошкукуватись учасників страшного атентату.

Міліціонерів було тринадцять...

І тринадцять наших — думав Ікс — сидить у тюрмі...

Тринадцять провідників юнацтва із цілої країни. Чи це знак долі, чи тільки просто припадок...?

Пішов далше. Большевики дістали цієї ночі добру науку. Кілька днів тому назад виконали вони напад на довколишні села, шукаючи зброї та націоналістичної літератури. Скільки вони при цьому вбили людей, скільки арештували і як знущались із безборонного селянства...!

Їм мабуть не вміщалося в голову, що УПА перенесла терен своїх дій із сіл та лісів, де всетаки можна було добре тровити собаками та шукати слідів, на терен міського бруку, де всі сліди пропадали без решти серед населення.

Ось тут карати треба большевизм, Москву. Тут, у місті. Вони мстяться на селах, але ми мстимось у містах. В центрах, не на периферіях. Побачимо, чия візьме.

Сьогодні ще вночі в приявності Ікса мали скласти

присягу нові молоді люди, кандидати підпілля, що вже по два-три роки наражували своє життя у боротьбі за ідеали України. Дехто з них і згинув не ставши правильним і повноправним членом великої, підпільної сім'ї. Але дехто таки жив і природний добір залишав при житті найінтелігентніших, наймудріших і найвідважніших. Такими людьми планував Ікс виконувати великий задум, що носив таку гарну назву "Роксоляна"...

Цей задум зв'язаний був не тільки із внутрішнім життям СРСР, він був настроєний теж на зовнішні обставини і знак до його виконання прийде із закордону, звідтіля, де на сторожі інтересів України стоять чуйні, розумні люди, що тримають руку на живчику світових подій. Коли звідтіля прийде знак — почнеться великий танець і Бог тільки знає, чим цей танець закінчиться.

Прийшов. Тут, на квартирі Марти чекали на нього нові люди. Шість чоловік, рішених на смерть. Шість душ більше у фронті боротьби.

Але перша зустріла його Марта.

— Вернувся... — зідхнула з полегшею. Вона так зідхала за кожного, хто йшов у бій, відколи Симеон впав.

— Все в порядку, Марто. Робота чиста і ґрунтовна. Жадних втрат — сказав їй Ікс, хоч зовсім не потребував їй цього казати. Але Марта є Мартою. Немає ціннішої над неї тепер.

— Зате у мене вістка...

— Лиха?

Мовчки кивнула головою і тоді Ікс запримітив на її личку дві великі сльози. Ще заки вона відчинила уста, щоб йому сказати, він вже вгадав:

— Борис...?

І тепер кивнула головою.

— Арештований... прокурором. І... Сильвія теж.

РОЗДІЛ 22.

Перше враження, яке відчув Степан Прокопович Блискавенко, коли зупинився на порозі камери, наглощеної в'язнями, було обридження. На нього гляділи десятки зарослих, немитих, просто здичілих облич, що в них тільки очі жевріли ще якимись вогнями життя, проте тіло гнило в тюремній атмосфері.

Степан Прокопович з'ясував, що перед ним громадяни СРСР, країни, найщасливішої на світі і він здивувався, що йому таке протиставлення зразу прийшло на думку. Ніколи в житті він не думав про в'язнів із співчуттям. Вони завжди персоніфікували ворогів народу, країни, партії і уряду, а це були союзники Степана Прокоповича.

Але на сьогодні багато змінилось. Степан Прокопович бачив світ іншими очима. І цікава річ, вбивство міліціонера не зробило на нього жадного враження. Він перейшов над цим майже до денного порядку...

Його думки перебив староста камери. Тут сиділи люди вже роками без суду і без покарання і ніхто не мав тут жадних надій. Але всі були жадні вісток із світа і тому Степана Прокоповича прийняли як принца. Йому приділив староста місце, і коли Степан Прокопович скинув свій плащ, довкола нього позасідали примари советської тюрми, засипуючи питаннями:

І Степан Прокопович відповідав, що знав.

— Війна...?

Що він міг сказати про війну? Але він вичув, що в цьому самотньому питанні скривались ще рештки надій і він не знайшов у собі сили ці надії знівечити.

— Війна прийде... напевно прийде. А вся Україна сьогодні стоїть проти режиму...

— Ви не лякайтесь, говоріть спокійно, серед нас нема сексотів. Був один... та ми його повісили. Давно

вже — сказав йому староста, помітивши, що Степан Прокопович отягається з відповіддю.

І тоді Степан Прокопович дав волю своєму серцю. Він сказав все, що знав від Марії Павлівної, все, що знав від Ірини, і все, що відчуло в останній час його серце. Він бачив, як ясно зажеврили вогні в очах в'язнів, він бачив, як змучене життя поверталось до їхніх облич, він відчував разом із ними, як ростуть і кріпшають надії на волю, на сонце, на Божий світ...

І він зрозумів, що так буде кожного дня від тепер. Кожного дня будуть зростати надії, кожного дня будуть в'язні вірити у волю, а він разом із ними. Доки? Доки не прийде хтось новий і не віллє нову порцію новин у це мертвецьке життя...

Степанові Прокоповичеві стало страшно. Так прийдеться і загинути серед того бруду, серед нужди і безнадійності, без суду, без карі і без вістки із світу...?

Як довго сидів вже Володя! Як витримував він? Що тримало його при силах?

А може... може він уже й не живе...?

Заслухавши новин, в'язні розлізлись по своїх нарах і знов поринули в задуму, снуючи пляни про майбутнє і мріючи хоч про один день життя ще на волі.

А Степан Прокопович пригадав Ірину і на душі стало йому вірадіше. Як добре, що її не зловили! І як добре, що вона буде думати про нього. Між ними буде існувати зв'язок. Він буде думати про неї, а вона про нього ідесь у половині дороги, у вільному світі, їхні думки зустрічатимуться, радітимуть разом, обмінюватимуться і їхні приходитимуть до нього, а його стануть її власністю. Чи це не гарно? Так лежати безчинно годинами і думати про кохану...?

Кохану... Степан Прокопович зрозумів у хвилині, коли переступав поріг тюрми, що за ним, на волі залишилась його душа. Вона при Ірині. І це може означати

тільки одне: він полюбив дівчину, полюбив когось перший раз у своєму житті.

Поклавшись на своїх нарах, Степан Прокопович заплющив очі і віддався своїм солодким мріям так, що не чув навіть, як відкрились двері камери і двічі викликано його ім'я.

Хтось із в'язнів штовхнув його в бік.

— Зовуть тебе.. йди!

Зірвався на рівні ноги, автоматично поправив волосся на голові і підійшов звільна до дверей. Понура пика сержанта тюремної варти і два бійці чекали вже на нього.

— Не чуєш, як зовуть, ...їж твоя мати! Марш!

Прикладом нагана дістав Степан Прокопович у плечі і від поштовху мало що не впав. Його п'ястуки затиснулись і він захотів кинутись на сержанта, але його голос зупинив його.

— Вот банда націоналістична, не чує, як зовуть, сволоч! Марш просто носа, хахол!!

Ніщо так не освідомляє загубленого, як постава його оточення. Рік розмов із Марією Павлівною не вплив би такої кількості розчарування та озлоблення в душу Степана Прокоповича як оце коротке речення.

І він пішов просто носа, згідно з наказом, повинуючись перевазі. Але в нього жеврів зародок спротиву і він знав, що прийде така хвилина, коли він вибухне, а тоді змилуйся Боже над ним самим і над тим, до кого він вчепиться.

Навіть не здивувався, коли привели його до прокурора.

Батько його найкращого друга сидів вигідно у кріслі і посміхався. Над ним так само таємно посміхався портрет Берії і обидва вони наче до себе були подібні.

Про що питатиме прокурор? Про вбитого міліціонера?

Боронов махнув рукою. Конвой зник за дверима. Прокурор хотів бути з цим в'язнем сам.

— Блискавенко... яким чином ви попали в тюрму?

— Про це ви знаєте найкраще — без надуми відпалив активіст партії, надійний конструктор.

— Я знаю тільки, що я вас заарештував... але я не знаю, за що. Може ви мені скажете?

Степан Прокопович уважно дивився в очі батька Володі. Однаково, це був батько і Степан Прокопович не мав іншого виходу.

— Я хочу вам щось сказати... товаришу прокуроре. Перед вами мені не треба скривати, пощо я приїхав до Львова. Я хочу рятувати Володю... Він сидить у цій тюрмі.

Обличчя прокурора стягнулось із усміху в настороженість. Цього він не сподівався почути. Як добре, що він подумав переслухати Блискавенка першому!

— Що ви знаєте... що про Володю? — спитав він ніби байдуже.

— Я нічого не знаю, в тому й лихо. Але може ви знаєте більше... скажіть! Допоможіть рятувати вашого власного сина!

Прокурор відвернувся від палких очей студента і сягнув по папіроску. Закурював поволі, з надумою, він мав часу доволі.

— Звідкіля ви знаєте, що Володя сидить у цій тюрмі?

— Від вашої дружини... вона сказала мені...

— Вже добре. А знаєте, з ким тримав зв'язок Володя?

— Не знаю... Цього Володя не показав по собі. Я був би взагалі нічого не знав про нього, як би не ваша дружина і весь той випадок...

— А як думаєте, знає ще хтось, що Володя тут сидить? Бо, бачите, в тому справа, що це треба тримати у тасмниці, інакше Володі не можна допомогти — пояснив

прокурор і Степан Прокопович відіхнув з полегшою. Нарешті настало між ними зрозуміння.

— Я думаю, що ніхто більше цього не знає. Ваша дружина напевно нікому не сказала!

— Напевно...

Папіроска догоріла і недокурок помандрував до попельнички. В залі панувала тиша і під час неї могли свobodно працювати думки.

У прокурора працювали вони звільна, розсудливо. Він аналізував ситуацію. З Москви є в дорозі спеціальна комісія. Якщо вона приїде вже тут, на місце, годі буде щонебудь зробити. Тільки тепер, під час цього безголов'я можна ще діяти. І треба діяти. Бо ось — Блискавенко. Комплікація. Нехай так попадеться комусь іншому в руки, що тоді? Тоді все пропало. Ніяк уже тоді рятуватись. А комплікацій треба уникати, бо справа ця сама в собі й так надто небезпечна. І ще Марія Павлівна приїхала на це все. Пощо вона їхала сюди? Щоб стягти на себе підозру?

А Блискавенко думав знов своє. Видно, що справа на добрій дорозі. Все в порядку. Прокурор буде Володю боронити. Тепер же ж треба подумати про себе. Арештований — але за що? Хіба за міліціонера...? Вони ж не знають... Отже?

— Товаришу прокуроре... — озвався молодий конструктор.

Прокурор наче пробудився. В його очах доглянув Блискавенко холодні, байдужі блиски.

— Товаришу прокуроре, за що мене заарештовано...?

Боронов сягнув по нову папіроску, але змінив свій намір і залишив її в спокої. Вирішив затаїти справжню причину.

— Ет... непорозуміння. Сьогодні вас випустять. Я перевірю цю справу.

— Але ж ви самі були при арештуванні... Ви питали мене, де я пробув всю ніч...

Боронов засміявся. Його голос набрав приязних тонів.

— Ну, де може бути всю ніч молода людина у ваших роках! Звісно ж, з дівчиною, ні?

В кожному іншому випадку Блискавенко був би почервонів під тим всезнайським поглядом прокурорських очей, але в цій хвилині якийсь внутрішній голос сказав йому, що тут щось не так. Тут було щось, чого він не знав і прокурор не хотів йому сказати.

— Але ж ви самі питали мене... Що сталось таке цієї ночі?

— Нічого... Ми отримали невірну адресу. Ми чекали на когось іншого, а тимчасом там від недавнього часу живете вже ви. Ми цього не перевірили своєчасно і звідсіля вийшло непорозуміння.

Це все звучало зовсім правдоподібно, але недивлячись на те Блискавенко не втратив свого недовір'я. Однак він не сказав вже нічого більше, бо не знав що. Мушкетер прийняти до відома те, що йому подав прокурор.

— Тоді я прошу вас тільки перевірити справу, щоб я не втрачував надармо часу тут... Мені потрібно вислухати дуже важних викладів...

— Добре. Я зроблю це. Будьте спокійні.

Прокурор подзвонив, ввійшов сержант і прокурор подав йому кілька вказівок. Блискавенка не повели вже до загальної камери, тільки в інший бік і замкнули на одинці. Він сподівався, що його зразу заведуть до канцелярії та дадуть папери звільнення, але так не сталося. Видно, були технічні перешкоди.

У прокурора сидів тепер лейтенант Новіков і терпеливо чекав на інструкції. Прокурор переглядав новеньку мапку, що в ній лежав один тільки документ: короткий протокол арештування Блискавенка. Протокол починався особистими даними арештанта і кінчився ствердженням, що арештування пройшло під замітом участі в убивстві спецкомісара Сажньова.

Нарешті прокурор підвів голову.

— Лейтенант, накажіть приготувати могилу... на звичайному місці. Повезете одного в'язня туди. Він вам утече із транспорту, зрозуміло...?

Хоч у советських умовах ці слова були зовсім незрозумілі, бо в'язням звичайно не вдавалось утікати із транспортів, лейтенант Новіков кивнув головою і сказав:

— Зрозуміло.

Лейтенант Новіков був відповідальний за всі ці справи і для нього вони були ясні.

По всьому місті відбувались масові арештування. Сильні відділи МВД ходили вулицями, контролюючи рух прохожих. І власне, про прохожих не можна говорити, бо таких не було. Кожний, хто не лякався, сидів у хаті, кожний, хто мав причини лякатись, ще над ранком намагався змінити квартиру або залишити Львів. Місто уподібнилось до мурашника, що в нього палицю встромлять. Нічний напад на міліційну станицю і повна ліквідація її залоги, поставили на ноги все МВД у місті. Навіть у військових касарнях проголошено стан поготівля. Вулицями ходили лише ті, що мусіли, робітники, службовці і трудова інтелігенція. Майже на кожному розі вулиці контролювали документи, затримували людей, пускаючи їх за якийсь час, щоб стероризувати тільки їхню волю і відвагу. Кожному заглядали в очі, немов хотіли от-от підняти палець і вказати: це ти був там, саме ти, український націоналісте!

Заарештованих відвозили до всіх наявних тюрем, що вже до полудня були переповнені. Канцелярії МВД працювали над складенням нашвидку транспортів старших в'язнів на Сибір, щоб зробити місце новим. Приїзд спеціальної комісії з Москви підігнав МВД до роботи. Авта привозили чоловіків, жінок і дітей на великі тюремні подвір'я, і тут відбувалось розділювання

родин по окремих категоріях. А потім окремо ставили чоловіків, окремо жінок, а окремо дітей. Коли цього довершено, відкрилось пекло на землі. Діти, осамітнені серед ворожих обличчазійських вартових, стали плакати і дертись до батьків, що їх відводили в окремі приміщення, вартові не робили багато церемоній і стали дітей бити, матері попали у відчай, стали множитись випадки нервового розстрою. Якийсь батько, що йому відібрали трилітню донечку, кинувся на вартового і згинув на місці, прощитий кількома кулями, дитина скрикнула і зімліла, її тільце вкинуто в камеру разом із іншими, як сміття...

Вулиці довкола тюрем наповнились таким страшним криком, гамором і плачем, що довколишнім мешканцям шкура терпла на плечах від самого слухання. Бачити не можна було нічого. Большевики будують довкола своїх тюрем такі високі мури, що тюремні подвір'я подобають радше на криниці. Щоб ніхто не побачив, як там поводяться з в'язнями, з "ворогами народу"...

Ікс і кат перейшли вже четверту контролю, поспішаючи до "фабрики". Вони тільки перекидались поодинокими слівцями, а їхня тема розмови, було обурення на проклятих бандитів, що знищили міліційну станицю.

— Ви чуєте, як у тюрмі плачуть діти...? — запримітив нагло кат, блідніючи, коли проходили повз давнішу Казимирівську тюрму.

— Чую...

Кат був блідий. Він не міг витримати чогось, що було зв'язане із дітьми. Ікс із побоюванням глянув на нього.

— Опануйся, чоловіче, ми на вулиці, за хвилину нова контроля!

— Не можу... Ну, ви розумієте, серце мені тріскає і в грудях пече вогнем. Та ж то вони за нашу справку цих дітей арештують!

— Мовчи... контроля.

Кат із найвищим трудом опанувався. На питання міліціонера муркнув щось понуро, але сьогодні вже так багато людей переходило контролю, що й міліції було досить. Арештовано більшістю в домах, не на вулиці.

Деся за рогом кат пристанув.

— Скажіть... адже як би ми не були рухали цієї станиці, вони не арештували б цих дітей!

— Але вони їх виховали б на своїх яничарів і цих яничарів кинули б із рідної матері латану свитину здирати. Чи біль і почування можуть у тебе заглушити голос розуму? Наша помилка в історії була завжди, що ми керувались вибухами нашого темпераменту, а ворог завжди нас душив продумано, розумово. А наша ціль є довести ворога до такого стану, щоб він почав діяти відрухово, чуттєво, а тоді ми перейдемо до щораз більш розумової акції, що одинока дає шанси на повний успіх. Ми мусимо для нашої прийдешньої революції створити ґрунт, а це ми можемо виконати тільки при повній загрозі нашого розуму плянування кожної акції.

— Але ж у практиці... терплять невинні діти!! — скрикнув майже неухажний кат і Ікс мимоволі оглянувся злегка. На щастя не було нікого поблизу.

— На це нема ради. За цей удар ми ворогові відплатимо вдсятеро. Виб'ємо йому із рук аргументи, за якими він ділить наш нарід на льояльний і нельояльний. Ми всі, себто чоловіки, жінки і діти стоїмо на нашій барикаді, а вони всі, себто московські чоловіки, жінки і діти на другій. Інакше бути не може. З-посеред нас не може ворог у безконечність виривати вигідні йому елементи, робити їх зрадниками і кидати проти здорової решти народу, користаючи із замішання, яке він вніс у наше середовище своїми плащиками світового комуністичного раю. Ми мусимо справу ставити ясно. Хоч би нас це коштувало ще більше, ніж досі. Не вільно нам забувати, що коштом одиниць ми рятуємо весь нарід. Тоді, коли діючи навпаки, ми рятуємо одиниці і то тіль-

ки на короткий час коштом всього народу, коштом держави, власної культури і остаточного існування на цій землі.

Кат понуро схилив голову.

— Ваші слова є міцні... Я не годен вам опонувати. Але я не годен також слухати плачу дітей... не годен! Що мені зробити?

— Я тебе вишлю на якийсь час у гори, на спочинок. Там прийдеш до себе. Там побачиш по селах політику большевиків, побачиш повішених селян, скатованих дітей, жінок згвалтованих і знівечених, там прийдеш до рівноваги духа, що її потребує український муж у боротьбі з Москвою. Але заки це буде, я тебе потребую ще до одної справи. Сьогодні ввечорі буде час на це все. Тепер розстанемось. Я бачив досить, мушу тепер обдумати протизаходи. В дев'ятій годині я буду у звичайному місці.

Ікє потиснув його руку і відійшов у свояси, оминаючи тепер головніших вулиць, що на них гонили авта з міліцією. В руді ніс бляшанку, що в ній звичайно робітники тримають каву чи молоко і так пішов своїм шляхом.

А кат, понурий, як сама ніч, пішов своїм.

Марта записалась до комсомолу і з гордістю почепила червону хустку на шию. Вся тюрма її знала. Марта була своя дівчина. Вартові, навіть косоокі усміхались до неї і намагались вщипнути в переході, що їм деколи і вдавалось. З браку спецкомісара, Марта отримала доручення від директора харчівні носити харчі товаришеві прокуророві.

Це були гарячі дні в МВД. І тільки Марта сама знала, скільки сили волі і нервів коштує їй проходити коридорами і слухати плачу та ударів за різними дверима, та бачити побитих жінок і чоловіків, що їх частенько тягли, як трупів, а може й трупів. На скору руку гото-

вилися два великі транспорти до Азії, а тимчасом всі старшини МВД переслухували арештованих в останніх днях людей, дошукуючись зв'язків із підпіллям. За всяку ціну добитись до джерел акції. Гарячково проходила робота, ворог втрачав терпеливість. З Москви йшли телеграми за телеграмами, а всі вони домагались негайного опанування ситуації і знищення підпільного руху. Спецкомісія вступила ще по дорозі до Києва і її приїзд припізнився. Прокурор Боронов ликував із цього приводу і вирішив за всяку ціну розв'язатись із небезпечною для себе справою якомога найскоріше.

Марта саме принесла йому обід, але прокурора не застала на його службовій квартирі. Конвоєнт, що привів її із харчами, казав їй поставити тарілки на столику. Він жартував, чіпляючись до неї і вона йому відповідала, сміючись, нова комсомолка. Але її очі, як дві шпильки приссались до невеликого документу, що лежав між паперами на столі у прокурора і містив у собі цілу низку прізвищ. Побіч того лежав записаний невірною рукою аркуш паперу з підписом "Єлка". Звичайно, агент. Але на документі були прізвища і побіч них псевда... і Марта перш усього гарячково відшукала оцю йолку. Відшукала, затимила прізвище і адресу і взяла ще одне, перше-ліпше. Хоч двох затимити встигла...

— Не чуєш...? Ходи бо вже!!

Мабуть, міліціонер втретє вже повторяв свої слова, але Марта тільки розсміялась.

— Чекайте, хай поставлю як слід...!

Через зрадника впав її Симеон. Нікого не ненавиділа так сильно, як зрадників. І з прямим вдовolenням у душі передасть по зв'язку, оба прізвища і обі адреси. Ці два не будуть вже нікого більше зраджувати...

Конвоєнт проводив її до воріт. А коридором напрооти йшов під конвоєм, але ще в мундирі, капітан Яковлев. В першій хвилині в Марти серце пристануло на мить і вона злегка прибідила. Але його очі вперто дивились на

неї і коли він був уже лише два метри перед нею, з його руки висунулась малесенька, чорна тінь і впала на землю.

Тільки той, хто сподівався такого, міг би її доглянути. А Марта сподівалась. І доглянула. І пошпортавшись нагло, впала як довга на долівку. Тарілки посипались кругом, дзенькіт скла роздався на коридорі, аж вуха поразило. Але малесенька, чорна кулька паперу знайшлась у руці Марти, а звідтіля вже її так легко не втратиш...

Конвоєнт поміг зібрати начиння, поміг позбирати черепки і скористався при цьому з можливості, вщипнути Марту кілька разів. Вона була молода, гарна, але звичайно, вона не дозволяла на це. А тепер нічого, дозволяла і навіть була б поцілувала того ворога, якби так треба було.

Марта залишила зловіщий будинок і у себе в кухні оправдалась побитими тарілками за спізнення. Це все дурниці.

Головне — картка.

Годину пізніше читав її Ікс і його чоло стягнулось у поважні зморщки...

Як у калейдоскопі.

Все життя советського громадянина обертається довкола виразно визначених стовпів, що на них спирається вся держава.

Перший такий стовп: хто не працює, той не їсть. Але хто працює, той також не їсть, бо нема що.

Другий стовп: МВД. Хоч не хоч, кожний попадає з ним у стичність. У цілому світі живуть грубі мільйони людей, що з законами своїх держав у конфлікт ніколи не попадають, а поліцію знають тільки з бачення. Але не в ССРСР. Так як до життя людини є потрібне повітря, вода і сонце, так в ССРСР потрібно ще МВД. Все сходиться в ньому: культурне, господарське і політичне

життя. Все отримує від нього свої директиви, весь Союз опоясаний тривким поясом МВД і що пояс цей тривкий, нехай докажує дійсність.

Ікс мав рацію: боротьба з Москвою, це в першу чергу боротьба з її МВД. І цю боротьбу треба вести неменш безоглядно, як безоглядно Москва веде її з Україною.

Іншого виходу нема.

Шофер прокурора завіз Марію Павлівну прямо до квартири танцюристки Люби. Марія Павлівна казала йому чекати на себе. У кімнатах Люби Марія Павлівна розглянулась цікаво і з признанням. Тут мешкала культурна людина. На стінах не було пустомельщини, висів портрет Шевченка, роботи якогось місцевого мистця, стояв бронзовий бюст Хмельницького, розставлені були дискретно вазони з квітами, вишивки і гапти доповняли теплоту атмосфери цього дому.

На порозі станула Люба. На вид старшої жінки склонила злегка голову.

— Вітайте... хоч не знаю, з ким у мене шана...

Марія Павлівна усміхнулась сумовито. Гарний голос був у неї і гарна вона була загалом, ця танцюристка. Саме її вибрав собі був прокурор за любовку...

— Я Марія Павлівна Боронова — сказала майже півголосом.

У Люби виресли очі. Напевно дружина прокурора! Наступне її питання підтвердило її здогад. Чого вона хоче тут, у Львові і зокрема тут, у Люби?

— Сідайте ласкаво... чим я можу вам послужити?

Марія Павлівна зайняла вказане собі місце, Люба сіла напроти неї, чекаючи пояснення тих відвідин.

— Шофер мого мужа розказав мені про вас — почала Марія Павлівна. — Звідтіля я вас знаю.

Люба не спустила зовсім очей із сорому, навпаки, вона бистріше приглянулась своїй гості. Боронова не

знає, що керує Любою в її поведінці з прокурором — і знати не буде. Але Люба мала внутрішню силу.

— Шофер вашого мужа дуже балакучий... як на урядових шоферів.

Марія Павлівна посміхнулась зовсім привітно.

— За гроші можна багато здобути... такі наші люди і такі часи. Я рада, що пізнала вас, вірте мені.

— Роблю це з неменшою приємністю, хоч не знаю, в чому причина вашої радості. Якщо шофер вашого мужа дійсно такий говіркий, то ви напевно орієнтуєтесь і в дальших подробицях — холодно ствердила Люба.

Марія Павлівна не перестала усміхатись.

— А однак... саме те, що ви мені тепер так відкрито це говорите, подобається мені. Ви ще молоді... дуже молоді, а проте ви не збентежились, почувши хто я. Це насуває мені різні думки.

— Наприклад які?

Марія Павлівна незначно кинула оком в напрямку наступної кімнати.

— А можна у вас говорити безпечно...?

Люба запримітила її зір, але не забула при цьому, що перед нею дружина прокурора УССР!

— Я не розумію, що ви під цим думаєте... — здвинула плечима. — Але там немає більше нікого.

Гостя з вдовolenням кивнула головою.

— Перш усього я хочу вам сказати, що я дійсно знаю все, або майже все. Решти можна догадатись. Ви молоді і гарні... це і є частина відповіді на моє імовірне питання. Та справа не в цьому. Я не ревную вас... Я своє життя пережила інакше, як повинна пережити його дружина прокурора... але я вдоволена з цього... Навіть дуже вдоволена — додала тихіше.

Люба мусіла інтенсивно думати і нагадувати все, що досі знала, щоб зрозуміти побудники, які керували жінкою Боронова. Син націоналіст... Його дружина не робила враження типової совєтки, навпаки, від неї роз-

ходилась атмосфера трохи старого типу дами з Києва, із центру українського життя і українських прагнень.

— Вдоволення в житті важна річ — сухо докинула до останніх слів прокурорші Люба.

— Якщо воно завершене кінцевим успіхом... так. Але в мене так, на жаль, не склалось. На жаль, не склалось. Я не зазнала щастя родинного тепла... Мій муж чужий мені і я вам це говорю. Саме вам.

— Чому? — мимоволі вирвалось Любі.

— Поволі. Ви ще не довіряєте мені, я бачу це по ваших очах. А я хочу, щоб ви мені вірили. Я мушу збудити у вас довір'я до себе. Вам не вистане сказати, що я не членка партії і що я не комуністка... правда?

Люба шукала відповідних слів, але Боронова тягнула далі.

— Однак вам певно буде цікаво дізнатись, що я українська патріотка... як у вас кажуть, націоналістка, правда?

Люба відчула певний розкол у своїх почуваннях. Вони схилялись туди і сюди.

— Це щонайменш... небуденне — признала.

— Тому, що я дружина прокурора. І в цьому саме лежить ключ до мого життя. Сина виховувала я!

Кінці поволі зв'язувались. Значить вона виховала такого сина, що із-за нього прокурор має труднощі. Вона була в хаті джерелом прокурорового нещастя. Повне признання, в очах цієї жінки немає фальшу, це Люба пізнала зразу.

— Я розумію вас... ви виховали сина... а що далі?

— Наше домашнє вогнище розлетілось. Між мужем і мною не було зрозуміння. Син став по мойому боці.

Добре, це вже ясно, хоч це дуже небезпечно. Але при чому тут Люба...?

— Я ваше питання бачу в очах. Ви цікаві, що це все вас обходить. І знов мушу вас прохати мати терпе-

ливість. Я вклала в мого сина все, що знала. Він був модерним, свідомим українцем і я його навчила так маневрувати поміж советський дощ, що він ні до комсомолу ні до партії не належить. Мій син виріс на українця! І я горда на нього, як мало яка мати горда на свою дитину. Цей мій син тепер... у тюрмі.

— У тюрмі?

— У тюрмі. Тут, у Львові. Арештований на підпільному зібранні разом із декількома товаришами.

Запанувала мовчанка. Обі жінки дивились на себе відкрито і одна відчувала подив для другої.

— Ви маєте велику відвагу говорити мені про це все!

Марія Павлівна Боронова вп'ялила свій зір у Любу.

— Таку саму відвагу, як мали її ви, наближаючись до особи прокурора!

Люби чоло наморщилося. Про що вона думає: про особисте наближення людини до людини, чи про наближення підпільниці до прокурора...?

— Я ще раз повторяю... я не ревную вас зовсім — поволі висказала Марія Павлівна, не спускаючи з Люби очей.

Любі було ясно. Прокурорша думала про другу можливість.

— Тоді про що власне вам йде? — кинула виминаюче питання.

— Мені стало зразу ясно, коли я вас побачила, що ви не шукали в мого мужа любовника. Він негарний, старий, некультурний. Жадна жінка й дівчина у вас не знайшла б у ньому для себе щонебудь приманчивого. Я пізнала, що ви з інших причин до нього наблизились. А це, що ви не збентежились моїм приходом до вас, підтвердило тільки мій здогад. І тому я з вами говорю відкрито. Я вас впевняю на любов матері до самотнього сина, що про нашу розмову ніхто не знатиме ні слова...!

— Чого ви хочете — гостро кинула Люба. Розмова

стала небезпечна. Деконспірація була найгірша річ у совєтських умовах.

— Я хочу вашої допомоги.

— Моєї допомоги? Я слаба жінка... а ви дружина всемогутнього прокурора!

— Саме тому. Тут він не допоможе. Треба рятувати мого сина. Для мене — його, а для вас — всіх прочих. Бо там сидять і ваші люди. Вам їх не жаль?

Люба вдала, що не чує останніх слів. Вона не могла вповні розкрити своїх карт. Не вільно було навіть.

— Якої ж допомоги ви бажаєте від мене?

— Слухайте тепер уважно: всі ці хлопці сидять під замітом державної зради. У дорозі з Москви є спеціальна комісія, що не знає ні милосердя, ні стриму. Тому треба діяти негайно. Треба їх видобути з тюрми!

— Але ж ваш муж, прокурор, може найкраще це зробити! — скрикнула Люба.

— Не може. Саме тому, що він прокурор. Куди він їх випустить? Він може тільки наказати їх перенести кудинебудь, але він не може їх звільнити. Він же прокурор! Звільнити їх можете тільки ви, українські патріоти. Я прошу вас, скажіть про це все, кому треба, скажіть, ради Бога, що над нами всіми на небесах, що кожна година дорога, що може бути запізно. Комісія з Москви накаже їх розстріляти, якщо вона з них не добуде признань, муж говорив мені, що вони всі мовчать і не говорять ні слова! Скажіть це і нехай я хоч згину, але я знаю, що я трапила до властивих рук і що мої слова не підуть намарне. Ніхто не знатиме про нашу розмову, і ви не лякайтесь. Я остання, що вас можу зрадити і я скоріше помру, а цього не зроблю. Мос життя... це мій син, а він же ваш! Він з вами, він живе і діє для тої України, що її ви вимріяли у снах ваших молодих років...!

Марія Павлівна піднялась і без одного зайвого сло-

ва залишила Любу, як скам'янілу серед кімнати. На дворі зашарудів мотор авта і аж тоді Люба ожила.

Не було часу до втрати! Кожна година дорога!

Біла вікна стояв прокурор Боронов і в задумі рахував:

— Козлов знав... Сажньов знав... Блискавенко знає... Марія Павлівна знає... і мій син знає... Три особи! Три особи! Мене бо рахувати не треба...!

Перед ним у перспективі звужувалась великоміська вулиця і на ній загорювались перші лямпки. День кінчався, понурий, страшний день.

РОЗДІЛ 23.

У поставі капітана Яковлева не було ні страху, ні болізни й печали. Прийшовши, він зайняв своє місце у кріслі і не питаючи, сягнув по папірочки.

Прокурор мовчки спостерігав кожний його рух, але не сказав на це спершу, що капітан Яковлев справді капітан Яковлев, тоді справа проста. Якщо ж він не капітан, тоді залежить все від того, хто він?

Але як би не було, прокурор зрозумів, що в очах капітана Яковлева було більше інтелігенції, як це можна було догадатись і прокурор до того пристосувався.

На його знак емведьсти залишили залю. Для них не було ясно, чому капітан Яковлев, що недавно приїхав і якого вони назагал полюбили, бо він ставився до них прихильно, попав під ключ. Однак тепер керував справами прокурор, що мав до того високу рангу у службі МВД і доки не призначать когось на місце Сажньова, всі директиви виходили від Боронова.

Прокурор підняв із столу картку паперу і показав капітанові.

— Знаєте, що це є?
— Ні — відповів той просто.
— Ствердження, що ви не капітан Яковлев. Дешеша.
— Цікаво. А хто ж я тоді? — іронія пробилась у голосі капітана.

Прокурор поклав картку назад на столі.

— Про це я хотів би від вас дізнатись — кинув поволі.

— Тоді гляньте в мій паспорт!

Прокурор підсунув собі крісло і сів.

— Яковлев, чи не Яковлев, слухайте. Згідно з цією телеграфічною депешею, капітана Яковлева вислано до нас і його опис навіть згоджується дещо з вами, але ви не балакаєте чистою мовою. Ви не росіянин! І як би ви були справді капітан Яковлев, ви зробили б пекло тоді, коли б я вас арештував. А ви — нічого. Ви були приготовані на арешт.

— Ні. Але я маю досить часу. Ви маєте до мене особисту ненависть. Тільки ви не можете мене розстріляти без спеціального суду. І я на цей суд чекаю.

— Ви чекаєте...? І що ж ви там скажете.

— Багато дечого, щоб наші ролі помінялись: я сяду на вашому місці, а ви на мойому...!

— Ви дуже цього певні?

— Цілковито! Дозвольте ще одну папіроску? Мене залишено сорок вісім годин без курива і про це я теж не забуду сказати... додатково.

— А що буде головною темою?

— Про це ви вчуєте у свій час.

Прокурор опустил на мент очі. Потім підняв їх знов.

— Я можу вас застрелити навіть у цій хвилині.

— Цим ви докажете, що ви моїх зізнань лякаєтесь. Але ви не можете мене застрелити навіть і в наступній хвилині. Я сиджу спокійно і не рухаюсь... а смерть капітана МВД розглядається в нас дуже уважно, ви забули хіба?

Капітан глузував із прокурора. А Боронов цього не любив. Однак він зрозумів, що капітан говорить правду. Вбити його тут на місці не було мови, він сидів спокійно, не пробував втікати, не кидався на прокурора. Сидів спокійно і підсміхався. Так неначе б то він був прокурором, а той в'язнем.

— Яковлев, уважаєте, що добре буде, якщо ваша справа піде під суд...?

Прокурор поставив ловушку. І капітан усміхнувся на всю губу.

— Дуже добре!

— Ви мусите бути певні вашої справи. А однак ця депеша висуває сумніви щодо вашої особи. Капітан є родовий росіянин, а тимчасом ви не говорите як слід російською мовою. І що найважливіше: ваша рідна жінка вас не впізнала!

Капітан Яковлев відчув тріумф у словах прокурора. Тут треба було вийти йому на пів дороги, може тоді взаємне обшукування скінчиться?

— Жінку цю можна... усунути — сказав холодно.

Запанувала мовчанка. Тільки дві пари очей обсервували себе безупину, стараючись відгадати думки противника.

— Усунути... вашу дружину? — здивувався прокурор, хоч його голос здивовання не виказав. Він починав розуміти цей маневр, але потребував потвердження.

— Як бажаєте... — холодно говорив капітан. — Або її... або вас.

— Мене?! — злякався прокурор.

— Вас. Чи треба подробиць?

Це було сказано так настирливо, що прокурора обілляв зразу піт. Свідомість вбивства Козлова і Сажнова виросла в ньому до явища страху, що його він не зміг своєчасно опанувати, а тепер було запізно: він зрадився перед капітаном і не було вже що перед тим чоло-

віком скривати, що вбити цього Яковлева можна було навіть в останній хвилині, якщо іншого виходу не буде.

— Ви не є правдивий капітан, я даю голову на те — почав прокурор тим потрібним йому ствердженням. — І перед судом вас розкрили б зразу...

— І вас...

— Мене...?

— Прокуроре... або говоримо відкрито, або не говоримо взагалі. Я чекав на ваш призов повних сорок вісім годин. За цей час я дізнався всього, що мені треба було, щоб могли з вами говорити. Ви мені необачно цей час дали до розпорядження і я тепер можу покликати душі мертвих на суд над вами. Чи говорити далі.

— Ви... пропонуєте мені умову?

Прокурор був блідий. Гра, що її він почав із цим чоловіком, була для нього смертельно небезпечна. Найменша помилка могла легко знищити все діло. І знищити все те, що так запопадливо і старанно охороняв прокурор.

— Ви вгадали. Я пропоную умову. Пропоную ні вас ні мене не віддавати під суд. Чи вам ясно?

— Не дуже...

— Тоді я вам поясню краще. Ваше життя в моїх руках... а моє у ваших.

— Отже ви признасте, що ви не капітан...? — вхопився за цю соломинку прокурор, але противник тільки засміявся коротко.

— Залишіть цю забаву... Я завжди докажу, що я капітан, але я докажу щось більше: я покажу судові вбивника майора...

— Тсс... мовчіть! Стіни мають вуха!

— Тоді не провокуйте мене до таких балачок. Коротко: я пропоную вам умову: життя за життя. Ваше за моє.

Прокурор не міг віднайти ще своїй позиції. Адже він мав те, що хотів: доказ, що Яковлев фальшивий ка-

пітан і помимо цього доказу він не міг виграти цієї справи? Як це так? Адже, коли Яковлев не є правдивий Яковлев, тоді де подівся правдивий...? І хто саме оцей, чи з підпілля...?

— Ви домагаєтесь дуже багато від мене... капітане Яковлев.

— Як вважаєте. Я вам можу одне тільки сказати: мене ви не переживете більше як на двадцять чотири години. У всякому випадку. Тому ви мусите зробити зі мною умову.

— Ви... член українського підпілля...? — обережно спитався прокурор.

— Вам зась до того, хто я — відрубав капітан.

— Але ж я мушу знати...

— Ви не мусите знати. Бо можете пожаліти свого знання. Яка ваша думка щодо умови?

Боронов потер рукою чоло. Він справді не давав собі ще ради з положенням. У нього передтим були зовсім інші пляни. Він був тільки тоді безпечний, коли ніхто не знав про його вчинки. Всяка умова віддавала його живцем у руки противника, про якого він тільки й те знав, що той не капітан!

— Що мені дає така умова...? — промимрив він мимоволі до себе самого, але так, що капітан дочув.

— Життя... а це для вас багато, ні?

— А вам...?

— Теж життя... хоч я відучився його так високо цінити.

— Ну й як, ви далі будете капітаном?

— Моя особа і моя робота вас не будуть займати. Ви про мене не знатимете нічого — а я мовчатиму про вас.

— І ви будете ходити тут поміж нами, ви... член підпілля, ворог...? — налякався прокурор.

— Я сказав: вам до того зась, що я робитиму.

Капітан Яковлев знав, що його позиція не є сильна.

Але він отримав ще впору від Ікса аргументи, що дозволяли йому шантажувати прокурора і він мусів поспішати, бо навіть такі аргументи могли не діяти переконуючо: прокурор все таки міг його вбити і капітан на його місці напевно так зробив би, без огляду на наслідки. Але він грав на одній нотці: на відвазі прокурора. Він знав, що прокурор лякатиметься. Вбити безслідно прокурор був готов... але це вже третій раз і що найважливіше: у себе в бюрі! Під час допиту! І ще щось, неменш важне: прокурор догадувався, що за смерть капітана підпілля помститься. А він не хотів на себе стягати окремої помсти. І зрештою, він міг виграти час... а тоді могла трапитись відповідна нагода позбутись і того ворога...

— А що зробити з вашою дружиною...?

Після цих слів прокурора, капітан ледве помітно відідхнув. Боронов прийняв його пропозицію, несамовиту пропозицію в умовах совєтської дійсности, але яка дійсність такі й її нюанси: несамовита країна вимагала несамовитих прийомів.

— Цю жінку... замкнете на мойому місці... і вишлете із першим транспортом на Сибір.

— Вам її не жаль...? — спитався прокурор, хоч сам не відчував жадного жалю.

Капітан Яковлев знав дещо вже про його діяльність, бо лише скривився у відповідь і кинувши недокурком, заявив:

— Мені жаль тільки, що ми вас всіх туди післати ще не можемо. Віддайте мені службову зброю.

І наступив момент, що про нього ані сам капітан ані прокурор, ані ніхто інший не подумали б і не мріяли б: арештований, фальшивий капітан виборов собі назад волю і службу і безпеку, а генеральний прокурор УССР власноручно віддавав йому його службовий наган та пояс.

Дивні часи настали. Дивні події проходили за кулісами трагікомедії, що її грали на дошках червоного

театру несамовиті актори з масового дому для божевільних, що йому дали широку назву: ССРСР. Підрозділи цієї п'єси придумувала Москва, але титул дала їй історія: доба страхіть.

Люди, що в такій добі жили і діяли, діяли в ім'я ясної ідеї Волі, мусіли бути іншими людьми від всіх прочих у світі. Але який філософ годен вдуматись у круту психологію дому божевільних і який філософ годен її проаналізувати? І який філософ великого Заходу може зрозуміти, що у цьому страшному домі находились все нові і нові люди, що несли вперто світло Правди і зривали фундаменти цього дому в ім'я її остаточної перемоги?

В очах прокурора, що слідкували, як припинав до свого боку пістоллю звільнений капітан, було щось з кішки. Так дивиться хижак, коли його жертва ненадійно втікає на недосяжне дерево. Але капітан не вважав себе зовсім за жертву. Навпаки, він уважав, що як на тепер, він виграв справу на цілому фронті. І щоб ще завершити перемогу, вказав він на телефон.

— Дайте наказ дижурному негайно звільнити мою правдиву дружину.

Умова почала діяти. І як не як, прокурор бачив, що вона діяла проти його плянів і намірів. Але він не умів приймати несподівані і скорі рішення. Він мусів мати хоч трохи часу, мусів вичекати нагоди, щоб позбутись невігідного партнера.

— Тому, що я вам вірю — сказав до капітана — звільню і її.

І подзвонив, де треба, певний, що капітан піде тепер геть і дасть йому змогу передумати нове положення і найти із нього найкращий вихід.

Але капітан не піднімався ще із крісла.

— Сідайте, товаришу прокуроре, сідайте. Ми ще поговоримо.

— Здається, ми вже говорили...

— Про нас, так. Але про інші справи. Ми поговоримо тепер про вашого... сина.

Грім з ясного неба не був би вразив прокурора більше як ці слова. Він ніяк не сподівався, що капітан знає про те, що його син у цій тюрмі. Він не сподівався, що капітан знає теж і мотиви вбивства Козлова та Сажнова... А капітан знав і чекав із цим так довго, доки для нього не було вже можливості завернути. Бо коли його лице поблідло, а його рука схопилась до дзвінка, капітан висунув тільки трохи ручку нагана із кобури.

— Подумайте два рази... заки що зробите. Не спішіть. У моїх руках є не тільки ваше життя... але ваша кар'єра! А ви маєте тільки моє життя. Один до нуля в мою користь, товаришу прокурор.

— Що ви знаєте про мого... сина!? — витряс із себе Боронов, невимовно жаліючи цілої умови і свого дурного вчинку.

— Я знаю все і ми не про це будемо говорити. Ми будемо говорити про його звільнення із тюрми. І разом з ним всіх його товаришів. Я не сумніваюсь, що це звільнення є найгарячішим вашим бажанням. Це ж ваш син! Я хочу тільки, щоб звільнити також решту хлопців. Ще перед приїздом комісії.

— Та ж це неможливо!!

— Неможливо...? Ви хочете сина віддати у руки ката? Ви — батько...? Я думаю, що у нас немає розбіжностей бажань у цьому випадку.

— Ясно... що ні. Я мушу могого сина звільнити. Але цього не можна так нагло зробити. Тут вже й так діються дивні речі, у цій тюрмі!

— Доки ви хочете чекати? Вже більше місяця сидить ваш син у казаматах і ви не старались досі нічого в цьому напрямі зробити? Якби інші знали про це у свій час...!

— Які: інші?

— Зайве питання. Не обтяжуйте свого прокурор-

ського сумління непотрібними для вас речами. Ми мусимо встановити плян звільнення і перевести його досить скоро, бо можемо прогавити нагоду. Що ви придумали вже самі...?

Прокурор почувався так, якби на його голову валились гори. Він переконувався, що події заставали його зовсім невідготованого. Він оборонявся, ініціатива вихопилась з його рук. Чейже він не міг висказати цьому чоловікові своїх правдивих думок щодо справи тих всіх хлопців, бо він один із них. А вони хочуть їх всіх звільнити, це було ясно сказано. Тільки хто буде за це відповідати: прокурор?

І Боронов відчув холод за плечима. Цілий плян його дії перекинувся. Капітан Яковлев загнав його у сліпу. А тимчасом прокурор не міг нічого тепер рішати. Він мусів основно передумати нову ситуацію. Жалів тільки, що не спрятав капітана фальшивого чи правдивого ще перед тим.

— Я мушу щойно придумати. Цього не можна робити на скору руку. Це все треба приготувати основно. Зважте: тринадцять людей! Москва знає про них, Київ знає про них! А ви хочете просто з моста їх звільнити!? Це ж божевілля!

— Називайте це, як хочете, зятяйте тільки це: якщо ці люди не будуть на волі до приїзду спецкомісії, я витягну із цього всі наслідки. А які вони — вам відомо. І зазначу вам, що мені зовсім на моєму житті не залежить. Щоб ви орієнтувались належно, товаришу прокуроре!

Капітан піднявся із місця, поправив значуче наган і відійшов. Тільки при дверях ще затримався.

— Думайте скоро. За три-чотири години я до вас прийду.

І замкнув за собою двері з лоскотом, бо не міг зрозуміти, що батько впродовж місяця часу не зробив нічого для рятуння свого сина. Дивні люди, ці прокурори!

Звільненням капітана ніхто не здивувався. Або хтось тут дивувався? Все, що робило начальство, було в порядку. Кожне начальство мало над собою ще вищий ступінь і кожне отримувало свої накази до безпроводочного та безопірного виконання.

На цій підставі Сильвія чекала вже на інженера, коли він прийшов по неї. Вони привітались по-московськи, холодно і без почувань, які в МВД не на місці і поїхали на свою квартиру.

Перш усього інженер обголився. Помившись, надягнув чисте білля і обтрясся, як кішка, що змокне на дощі.

— Я маю надприродне щастя — сказав тоді до Сильвії, що якраз скінчила переодягатись. — Якби мене так сконфронтували із кимнебудь із моїх товаришів по праці! Але вони цього не зробили. Це доказ не тільки мого щастя, але теж і того, що у них важніші речі на столі, як конфронтування інженера Бориса або капітана Яковлева із всякого роду товаришами по праці.

— Розкажи мені, як це сталось, що нас випустили? Чи ти знаєш, що я була готова... — і Сильвія показала йому маленьку, білу капсульку.

Інженер Борис глянув на капсульку, глянув на Сильвію і відвернувся.

— Ніколи не треба цього робити надто скоро. На це завжди буде час... А тепер послухай.

І він розказав їй докладно все, що сталось у прокурора.

Сильвія не скривала свого здивування, що звільна переходило у подив, нарешті у недовіря.

— Це щось неймовірне! Щоб прокурор дозволив себе так надуту...? На таку умову?

— Це факт. Це доказ тільки, як він лякається за себе. Ясна річ, це не є гра довгої лінії. Він буде старатись зліквідувати цю умову при першій нагоді. Я добре

бачив східні вогниці у його очах. Але на сьогодні справи стоять так і не інакше.

Сильвія приготувала якусь перекуску, що смакувала незвичайно після сорок вісьмох годин ув'язнення. Під час того її думки безупину працювали над витвореним положенням. Вона признавала у душі, що навіть у сні не могло б їй приснитись, що прокурор УССР зробить таку несамовиту умову із розкритим фальшивим капітаном, до того коли між ними лежить, невідомо зрештою де саме — труп правдивого Яковлева. Це було щось таке незвичайне, що тільки свідомість дня і дійсності дозволяли їй прийняти це за безспірний факт.

— В кожному разі наше особисте положення тепер незвичайно небезпечне — заговорив знов інженер. — Я тому бажаю, щоб ти зникла з цього дому і щоб в разі нової всипи тебе зі мною не зловили разом. Я також не знаю ще, як розв'яжеться справа мого звільнення. Адже до служби я не зможу йти. Всежтаки в очах всього персоналу я скомпромітований. Я цього моменту не витягав перед прокурором, бо не хотів примушувати його всю справу зліквідувати просто моїм розстрілом. А він був надто зайнятий новою ситуацією, щоб передумати на швидку руку всі нюанси. Однак я свідомий, що моя воля може тривати тільки години. Боронов вигадас щось такого, щоб і мене позбутись — й то вже остаточно — і самому вийти ціло. Тому ти мусиш звідсіля зникнути і то негайно. До втрати ми не маємо надто багато часу.

Сильвія прийняла його слова мовчки і це якраз за непокоїло інженера. Він глянув на неї раз і другий, а коли вона однаково не озивалась, він спитався перший.

— Чому нічого не кажеш...?

— Я не маю що казати. Я не піду.

— Ти мусиш піти!

Зелені, в цій хвилині аж фосфорні очі дівчини спочили на ньому. Це прийшла знов хвилина, що лежала

поза скобками їх щоденного, звичайного буття. Її губки ворухнулись чимось невисказаним, м'яким, але ствердли в цій же майже хвилині.

— Вибач мені... але я отримую накази в цій справі від самого Ікса. А зміст цього наказу ти знаєш так само добре, як і я. Пощо на цю тему даром витрачувати слова?

Вухами інженер чув те, що вона говорила, але його інстинкт голосив йому також щось іншого. До нього говорило її серце і він це вичув так само сильно, як її голосні слова. Ці зелені, як морська глибина очі...! Яка в них сила барви, сила проникання!

— Сильвіє... Ікс не знає ще нового положення. Я певен, що узнавши його, він накаже тобі негайно зникнути. Адже сам розум каже, що шкода поносити більше жертв там, де можна обійтись меншими.

— Розум...! Розум...!

І вмокла, піднялась від столу і ніби забувши за свою мову, взялась тут і там поряdkувати кімнату, що сорок вісім годин була без господарів.

Інженер глядів за нею, за кожним її рухом і його заболіло щось у душі. Якесь нерухане досі місце озвалось у нього, домагаючись признання. Та в цій хвилині Сильвія обернулась і з її очей сплив холод полярної ночі.

— Ми... бойові товариші, Борисе. Ми стоїмо разом на одному фронті. А бойові товариші себе не залишають ніколи.

Сказала, почекала хвилинку на його реакцію, а коли вона не прийшла, відвернулась і інженер відчув, що було б гупо тепер ще щонебудь сказати. Справа була перерішена. Він міг тільки віднести до Ікса, але це буде тривати, а невідомо, чи стільки часу ще буде.

Бо він був переконаний, що лише кілька годин ділить його від нової катастрофи — якщо не станеться щось, що її відхилить. Але що може її відхилити? Його

зникнення у підпіллі не розв'язує проблеми. Йде про звільнення хлопців із тюрми, а до того треба кувати залізо поки гаряче і до того треба бути приямним, треба натискати на прокурора.

Немає іншої ради. Хоч серед вогню, треба витримати на позиції.

— Я напишу до Ікса записку. Ти понесеш її, Сильвіє. Тільки май на увазі, що за тобою можуть слідкувати.

Він сів і написав короткий звіт із ситуації. І коли Сильвія відходила, ще раз повторив їй на порозі.

— Уважай на себе... Вони можуть слідкувати. У випадку всипи, записки не віддай до рук большевиків.

— Цього не треба мені казати — відповіла спокійно і відійшла. Інженер не був певний, але йому здавалось, що його єство розділяється і якась частина йде з дівчиною в її небезпечну дорогу до Ікса. Чи її очі справді знов горіли такими вогниками, як передтим?

Глянуч на годинник. Заки складе візиту прокуророві, заки подасться знов у пашу лева, може ще пів години відпочати, зробити рахунок совісти і взагалі приготувитись. Не розгдягаючись, інженер ліг на ліжко і заплющив очі.

Його мізок ще раз переходив поволі всі фази нової ситуації і з кожної з них витягав один безспірний висновок. Сума цих висновків підлягла ще раз докладній аналізі і з того всього треба було тепер створити ясний, прозорий плян дії. Тим саме зайнявся інженер, вважаючи, що як би не було, але прокурор Боронов не зможе в найближчих годинах накоїти великого нещастя, навіть, якщо він рішиться спалити за собою всі мости. Таке було переконання інженера Бориса — капітана Яковлева.

І в цій саме точці він ґрунтовно помилився.

Хоч Степан Прокопович Блискавенко розчарувався,

коли його замість зразу на волю випустити, привели в одиночну камеру, все таки він був повен віри у світле закінчення цієї справи. Ясна річ, про вбитого міліціонера він нікому згадувати не буде, а далі він уже дасть собі раду навіть із своїм духовим роздвоєнням.

Хвилини тяглись довго, як звичайно в тюрмі, і Блискавенко з тугою споглядав на двері. Важкі, залізні, узброєні в “очко”, вони замикали йому шлях до волі і в нього збиралась лють до них. Цікава річ, що він не відчував жадного жалю із-за вбивства міліціонера — як не як, а навіть советський міліціонер теж людина! Навпаки, коли про цей випадок у нього приходили якісь думки, вони неодмінно зв'язані були з фактом рятунку Ірини. Безперечно, що він убив цього чоловіка для її безпеки. Вона про це знає, він про це знає — і більше ніхто знати не буде.

Щось звернуло його увагу. Рівномірний стукіт роздавався вже якийсь час, заки дійшов він до свідомости Блискавенка. Що це таке...? Тюремний телеграф? А-ну, що таке подають по ньому!

Як технік-конструктор, студент авіаційної академії, Блискавенко знав на пам'ять московську і латинську абетку Морза і зразу ж відчитав перші букви. Здивування виявилось на його обличчі.

— ...хто сидить у смертній камері... хто сидить у смертній камері... подай вістку... подай вістку...

Видно, когось посадили десь поблизу у смертну камеру. Тільки чому він не відповідає? Може зомлів, може навіть помер в обличчі смерті? Жаль стало Блискавенкові незнаного чоловіка, ще одної анонімної жертви безконечного терору...

Довго ще тривав стукіт у стінку, але відповіді таки не було. Нарешті стукіт увірвався і серед шости стін камери запанувала гробова мовчанка.

Мовчанка є різна, але чому саме гробова прийшла Степанові Прокоповичеві на думку — він сам не знав.

Це так понуро настроювали ці всотеро, мабуть, уже прокляті мури.

Не знав, як довго сидів, бо годинника йому забрали при обшуку. Але, мабуть, уже таки дуже довго, бо коли нарешті в його дверях заскреготав ключ у замку, він зірвався на рівні ноги з нескриваним вибухом радощів.

Труп'яче обличчя вартового заглянуло до середини і пара лискучих очей затрималась на постаті Блискавенка.

— Гроші в тебе єсть...? — спитав тихо вартовий.

— Ні, немає...! — здивувався молодий конструктор сподіваючись всього, лише не такого питання.

— А годинника не маєш?

— Забрали при обшуку...

— Ну а може хоч перстінь який...?

— І перстенів у мене немає. А що таке...?

Обличчя вартового помітно спохмурніло.

— Нічого, питаю тільки. А тепер... собірайсь із речами!

— Куди?

— Ведь ти знаєш куди!

А, якщо так, Блискавенко миттю розглянувся, чи не забув тут чого, хоч налевно не забув нічого, бо все мав на собі і вийшов за вартовим на довгий коридор, освітлений слабкими лампочками. По обох боках коридору що кілька кроків були заглибини, а в них міцні, залізні двері. За цими дверима зосереджене було людське горе, що його глухий відгомін, як із могил проносився в коридор. Приглушений гул сотень людей і до того різкий такт кованих чобіт сторожа.

От, Марія Павлівна говорила правду. Все, що вона говорила, була правда. Все! Як тільки, що він цього сам не розкусив? Адже він знав так довго, що арештують, і вивозять, і розстрілюють, він знав так довго, що населення стероризоване і що весь стиль життя йому

диктує партія — а проте він сам похваляв такий стан і він сам усіх тих бідолашних називав проклятими ворогами трудящого народу...

Степан Прокопович соромився сам за себе. Але в нього загорілось бажання направити свій прогріх і він знав уже зовсім певно, на який шлях йому стати.

Вартовий випровадив його на подвір'я. Блискавенко глянув вгору — зорі. Через високий мур доходили звуки вечірнього міста. Ще трохи і його туди випустять, а він уже буде намагатись більше сюди не попадати.

Зашарудів мотор невеликого авта з полотняною будою. Туди провів його вартовий. Біля авта стояло два в уніформах.

— Степан Прокопович Блискавенко? — впало питання.

— Так, це я... Куди я маю йти? Прокурор сказав, що мене скоро вже звільнять...

— Саме по звільнення ми й їдемо. У нас різні установи і не всі на одному місці. Будь ласка, сідайте в машину.

Блискавенко здвигнув раменами. Дивні звичаї цієї рідної влади. Вартовий сів із ним під будою, поклавши автомат на колінах. Той, що питав його, із відзнаками лейтенанта військ МВД, сів біля шофера і машина рушила з місця.

Великі ворота розкрились і випустили їх у місто. Неначе інший дух проникнув ціле авто, життя вдерлось до нього з усіх боків і запанувало над кожним його атомом. У цих мурах що залишились позаду — смерть.

Авто мчало швидко і по звуках, що доходили крізь полотно, Блискавенко відчував товчок великоміського вечора — знак, що просувались живими вулицями. Ще кілька хвилин і нарешті він позбудеться цієї паршивої опіки... опіки старшого брата, як сказала б і слушно, Марія Павлівна.

Але за якийсь короткий час усвідомив Степан Про-

копович, що за полотном неначе втихло і потемніло: зникли світла великих крамниць, ліхтарів та реклям. І дорога перестала бути гладка. Де ж вони заїхали?

Він піднявся і захотів ворухнути край полотна, щоб розглянутись, та в цю ж мить задеревів.

— Садись-лі, бо стрелю в лоб!

Посадився. Як камінь. І так само схоłodнів. Що це таке, куди його знов везуть? Чому вже не чути автомобільних гудків і трамвайних дзвінків...? Чому так тихо стало довкола і чому так темно...?

Авто підстрибувало на лихій дорозі ще якийсь час, потім завершило в бік, вліво і зашарудило на пісковнику. Одночасно лоскіт роздався на полотняній буді. За якийсь час Блискавенко зорієнтувався, що це вдаряє галуззя по полотні. Значить, ідуть лісом...

Але куди...? Збуджена непевністю фантазія створювала десятки образів, а кожний гірший від попереднього. Даремно розум намагався заспокоїти нерви, мовляв, прокурор обіцяв звільнення, все буде гаразд, адже справа Володі на добрій дорозі і якже так, що прокурор, старий знайомий, та не сказав правди?

Але інстинкт, притаманний кожній людині збивав алярм! І в стані найвищого алярму Блискавенко їхав далі, не знаючи, що його чекає, але готовий на щось страшне...

Вузька лісова стежинка, як життєвий шлях, хоч темно, стоїть виразно перед очима і чоловічі ноги йдуть по ній відважно, певно. Йдуть, хоч змучені, бо йдуть вони вже довго і ще довша дорога перед ними.

За ними дрібоче пара дівочих ніжок. У легких постолах, вони проскакували кожну перешкоду і непомітно відкладали за собою сотні метрів простору.

А тому, що темно, рука дівчини трималась за руку чоловіка. І між цими двома руками проходили думки, проходило тепло і тримався зв'язок. Зв'язок у повстанському житті, звісно, найважливіша справа.

— Ти, Кляра, не тисни мені так пальців, бо вже заков'язли зовсім.

Дівча піднесло два вогники очей у темряві лісу на велику та широку постать перед нею і на устах заграла усмішка. Живі живе гадають — так і Кляра.

— А хіба я так тисну...?

— Ну так... трохи.

— А друг Рак невдоволений, коли я так трохи... тисну?

— Мовчи!

Вона і мовчала. Тільки усміхалась до себе так дивно, вдоволено. І швидко ставила ніжки на землю, бо повстанець перед нею приспішив кроку.

Раптово зупинився. Розвинений до неймовірних тонкощів інстинкт вже перед хвилиною остеріг його, що тут щось не так щось нове, щось чуже. Але що?

І ось воно. Повстанець зупинився і зразу ж зробив два кроки назад, та пригнувшись до самої землі, наслушував уважно. Нічого не було чути.

Рукою притягнув до себе дівчину.

— Йди трохи назад... але уважно, не роби шуму. Тут перед нами яма. Її не було вранці.

Кляра лякалась несподіваних річей. Вони ніколи не приносили нічого доброго. Але коли друг Рак не лякається, тоді і їй нічого боятись.

А друг Рак тим часом, наскільки темрява дозволяла, переглядав викопану серед стежки яму. Подовгаста, зовсім виглядала на могилу. І що найважніше: вона була цілком свіжа, земля пахла глибиною, а втім, вранці її ще не було!

Рак глянув на годинник. Доходила десята ввечері. Знов притягнув дівчину до себе.

— Чого так дрижиш, Кляро? Ну, не лякайся, ні, — Твердою рукою погладив її по личку, притиснув трохи до себе і смішно йому чогось стало, коли усвідомив, що йому зовсім не так неприємно від того. — Ми тут поче-

каємо пів години. Більше вільного часу в нас не буде, а треба знати, що тут коїться. Хтось викопав на стежці могилу. Може большевики? Але ти йди вбік, положишся під дерево і чекай на мене.

— Я боюся сама в лісі під деревом.

— Та тут всюди небезпека...!

— Я біля вас не боюся нічого.

— От що!

А вона тільки прилипла міцніше до нього і повстанець Рак насилу відсунув її набік, приймаючи сувору поставу.

Так у темряві чекали збоку, біля стежки, серед гушавини тої назначеної пів години. У лісі було тихо. Серед сухого минулорічного листя проростала трава і здавалось, що вона шумить при цьому так тихенько. Часом якась нічна птиця скрикнула десь звучно, часом із просоння ворухнулась якась звіринка.

Раптом у цю гармонію старого лісу проникнув новий звук. Спершу тихий, опісля виразніший, сильніший.

— Авто їде...

Кляра міцніше схопилась за його лікоть. Вона вірила йому безмежно і вона нічого не лякалась, коли він був тут. Серденько Кляри мало свою тихеньку тайну, а її уста не посміли б ніколи її зрадити. Вони затримали її для себе.

Зовсім вже близько гудів мотор і два снопи ясного світла пронизали лісову темряву. Пні старих смерек та де-не-де розкиданих поміж ними дубів вирости, як казкові колони в лісовій країні. От-от і вийдуть на стежинку мавки та карлики і почнуть свої нічні герці...

Але замість мавок у снопах світла заясніли чорними силветами інші постаті, а їхні рухи і вжиті при цьому слова заохоти недвозначно вказували, що тут діється.

Повстанець Рак відбезпечив свій старий, вірний автомат. Починати бій із ворожою перевагою для нього не було новиною. Питання тільки, скільки цієї переваги є.

Аж здивувався, що її так небагато... Лише трьох мундированих і той у цивільному...

Хто це такий, той у цивільному...?

Прокурор Боронов глянув на годинник. Час вже. У нього трохи боліла голова від довгого думання і для підкріплення він налив собі чарку міцної горілки.

Вже час. Відкладати не можна, бо це небезпечно. Придуманий плян треба виконати точно і повністю — інакше може бути зовсім зле. А покищо все в порядку. Покищо справи стоять так, що енергійне і невідступне діяння може їх змінити докорінно в його користь, в користь прокурора Боронова.

І він був готовий свій задум виконати.

Він був готовий його виконати, хоч би не знати що стало йому на перешкоді. І він не відчував жадних викидів совісти.

Ще раз глянув на годинник. Чомусь забув, що він показував хвилину тому назад. Але тепер усвідомив, що вже таки час йти. І то йти скоро, виконати і скоро вернутись, щоб бути готовому до розмови з капітаном Яковлевим — якщо той взагалі повернеться, а що прокурор зовсім не вірив.

Хто ж буде вертатись до будинку МВД знаючи, що його розкрито? Тільки божевільний, або десперат.

А тимчасом капітан Яковлев не виглядав зовсім на десперата, а тим менше на божевільного. За всякою правдоподібністю він не повернеться. Для прокурора це однаково. Якщо б він повернувся, тоді треба його негайно усунути. Якщо він не повернеться, зникнувши в підпіллі, то й що можуть йому, прокуророві УССР пошкодити доноси українського підпільника? Тільки ствердження капітана Яковлева, підтримане відповідними доказами, може мати для прокурора знищуючу силу.

На подвір'ї сів прокурор до свого службового авта і подав шоферові адресу театру Народніх П'єс. Приїхав-

ши туди, прокурор наказав чекати на себе і зайшов до нас. Там набув квиток до ложі, пішов туди, хвилинку дивився на дію, що проходила на сцені і знов вийшов, залишаючи свій капелюх на місці.

Одним із бічних виходів залишив театральний будинок і скорою ходою подався до своєї квартири. Вона містилась зовсім недалеко і за п'ять хвилин він натискав дзвінок.

Марія Павлівна відкрила йому двері. Бліда, постаріла, із червоними плямами під очима від частого плачу, вона могла в кожного викликати співчуття, але прокурор Боронов не звертав на це жадної уваги.

— Що з Володею? — було перше питання, що вона йому ставила, коли він заходив туди.

— Нічого ще... — буркнув непривітно.

— Чому ж ти не робиш нічого, щоб його спасти?

— Як не роблю? Роблю! Але це не йде так гладко. Син прокурора! І саме цих в'язнів знають уже всі наші люди через їхню впертість. Були б вони як інші в'язні, ніхто на них не звернув би надто багато уваги і тоді було б легше.

Марія Павлівна чула це кожного дня. І завжди він приходив із тим, що ще не зроблено нічого. А коли ж він хоче зробити це? Як приїде московська комісія?

Материнське серце не мало в ці дні ні хвилини спокою.

— Слухай, скажи правду, можеш ти щось зробити, чи ні? Бо як не можеш...

— То що? — глянув на неї прокурор.

— Тоді... ми можемо допомоги пошукати в іншому місці. Адже ці люди і Володя серед них, це члени української організації... Може вона їх добуде звідтіля...?

— Яким чином?

— Якщо ти їм допоможеш... Наприклад, як би ти їм відчинив ворота, або щось такого, треба подумати, я так не знаю зразу, як саме... — непевно закінчила вона.

В очах прокурора блимнув лихий вогник. Йому бракувало ще саме такої пропозиції! Ще саме бракує підпільників у будинку МВД! І він, прокурор УССР мав би їм допомогти?!

— Це неможливо — сказав твердо.

— Чому? — наставляла вона. — Чому неможливо? Вони до всього здібні, вони не люблять напасти на тюрму і вирвати в'язнів...!

Прокурор хотів крикнути щось на подобу прокльону, але опам'ятався. Адже він не повинен викликати підозри.

— Слухай — сказав зате спокійно — ми ж не маємо ніякого зв'язку до української організації! Адже я прокурор УССР, не забувай цього так скоро...!

Марія Павлівна, як звичайно, наставила вже самовар і скоро став шуміти запашний напиться. Тепер покинула свою роботу і підійшла до нього. В її очах було може перший раз у житті німе благання до нього.

— Бачиш... такий зв'язок можна встановити... без великого труду... але треба, щоб ти рішився на таке... Треба, щоб ти не побоявся нічого для рятування нашої дитини... Треба, щоб ти нарешті захотів щось зробити!

Прокурор не витримав її зору і відійшов набік. Звідтіля пустив він свою оборону.

— Ти смішна з твоїм підпіллям! Вже через нього загнала ти мене... нас у таку ситуацію, що з неї виходу немає, а як легко можна було втратити голову, коли б Володя був сказав органам МВД, хто він такий! Тепер хочеш ще, щоб я йшов до тих бандитів на розмову і щоб вони рятували мого сина? Перш усього вони не повірять мені, а друге, що вони нічого не зможуть зробити. Вони безсильні супроти органів нашої влади!

Марія Павлівна вислухала спокійно.

— Я бачу, що ти маєш досить аргументів на те, щоб не зробити нічого і щоб мовчки придивлятися, як твою самотню дитину катують і нарешті її уб'ють... твої това-

риші! Але я, я мати, не буду дивитись безчинно. Я не тільки знайду потрібні зв'язки... я їх уже найшла!

Боронов підвів голову до неї.

— Що ти говориш? Ти маєш зв'язки до них? Чи ти з розуму не зійшла?!

Вона тільки сумовито посміхнулась для себе. Чай закипів і вона налила повні склянки.

— Я не божевільна, можеш мені вірити. Я дуже виразно бачу все положення. Ти хочеш мовчально дозволити, щоб твою дитину, твого сина вбито, щоб тільки ніхто не рухав тебе, щоб не знищити твоєї прокурорської, пустої пози...!

Кожне слово вдаряло прокурора батогом в обличчя і він знав, що удари ці будуть слідні, бо вони правдиві і заслужені. Але цього він не міг назверх показати. Вона не сміє знати правдивого положення. І тому він прибрав поставу глибокого обурення.

— Що ти кажеш...? Як ти смієш таке говорити! Ти, що звела нашу дитину на бандитський шлях, смієш мені говорити, що я не хочу її рятувати...?! Ти... ти!

Марія Павлівна стояла звернена лицем до нього і усміхалась іронічно і з погордою.

— Брешеш... прокуроре! Брешеш! Ти не хочеш свого сина рятувати, я це відчуваю! Мене ти не обманеш! Але я тобі кажу, якщо ти його не врятуєш, тобі не буде долі. Я, я сама розкажу все перед МВД, хочби мене мали за це розстріляти. Але я помщусь на тобі за мого сина... за мою долю і за все моє життя...! Затям собі... прокуроре — її голос перейшов у тон тихої, але грізної остороги — затям собі, що я тебе знищу, якщо ти моєї дитини не врятуєш! Мені однаково і я до цього здібна...!

В очах прокурора блимнув страх. Він зрозумів, що вона до того здібна. Він це вже передтим припускав. І звідтіля взяв початок його плян, що його він прийшов тут виконати.

Скориставшись із якоїсь хвилини, коли Марія Пав-

лівна відійшла до наступної кімнати, прокурор вийняв із кишені маленьку капсульку і висипав її білий, порошкуватий зміст до склянки своєї власної дружини. Трохи піт обілляв його при цьому, бо лякався, що вона може ненадійно надійти, але коли білий порошок розпустився безслідно в гарячому чаю, його нерви успокоїлись.

Глянув на годинник. Все в порядку. Вистава в театрі йде далі.

Марія Павлівна повернулася. Прокурор поволі пив свій чай, не підносячи на неї очей. Пощо було йому говорити? Але вона зате щось хотіла ще йому сказати.

— Я подала українській організації відомості, що наш син сидить у тюрмі... Не нервуйся, тепер я говорю. Вони, можливо, захочуть із тобою балакати про це, щоб ти знав. Якщо вони матимуть свій плян... тоді ти мусиш їм допомогти. Ти розумієш, що я говорю? Ти мусиш їм допомогти... За свою пекельну кар'єру не лякайся. Вони тобі не пошкодять. Вони хочуть мати своїх людей назад і це все.

Аж тепер прокурор вибухнув.

— Ти справді божевільна!! — його обурення було наскрізь правдиве, бо він усвідомив факт нового поширення кола втаємничених, що просто могло мати необраховані наслідки. — Ти збожеволіла!! Як ти могла тим бандитам подавати такі відомості!! Адже вони будуть мене просто шантажувати!!! Чи ти усвідомляєш, що ти наробила?!

І в цьому моменті він згадав капітана Яковлева. Цинічна посмішка капітана виросла в його пам'яті так виразно, що мимоволі прокурор замовк і не говорив уже нічого. Адже капітан Яковлев теж звідтіля... Вони вже й так знають...! Але їхній шантаж не матиме жадних доказів... жадних підстав, бо прокурор зробить усе, що в його силах, щоб їх таких підстав позбавити...

А тепер... увага. Тепер важний момент. Тепер...

Марія Павлівіна підняла свою склянку до уст. На мент з'ясував прокурор, що ці уста такі бліді і обличчя над ними таке змучене і очі такі сумні... але рештки його сумління замовкли зразу, коли він подумав, що вона посміла йому погрожувати! Йому погрожувати!!

Склянка прилипла до блідих уст матері, що за свого сина хотіла в пропасть стрибнути...

Золотистий, гарячий чай, зготовлений її власними руками спливав глибокими ковтками в її організм.

А прокурор забувши про свій, з натугою дивився на образ перед своїми очима...

Ще ковток і ще ковток... майже пів склянки випила Марія Павлівна і нагло її рука задрожала. Склянка впала додолу і решта чаю розлилась на столі...

Пара материнських очей, наче здивованих, наче трохи зляканих впила у широко відкриті зіниці прокурора. і враз ясна, зріла, страшна свідомість заблисла в тих очах, як метеор на небосклоні. Вся решта неперезжитого життя загорілась у них на коротку мить, спалюючи в цій експлозії довгі роки дальшого існування...

Уста Марії Павлівної ворохнулись. Її тіло сиділо просто, не подаючись, її руки лежали на столі, мертво, важко.

— Нехай... Бог тобі... простить... як я прощаю... але... рятуй... нашу... дитину...

Прокурор зірвався як попарений і втік геть, гнаний несподіваним страхом, аж під стіну. Там стояв, переляканий, весь час дивлячись у горючі очі, що не сходили з його обличчя, неначе вквали в нього значення останніх слів Марії Павлівної, його дружини.

Її голова склонилась додолу. Звільна, обережно, немов би хтось її підтримував, спочила вона на столику і сиве волосся схилилось над нею, прикриваючи до вічного сну. Марія Павлівна відійшла.

В кімнатах стало так страшно тихо...

А що це таке знов ...?

Рівномірно, як годинник вдаряло щось у свідомість прокурора Боронова. Переляк стиснув його горло кліщами, аж мозок запрацював розпучливо над розгадкою. Що це могло бути? Адже тут нікого немає...!

Нервово сягнув він до кишені і вирвав із неї револьвер.

Але тут не було нікого.

Тільки зі столу спадали на землю краплини розлитого чаю...

Боронов відідхнув. Сховав зброю і вийняв із портфеля приготовану картку паперу. Мимоволі, щоб не збудити сплячої, підійшов до столу і поклав там цю картку...

Потім, не знімаючи зору з тіла своєї дружини, пішов задом до наступної кімнати і там затримався біля телефонічного апарату. Ввесь час намагався бачити тіло дружини, не можучи знести настирливої думки, що вона могла б нагло піднятися і стати на порозі... Ні, цього він не витримував би!

Накрутивши нервово число і отримавши получення заговорив у відповідь на зголошення джурного старшини в централі МВД.

— Тут говорить УПА. Передайте прокурору Боронову... що його дружину ми вже покарали, як зрадницю українського народу!

Джурний старшина занімів, але коли прийшов до себе, щоб сказати якесь слово, прокурор повісив трубку і на пальцях залишив свою квартиру, забіраючи свою склянку від чаю із собою.

По дорозі викинув її через якийсь пліт, увійшов назад до театру, досидів до кінця п'єси і казав себе відвезти ще до централі...

Повстанець Рак придивлявся уважно діям незнаної йому групи нічних акторів і нарешті покрутив головою.

— Вони хочуть імовірно того цивільного розстрі-

ляти! — шепнув до вуха Клярі. — Прикра історія... для жертви.

Дівчина дрижала, зденерована до краю, а Рак не відчував нічого надзвичайного. Мало то було таких випадків? Мало то незаниханих могил вросло в українську землю?

Ну, але тепер він тут на місці і нової могили не буде. Себто, вона буде, але з іншим змістом. Щоб тільки ці мундировані хоч на хвилинку від цивільного відступили...! Бо інакше що зробиш? Постріляти всіх разом? Немає зміслу! А вночі, у світлі рефлекторів не можна добре ціляти...

І повстанець Рак молився в наміренні незаниханого цивільного чоловіка, щоб три еведисти відступили від нього хоч на віддалі двох метрів вбік...

Молився щораз гарячіше, бо все вказувало на близький кінець нічної сцени і легко могло бути взагалі запізно...

Вже на вартівні зустрів прокурора Боронова ди- журний старшина, коротким зголошенням про нове вбивство, що його виконали націоналістичні бандити...

Прокурор пристанув на хвилинку.

— Кого вбито...? — спитався.

— Вашу дружину, товаришу прокуроре...

Боронов, здається, не зрозумів.

— Кого вбито? — повторив голосніше.

— Вбито вашу дружину, товаришу прокуроре... Отруєно її.

Біль, жаль і розпука відмалювались на обличчі прокурора Боронова, що стояв як скаменілий.

— Мою... дружину? Мою дружину...?

Довкола мовчки стояло кількох байдужих еведистів. Прокурор глянув по їхніх тупих обличчях і пізнав, що з такими людьми не викрив би жадного злочину, навіть як би його й справді виконали українці.

— Де... вона тепер? — спитався тихо.

— Перевезено до шпиталю, товаришу прокуроре... Але вже було запізно. Вона вже не жила.

— Я хочу її бачити...

Похилений під ударом долі пішов прокурор за службовим старшиною до окремого шпиталю МВД, що в ньому складено тіло Марії Павлівної. По дорозі старшина розказував всі подробиці, не ошаджуючи прокльонів під адресою УПА, яка не тільки вбивала, але ще й посміла зголошувати про це в МВД. Показав теж старшина задрукований машиновим письмом папірчик, що на ньому стояло те саме, що було у телефоні. Безсумнівний доказ, що вбивство виконали члени українського підпілля.

Прибитий горем стояв прокурор над тілом Марії Павлівної і дивувався, що її обличчя повне такого спокою, наче б вона справді спала.

Дижурний лікар звітував про рід смерти, але це все вже на прокурора не діяло. Він мусів думати вперед, про дальші кроки...

Степан Прокопович Блискавенко ніяк не міг зрозуміти того, що йому тут сказав лейтенант МВД, таваріщ Новіков.

Його мали розстріляти? Тут, на місці, у цьому чорному лісі? І поховати в цю могилу, що так пахне сиркою землею? Як же так...? Як міг прокурор його сюди відіслати...? Може це помилка...? Тільки помилка!

— Товаришу лейтенант, прокурор Боронов заявив мені, що мене звільнять сьогодні...! — пробував він говорити.

— То і єсть. Оце ваше звільнення. Товариш прокурор не брехав. Ми вас зараз звільняємо з університету, звільняємо від усіх клопотів...! Хіба це не геніяльно? — розреготався Новіков, бачучи, що в'язень не може зрозуміти дійсности.

— Але ж... як можна... як можна... — шептав до себе Блискавенко, неприготований у ніякому випадку на таке закінчення вечора.

— Ну звичайно. Ви ще не розумієте? Та ж це таке просте. От, ви станьте над цю яму, я пущу вам кулю в лоб, пущу уважно, щоб вам не мучитись і закопаємо, землю зарівняємо і все! Ми так робимо, бачите, як треба когось зліквідувати безслідно. А вас треба. Ви — американський шпiон!

Блискавенко потряс головою.

— Пусте... Який я шпiон!? Я член партії...!

— Знали й таких, ще вище стояли, а шпiонами були. Ну, та шкода часу. Ставайте над яму!

І хоч Степанові Прокоповичеві залишилось ще тільки кілька секунд до смерті, він встиг подумати, що щось страшного криється за рішенням прокурора вислати його на смерть. Прокурор Боронов його обманув — але в ім'я чого? Чому прокурор його лякається, коли він щиро хотів допомогти його рідному синові? Хоч і невміло, але щиро! Хіба прокурор не хотів рятунку своєму синові? Це все було таке важке і таке неясне, що Блискавенко не чув, як лейтенант взивав його піти над яму.

Два емведисти вхопили його під рамена і потягли з собою.

— Пустіть, дурні, хіба я дитина? — озвався Блискавенко, вириваючись їм із рук. — Я сам піду. І так все до чорта. Ідея, держава, партія. Пусте. Глупо жив і глупо гину. Одинок потіха, що й вас скоро поведуть за мною.

— Що таке? — зацікавився лейтенант.

— Кажу, що й вас поведуть за мною скоро. Єсть такі!

— Ге, ге, ге...!! Нас ніхто не зможе!

Чорний прямокутник замайорів перед очима і холод пробіг Блискавенкові по плечах. Ось тут його мо-

гила... Він ніколи не думав про смерть. Такий молодий, де ж йому було вмирати? А тут, нагло, привели і моги-лу власну показують...

Про що думати? Про життя? Що робити? Ставати і чекати? На стріл у потилицю...? Чи скоро він прий-де...? І чи воно болить...?

Затримався над ямою, що чорніла під ногами. За-раз впаде в неї з розбитою, закривавленою головою. І як воно не дивно, де є страх...? Де є передсмертний страх...?

Одне тільки відчув тепер просто, як фізичну при-сміність: як би так прокурор падав тут разом із ним...!

— Оберніться лицем до ями, чого оглядаєтесь? Про-ста справа!

Блискавенко обернувся, за плечима почув тріск відбезпечуваного нагана...

І нагло щось збоку осліпило його, як блискавиця, а у голову вдерся гострий гук і біль... біль... біль?

Гук завмирав десь у сутінках свідомости і думки, розпорошені стрілом, як дикі птахи, вертались звільна назад...

То це вже по смерті...? То воно так? Можна дума-ти? І він далше є Степан Прокопович Блискавенко? Нічого не змінилось...? Ах... то вони тільки тіло вбили... А душа залишилась живою... Ірина сказала: душа ні-коли не гине, бо вона від Бога і до Нього повертається... Де ж є Бог? Коли він покажеться...?

Якась кляпочка заскочила в мізку назад на своє місце і в цей мент усвідомив Блискавенко, що він ле-жить у ямі і в устах у нього смак сиріє землі... Виплюв його зразу ж, голосно і соковито...

А над головою спокійний голос.

— Ну, чоловіче, якщо зі страху не вмер, то вилази з могили, роби місце іншим!

Ну, це хіба не голос з того світу. Це так балакають люди... звичайні люди...?

РОЗДІЛ 24.

Гробова тиша запанувала в підвальній кімнаті. При світлі маленького огарка видовжувались і колихались тіні на брудних стінах. Всі обличчя мали сірозелену закраску. Здавалось, що у повітрі висить гроза.

— Повторіть ще раз — тихо промовив Ікс.

Робітник мняв у руках свій кашкет. Він ніколи не сподівався станути віч-на-віч із підземними людьми України. Про них так багато говорено, так багато надій вони збуджували своєю діяльністю і він теж хотів їм прислужитись. Він подав свою вістку туди, де треба, але його взяли з собою і ось тут, у цій зовсім йому незнайній пивниці він опинився перед обличчям кількох людей, що йому наганяли страху.

Але він послухав доручення.

— На Янівському цвинтарі викопали за день величезну яму... А тепер копають другу. Казав надзиратель, щоб не приходити завтра до праці, бо не треба... Не хочуть свідків — додав по хвилині робітник.

— Добре, друже... Ми дякуємо вам за вашу вістку. Якщо в майбутньому будете ще щось знати, скажіть і нам... Кат, зав'яжи йому очі і виведи на світ... А ви не тривожтесь, та ми мусимо бути обережні.

— О, я знаю, я знаю!

Кілька хвилин пізніше кат вернувся. Зібрання було повне. Навіть Марта була приявна і Сильвія, що її Ікс ще не відпустив назад. На всіх обличчях була повага, викликана свідомістю близької трагедії.

Всі дивились на Ікса і він знав, що вони хочуть почути його думки.

— Ви уявляєте, що буде діятись цієї ночі...? Всі наші пляни на сьогодні завішені. Ми мусимо присвятити себе новій ситуації. Москалі будуть розстрілювати... але кого? Ясно, що тих, до кого вони мають найбільше страху. Із звіту, що його прислав Борис, виходить, що проку-

рор згідний рятувати наших тринадцять людей, бо між ними знаходиться його син. Якби не було, але завжди батько буде намагатись вирятувати свою дитину. Тому за наших людей ми можемо бути до певної міри спокійні...

— Можна щось сказати? — озвався кат.

— Кажи...

— Я не вірю прокуророві. Я не вірю жадному москалеві, а тимбільше ренегатові. Він бреше.

Ікс мовчав хвилинку. Його думки розважували те, що чув, і те що думав сам.

— Кат, ти маєш слухність. Москалеві вірити не можна. Але... тут йде про його рідну дитину. Чи не вважаєш, що це міцний аргумент?

— Для нас так... Ми люди Європи... Але чи коли-небудь якийсь азіят завагався жертвувати свою рідну дитину в ім'я своїх забаганок, інтересів чи... кар'єри?

Ікс стягнув чоло.

— Кат, ти мусиш мати якісь підстави, коли ти опи-раєшся на свій погляд.

— Ні... це й є, що я тільки так кажу... Мені так здається...

— Тоді знай, що покищо мусимо прийняти за підставу наших розважань звіт Бориса, а не твої міркування. Якщо ситуація зміниться, зміняться і наші проти-заходи...

— Якщо не буде запізно.

— Так, якщо не буде запізно, але саме з тим ми мусимо й рахуватись. Нам треба тепер застановитись, що ми можемо зробити, щоб перешкодити большевикам мордувати наших громадян. Напад на МВД не входить у наш рахунок. Наші сили надто малі, щоб починати безвиглядний бій у місті. Це не минулі роки.

— Ми можемо напасти на цвинтар... — сказав хтось збоку.

— Смішне. Вони розстрілюватимуть у тюрмі, на

цвинтар повезуть тільки трупів. Стрілянина не цвинтарі робила б надто багато галасу, а вони завжди того уникають. Але я маю одну думку... здається, що самотньо. Веретено, чи можна звідсіля включитись до телефонічної лінії?

— Ясно, що можна... Апарат є тут.

— Давай сюди! Будемо говорити... з товаришем прокурором.

— З прокурором...?

Ікс тільки загадково усміхнувся.

— Відкрийте ці двері.

Вартовий слухняно виконав доручений наказ і прокурор Боронов вступив до понурих стін камери. Почекав хвилинку, доки вартовий не замкнув за ним дверей і щойно тоді підступив крок ближче. На його лиці видніла ясна, радісна усмішка.

— Володя... Все в найкращому порядку... Цієї ночі ви всі будете на волі... Ти і всі твої товариші... всі!

Син піднявся звільна, подзвонюючи ланцюгами, що сковували його ноги. Довгу хвилину він дивився на свого батька і перш усього спитався.

— Що робить... мама?

Прокурор махнув рукою, уникаючи його зору.

— Ох, та вона дома... Звичайно, як мама.

— Не брешеш ти?

— Володя...!

— Бо я тобі не вірю. Я кажу тобі, стережись зробити мамі кривду або прикрість, бо я за неї помщусь на тобі безоглядно! А тепер говори, як ти влаштував наше звільнення?

Прокурор втішився, що минула страхітлива тема.

— Ось слухай. Вас возитиме один сержант по одному за місто, де викопано велику яму... Бо треба тобі знати, прийшов наказ вас розстріляти.

— Розстріляти нас...? Вже тепер? Не вірю.

— Ну, як не віриш? Адже прийшов!

— І Москва зрезигнувала з дальших допитів...? Це щось не в її стилі. Адже нам не поламаано ще рук і ніг і не вибито всіх ще зубів. Допити можуть іти далі...!

Прокурор здвигнув раменами.

— **Всеж таки прийшов наказ вас розстріляти.** Отже я підмовив сержанта і там над ямою за кожним разом впаде стріл, але побіч. А кожний із вас піде, куди схоче. Яму потім засиплять землею і виглядати буде, що вас розстріляно, а тимчасом ви будете на волі.

Вже при останніх словах прокурора на устах син гралась іронічна, насмішлива усмішка.

— І ти хочеш, щоб я повірив у таку безглузду брехню?

Прокурор мимоволі злякався.

— Якто? — намагався виграти хвилинку часу.

— Перш усього ви перестали розстрілювати поза мурами тюрем... Бо це накликує вам на голову непотрібних свідків, а то й відділи українських повстанців. По друге, якого ти знайшов у МВД сержанта з таким м'яким серцем? І втретє: як ти посмів так брехати мені? Що?!

Грізно підступив син ближче, задзвонили ланцюги, затримуючи його кроки. Прокурор мимоволі поступився назад.

— Ти не говори... дурниць... Володя... Я вже все придумав і справа буде готова... Тепер уже не можна міняти нічого... А сержанта... за гроші знайдеш не таке ще...

Син дивився спокійно, понуро в обличчя свого батька, але як би хтось намагався між тими двома відкрити нитку кровного зв'язку, даремно трудився б. Між цими двома панувала прихована, але й виразна ворожнеча. Вона панувала вже завжди, а тюрма визначила їй форму й вигляд. Тепер це були два вороги. Батько і син...

— Я тобі кажу тільки одне... Якщо ти нас зведеш,

я по смерті прийду до тебе і задушу тебе своїми власними руками. Чи ти чуєш, що я тобі говорю...?

Стіни загомоніли від тих слів і прокурор відступив ще крок назад. В його очах син виростав до розмірів великана, його очі більшали і більшали, немов місяці, гіпнотизували вони прокурора, пронизували наскрізь, прошукували кожну закутину його душі...

— Ти лякаєшся...? — гомонів син. — Ти не маєш відваги глянути мені в очі...? Пам'ятай... що я по смерті прийду до тебе і власними руками тебе задушу... Я, твій син! А тепер... проч із моїх очей! Іди геть...!!

Прокурор не сказав вже нічого. Просуваючись назад, він досяг дверей і застукав у них так сильно, що вартовий наблизився бігом. Не спускаючи очей із постаті сина, прокурор висунувся на коридор і аж там обтер хустинкою спітніле чоло. Важко віддихаючи, подався вгору...

А син залишився сам. Хвилину він глядів ще у двері, що за ними зник його батько, потім вернувся до причі і важко спочив на ній. Його думки були розсіяні, тільки його інстинкт працював безупинно. І цей інстинкт увесь час збивав алярм. Грозила небезпека і хоч думки не могли її належно сприйняти, інстинкт вперто дзвонив у всі дзвони...

Мав би прокурор дійсно зрадити їх? Мав би їх видати на смерть...? Не побоявся він помсти сина, що зможе крикнути всім, хто слухати захоче, що він син прокурора? Ні, неможливо. Прокурор вирятує їх усіх. У своєму власному інтересі. Він ніяким чином не допустить до свого провалу. А це залежить тільки від нього...

Однак, якщо дійсно він не зробив би цього і якщо дійсно їх чекає смерть, а не визволення... тоді вони помруть гідно і славно...

На коридорі стрінув прокурора дижурний старшина.

— Капітан Яковлев питався за вами, товаришу прокуроре.

Прокурор аж пристанув.

— Капітан Яковлев...?

— Так.

Боронов потер рукою чоло. Це був важкий вечір для нього. Яковлев... Яковлев... що з ним зробити? Син мовчатиме... бо має надію вийти на волю... Але чи мовчатиме Яковлев...? Хіба на волі... не в тюрмі. Другий раз у тюрму він не піде добровільно...

— А де він...?

— У вашому бюрі. Чекає на вас.

— Добре... Я йду туди. А скажіть... коли починається?

Дижурний глянув на годинник.

— За годину, товаришу прокуроре... Майор Веругін із спецкомісії переглядає ще тільки папери і висортює тих, що підуть цієї ночі.

— А де є комісія?

— Або ще сьогодні вночі, або вранці вона вже приїде.

Боронов кивнув головою і подався до себе. Що капітан чи не капітан Яковлев відважився прийти, це його застановило. Він мусів знати, з чим він приходить і мусів приготувати щось для нього...

Дещо успокоєний відчинив двері своєї канцелярії. Яковлев на його вид повернув тільки головою, потім став далі спокійно закурювати папіроску.

Боронов мовчки сів на своє місце і витягнув і для себе папіроску та вогонь. Яковлев закурив, випустив великий клубок диму і пересунувши папіроску у кут уст, глянув на свого противника.

— Ну?

— Ну...? — відповів прокурор.

— Готове?

— Все готове.

— Отже...?

— Я їх пущу. Всіх тринадцять.

— Коли?

— Сьогоднішньої ночі.

— Як?

Прокурор стряснув вершок попелу.

— Над цим треба ще трохи додумати. Сьогодні повезуть деяких засудженців на цвинтар...

Яковлев насторожився.

— Сьогодні будуть розстрілювати? Кого?

— Ворогів народу — ліниво відповів прокурор.

— Хто це буде?! — гостро спитав Яковлев.

— Дехто з арештованих останніми днями, дехто з давніших. Безвиглядна справа — додав звільна.

— Скільки призначено на смерть?

— Коло трьох сотень.

— Що?! — зірвався Яковлев.

— Чого нервуєтесь...? Адже якщо хочете зберегти ваших людей, тоді мусить хтось інший піти на це місце, ні...? — цинічно посміхнувся прокурор.

Яковлев успокоївся і силою волі надав своєму голові звичайного звучання.

— Нам дорогий є кожний українець... Чи не можна перешкодити в розстрілах...?

— Як? Майор Веругін із спецкомісії переглядає саме тепер папери і призначає до розстрілу.

— Як, без суду...? Без жадного суду?!

Прокурор широко посміхнувся.

— Як на капітана Яковлева виказуєте надто багато наївності...! Ви дитина чи як?

— Ні... але мені не вміщається в голові, що про життя і смерть сотень українців рішає якийсь майор Веругін, що ніколи засуджених не бачив і ніколи їх не судив... Як може триматись такий режим...? Як може? Найвищий вже час, щоб по ньому сліду не залишилось...!

Прокурор курив собі байдуже.

— Таке діялось, діється і буде діятись. Наш режим тим і сильний, що його всі лякаються. Ми караємо найменший проступок, ба що більше, ми караємо наперед, ми знаємо, що той і той може бути нам небезпечний, може нам пошкодити і ми його заздалегідь усуваємо, вбиваємо. Тільки вбиті вороги не є вже небезпечні. Стара засада... і добра, ні?

Капітан Яковлев був знервований. Свідомість, що тут, у цьому будинку рішає якийсь москаль про долю кількох сотень невинних українців, виводила його з рівноваги.

— Всі закони у світі побудовані на покаранні за якийсь проступок... А наші закони мають ще отой геніальний додаток: карати наперед! Тому нас ніхто не зможе і ніхто нас не здолає! — скінчив із патосом прокурор, відчуваючи в цій хвилині сам у собі повноту правоти того мудрого закону.

Капітан Яковлев погасив недокурок.

— Найвища цінність нормальної у світі людини — життя і всі кари відраховані на цю цінність. Позбавлення волі та позбавлення життя є мірою діяння законів у світі... і так само діє ваш закон. Щонайвище ви перебільшуете вживання найвищої кари, але ви караєте теж відбором життя за спротив вашим законам і на цьому ви побудували вашу систему... Зразу ніхто не розумів її. Зразу ви заскочили нею всіх і ваша влада станула на міцних ногах. Бо життя всім дороге і щоб його оборонити, варто все зробити, варто навіть вам служити. Така запанувала була зразу девіза... так, чи ні?

Прокурор кивнув головою. Так, це правда.

— Але впродовж довгого часу, коли показалось, що ваш закон діє, як невмолива доля і відбирає життя без розбору всім, хто попадеться йому під руку, життя втратило цю свою найвищу цінність в очах всіх тих, кому прийшлося із вашим законом зустрічатись і під

його юрисдикцією жити. Чи не так товаришу прокуроре...?

Прокурор не дав знаку. Так, чи ні — він тепер не знав.

— Говоріть далі — сказав.

— Розшуки за новими цінностями в людини це не легка справа. Індійська філософія потребувала на це тисячі років. І тому в нас цей процес, хоч і як прискорений подіями, все таки не закінчений ще. Він проходить, але його швидкість збільшується з розгоном та часом. Він сьогодні котиться вже як лавина через наш край, через душі всіх тих, що не є москалі і не азіяти по своїй природі.

— Який же цей процес?

— Процес вирощування нових цінностей, товаришу прокуроре.

— Які ж це цінності такі...? Які цінності можуть бути дорожчі над життя...? — нотка клин зарисувалась виразніше.

— О, можуть бути. Вони є. Але ви на них вже жадного закону не придумаете. Їх ви вже не відберете і узброєні в них народи повалять вашу імперію як домок із карт.

При цих словах Яковлев піднявся, неначе хотів розпрощатись.

Прокурор спитав знов уже багато цікавіше.

— Які ж це нарешті цінності?

— Біра, честь і характер — спокійно зовсім сказав капітан. А тепер коротко: що ви придумали, щоб пустити наших людей?

Прокурор повторив капітанові те саме, що сказав передтим синові. Яковлев похитав головою.

— Помисл нічого собі... але переведення глупе. Що зробити з сержантом, який про це все знатиме...?

— Ось... про це я хочу вас просити. Ваші люди мусять його зліквідувати... щоб я мав спокій.

Дивна була ця умова, дивні були обставини цього життя і несамовите було оточення, в якому це все проходило.

— Все складається ідеально — посміхнувся капітан. — Ви віддасте нам наших людей, ми усуваємо вам ваших ворогів... Правда, яка гарна співпраця? Тільки мені здається, що в тому всьому щось смердить. Але я вже дізнаюся, що саме. Я хочу їздити з тим транспортом, що возитиме наших людей.

Прокурор уже був певний, що все в порядку, коли нагло впали ці останні слова.

— Ви...?

— Так, я: в той спосіб я буду знати найкраще, що це все правдиве, ні? Інакше де я маю гарантію, що ви мене не пустили в трубу?

— Але ж... сержант буде дивуватись...!

— Якщо він не дивується, що ви його перекупили пустити в'язнів, тоді він не здивується, що я сидітиму біля нього. А тепер я хочу бачити роботу майора Веругіна. Проведіть мене туди...!

Веретено не встиг ще налагодити отримання, що вимагало багато уваги, коли прийшов зв'язковий і шепнув щось до вуха Іксові.

— Ведіть її сюди — відповів цей голосно.

Кілька хвилин пізніше на дорозі станула Люба. Вона була знервована і задихана.

— Я бігла вулицями дуже скоро... Яке щастя, що я вас знайшла тут... Я лякаюся, що не застану вас ніде...! Скажіть, пощо ви казали вбити дружину прокурора...?!

— Перш усього спочиньте на хвилинку, зловіть віддих, подумайте спокійно і скажіть щось таке, що вже не мало б посмаку чистої нісенітниці.

Люба сіла на скриньочку, що стояла побіч дверей, віддихнула повними грудьми, але не спускала очей із Ікса.

— Нащо ви казали вбити дружину прокурора Боронова...? Адже це може зробити його нашим найстрашнішим ворогом...!

— Безперечно, що це настроїло б його до нас недобре.

— Отже ж нащо її вбито...?

— А звідкіля ви знаєте про це вбивство...?

— Я хотіла відвідати її... але мене не пустили. Мене були б заарештували, але на щастя лейтенант знав, що я заприятелювала з прокурором... Він і сказав мені, що УПА вбила його дружину.

— УПА... УПА... — мимрив Ікс. — І ще що він вам сказав?

— Він сказав, що почнуться для всього міста недобрі часи...

— Так, це правду він сказав. Люба, чи ви не могли б відвідати прокурора...?

— Тепер, серед ночі?

— Так, тепер, негайно. Ви повинні йому скласти вислови співчуття... із-за смерті його дружини. І негайно вернутись!

... Я не розумію... але ж пощо ви її казали вбити?

— Люба, вам дано доручення...?

Вона не сказала вже нічого, піднялась тільки і покинула стару пивницю, щоб виконати це доручення. Хоч вона знала Марію Павлівну дуже коротко, вона мала для неї багато симпатій і вона жаліла, що її вбито. Чому Ікс наказав цю невинну жінку вбити...? Чому? Нащо це проливання непотрібної крові?

Люба пішла з найважчими думками виконувати своє доручення. Вона бажала справді щиро пожаліти прокурора, бо в душі вона зовсім не була згідна з тим рішенням Ікса, що в його наслідку вбито зовсім невинну людину.

А Ікс, що стояв у задумі у колі своїх найближчих

друзів, затримав повний спокій і користаючись, що ніхто йому не перебивав, передумував положення.

Тут щось не грало. Ясно, що він не давав такого доручення і не його люди його виконували. Хто ж убив дружину прокурора...? Хто вбив Козлова і Сажньова...? Прокурор... сам прокурор... тихий, таємний ще тоді союзник... Від хвилини виникнення Яковлева вже союзник явний...

Але тепер, коли згинула дружина прокурора, всі ці події набрали іншого вигляду. Ікс був людиною розумною і в його голові всі події укладались у порядку, так, як документи в архіві. Вбивство дружини прокурора надало нового посмаку двом попереднім вбивствам. Чи вони наступили як вияв союзницького діяння прокурора...?

Ікс стояв перед поважною загадкою. Він потребував ще певних інформацій, щоб її розв'язати. Він мусів знати, хто убив дружину прокурора. Бо якщо її вбив прокурор... тоді треба вдарити в найбільший альярм по цілій сітці!!! Тоді наступило б те, чого він останнього часу побоювався, коли все так якимось дивно гладко йшло: йшло, але не по бажаній лінії і тепер на закруті виявлялось, що темпо було невідповідне, внаслідок чого загрожувала катастрофа.

Але Ікс не був людиною, що піддавалась ударам долі з похиленою головою. Навпаки, він наставляв чола відважно і на основі всіх досі зроблених кроків, він мав надію і тепер відкрити в останній хочби хвилині джерело незнаного лиха.

— Марта... ви мусите нав'язати зв'язок із прокурором. Сама Люба не дасть ради. Ви мусите довідатись подробиць вбивства дружини прокурора. Негайно. **Я чекаю тут на ваші відомості.** Я даю вам дуже мало часу... Ви розумієте, що справа нагла. Вишукайте який хочете претекст, щоб дістатись до нього, в цьому ваша голова. Сильвіє, а ви мусите негайно зв'язатись із інженером.

Я думаю, що він ще дома, бо повинен був чекати моєї відповіді на свій звіт. Скажіть йому про вбивство і нехай він із свого боку ствердить все можливе. Від вашої швидкості, від вашої проворності залежить цієї ночі доля багатьох людей... чи ви мене розумієте?

Дівчата не відповіли нічого. Вони знали, яка на них спочиває відповідальність.

Ввійшов Веретено, малий, здібний чоловічок.

— Получення готове, друже Ікс.

Цей кивнув головою.

— Добре, нехай чекає.

— Ви не будете тепер говорити...?

— Ні, я змінив мій намір. Зате подайте по зв'язку аларм по наших людях. У мене назріває поважне підозріння і я лякаюсь, що ми програємо цієї ночі. Дайте аларм!

Майор Веругін мав великі повноваження. Із його приїздом прокурор Боронов втратив панування над централею МВД. І зовсім слушно, бо прокурор може тільки у крайньому випадку і то лише короткий час заступати начальника тюрми МВД.

Але майор багато в дечому прокурора радився. Він бо тут щойно приїхав і він не орієнтувався ще належно в усіх цих справах.

Капітан Яковлев тримав вуха відкриті. Він був чуйний на кожний рух, на кожне слово, на кожний звук. Він знав, що він знаходиться тут серед зграї ворогів. Він знав, що його доля припечатана, якщо його довір'я в союзника-прокурора покажеться міражем. І тому він, увійшовши в цю прокляту цементову камеру, непомітно розп'яв кобуру з своїм службовим наганом та попробував, чи револьвер легко витягається з неї.

Майор Веругін вказав прокуророві на цілу копицю паперів. На кожному з них стояло прізвище, ім'я і персональні дані даного в'язня.

— Я вибрав вже понад чотири сотні. Непевні люди, Ці папери сьогодні будуть спалені... а ці люди зліквідовані. Ми мусимо прочистити цей терен.

— По цих людях слід пропаде — докинув капітан Яковлев.

— І правильно. Товаришу прокуроре, чи авта вже готові?

— Чотири машини вистачить?

— Вистачить. Тоді можна починати. Ага, ще одне. Я тут маю доручення комісії у справі тих... тринадцять бандитів.

Яковлев, що стояв тепер збоку, насторожив вуха.

— Мені доручено, кожному з них поставити питання, чи хоче він скласти широкі зізнання. Якщо ні... розстріляти їх всіх. Нам немає потреби довше чекати. Тому я хочу, щоб їх приведено наперед. Ми спершу залагодимо справу з ними. Комісія завважує, що доволі довго вже тут із ними панькаються і що далі, справа може набрати непотрібного розголосу. Тому, давайте цих спершу сюди...!

На одну мить глянули на себе прокурор і Яковлев. На одну тільки мить і вже прокурор видав розпорядження спровадити відому на цілу тюрму тринадцятку сюди.

Яковлев трохи приблід. Нецілої пів години тому назад прокурор мав інший плян. Чому він його тепер не обороняє..? Чому він ~~не~~ протиставиться бажанню майора...?

Він намагався поговорити з прокурором, але Боронов весь час сидів у найближчому сусідстві Веругіна і неможливо було там з ним про це говорити. Але капітан здавав собі ясно справу, що коли прокурор бачить знівечення своїх плянів, він повинен сам подбати порозумітись із ним, Яковлевим, бо ж це самотній його природний союзник у цій банді. Тимчасом він сидить тут

спокійно і нічого не робить...! Що він думає? Чи може він шукає іншого виходу...?

Пробігали повні нестерпного напруження мінути, а ніщо не діялось. Тут і там крутились емведисти, озброєні в машинні пістолі, прокурор далі говорив тихцем із майором. Капітан обійшов звільна всю камеру. Вона була простора, викладена цементом і мала тільки один вхід, одні тільки двері. З неї не було втечі. Це була якась спеціальна камера. До неї східці вели вниз, так наче б то вона була призначена до окремих цілей. І вся вицементована, вся така якась понура...

Ще не знав тоді капітан Яковлев, що в цій камері відбувались розстріли і що її по кожній такій масакрії мили та зацементовували діри. Він цього ще не знав...

Ввійшов ще один тип. Сухий, лисий, скорчений такий, як від паралічу. Але на його вид капітан почув холод за плечима. Це був той, що мав розстрілювати. Він виконував це так просто і легко і в нього не було ніколи сумніву, розстріляти жінку з дитиною, чи ні. Він був німий, бо в нього в роті язика не було. Де він його втратив, ніхто вже не знав, а він нікому не говорив. Він був на службі МВД і він виконував свою повинність блискучо. І тепер він оглянув свій автомат, заклав до нього кружок з набоями і тупо сів на землі, вдивляючись у стіну. Що йому...?

Нагло озвався прокурор.

— Товаришу капітане... погляньте, чи повернувся вже лейтенант Новіков. Якщо так, нехай заїде сюди.

Чи Боронов збожеволів? Саме тепер висилати капітана з цієї камери? Що тут діється...?

І у капітана поволі пробилось до свідомости підозріння зради...

Але він ще не був певний, ще не знав, не міг знати, що батько може перестати бути батьком...

Тому він мовчки кивнув головою і залишив каме-

ру, подаючись до дижурної. Тільки там скажуть йому найточніше, чи повернувся лейтенант Новіков.

— Ні, лейтенант Новіков ще не повернувся. Мабуть, машина пошкоджена, хоч це дивно, бо це була добра, нова машина...

— А з чим їздив Новіков? — Яковлев взяв папіроску з столу та закурив собі спокійно.

— А чорт його знає, прокурор вислав його з якимось арештантом. На ліквідацію.

— А з яким...?

— А що вам так цікаво? — підзорливо глянув дижурний. — Чорт його знає, з яким. Вислав та й вже. Чи то таке важне, один арештант більше чи менше?

— Ні, воно не важне... Тільки чому не вертається Новіков? — капітан відвернув увагу дижурного в інший бік і саме тоді відкрились ворота та заглянув стійковий емведист.

— Таваріщ лейтенант... прийшла ета... що їсти прокуророві носить...

— А чого їй треба? Тепер не пускати нічого. Геть її!

— Я їй казав. Але вона каже, що конче...

— Геть її, кажу! Що ви, з ума зішли, не знаєте, що діється тепер? Не вмісте прогнати бабу?!

Стійковий стукнув у зап'ятки, але капітан Яковлев поклав руку на його плече.

— Я її прожену, де вона?

Перед воротами, у перспективі вузького коридорчика між двома мурами, за плечима зовнішнього поста стояла Марта.

До неї вийшов капітан Яковлев.

— Чого? — гримнув гостро.

До нього говорили очі, чорні, глибокі очі, що дивились на нього з силою радіовисильної станції. Її уста говорили щось своє, але її очі повторяли вперто одне тільки слово!

— Небезпека...! Небезпека...!! Небезпека...!!!

Стійковий протиснувся побіч і підійшов до зовнішнього поста. Це була хвилинка, коли Марта могла щось шепнути.

— Дружина прокурора вбита... хто її вбив? Хто її вбив?

— Наші... ні?

— Ні, ні! Діється щось незрозумілого... уважайте! Небезпека...! Уважайте на себе... я молю вас...!!

— Марто... що з вами? Чому ви такі знервовані...?

— Я молю вас... уважайте на себе...! Ви у страшній небезпеці... Ми не знаємо, що діється! Подано знак алярму!

Капітан гарячково думав, гарячково, бо час мірився тут секундами і поміж тим треба було плести дурниці, які міг чути стійковий.

— Марто... якщо я за пів години не вийду звідсіля... дайте знати Іксові... все пропало. Нікого не вирятуємо! Якщо в порядку... я вийду. Розумієте?

— Розумію... але вважайте на себе... Я не маю спокою... за вас... за вас!

Стійковий наближався. І знов тільки очима міг сказати їй щось капітан Яковлев, заки за ним замкнулись ворота МВД. Та те, що він сказав, збудило надії в завмерлому серці Марти і йдучи назад туди, де треба було скласти звіт, вона чула, як життя пускає корінчик у душі і як цей корінчик міцніє, твердне, маїться листям та квітом, виростає в буйне дерево нового життя...

І враз її серце застигло. Адже він — там! Там!!

І вона приспішила кроку, щоб переказати Іксові, що якщо інженер до пів години не появиться тоді — все пропало...

Тоді теж пропало життя... Пропало все. Ще раз... тим разом вже зовсім... Тим разом уже на все...

— — — — —
Сильвія телефонувала з своєї квартири за своїм мужем.

Централа відповідала їй, щоб задзвонила пізніше. Її вперте намагання викликало тільки злість у дижурного і він перервав отримання.

Сильвія не говорила з інженером. Її відтято від нього. Їй залишилось тільки глухо дивитись, на апарат, що стояв на столі, як німий свідок її розчарування, що межувало з болем. Але ж справа дуже поважна. Хто вбив Марію Павлівну, дружину прокурора Боронора...? І за що?!

Чи не в небезпеці тепер інженер? Адже вже перед вечором було ясно, що прокурор знає все... І що, як шантаж інженера не поведеться? Він загине там... і вона навіть не знатиме нічого...? Чому її не отримали з ним?

Що діється в МВД, що там такі всі нервові...? Що там діється...?

Ікс хоче знати, Сильвія хоче знати... а тимчасом звітіля немає отримання, немає зв'язку!

І що ж, так стояти тут бездіяльно і дивитись? Тоді, коли там може гине... він, інженер?

І не допомогти йому...? Не бути біля нього...? Не бути разом із ним... якщо прийдеться може й умерти...? Пощо тоді жити...? Це життя таке важке, таке небезпечне і таке безконечне понуре, безвиглядне, безнадійне...

Сильвія відчула в собі таке змучення тим всім і таке сильне бажання бути біля нього, бути при його боці, бачити його біля себе — хоч би в останню мінуту!

В кожному випадку — не сидіти тут безчинно!

Вийняла з шухляди важкий наган. Другий наган — її мужа. Капітана Яковлева. Сховала його до торбинки, одягнула жакетик, поправила волосся і не звертаючи уваги на пізню пору, скорим кроком подалась до централі МВД.

Туди не був далекий шлях. Зовсім ні. Але її думки летіли наперед, як пташки, і їй здавалось, що це було далеко.

Та нарешті й перед нею замайоріла чорна, понура

будівля, що, здавалось, стогнала великим стогоном і ридала невидними слізами. То там, там мучились сотні і тисячі в безнадійній трагедії побороного народу.

Прямо туди йшла Сильвія.

Старий, сивий командир немало здивувався, коли привели до нього задиханого, без віддику чоловіка.

— Чекайте, хай відпічне!

Партизан Чепіга був би з того чоловіка душу ви - тряса із нетерплячки, бо ще жаден зв'язок не летів через поле навпростець до ліса, так, неначе б за ним уже таки прямо гналася погоня. Але старий, сивий командир мав нерви спокійні.

Коли післанець віддихався і прийшов до себе, склав звіт. Переказав слово в слово все, що йому передав із міста Ікс. Переказав все вірно, не затаїв і не додав нічого. І накінець заявив, що лишається із ними, на до-ручення Ікса.

— Ну, видно, що в місті пекло, коли так справи стоять.

— Як? — питався підкомандний Чепіга, із роззяв-леним ротом.

— Зле! — гукнув командир. — Але ми направимо. Клич хлопців. Гранати, автомати, газові бомби і димні свічки. Підемо в танець!

— Де, до міста? — злякався Чепіга.

— До міста. А ти що, гусячу шкіру дістав?

— Ні... Я тільки не вспів Гандзі сказати: будь здо-рова.

— Та й не треба. Гандзі є по всій Україні.

— Але такого хлопа, як я, то пошукати!

— Це побачимо сьогодні вночі... у місті!

Одного за другим, міліціонери впроваджували три-надцять славних на всю тюрму в'язнів. Їхні неголені обличчя, зелений колір шкіри, що вже довгими тижня-

ми не бачила денного світла, порвана в куски одежа не робили тут жадного враження. Майор Веругін спокійно переглядав документи тих людей і з немалим здивуванням вичитував всюди, що досі вони не сказали ніодного слова, недивлячись на допити і побої. О, це були неабиякі штуки!

Прокурор Боронов неспокійно переглядав очима всіх тринадцять постатей, доки не зупинився на одній із них, на цій, що презентувала його сина. І тоді він злегка прижмуривав око, що мало означати, що все в порядку.

Не відгукнувся син. Уважно спостерігав він цю сцену, уважно стежив він за новим старшиною і за поведінкою міліціонерів. Він хотів знати, що їх тут усіх чекає. Бо хоч він і знав, що в інтересі його батька є звільнити його звідсіля, проте витончений інстинкт наказував йому мати себе на увазі. У межах цієї країни не було нічого певного, тут не логіка, а примха царювала.

Майор Веругін доручив прокуророві скласти собі короткі пояснення про цих людей і прокурор виконав доручення притишеним голосом.

Бистрим кроком наблизився капітан Яковлев до дверей цієї таємної камери і поволі вступив до неї. Не відходив далеко від дверей і не запинав кобури з наганом. Якесь прочуття наказувало йому вважати на все, що діється...

Веругін покидував головою і коли прокурор скінчив, поробив собі якісь записки. Цей час використав капітан, щоб підійти до прокурора.

— Лейтенант Новіков не вернувся ще...

Боронов легко витріщив очі.

— Не вернувся ще...? — повторив, але зміркував, що не треба в приязності Веругіна робити надто багато розголошу і тому змовчав, не питаючись далі.

Капітан Яковлев моргнув тоді до нього. Вказав го-

ловою злегка в напрямі тринадцяти людей, що стояли рядом під стіною. Чекав відповіді.

Прокурор відказав очима на знак зрозуміння. Ніби все в порядку. Він уважає.

Капітан Яковлев вернувся звільна на своє місце біля дверей. Звідтіля порахував міліціонерів. Вісімнадцять. Надто багато. За багато...

І чого ж він їх рахував...? Мав він може надію, що вирветься звідсіля... силою? Смішне...!

Мимоволі оглянувся на двері. Вийшов на коридор, щоб закурити папіроску... Ключ стирчав у дверях з боку коридору. Величезний, важкий ключ.

Знов вернувся до камери...

Майор Веругін звернувся саме у цьому моменті до тринадцяти арештованих.

— Я майор Васілій Івановіч Веругін, уповноважений головного управління МВД із Москви... Я представляю вам не тому, що так велить товариський звичай, а тому, що в мої руки покладено вашу долю. Я хочу вам сказати, що від вас самих залежить, що з вами буде. Я мушу зазначити, що вам не обійдеться без покарання, в жадному випадку. Але ваша кара може бути значно зредукована, якщо ви залишите вашу вперту мовчанку і складете широкі зізнання про рід вашої діяльності, про ваших знайомих та товаришів і про побудову вашої організації та вашої роботи. Ви зрозуміли мене...?

Даремно він дивився з обличчя на обличчя. Вони всі такі до себе подібні виглядом і такі до себе подібні поведінкою. Так, як би їх виховала одна доля, одна думка, одна ідея.

Веругін чекав даремно. Ніхто не озвався ні словом.

— Я приймаю, що ви мене зрозуміли. Слухайте тепер далі. Я говорю зовсім поважно. Думаю, що ви, як люди зрілі, теж поважно сприймете мої слова. Якщо ви не складете негайно відповідних зізнань, ви будете покарані найвищою мірою кари: розстрілом. Тому я чекаю на ваше рішення.

Інструкції майора звучали недвозначно: не робити церемоній. І він їх не робив. Між Україною і Москвою була вже тепер така ясна справа, що всякі допити просто перешкоджали. Це була війна!

Заарештовані мовчали. Чули і розуміли — і мовчали...

Капітан Яковлев приблід злегка. Він не розумів. До чого хоче довести прокурор?... Чи погроза майора Веругіна це тільки блеф....? Тоді нащо його, коли вже відомо, що ці хлопці слова не скажуть?

Нагло здригнувся.

— Я вас попереджаю, що я застосую всі засоби, щоб із вас видобути зізнання... хоч у мене дуже мало часу. Мене ще чекає сьогодні багато праці. Отже... перший!

Палець майора вказав на першого в'язня зліва.

Впали основні питання. Ім'я, прізвище, місце народження, місце перебування...

Мовчанка. Мовчанка!

Майор піднявся за столом. З його очей падали блиски ненависти. Як смів йому спротивлятись цей українець?! Цей українець, що внутрі свої душі бажає з усього серця заглади великої Росії! Як він сміє обиджати майора, москвина, мовчанкою?!

— Беріть його! — гукнув майор.

Капітан знов глянув на прокурора. Обидва були бліді. Але з різних причин.

Міліціонери^{ми} вхопили в'язня і скрутили руки назад. Залізо на ногах внеможливило оборону. Виснажене тіло не мало сил. Тільки очі цього чоловіка промінювали нескрибною ненавистю до своїх ворогів.

— Я вас попереджаю... що я накажу вам видобати око, якщо ви в цій хвилині не складете зізнань!!!

Це була школа, що в ній учився спецкомісар Сажньов. Це була академія нищення людського тіла, нищення людської гідності і духа. Ця академія містилась

на московській землі і тільки Москва могла такою академією почванитись...

А в'язень мовчав.

Майор махнув рукою і тюремний кат, що свою роллю виконував завжди і ніколи про це не говорив, по волі витягнув довгий штик та поплентався до в'язня. Міліціонери тримали його сильно...

— Вибери йому ліве око! Побачимо, чи тоді заговорить!!

В цей мент широко відкрились двері камери і в них появилась більша кількість високих старшин МВД та декілька цивільних.

— Спецкомісія...!

Наспіла. Вже приїхала. Її шеф у ранзі генерала коротко привітався з майором Веругіном, коротко звітався з прокурором і прийняв звіт від майора про стан справи. Комісія позаймала місця за столом і на лавках під стіною і генерал махнув рукою.

— Продолжать!

Хвилинка надії, що її мав капітан Яковлев, зникла. Комісія не думала переривати дії. Вона тільки стала її свідком.

— Продолжай! — гукнув майор Веругін і кат наблизився до своєї жертви.

На обличчях всіх в'язнів слідне було надлюдське напруження. Адже провідник телеграфував їм по тюрмі, що всі вони будуть цієї ночі звільнені. Що ж діється тим часом тут...? Як далеко піде цей ... блеф?

І чи це ще блеф?...

Яковлев мандрував зором неспокійно з обличчя прокурора на сцену, що відбувалась перед ними, то знов вертався до його обличчя. Але прокурор не дивився в його бік!

Один із міліціонерів вхопив рукою за волосся в'язня і перегнув його голову сильно назад. Тюремний кат підняв вістря штика над очима жертви... В'язень дри-

жав тільки злегка на всьому тілі, але з його уст не вийшов найменший звук. . .

Нагло гостре "стії"! залунало в напруженій тишині камери. Всі здригнулись.

Капітан Яковлев пізнав тепер на власні очі сина прокурора. Бо тільки цей був здібний таке зробити.

Один із поміж в'язнів виступив наперед.

— Стій! — повторив голосно. — Я буду складати зізнання! За всіх!

Майор Веругін підняв руку і кат затримався з своїм ударом.

— Хто ти...? Ваше ім'я?! Прізвище?!

Коли Яковлев глянув тепер на прокурора, аж злякався. Його лице було сірозелене, його постать заломилась у собі. Тягар тридцяти років надлюдських зусиль для втримання кар'єри звалився страшною силою на його плече в цій одній хвилині.

— Моє ім'я і прізвище: Син України!

— Сумашедший! — кинув хтось серед спецкомісії. Туди звернувся в'язень.

— Я не божевільний...! Подумайте над моїми словами: я син України! Чи треба вам ще іншого прізвища? Воно вам нічого не дасть і не скаже. Воно вас зведе у блуд! Ви — сини Москви, а ми сини України і поміж нами лежить кров. Ми сьогодні в'язні, а ви наші стражники. А тепер питайте мене, я вам буду відповідати!

Капітан Яковлев відчував, що в нього серце перестає битися. Такого напруження він не переживав навіть під час свого першого атентату. . .

Майор Веругін пошептав щось із деякими членами комісії та парадним генералом.

— Чому ви так мовчали до сьогодні...? Яку тайну ви скриваєте?

— Або ж тайною є війна між Москвою і Україною?

— Нема війни між Москвою і Україною...! Ми ни-

щимо тільки націоналістичні, бандитські недобитки серед нашого братнього, українського народу...! — зареагував майор Веругін, а капітан Яковлев не міг недоцуги глибшого тону скриваної іронії в тих словах. Сам москаль із них в душі сміявся.

— А ми знищуємо імперіялістичні недобитки серед московського народу!

— Неправда! Український нарід бажає з нами жити в злагоді, бажає бути разом із нами...!

— Так само як ми тепер з вами тут, у цій смертній камері! Ми теж тут разом... правда?!

— Ви є саме ці недобитки...!

— І ви так само. Тому ми себе поборюємо.

— Але за нами весь нарід! — тріюмфально заявив майор.

— Ваш нарід весь за вами, признаю це... бо наш нарід весь за нами. І з нашим народом ми підемо вас визволяти, так само, як свого часу визволяли ви нас!

— Нас визволяти...? Ха, ха, ха...!! Від кого?

— Від недобитків ваших імперіялістів. Тих ми мусимо знищити, щоб дати вам змогу зажити спокійним життям, щоб подати вам братню руку допомоги. Ми мусимо встановити у кожній московській області українського начальника, що слідкуватиме за знищенням імперіялістів, ваших найгірших ворогів, а наші війська стоятимуть у Кремлі, щоб захистити вас від англо-американського капіталізму! У всіх ваших містах маятимуть прапори нової революції і під цими синьо-жовтими прапорами буде процвітати ваш край, буде свobodно розвиватись ваша культура, національна по формі та українська по змісту, а ваше збіжжя і ваші земні скарби їхатимуть безконечними поїздами в допомогу трудящим Київ, Одеса, Харкова та інших українських міст. Наші суди судитимуть у Москві та Ленінграді ворогів народу, а наші кати стинатимуть їм голови і видовбуватимуть їм очі в ім'я найкращого співжиття обох наших народів!

Хоч яка поважна була ситуація, капітан Яковлев не міг стримати усміху на устах, що все його єство підняв на вершини радощів: так ще москалям ніхто не сказав!

Спецкомісія сиділа хвилину, як зачарована. Ніхто не міг прийти до слова. І всі дивились на того обдертого, побитого в'язня.

Коли ж москалі прийшли нарешті до себе, відкрилось пекло. Прокльонам, погрозам і крикові обурених московських патріотів не було місця в камері, їхній рев розносив стіни!

І тоді, саме тоді впроваджено до камери в асисті двох міліціонерів жінку.

Капітан Яковлев відкрив широко очі, коли її тут привели. Це була старша особа, зовсім йому незнана, середньо одягнена, залякана і бліда. Вона стала вистрашеними очима розглядатись по залі, але серед гамору і гуку не доглянула нічого. Велика кількість чужих облич, галас і приявність міліціонерів та офіцерів схвилювали її до решти і вона зовсім розгубилась. Але враз на неї впало око одного з членів комісії і він вибіг з-поза столу та захопив її за руку. Ще не всі запримітили, що сталось, як він уже потягнув її на середину цементової камери.

— Пізнавайте...! Кажіть де він...!!

Нагло запанувала тиша. Розбурхані голоси втихли, як втихає море під верствою оливи...

Капітан Яковлев цієї сцени не розумів. Він цієї жінки не знав. Кого вона має пізнавати...?! Хто її тут спровадив? Комісія? Із Києва...?

А тимчасом перед очима численних приявних жінка ця переходила від обличчя до обличчя і приглядалась уважно кожному в'язневі...

Капітан запримітив, як захопився за поруччя свого крісла прокурор Боронов...

— Він...! — скрикнула нагло пронизливо жінка. — Він...! Володя...!! Наш Володя...!! Ох... синку... ох, ох!!

— Іванна Ангелівна — прошепотів син прокурора Боронова і хоч як він тихо прошепотів ці два імена, всі їх вчули...

Генерал, що проводив комісію, виступив крок наперід.

— Громадянку Глушенко, чи це дійсно син прокурора Боронова...?

Вона оглянулася на того, хто питав її і при цьому її очі зустрілись із очима прокурора.

На мент вона наче застигла. Але вмить її страх минувся. Адже перед нею стояв той, хто довгими роками мучив свою дружину, той, хто докучав довгими роками їй самій, той, хто насміхався довгими роками з усього, що українське, той, хто ногами потоптав портрет Шевченка... лише тому, що це портрет українця...

Іванна Ангелівна не мала для нього жадного милосердя. Біля неї стояв Володя, скатований, побитий, зарослий і немитий син, що пішов терпіти за батька...

— Так, це син прокурора Івана Михайловича Боронова! — заявила вона твердо і урочисто.

Генерал повернувся звільна до прокурора.

І капітан Яковлев глянув туди. Його нерви були напружені до останнього. Він переживав всі ці події так глибоко, якби він сам був їх головним актором.

А на обличчі прокурора грався цинічний усміх. Все його бажання, все його життя вклалось у той усміх, що він на нього здобувся у цій хвилині.

І ще заки генерал успів щонебудь сказати, прокурор вийшов йому назустріч.

— Вона божевільна...! Це мав би бути мій син?

— Товаришу прокуроре, я звертаю вашу увагу, що вона не має потреби скривати правди...

— Товаришу генерале, вона божевільна! Адже найкраще спитайте самого в'язня...!!

Генерал зморщив чоло, вся комісія переглянулась: справді, якщо така ситуація, треба спитати в'язня. І вже загомонів запит генерала.

— Скажіть... чи це ваш батько... ?

Всі тринадцять в'язнів виглядали, як жмутки нервів. Капітан Яковлев чув, як земля пече його під ногами. В долонях його свербіло, напруження переходило межі витривалості...

В'язень спокійно покрутив головою.

— Ні... це не мій батько... це ж прокурор Боронов!

Один, одинокий капітан Яковлев зрозумів глибокий змісл цих слів. Більше ніхто.

Генерал питався знов жінки.

— Громадянку Глушенко, чи ви не помиляєтесь... ?

Адже відомо вам, що на дачі, куди поїхав молодий Боронов, утопився молодий чоловік і його тіло ви бачили... Може це був дійсний син прокурора... ?

Іванна Ангелівна, схвильована до краю, вхопила в'язня за рамена і вп'ялила в нього свої очі. Ну, як же, хіба вона божевільна... ? Та ж вона виносила Володю на руках, та ж вона його вибавила і виховала разом із Марією Павлівною... !!

— Володя...! Володя...! Адже це твій батько!! Чому ти заперечуєш... ?!

— Це не мій батько — повторив спокійно в'язень. — Я його не знаю, це ж прокурор Боронов!

Іванна Ангелівна розгубилась. Вона не доросла до таких завдань. Але включився діловито майор Веругін. Він відіпняв від пояса свою пістолю і звернувся до генерала.

— Цю справу можна коротко вияснити. Якщо ви не маєте нічого проти, я пропоную, щоб товариш прокурор власноручно виконав засуд на в'язневі... Товариш прокурор має рангу в МВД і йому дозволено у конечних випадках вживати зброї. Це моя пропозиція для вияснення цього важливого питання.

Генерал подумав хвилинку і на перестрах капітана Яковлева, кивнув згідливо головою.

Яковлев не мав найменших сумнівів, що в'язень є сином Боронова і тому з широко відкритими з перестра-ху очима дивився він, як прокурор брав у руки зброю з тим своїм цинічним усміхом на устах...

Що хоче зробити ця людина...? Чи він збожеволів? Він хоче розстріляти власного, рідного сина?!

Капітан Яковлев чув, що піт тече йому по плечах. Такі речі символізують Москву... звірську Москву. Такі докази тільки вона може подати.

Прокурор Боронов вийшов з-поза столу і подався до в'язня. В його руці блистіла гола пістоля. Він йшов із своїм усміхом, не збентежений, не заляканий. Затримався два кроки перед цим чоловіком і ніхто на залі не побачив, що він до сина моргнув одним оком...

Все в порядку... Тільки ти тримайся... Не зрадь мене...

Але Іванна Ангелівна скрикнула жахливо і схрестила руки перед Володею.

— Ні...! Ні!!! Не дозволяйте йому!! Це його син!!! Він уб'є свого сина!!!

На її істеричний крик ніхто не звертав уваги. Два міліціонери силою відтягли її назад, зовсім не церемонючись із її спротивом.

— Товаришу прокурор...! — залунав оклик Веругіна. — Чого ви надумуєтесь...?

Капітан Яковлев не знав у цій хвилині, що ця сцена залишиться в його мізку на завжди, як символ чогось найбільше обридливого, чогось найстрашнішого...

В'язень був спокійний. Його дух був спокійний. Щоб не сталось, він рятує своїх товаришів. Так, чи інакше, прокурор їх випустить. Іванна Ангелівна пошкодила всій справі, захитуючи становище прокурора... Але тепер треба з цього знайти вихід. І молодий член українського підпілля мав довір'я, що у своєму власному ін-

тересі його батько не дозволить на смерть тринадцяти цінних для України людей...

З кута камери лунав все ще крик Іванни Ангелівної:

— Не дозволяйте...!!! Не дозволяйте...!!! Він уб'є сина!!!

У душі капітана Яковлева проходили переміни. Там затрачувались елементи розваги і опанування. Там приходили до голосу почування. Він не міг дивитись на це... і він не міг втекти!

— Товаришу прокуроре...!! — гримнув Веругін.

На мить зустрілись очі батька і очі сина. У перших страх, що переріс всі інші якості характеру... У других спокій і певність себе, постава вірна своїм переконанням.

У першого на лиці цинічна усмішка, що так і замерла непорушно, як мертвецький гримас, у другого повага і зрозуміння цієї страшної хвилини.

На крик Веругіна здригнулась непомітно вся постать прокурора, як під ударом батога. Раб схилився перед своїм паном...

І на очах всіх приявних прокурор Боронов підніс наган та вистрілив двічі прямо в голову свого сина.

Ахнув капітан Яковлев і немов змалів у собі на вид цього образу. Закричала через гук несамовито Іванна Ангелівна, вириваючись міліціонерам, заворушилися в'язні, що стояли із кайданами на ногах під стіною, грізно підняли автомати міліціонери, поблідла вся комісія... і засміявся серед цього замішання майор Веругін.

Поволі валилось додолу тіло молодого підпільника. Над ним стояв із наганом, що з нього ще дим ішов, його батько. Генеральний прокурор УССР...

І обертався спокійно, на вид, до комісії.

З трудом всеж таки пройшов його голос через горло.

— Хіба цього доказу досить...! — проговорив захриплим голосом.

Реготався на всю камеру Веругін. Реготався широко, свobodно, у тріюмфі пана, що вбив свого раба.

— Ні, не досить, товаришу прокуроре...!!

Підскочили два емведисти і скрутили прокуророві руки, на один кивок майора. Відібрали наган і тримали міцно між собою того, що вбив свого сина.

— Не досить, прокуроре! Бо ми знаємо, знаємо зовсім певно, що це був ваш син...!!! Ваша кар'єра скінчена...!!! Поставте його там... до тих, під стіну!!! Так... а тепер — розстрілювати!!! По черзі, так, як стоять!!!

Це була хвилина, що в ній інстинкт первісної людини взяв верх над опануванням інженера, чи пак капітана Яковлева. Наступила хвилина, коли він став діяти, як хижий звір, поставлений у безвихідне положення. Наступила хвилина, в якій його організм кинувся комить головою у круговорот акції...

Його рука вихопила наган із кобури і вдарила ним емведиста, що стояв побіч нього з такою силою, що тому мізок розскачався по стінах. Одночасно друга рука схопила автомат, що вилітав падаючому трупові з рук і горло викинуло з грудей крик, що заглушив усе, що діялось довкола. Навіть стогін Іванни Ангелівної завмер у цій смертельній тиші, що тепер наступила...

— Вже досить...!!! Вже досить того!!! Вже досить!!! — гриміла первісна людина із спрямованим на своє оточення автоматом. Інстинктивно вона шукала плечима стіни, як охорони, інстинктивно бігали бистрі очі, як у хижака по всій камері і ніщо не сталося, чого вони не бачили б...

— Кидайте зброю!!! — ревноу первісний, небезпечний чоловік і двадцять емведистів із розмахом кинули автомати з рук, як би їх залізо пекло... — Марш під цю стіну!!! Вже!!!

Погнав їх як отару. Збилися в тісну купу і всі руки, як ліс вирости над головами...

Але майор Веругін вишарпнув сусідові з кобури нагана.

— Божевільний!! Здайся!!! — крикнув він на це тільки, щоб серія стрілів прошила його груди і щоб крик захропотів у них кров'ю.

— Божевільний...!? Може я і божевільний... але я знаю, що я роблю...!!! Вже досить того всього!!!

Похилений до переду капітан, виглядав як хижий тигр, готовий до стрибка на свою жертву. Він тримав всю камеру під грозою свого автомату і все це сталося так швидко, що ще падав додолу майор Веругін, а де-хто не розумів ситуації.

Попід стіною просувався божевільний капітан і за його рухами сліdkували очі дванадцяти знервованих в'язнів. Хто це, отой капітан, що підняв зброю проти власних товаришів...

А він уже біля них зупинився. Боком станув, не спускаючи з очей всю високу комісію і отару емведистів, що кожної хвилини сподівались граду куль із боку того божевільного.

Ногою копнув капітан в'язня. До болю копнув, всім тілом поштовхнув.

— Не спи!!! Бери зброю у руки!!!

І враз гіпноза зірвалась. Як хижі птиці кинулись в'язні на громаду автоматів, задзвонили кайдани і стала метушня. Ще їхні руки не дірвались до зброї, як уже скористались із цього замішання емведисти. Вся їхня отара впала на громадку в'язнів і придушила її майже під собою. А члени комісії гарячково відпинали пістолі в цих двох — трьох секундах.

Але капітан Яковлев побачив і зрозумів небезпеку. І без милосердя скерував автомат в першу чергу на комісію...

Та в рам'я влетів йому зовсім несподівано хтось інший: прокурор Боронов! І відібрав автомат скоріше,

як зміг капітан спротивитись. Бо у прокурора теж збудилась bestія... Пізно вона розбудилась, але прийшла!

Серед камери метушились в'язні над зброєю, що її намагались назад здобути ембедисти, капітан втратив автомат і не втрачаючи часу на його одібрання кинувся в цю метушню, щоб потягти для себе зброю — а прокурор, як сама смерть блідий і розвіяний, підходив звільна до того столу, що за ним стояла збентежена комісія. Хтось кликав звідтіля до нього:

— Товаришу прокуроре! Товаришу прокуроре...!

Але товариша прокурора вже не було. Була тільки bestія, що довго спала придавленим сном, але тепер, коли психічний шок її розбудив, вона вже не знала стриму, не знала нічого, тільки бажання морду... бажання крові... бажання втопити страшний образ, що вирився в її душі...

— Я вбив свого сина... Я вбив свого сина... Я вбив мою дружину... Я вбив... я вбив... — прокуророві могло здаватись, що він говорить, але в дійсності він кричав, кричав на всю камеру. Божевільна атмосфера знайшла вже свою жертву.

За столом блідли комісарі. Ніхто з них не сподівався такого і ніхто з них не знав, як реагувати, як оборонятись, коли чорна цівка автомату просто перед грудьми...

— Я вбив свого сина...!! Для вас!!! Для вас!!! І тепер ви підете за ним...!!! Ви всі підете туди!!!

Вже мав у руках капітан Яковлев новий автомат і прикладом бив без розбору по умундурованих головах, бив так, як тільки може бити людина в положенні без виходу. Він бо знав підсвідомо, що йому тут виходу немає, що тут його смерть чекає, але тоді нехай вже це буде смерть у товаристві! У великому товаристві!!!

Хтось виривався з камери у коридор, за ним погнався капітан, довга серія розклала втікача на цементі, але за рогом появились вистрашені обличчя ембедистів і враз град куль посипався у сторону камери...

Залізні двері закрились, кулі били в них і робили з них решето. А прокурор Боронов стріляв безпереривно у громаду членів спеціальної комісії, аж доки йому не спорожнівся магазин. Тоді він кинув геть зброю і з голими руками кинувся на постріляну гору тіл та став дерти їх пазурами, вигукуючи і ревучи при цьому, як ранений звір...

В'язні віднесли перемогу над емведистами. Це сталося так скоро, і так ненадійно, що й годі було намагатись розумово опанувати положення. Дострілювали ранених большевиків, розстрілювали свої кайдани, не звертали уваги на рани на ногах, не звертали уваги на жінку, що сиділа скорчена в кутку з закритим обличчям, не чули її стогонів і її плачу. Впала в нівець із людей цивілізація. Тюрма змазала з них культуру, кров запахла старовинним запахом і смерть розпаношилась серед них, як господина.

Їх було ще тільки десять. Двох лежало горілиць, не рухаючись. Заплатили за перемогу.

Серед них, серед живих стояв капітан Яковлев. Його однострій був подертий і сплямлений кров'ю, його лице було збризане нею, його руки були у крові. Він цього не бачив. Він бачив тільки десять живих, зарослих облич, що в ньому відчували свого провідника. Вони його не знали, але він знав їх. Він почав цей танок смерти, він знав тюрму...!

І раптом перестав вдаряти сталевий горох у залізні двері. За ними запанувала тиша, що ще більше нервів вимагала, як гук цього страшного, короткого бою.

— Ми не маємо виходу! Ми можемо тільки вмерти! Але коли вже вмірати, тоді не самим...!! Ходіть за мною!!!

Ніхто не думав інакше. Всі жили одною думкою. І він пішов перший. Цей страшний капітан. Відкрив збоку двері наростіж і примкнув очі, певний, що тепер впаде хмара куль.

Але не впав ніодин постріл із коридору. Тоді він вставив туди автомат і спровокував ворога довгою серією. І тепер не впав стріл із того боку.

— Однаково нам! Краще в битві!! За мною!!!

І одинадцять тіл кинулось у коридор нерозважно, збитою масою. Вони ж хотіли тільки вмерти, вони не могли надіятись уже тепер на волю.

І пристанули. Пристанули, нерішені.

Із боку ворога не впав жаден стріл...!

— Що це...?

Німе питання повисло в розпалених очах. Самі собі не могли дати відповіді. І капітан рушив знов перший. Рушив по смерть.

Але щойно поверх вище, коли вже вийшли з підземелля, до їх вух, оглушених ще останнім боєм, дібралась відгуки нового життя. Вони стали перед важкими залізними, замкненими дверима, що відмежували все підземелля від світу. Їх замкнено тут, їх поховано тут живцем.

А там — по другому боці? Що там таке?

Там глухо гомоніло життя... Там чути було постріли, чути було густо стрілянину, чути було крик і зойк ранених...

Що діялось там? Що діялось там?

Залізні важкі двері були закриті...

Але людська воля не знає стриму! Вона не знає перешкод! Вона вперто змагає до раз визначеної мети.

Всі відступились від дверей. Капітан взяв у руки повний автомат... Потиснув язичок... Стали висипатись кулі серед оглушливого гуку заліза об залізо.

Залізо, що рухалось, вдаряло з страшною силою в залізо, що стояло йому на перешкоді.

І краяло його, як ніж крає свіже масло. Рівною лінією вирізувалось кільце довкола замка, що тримав великі, залізні двері і заступав вихід у новий бій!

Свіжий автомат подали... Знов посипались рядком кулі із певної руки капітана...

Ще один автомат випорожнився, заки вилетів безвартісний замок. Понад двісті куль було треба на нього — але дорога була відкрита! Зрушились засуви з місць, повідкривались двері камер... але не всі користали з волі. Були такі, що лякались вийти...

Та маса одчайдухів залила вже коридорі тюрми і нестримним потоком, голіруч рванула вперед, туди, звідкіля лунала стрілянина...

Що за стрілянина? Проти кого?

Старий, сивий командир розбив головну квартиру в сінях чужого дому. Біля нього стояв Ікс, що обслуговував ручний автомат короткими, цільними серіями по вікнах централі.

— Скільки ще часу? — питались спалені уста.

— Ще три мінути...! Не вийдуть до того часу — мусимо робити відворот! Ти знаєш...

— Знаю. Інакше наспіє військо. Три мінути! Ох, Борис, чому ти не виходиш!!! — кляли спалені уста, а серце відчувало біль за другом, що його воно так сильно і так тихо полюбило. — Чому ти не виходиш!!! Чому ти не розумієш нашого бою!!!

Двері централі були закриті. З вікон сипались кулі і по вікнах били повстанці. Але ще всього дві мінути! Дві мінути ще тільки залишились їм...!!!

Раптом Ікс здеревів. Тінь якась майнула на вулиці. Тінь якась заясніла серед ночі у вогні стрілів...

— Сильвія! — скрикнув він, але вона не чула. — Куди ти!

Але вона не чула.

Вона тримала у руці в'язку ручних гранат і з тою в'язкою вона добігла до дверей централі МВД...

І там вся в'язка експлюдувала — разом із Сильвією.

Ікс на цей мент замкнув очі. Щось вірвалось у нього

в душі. Він знесилився боєм і його голова звисла на мент...

— Ще одна хвілина! — говорив побіч сивий командир.

— Я знаю... але те все даремно... Те все нінащо... Вони не вийдуть... Люди пропали...! А наші жертви нінащо...

— Глянь!!! — схопив за рамя кліщами сивий командир.

Глянув...

У тріски розбиті ворота лежали перед будинком. За ними чорніла челюсть пекла і з челюсти цієї висипались чорти. Щораз більше і більше їх, розсипались по вулиці і стали всякати в місто, як вода у суху губку.

— В'язні вирвалися...! Борисе, але де ти...?

Чи це він так сказав, чи хтось інший...? Марта? Що вона тут робить...? Чому вона не в безпечному місці ззаду...?

В'язні висипались і зникли... А тепер умундуровані появились з піднесеними руками...

— Вогонь по вікнах! — впало по лінії.

Загнали автомати і з вікон ніхто не посмів вихилитись.

— Наш час минувся! Ікс, наш час минувся!!

Серед вулиці, серед ночі у світлі стрілянини стояла громада умундурованих і ще більше їх вигонили з челюсти...

За ними з'явилися обідрані тіні.

— Борис! — на всю вулицю гукнув Ікс і йому здавалось, що жіночий голос йому допомагав, голос що збоку біля нього. По вікнах, лиш по вікнах бити, щоб ворог не бачив, що діється.

— Марта, куди!!!

Запізно. Вона вже на вулиці. З автоматом у руках, з розвіяним волоссям.

— Борисе!!!

— Нема помилування!!! Немає...!!!

Партизан Чепіга кинув це страшне гасло. Смерть скосила ворожу громаду... Для тих людей, для тих одностроїв не було помилування. Так хотіла справедливість цієї доби.

Бо це була доба страхіть.

На вулицю впали газові гранати і димні свічки. Жовті хмари піднялись у повітря і розлізлись як потвори вулицями...

Військові відділи попали у нічию.

Десятками шляхів відступали повстанці в чорну ніч.

За ними лишились деякі друзі.

За ними залишилась Сильвія.

За ними лишився Володя.

У мурах остався прокурор Боронов...

Кривавий танок вибив місто з сну.

Військо перевертало квартири, шукало партизанів, Розглядали людей, зокрема чоловіків, шукали зброї.

Але по короткому часі стало ясно, що не в домах були партизани. Вони зникли в ночі, як зникає тінь невловима.

Та й військо нерадо шукало. Виганяючи мешканців із ліжок, вояки кляли і бурмотіли. Адже багато з них було з пшеничного краю родом. І вони заспокоювали плачучих дітей, втихомиряли схвильованих жінок і неначе засоромлені відходили геть...

Бо й їх пройшов вже дух України.

Бо й для них була доба страхіть.

Кінець.

ЧИТАЙТЕ І ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
видання про
ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ УКРАЇНИ!

маємо ще на складі:

1. **С. Любомирський: ПЛЕМ'Я ВОВКІВ**, повість про УПА і підпільну боротьбу в Україні, сторін 576, Ціна \$4.00. Для передплатників "Нового Шляху" \$2.00
2. **Гр. Сенько: ПРАВДИВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФOLK-ЛЬОР ПІД СОВЕТАМИ**, приповідки - частівки, стор. 32, ціна\$0.25
3. **Ф. Правобережний: 8.000,000, 1933 - й рік на У-країні**, опис жахливого способу винищування українців голодом, стор. 84, ціна\$0.75
4. **Г. Кубанська: ТЕРНИСТИМИ ШЛЯХАМИ**, боротьба кубанських козаків за волю України і спротив московській окупації, стор. 224, ціна\$1.50
5. **В. І—с: ІМПЕРІАЛІЗМ МОСКОВЩИНИ, РОСІЇ ТА СОВЕТСЬКОГО СОЮЗУ**, (вичерпано!)
6. **А. Височенко: СССР БЕЗ МАСКИ**, (вичерпано!)
7. **Юрій Яновський: ЧОТИРИ ШАБЛИ**, роман з українських визвольних змагань, I. і II. частина, стор. 228, ціна\$2.00
Для передплатників "Нового Шляху"\$1.50
8. **С. Росоха: СОЙМ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ**, стор. 98, з ілюстраціями, ціна\$1.00
9. **С. Любомирський: ЖОРСТОКІ СВІТАНКИ**, роман про УПА, полотняна оправа, стор. 470, ціна \$3.50
Для передплатників "Нового Шляху"\$3.00

Замовлення враз із належною готівкою слати:

NEW PATHWAY,
Box 785
Winnipeg, Man., Canada.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ І ПОШИРЮЙТЕ!

1. **“НОВИЙ ШЛЯХ”**, найбільший український часопис у Канаді, що виходить два рази на тиждень на 16 сторінках. Приносить найновіші вістки з України, з українського життя на чужині і цілого світа. Річна передплата \$6.00, піврічна \$3.00.
2. **“ЖІНОЧИЙ СВІТ”**, єдиний жіночий журнал у Канаді. Виходить раз у місяць. Передплата в Канаді річно \$2.50,, поза Канадою \$3.00.
3. **“ГОЛОС МОЛОДІ”**, єдиний двомовний місячний журнал української молоді в Канаді. Передплата на рік 2.50, піврічно \$1.50.
4. **“РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ”** кварталник державницько - політичної думки. Передплата річно \$2.00.

В ДРУКАРНІ НОВОГО ШЛЯХУ

виходять книжки і брошури таких бібліотек:

1. БІБЛІОТЕКА “САМООСВІТА”	5. НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
2. МОВОЗНАВЧА БІБЛІОТЕКА	7. РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА
3. ПОЛІТ.- ВИЗВОЛЬНА БІБЛ.	8. ВІЙСЬКОВА БІБЛІОТЕКА
4. ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА	9. КАЛЕНДАРІ - АЛЬМАНАХИ
5. КУЛЬТУРА Я ОСВІТА	10. ПОРТРЕТИ І ЛИСТІВКИ

Замовлення слати на адресу:

NEW PATHWAY,

P. O. Box 785,

Winnipeg, Man.

